

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕ

Με αφορμή τις πρόσφατες εξελίξεις στο εθνικό θέμα, απευθυνθήκαμε σε δύο από τους εγκυρότερους αναλυτές των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

ΑΦΟΥ ΠΕΡΑΣΗ Η ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΡΙΣΗ — ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ «ΣΥΜΒΙΩΣΟΥΜΕ» ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΠΕΙΛΗ; — ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ ΦΥΓΟΥΜΕ ΑΠΟ ΤΑ ΤΥΦΛΑ ΑΔΙΕΞΟΔΑ;

Η πρόσφατη κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις μπορεί να παρήλθε. Και ενώ συνεχίζονται, ακόμα, από κυβερνητικής πλευράς, οι επινίκιοι τόνοι, χρέος κάθε νηφάλιου παρατηρητή είναι η μελέτη –και ανάλυση– όλων των συναφών στοιχείων, σε μια προσπάθεια καταγραφής καταστάσεων και, στο μέτρο του δυνατού, συναγωγής συμπερασμάτων.

Η συναγωγή συμπερασμάτων, όμως, προϋποθέτει διαφάνεια. Και, παρά τους όρκους του πρωθυπουργού ότι η σημερινή κυβέρνηση «δεν κάνει μυστική διπλωματία», γεγονός παραμένει ότι αρκετές πλευρές από το πρόσφατο ελληνοτουρκικό «περιστατικό» –την «σχεδόν σύγκρουση» παραμένουν, ακόμα, υπό συσκότιση. Η κυβέρνηση, επί παραδείγματι, επιμένει ότι, στη διάρκεια της κρίσης, «κανείς Αμερικανός (η άλλος) αξιωματούχος δεν ήρθε σε επαφή μαζί μας». Εγκυρότατα, όμως, όργανα του διεθνούς τύπου (ακόμα και του εγχώριου φιλοκυβερνητικού) υποστηρίζουν ακριβώς το αντίθετο: 'Ότι, τελικά, «ήταν η παρέμβαση της Ουάσιγκτον που συγκράτησε την 'Αγκυρα». Και, βέβαια, η παρέμβαση αυτή δεν ήταν τυχαία ή αυθόρμητη, αφού, από το μεσημέρι της Τρίτης 24 Μαρτίου, ο εδώ Αμερικανός πρέσβης, Ρόμπερτ Κήλυ, διαμνηνούσε στους προϊσταμένους του την «πειστική αξίωση της ελληνικής κυβέρνησης να παρέμβει η Ουάσιγκτον στην 'Αγκυρα» και ο Έλληνας πρέσβης Γ. Παπούλιας ζητούσε συνάντηση, το ταχύτερο δυνατό, με ανώτατο αξιωματούχο του Στέιτ Ντιπάρτμεντ, για να του εκθέσει «κατόπιν οδηγιών της ελληνικής κυβέρνησης, την επικίνδυνη κατάσταση που δημιουργεί η τουρκική προκλητικότητα». (Βλέπε και ανταποκρίσεις του Στάθη Ευσταθιάδη, από την Ουάσιγκτον, «Βήμα», 5 Απριλίου 1987).

Αλλά και η άρνηση του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών και παραδώσει στον αρχηγό της αξιωματικής αντιπολίτευσης, Κ. Μητσστάκη, αντίγραφο του μνημονίου από τη συνάντηση Καψή-Ακιμάν της 27ης Μαρτίου (της «κρίσιμης Παρασκευής»), έρχεται να υπομνήσει –χωρίς αυτό να σημαίνει και αποδοχή των ισχυρισμών της Νέας Δημοκρατίας– ότι η διακηρυσσόμενη «διαφάνεια» πάσχει.

ΩΣΤΟΣΟ, και παρά την «πάσχουσα διαφάνεια», μπορούμε, νομίζω, ν' αναζητήσουμε κάποια σημεία κοινών διαπιστώσεων, με βάση, κυρίως, τα «μετά την κρίση». Και ένα κείμενο ιδιαίτερα βοηθητικό προς την κατεύθυνση αυτή, είναι η ομιλία του πρωθυπουργού Α. Παπανδρέου, στην κοινοβουλευτική ομάδα του ΠΑΣΟΚ, στις 8 Απριλίου.

Ασφαλώς, μια πρώτη διαπίστωση είναι ότι ακόμα, δεν καταφέραμε να συγκροτήσουμε το ενιαίο εθνικό μέτωπο, για την αντιμετώπιση (τουλάχιστο) των μεγάλων εθνικών μας θεμάτων. Παραμένει γεγονός ότι, για ένα ή δυο εικοσιτετράωρα, προ-

στά στην απειλή του «Σισμίκ», βρεθήκαμε «ομοιοσύντες». Ωστόσο, έμελλε η «ομοψυχία» αυτή ν' αποδειχθεί εξαιρετικά εφήμερη (και ευάλωτη), αφού, στην ίδια αυτή ομιλία του –δώδεκα, δηλαδή, μέρες μετά την κρίση– ο πρωθυπουργός δεν είχε συνειδησιακούς αντιπερισπασμούς, προκειμένου να υπαινιχθεί πρόθεση του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας (και, ιδιαίτερα, του αρχηγού της) να «τριχοτομήσει» το Αιγαίο. Από την άλλη, δεν είναι δυνατόν να μη σημειώσει κανείς ότι της πρωθυπουργικής ομιλίας είχαν προηγηθεί οι οξύτερες ανακοινώσεις της Νέας Δημοκρατίας, που κατηγορούσαν την κυβέρνηση για «απαράδεκτες υποχωρήσεις», σε βάρος των κυριαρχικών δικαιωμάτων της χώρας, κλπ.

Το πρόβλημα, ωστόσο, δεν είναι ποιος, από τους δυο μονομάχους, «ήρξατο χειρών αδικών» ή ποιος –με τη στάση του– «ήγγισε» τα όρια της «εθνικής μειοδοσίας», αλλά η ανυπαρξία ενιαίας εθνικής στρατηγικής, στην αντιμετώπιση των μεγάλων και κρίσιμων θεμάτων της εξωτερικής μας πολιτικής.

Υψηλοί δοξαστικοί τόνοι

ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ διαπίστωση, με βάση, πάντοτε, την πρωθυπουργική ομιλία της 8ης Απριλίου, είναι οι υψηλοί δοξαστικοί τόνοι που ακολούθησαν την εκτόνωση. Και ο μεν πρωθυπουργός δεν παρέλειψε να τονίσει ότι είναι αντίθετος με τις θριαμβολογίες –«δεν βοηθούν», είπε «το παραπέρα κλίμα»...– πλην ο «επινίκιος» τόνος ήταν μια από τις κύριες εκφάνσεις της ομιλίας του.

Κατά τον πρωθυπουργό, μόνο η κυβέρνησή του –ακριβώς επειδή ακολουθεί «υπερήφανη εξωτερική πολιτική» μπορούσε να επιτύχει μια τόσο γοργή, σε δυο 24ωρα, προώθηση των ενόπλων δυνάμεων στο μέτωπο (σε σημείο ώστε όταν ο Χρ. Σαρτζετάκης πήγε στο Πεντάγωνο, δεν υπήρχε καν ένα «άγμα» για να του αποδώσει τιμές...) και μόνον η δική του κυβέρνηση αντιμετώπισε την τουρκική απειλή κατά τρόπο θετικό και αποτελεσματικό. Όσο για την κυβέρνηση Καραμανλή, που αντιμετώπισε κι εκείνη, τον Αύγουστο του 1976, ανάλογη κρίση, «διέπραξε λάθη», αφού προσέφυγε στο Συμβούλιο Ασφαλείας, καταγγέλλοντας την τουρκική πρόκληση. Και ήταν λάθος η κίνηση αυτή –είπε ο πρωθυπουργός– γιατί το «μήνυμα» του Συμβουλίου Ασφαλείας ήταν: διάλογος, ενώ «εμείς η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ», δεχόμαστε διάλογο μόνο σε ό,τι αφορά τη σύνταξη του συνυποσχετικού, για την από κοινού προσφυγή στη Χάγη.

Διατυπώσεις του είδους αυτού, όμως, δεν βοηθούν στη συσπείρωση γραμμών, καθώς ο τουρκικός επεκτατισμός, η τουρ-

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕ

κική απειλή, δεν εξέλιπταν. Άλλωστε, σημασία δεν έχει το τι λες, αλλά τι, απ' όσα λες, ανταποκρίνονται στα πράγματα. Αυτός λ.χ. ο κομπασμός για τα κομπιούτερ της Ουάσιγκτον που έπαθαν φοβερή... «ζημιά» και αδυνατούν πια –ύστερα από την αγέρωχη στάση μας– να «προβλέψουν» ο,τιδήποτε, μαρτυρεί, αν μη τι άλλο, έλλειψη στοιχειώδους σοβαρότητας. Αλλά και η κίνηση, που ματαιώθηκε εν τη γενέσει της, για την αναστολή λειτουργίας της βάσης της Νέας Μάκρης, έδωσε λαβή για διάφορες ερμηνείες, μια και η αμερικανική αυτή βάση δεν έκλεισε ούτε για ένα λεπτό!

Οι στήλες αυτές δεν θα αρνηθούν, ασφαλώς, ότι η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ αντιμετώπισε την πρόκληση του «Σισμίκ» με ψυχραιμία και αποφασιστικότητα, κάνοντας τους δικούς της χειρισμούς, χωρίς στείρα αδιαλλαξία –αυτήν την αδιαλλαξία που επεκαλέσθη, αμέσως μετά την κρίση, η σημερινή ηγεσία της Νέας Δημοκρατίας, προφανώς για να αποδείξει την «ενδοτικότητα» του ΠΑΣΟΚ. Η διαφορά μας με την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ βρίσκεται αλλού: Στην αντίληψη του προέδρου της ότι η εθνική ζωή, η εθνική αξιοπρέπεια, η «συναναπνοή των Ελλήνων» στην αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής, η «ελληνική εξωτερική πολιτική» ότι όλα αυτά διαμορφώθηκαν επί των ημερών του ΠΑΣΟΚ. Και ότι, πριν από τον Οκτώβριο του 1981, υπήρχε μόνον υποτέλεια!

Η σεμνότητα, βέβαια, είναι αρετή. (Όσο και αν το είδος σπανίζει στις μέρες μας). Πλην, κάποτε, θα πρέπει να αντιληφθούμε όλοι ότι με τα θέματα εξωτερικής πολιτικής δεν μπορούμε να παίζουμε. Ότι και η σημερινή κυβέρνηση (με δεδομένες τις παλινωδίες και ανακολουθίες της) υπόκειται και αυτή σε δημόσιο έλεγχο. Και ότι η συνθηματολογία, η έπαρση, οι «συγκρίσεις» –με μόνιμο σημείο αναφοράς το 1965...– δεν είναι το ασφαλέστερο κριτήριο για να εκτιμηθούν χειρισμοί που γίνονται το 1987. Σε άλλες χώρες, η εξωτερική πολιτική έχει παράδοση, συνέχεια, σταθερούς στόχους. [Την αίτηση λ.χ. που υπέβαλε η κυβέρνηση του Οζάλ για ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, υποστηρίζουν, αυτή τη στιγμή, όλα τα τουρκικά πολιτικά κόμματα]. Στην Ελλάδα, όμως, αυτό δεν ισχύει. Έτσι, κάθε φορά που η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ υποχρεώνεται, εκ των πραγμάτων, ν' αντλήσει στοιχεία από την εξωτερική πολιτική των κυβερνήσεων της Νέας Δημοκρατίας –κάποτε να υιοθετήσει και την ίδια ακριβώς πολιτική, ίσως γιατί δεν υπάρχει άλλη...– αισθάνεται την ανάγκη ν' αποκηρύξει την πολιτική των προκατόχων της, πιστεύοντας ότι «αποκήρυξη» σημαίνει «διαφορισμός»! Κάτω από αυτή τη λογική, δεν εκπλήσσει το ότι το ΠΑΣΟΚ, σε κανένα κείμενό του, δεν αναφέρει ότι η «ιδέα» λ.χ. της προσφυγής στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης δεν είναι δική του και ότι το ΠΑΣΟΚ, ως αξιωματική αντιπολίτευση, είχε εναντιωθεί στην προσφυγή αυτή, το 1976.

Αρμυδαία μικροκομματική εκμετάλλευση

ΜΙΑ ΤΡΙΤΗ διαπίστωση είναι ότι τόσο η ηγεσία του ΠΑΣΟΚ, όσο και η ηγεσία της Νέας Δημοκρατίας, προσπάθησαν να εκμεταλλευθούν τα «μετά την κρίση», για μικροκομματικούς σκοπούς.

Έτσι, μια μόλις εβδομάδα μετά το «ολίγον δειν πόλεμος», βρέθηκαν ανώτατα στελέχη του κυβερνητικού κόμματος (Αλευράς, Χαραλαμπίδου, Λιδάνης, κ.α.) που εισηγήθηκαν στον πρωθυπουργό να «εκμεταλλευθεί το ευνοϊκό υπέρ του ΠΑΣΟΚ

κλίμα» (η εκτόνωση είχε, πράγματι, δημιουργήσει ένα αίσθημα εφήμερης ευφορίας στην κοινή γνώμη) και να προχωρήσει στη διενέργεια πρόωρων εκλογών.

Σημασία δεν έχει το ότι ο πρωθυπουργός, σταθμίζοντας όλα τα «συν» και «πλην», απέρριψε, τελικά, την εισήγηση αυτή. Σημασία έχει ότι, επί δέκα περίπου μέρες, το «θέμα» (το ενδεχόμενο πρόωρων εκλογών) απασχόλησε την ανώτατη ιεραρχία του κυβερνητικού κόμματος και υπήρχε μια συνεχής επικοινωνία ανάμεσα στο Καστρί και το Εκτελεστικό Γραφείο του ΠΑΣΟΚ ως προς το «δέον γενέσθαι». (Ενδεικτικό της «ποιότητας» των διαβουλεύσεων αυτών, ήταν και το επιχείρημα ότι και η Θάτσερ προσέφυγε στις κάλπες, μετά το επιτυχές βρετανικό επιχείρημα στα νησιά Φώκλαντ!)

Κατά τα άλλα, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ επιχείρησε να εκμεταλλευθεί το υπέρ αυτής ευνοϊκό κλίμα –αλλά και τα σχόλια μερίδας του διεθνούς Τύπου, σύμφωνα με τα οποία «νικητής της πρόσφατης κρίσης στο Αιγαίο ανεδείχθη ο σοσιαλιστής Έλληνας πρωθυπουργός Ανδρέας Παπανδρέου»– για να υποστηρίξει ότι το διήμερο 27-28 Μαρτίου πέρασε στην ιστορία ως «ώρα εθνικής ανάτασης», αλλά, πρωτίστως, ως «δικαίωση της εξωτερικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ». Μόνο που, ελάχιστες μέρες μετά την κρίση, η «ανάταση» αυτή συνοδεύθηκε από μια ολοσχερή ή μερική επίθεση εναντίον όλων των πολιτικών δυνάμεων που δεν ταυτίζονται με την πολιτική του ΠΑΣΟΚ.

Στόχος των κυβερνητικών πυρών ήταν, πριν απ' όλα, βέβαια, ο αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας που, με τη στάση του, «νομιμοποιεί και εσωτερικεύει την επέμβαση των ξένων δυνάμεων» – κατά τη διατύπωση λ.χ. την «Εξόρμησης». Αλλά από την επίθεση –έστω και σε χαμηλότερους τόνους– δεν εξαιρέθηκαν ούτε το ΚΚΕ, ούτε το νέο κόμμα της Αριστεράς, ούτε, ακόμα, ο χώρος της «νεοαριστερής αστικής διάνοησης», εφόσον –άκουσον! άκουσον!– οι διανοούμενοι αυτοί είχαν εναντιωθεί στη μέθοδο των εγχρώμων ψηφοδελτίων, που τόσο βοήθησαν στη «ρήξη» (;) της 9ης Μαρτίου και στην ανάδειξη του κ. Σαρτζετάκη στο ύπατο αξίωμα της πολιτείας.

Την μικροκομματική εκμετάλλευση της κρίσης, όμως, επιχείρησε και ο αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας. Με μία αντιφατική φρασεολογία, που προκάλεσε αντιδράσεις και μέσα στους κόλπους του κόμματός του, κατηγόρησε τον πρωθυπουργό για «αναξιοπιστία», «ενδοτικότητα», «υποχωρητικότητα», κ.α., πήρε θέση κατά της εξαγοράς των μετοχών του Πρίνου, ζήτησε την άμεση διενέργεια γεωτρήσεων πέρα από τα σημερινά ελληνικά χωρικά ύδατα και, φυσικά, επανήλθε στο μόνιμο αίτημά του για εκλογές «εδώ και τώρα», προκειμένου ν' απομακρυνθεί ο «επικίνδυνος πρωθυπουργός» από την εξουσία.

Δυο διαφορετικές προσεγγίσεις

ΟΙ ΟΠΟΙΕΣ διαπιστώσεις, όμως –θετικές ή αρνητικές– δεν απαλείφουν το βασικό ερώτημα που προϋπήρχε της κρίσης και που –ένα μήνα μετά την κρίση– προβάλλει, σήμερα, ακόμα πιο επιτακτικό. Το ερώτημα είναι σαφές: Υπάρχει τρόπος να βγούμε από τα σημερινά τυφλά αδιέξοδα των ελληνοτουρκικών σχέσεων;

Ο πρωθυπουργός, μιλώντας την ημέρα του Πάσχα, στη Μυτιλήνη, πρόβλεψε ότι «η τουρκική απειλή θα μένει μαζί μας, άσχετα από όποιες άμεσες ή μεσοπρόθεσμες εξελίξεις». Να υπο-

Α ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ Π

δηλώνει η δήλωση αυτή ότι η «συμβίωσή» μας με την τουρκική απειλή δεν αποκλείει κάποιες στοιχειώδεις, έστω, προσπάθειες, για την αποκατάσταση μιας πρώτης επαφής με την «γείτονα Τουρκία»; Και η «αλληλογραφία» Παπανδρέου-Οζάλ, δεν συνιστά, άραγε, αυτή την πρώτη επαφή;

ΑΣΦΑΛΩΣ υπάρχουν δυο ειδών προσεγγίσεις για ν' αντιμετώπισθούν τα σημερινά αδιέξοδα: Η πρώτη θα ήταν να επαναλάβουμε τα συνθήματά μας (επαγρύπνηση-ετοιμότητα), να εξακολουθήσουμε να δαπανούμε το 7% του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος για τις ένοπλες δυνάμεις και να επαναλάβουμε –στεντορεία τη φωνή– τις μέχρι τώρα διακηρύξεις μας: Κανένας διάλογος, καμιά επαφή με την Άγκυρα (ούτε, έστω, πολιτιστικές ανταλλαγές...) αν δεν παύσει, προηγουμένως, ν' αμφισβητεί τα κυριαρχικά μας δικαιώματα στο Αιγαίο και δεν αποσύρει τα κατοχικά της στρατεύματα από την Κύπρο. Και τα αδιέξοδα να συνεχίζονται.

ΜΙΑ ΔΕΥΤΕΡΗ –δυσχερέστερη– προσέγγιση θα ήταν αυτή που, μέσα από τα σημερινά αδιέξοδα, θ' αναζητούσε διαύλους επικοινωνίας με την «γείτονα» και θ' αποκαθιστούσε ένα είδος πρώτου (προκαταρκτικού) διαλόγου μαζί της. Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, χαλάρωση της ετοιμότητας και επαγρύπνησής μας, ούτε συνεπάγεται οποιαδήποτε «εκχώρηση» κυριαρχικών δικαιωμάτων – όπως υποστηρίζουν μερικοί! Σε κανένα λεξικό του κόσμου «διαλέγομαι» δεν σημαίνει «εκχωρώ». Πέρα από το ότι μπορείς, ανά πάσα στιγμή, να διακόψεις τον διάλογο και να καταγγείλεις, με συγκεκριμένα πια στοιχεία, την κακοπιστία του συνομιλητή σου, εφόσον βεβαιωθείς για την κακοπιστία αυτή.

Ασφαλώς, ο διάλογος με την Άγκυρα δεν είναι εύκολη υπόθεση. Η Τουρκία δεν είναι Ιταλία και το Αιγαίο δεν είναι Ιόνιο Πέλαγος. Η Άγκυρα φιλοδοξεί να το παίξει «μεγάλη δύναμη» στην περιοχή και οι επεκτατικές βλέψεις των «πασάδων» του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας, είναι δεδομένες. (Εξ ου και η τουρκική απειλή). Το ερώτημα που τίθεται είναι αν το δικό μας «δεν διαλέγομαι» συνιστά την καλύτερη απάντηση στην απειλή αυτή, ιδιαίτερα όταν, μέσα στην ίδια την Τουρκία (ακόμα και μέσα στους ίδιους τους στρατηγούς), δεν λείπουν οι διαφορετικές φωνές, οι διαφορετικές ροπές.

Δεν χωράει αμφιβολία ότι η αίτηση του Οζάλ, για να καταστεί η Τουρκία το δέκατο τρίτο μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, δεν εναρμονίζεται με το «όνειρο» των στρατοκρατών που θέλουν ν' αναδιώσουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία ή που φιλοδοξούν να παρέμβουν –ως επιδιαιτητές– στον πόλεμο Ιράκ-Ιράν. Η Ελλάδα, συνεπώς, σε μια κίνηση που θα έτεινε ν' αποκαταστήσει ένα πρώτο, διερευνητικό διάλογο με την Τουρκία, έχει κάθε λόγο να σταθμίσει τις καταστάσεις αυτές και να ελιχθεί ανάλογα. Ο Οζάλ δεν είναι Εβρέν, όσο και αν πηγή εξουσία, στην Τουρκία, παραμένουν οι «πασάδες» του Γενικού Επιτελείου. Και οι επιχειρηματίες της Πόλης, της Άγκυρας ή της Σμύρνης, έχουν διαφορετικά «οράματα» από τα οράματα των Τούρκων στρατηγών. Μπορεί η ομαλοποίηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων να βοηθήσει τους «Ευρωπαίους» μέσα στην Τουρκία; Μπορούμε, άραγε, να αξιοποιήσουμε, εμείς οι ίδιοι, το δικό μας ευρωπαϊκό χαρτί;

Από την άλλη, δεν είναι δυνατόν (εφόσον μιλάμε για «τριγωνικές σχέσεις» Αθήνας-Άγκυρας-Ουάσιγκτον και προσδίδουμε προς τα «ήρεμα» ελληνοαμερικανικά νερά), να μην παίρνουμε υπόψη μας τον αναβαθμισμένο ή ολιγότερο αναβαθ-

μισμένο ρόλο που η Ουάσιγκτον επιφυλάσσει, κάθε φορά, στην Άγκυρα. Όχι, βέβαια, για να ρυθμίσουμε –βάσει του ρόλου αυτού– τις σχέσεις μας με την Άγκυρα, αλλά για να εκτιμήσουμε αν η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις βοηθά ή δεν βοηθά τη δική μας διαπραγματευτική δύναμη, στην αντιμετώπιση επίμαχων προβλημάτων, όπως είναι το μέλλον των αμερικανικών βάσεων, κ.α.

ΟΙ ΠΑΡΑΠΑΝΩ σκέψεις προσφέρονται για κάποιο στοιχειώδη προβληματισμό, ύστερα από μια οξυτάτη κρίση, που θα μπορούσε να οδηγήσει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις μέχρι τη σύρραξη. Όταν μιλάμε λ.χ. για οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου και έχουμε –κοινή συναινέσει– αποδεχθεί ότι ούτε εμείς, ούτε οι Τούρκοι, θα διεξάγουμε έρευνες έξω από τα χωρικά μας, και χωρικά τους, ύδατα, διανοηθήκαμε, άραγε, ποτέ τη σύσταση μιας ελληνοτουρκικής κοινοπραξίας πετρελαίου, για έρευνες σε περιοχές που από κοινού θα συμφωνούσαμε; Διανοηθήκαμε ποτέ τι θα σήμαινε, για την εξουδετέρωση της τουρκικής απειλής, η ένταξη της Τουρκίας στην Κοινότητα και η αξιοποίηση της εταιρικής μας ιδιότητας; «Φύγετε από την Κύπρο και μεις δεν θα ενιστάμεθα πλέον στην εισδοχή σας». (Όσο για τον βιασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία, ο λόγος ανήκει και στους δώδεκα εταίρους της ΕΟΚ).

Η εμμονή στο «δεν διαλέγομαι»

ΜΕ ΒΑΣΗ όλα τα παραπάνω αυτά και με κύριο σημείο αναφοράς την πρόσφατη ελληνοτουρκική κρίση, τρία, νομίζω, είναι τα συμπεράσματα που μπορούν να συναχθούν:

Το πρώτο –και δεν πρωτοτυπώ καθόλου– είναι η ανάγκη διαφάνειας στον χειρισμό θεμάτων εξωτερικής πολιτικής και, προπαντός, η ανάγκη ενιαίας στρατηγικής. Δεν υπάρχει κανένα πολιτικό κόμμα, του σημερινού «συνταγματικού τόξου», που να διανοείται «εκχώρηση» κυριαρχικών δικαιωμάτων της χώρας σε τρίτους. Συνεπώς, αντί κομψασμών ή αναθεμάτων περί «εθνικών μειοδοτών» και άλλων θλιβερών παρόμοιων, είναι προτιμότερο, επίμονα, βασανιστικά, ν' αρχίσουμε το δικό μας εσωτερικό διάλογο, για τη χάραξη ενιαίας εξωτερικής πολιτικής. Και κοινά σημεία, για να στηρίξουν μια τέτοια πολιτική, υπάρχουν.

Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι, χάρις στη δική μας κινητοποίηση και ετοιμότητα, αλλά και στην παρέμβαση των Αμερικανών –γι αυτό και ζητούν σήμερα ανταλλάγματα– η ρήξη με την Άγκυρα τελικά αποφεύχθηκε, στη βάση ενός κοινά αποδεκτού συμβιβασμού: Ελλάδα και Τουρκία δεσμεύονται να μη διεξάγουν έρευνες έξω από τα δικά τους χωρικά ύδατα.

Το τρίτο συμπέρασμα είναι ότι επέστη ο καιρός για μια στάθμιση (και αναστάθμιση) της όλης, μέχρι τώρα, πορείας των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Όχι για να υποβαθμίσουμε την τουρκική απειλή ή για να μειώσουμε την εναντίωσή μας στον συνεχιζόμενο βιασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία. Αλλά για ν' αναζητήσουμε –με δεδομένη την τουρκική απειλή– διεξόδους στα σημερινά αδιέξοδα. Και η ακινησία, η εμμονή στο «δεν διαλέγομαι», απλώς επιτείνουν τα αδιέξοδα.

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕ

ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΚΑΙ «ΔΥΝΑΜΙΚΗ» ΜΙΑΣ ΧΡΟΝΙΑΣ ΚΡΙΣΗΣ

(Και ορισμένα καιρία ερωτήματα
για την παρούσα συγκυρία)

Η τελευταία οξεία κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, εκείνη που σημειώθηκε στο διήμερο 27 και 28 Μαρτίου 1987, δεν είναι ούτε η πρώτη, ούτε η μόνη, σε τέτοιο είδος και σε τέτοια ένταση, μέσα στα τελευταία 13 χρόνια. Αρκεί να θυμίσουμε την κρίση του καλοκαιριού του 1976, όταν το ίδιο τουρκικό σκάφος, που τότε ονομαζόταν «Χόρα» και τώρα ονομάζεται «Σιομίχ 1», επεχείρησε να βγεί σε αμφισβητούμενα νερά και απείλησε να διενεργήσει έρευνες -δηλαδή «πράξεις νομής», κατά την νομική σημασία τους- σε υφαλοκρηπίδα την οποία η Ελλάδα θεωρεί ως Ελληνική, ή, τουλάχιστον, αμφισβητούμενη. Και τότε, όπως και τώρα, η πρόκληση σταμάτησε στο έσχατο όριο πριν από ένοπλη αναμέτρηση. Και τότε, όπως και τώρα, απότομη και γοργή η «αποκλιμάκωση» της κρίσης, με απότομο και ανάστροφο χειρισμό από μέρους της τουρκικής πλευράς. Θα θυμίσουμε και την κρίση της 8ης και 9ης Μαρτίου 1984, όταν το ελληνικό αντιτορπιλικό «Πάνθηρ», περιπολώντας στο βορειοανατολικό Αιγαίο, ανοιχτά της Σαμοθράκης, δέχθηκε πυρά τουρκικών πολεμικών σκαφών, τα οποία διεξήγαγαν ασκήσεις σε όχι μεγάλη απόσταση. Οι Ελληνικές ένοπλες δυνάμεις ετέθησαν σε κατάσταση αυξημένης ετοιμότητας, οι πρεσβευτές των χωρών-μελών της Ατλαντικής Συμμαχίας εκλήθησαν στο υπουργείο Εξωτερικών και ενημερώθηκαν, κλπ. Την επομένη, η κρίση αποκλιμακώθηκε με δηλώσεις του πρωθυπουργού της Τουρκίας, που τότε, όπως και τώρα, ήταν ο κ. Τουργκούτ Οζάλ.

Από το 1974 και εντεύθεν, η κρίση στις ελληνο-τουρκικές σχέσεις είναι χρόνια και χαρακτηρίζονται από εναλλαγές έντασης και ύφεσης. Πριν προχωρήσουμε στην επισήμανση ορισμένων ιδιαίζόντων χαρακτηριστικών της τελευταίας οξείας κρίσης και της (ενδεχόμενης) σημασίας των, θα επιχειρήσουμε μία σύντομη διαγραφή της υφής και των συντελεστών της χρόνιας αυτής κρίσης στις σχέσεις των δύο χωρών.

Φαίνεται οξύμωρο εκ πρώτης όψεως, αλλ' αυτή είναι η πραγματικότητα: ο κύριος κίνδυνος κατά την ακεραιότητα και της εθνικής ασφάλειας της Ελλάδας, τουλάχιστον κατά την παρούσα συγκυρία, προέρχεται από μία χώρα η οποία ανήκει στην ίδια με την Ελλάδα συμμαχία και, με την έννοια αυτή, είναι σύμμαχός της. Η χώρα αυτή είναι η Τουρκία. Έτσι, το πρόβλημα των σχέσεων με την Τουρκία είναι το πιο άμεσο και το πιο κρίσιμο πρόβλημα της εξωτερικής και της αμυντικής πολιτικής της Ελλάδας. Δεν είναι απλώς πρόβλημα διεθνών σχέσεων. Είναι πρόβλημα συμβίωσης, αφού η Ελλάδα και η Τουρκία μοιράζονται τον ίδιο γεωγραφικό χώρο. Είναι - και θα παραμένουν, βέβαια, και στο μέλλον- γείτονες. Και μάλιστα γείτονες όχι μόνο σε διαφορές ιστορικές, φυλετικές και πολιτιστικές, αλλά και διαφορές εθνικής πολιτικής, όπως είναι το θέμα της Κύπρου και τα ζητήματα που ανέκυψαν με την αιφνίδια, από τουρκικής πλευράς, έγερση αξιώσεων και αμφισβητήσεων στον βάσει διεθνών συνθηκών και κανόνων διεθνούς δικαίου καθορισμένον ελληνικό χώρο, στο Αιγαίο. Χώρο εναέριο, θαλάσσιο και υποθαλάσσιο. Ζητήματα επίσης οικονομικά και πλουτοπαραγωγικά που ανάγονται στην εκμετάλλευση του υπεδάφους του βυθού του Αιγαίου, ιδίως αν το υπέδαφος αυτό περιέχει πετρέλαιο.

Είπαμε ότι φαίνεται εκ πρώτης όψεως οξύμωρο το γεγονός μίας αντιθέσεως, που φθάνει μέχρι κινδύνου αναμετρήσεως, ανάμεσα σε δύο χώρες που ανήκουν στην ίδια συμμαχία (εκ προκειμένου την Ατλαντική Συμμαχία) και στον ίδιο συνασπισμό. Εκ πρώτης όψεως μόνο. Διότι το γεγονός ακριδώς ότι ανήκουν οι δύο χώρες στην ίδια συμμαχία και μάλιστα του είδους της Ατλαντικής Συμμαχίας επέτρεψε και επιτρέπει την μεταξύ τους διένεξη.

Αν η Ελλάδα και η Τουρκία ανήκαν σε διαφορετικούς στρατιωτικούς συνασπισμούς, οι διαφορές τους δεν θα μπορούσαν να εξωθήσουν, μόνο αυτές, στον πόλεμο. Καθώς ο πόλεμος δεν θα ήταν τότε υπόθεση των δύο χωρών, αλλά υπόθεση των δύο διαφορετικών συνασπισμών, η ελληνοτουρκική κρίση θα έχανε τον «εθνικό» χαρακτήρα της και η εξέλιξη της θα ρυθμιζόταν από τις ηγεσίες των συνασπισμών, ανάλογα με τις εκτιμήσεις τους για την γενική πολιτική τους

και με την τροπή που θα ήθελαν να δώσουν στην γενική κατάσταση.

Το γεγονός ότι η Ελλάδα και Τουρκία ανήκουν στον ίδιο συνασπισμό και, συγκεκριμένα, στην Ατλαντική Συμμαχία, δεν παρέχει καμμία εγγύηση ότι στο όνομα του κοινού συμφέροντος θα πειθαρχούσαν οι ιδιαίτερες εθνικές βλέψεις και ότι θα αμβλύνονταν οι διαφορές, ώστε να εξασφαλισθεί η έστω κατ' επίφαση ειρηνική διαβίωση. Ο δυτικός συνασπισμός δεν έχει, άλλωστε, την συγκρότηση του ανατολικού, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την ιδεολογική και πολιτική ομοιογένεια των καθεστώτων και την παραδοχή, για λόγους κοσμοθεωρητικούς και «διεθνικής αλληλεγγύης και αλληλεξαρτήσεως», του αυστηρού προβαδίσματος της ηγεσίας του συνασπισμού, σε ό,τι αφορά ιδίως στην γενική πολιτική.

Τέτοια ιδεολογική συνοχή, αλληλεξάρτηση και ιεραρχημένη συγκρότηση, δεν έχει ο δυτικός συνασπισμός. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των μελών για λόγους οικονομικούς και πολιτικούς είναι ανεμπόδιτος από την ύπαρξη του συνασπισμού και η ηγεσία του, η οποία, ως παγκόσμια επιφάνεια Δύναμη, έχει συμφέροντα που ξεπερνούν τα όρια του συνασπισμού, βρίσκεται σε ανταγωνιστική σχέση προς άλλα μέλη του για να εξασφαλίσει θέσεις πολιτικής και οικονομικής επιρροής. Κάτω από τις συνθήκες αυτές, μένουν, μέσα στα πλαίσια του συνασπισμού, αρκετά περιθώρια για να αναπτύσσονται οι εθνικοί ανταγωνισμοί μεταξύ των μελών του, αλλά και για να ασκείται από την ηγεσία του συνασπισμού Δύναμη και με διάφορες μεθόδους, από τις οποίες η ηριώτερη είναι η οικονομική και αμυντική βοήθεια, πολιτική επεμβάσεων και χρησιμοποίησεως των εθνικών ανταγωνισμών για την εξυπηρέτηση των ιδιαίτερων συμφερόντων της.

Η συμμετοχή, συνεπώς, της Ελλάδας και της Τουρκίας στον συνασπισμό του ΝΑΤΟ δεν εξασφάλιζε, μόνη και καθ' εαυτήν, την ειρηνική συμβίωσή τους. Αν διετηρούντο ακόμη μερικές ψευδαισθήσεις, αυτές πρέπει να έχουν διαλυθεί έπειτα από τα γεγονότα του Ιουλίου 1974.

Πριν από λίγα χρόνια, στα χρόνια του «ψυχρού πολέμου» και της συγκροτήσεως των αντιπάλων στρατηγικών συνασπισμών, δηλαδή της Ατλαντικής Συμμαχίας και του Συμφώνου της Βαρσοβίας, είχε επικρατήσει, σε ορισμένους τουλάχιστον κύκλους, η ψευδαίσθηση

Α ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ Π

ότι το «κοινό συμφέρον ασφαλείας» και «ο κοινός συμμαχικός δεσμός» θα έλυναν οριστικά το πρόβλημα της ειρηνικής ελληνοτουρκικής συμβιώσεως.

Σήμερα, όλα αυτά, από τα οποία εν τούτοις μας χωρίζουν μόνο τριάντα πέντε χρόνια, φαίνονται πολύ μακρυνά και ακόμη ασύλληπτα ως ιδέες που μπορούσαν να υποστηρίξονται με την σοβαρότητα μιας πραγματοποιήσεως προβλέψεως.

Το γεγονός που ανέτρεψε όλες τις καλοπροαίρετες προβλέψεις και που έθεσε ωμά το πρόβλημα αν είναι δυνατή η ειρηνική συμβίωση και συνεργασία Ελλάδα και Τουρκίας, είναι, βέβαια, η εισβολή στην Κύπρο, σε εκτέλεση του σχεδίου «Ατίλας», στην οποία έδωσε αφορμή το εγκληματικό πραξικόπημα εναντίον του Μακαρίου. Δεν ήταν, εν τούτοις, η πρώτη φορά που οι διαφορές μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στο κυπριακό είχαν φέρει τις δύο χώρες έως στα πρόθυρα του πολέμου. Τέτοια περίπτωση παρουσιάστηκε το 1964 και άλλη το 1967.

Το κυπριακό, διαμορφωμένο τεχνητά από τους Βρετανούς ως διαφορά μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας βάσει της συνταγής «διαίρει και βασιλευ», ήταν μια από τις αιτίες που έφθειραν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Όχι όμως και η μόνη. Στη διάρκεια του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου ήδη, στην εποχή που η Ελλάδα βασιανιζόταν, αλλά και αγωνιζόταν κάτω από το βαρύ πέλαμα της τριπλής κατοχής, ενώ η Τουρκία απελάμβανε τα αγαθά της ουδετερότητας, ήταν φανερό πως «κάτι δεν πήγαινε καλά» στην στάση της Τουρκίας απέναντι στην Ελλάδα. Το «βαρλίκ», ο φόρος στην περιουσία (1943), που ήταν ιδιαίτερα βαρύς και βασιανιστικός για τον ελληνικό πληθυσμό της Κωνσταντινουπόλεως και, έπειτα, οι αντιρρήσεις της Τουρκίας για την απόδοση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα, ήσαν ενδείξεις ότι η τουρκική πολιτική όχι μόνο δεν είχε καλές διαθέσεις απέναντι στο ελληνικό στοιχείο της χώρας της, αλλά και ότι απέναντι στην Ελλάδα είχε αισθήματα ανταγωνιστή, μάλλον, παρά φίλου. Και στην εποχή άλλωστε της ακμής των συμμαχικών δεσμών, μέσα στα πλαίσια του ΝΑΤΟ, η Τουρκία με την τακτική της κωλυσιεργίας, που μόνο η τουρκική διπλωματία ξέρει να ασκεί με μαεστρία, ματαίωνε κάθε προσπάθεια για την ρύθμιση των διαφόρων ζητημάτων, που ανέκυπταν στην περιοχή της

θαλάσσιας μεθοριακής ζώνης μεταξύ των δύο χωρών. Έπειτα, ήλθε το Κυπριακό. Και αυτό, αφού έδωσε προσχήματα στην Τουρκία για την ουσιαστική εξόντωση του ελληνοισμού της Κωνσταντινουπόλεως (Σεπτέμβριος 1955) και για την απροσχημάτιστη προσπάθεια εκτουρκισμού της Ίμβρου και της Τενέδου, οδήγησε τελικά στις αλληπάλληλες ελληνοτουρκικές κρίσεις και στην κατάληξή τους, την εισβολή στην Κύπρο, τον Ιούλιο του 1974.

Οι ψευδαισθήσεις ότι οι συμμαχικοί δεσμοί θα εξασφάλιζαν την ειρηνική συμβίωση και θα οδηγούσαν στην συνεργασία μεταξύ των δύο χωρών, διελύθησαν έτσι. Οι προβλέψεις αποδείχθηκαν ανευδαφικές γιατί δεν είχε ληφθεί υπ' όψη ότι ο κόσμος αλλάζει και ότι οι έννοιες της ασφαλείας και των εξωτερικών κινδύνων, που είναι πράγματι παράγοντες που ωθούν στην συνεργασία, μεταβάλλονται σε συνάρτηση με τις μεταβολές που σημειώνονται στη διεθνή κατάσταση, αλλά και με τις μεταβολές τις κοινωνικο-πολιτικές και ψυχολογικές που γίνονται στις ίδιες χώρες.

Η ελληνοτουρκική διένεξη, στη σημερινή της μορφή, χρονολογείται από το καλοκαίρι του 1974. Οπότε, η Τουρκία, επωφελούμενη από την αδυναμία και αποδυνάμωση στις οποίες είχε περιγράψει την Ελλάδα το ανεκδιήγητο δικτατορικό καθεστώ των χούντας των συνταγματαρχών, αλλά και από το εγκληματικό πραξικόπημα που η ίδια αυτή χούντα επεχείρησε εναντίον του Προέδρου Μακαρίου και της συνταγματικής τάξεως στην Κύπρο, αφ' ενός εισέβαλε στρατιωτικά στην μεγαλόνησο, αφ' ετέρου δεν ήγειρε βλέψεις έναντι του ελλαδικού χώρου. Οι βλέψεις αυτές πήραν την μορφή αμφισβήτησεως του νομικού καθεστώτος που διέπει τον εναέριο, θαλάσσιο και υποθαλάσσιο χώρο του Αιγαίου. Αμφισβήτησεως την οποία η Τουρκία επιχειρούσε για πρώτη φορά. Δεν είχε ποτέ έως τότε αμφισβητήσει αυτό το νομικό καθεστώς, που εδράζεται σε διεθνείς συμβάσεις και σε κανόνες διεθνούς δικαίου.

Οι βλέψεις αυτές αποτελούν μέρος οργανικό του πλέγματος των παγίων επιδιώξεων και των «εθνικών στόχων» της Τουρκίας - πέρα και ανεξάρτητα από χειρισμούς και από τα πρόσωπα των εκάστοτε φορέων ή διαχειριστών της εξουσίας στην Άγκυρα. Δεν αίρονται, ούτε καν μειώνονται, όταν σημειώνεται

κάποια ύφεση στο κλίμα των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Και τούτο διότι είναι συνάρτηση ενός ολοκλήρου συσχετισμού δυνάμεων και ενός ολόκληρου πλέγματος συντελεστών, αντικειμενικών και υποκειμενικών, από το 1974 και εντεύθεν.

Όσο αυτός ο συσχετισμός και αυτό το πλέγμα -στο οποίο περιλαμβάνεται και η στάση ορισμένων ισχυρών του κόσμου τούτου, από τους οποίους η Τουρκία εξαρτάται, θετικά ή αρνητικά- δεν αλλάζουν, δεν θα αρθούν και οι γενεσιουργές της χρόνιας πια κρίσεως τουρκικές βλέψεις.

Τα όσα συνέβησαν κατά την τελευταία τριετία στον ανατολικό της Τουρκίας χώρο της κεντροδυτικής και νοτιοδυτικής Ασίας, ιδίως στην Περιοία και στο Αφγανιστάν, έχουν αναβαθμίσει την σημασία του τουρκικού παράγοντα στα όμματα τόσο της Δύσεως (και ιδίως των παραγόντων της Ουάσιγκτον), όσο και της Σοβιετικής Ενώσεως. Αλλ' ενώ μαζική στρατιωτική βοήθεια χορηγείται στην Τουρκία από τις ΗΠΑ για ν' ανταποκριθεί στον ρόλο της ως ακραίο ανατολικού προπυργίου του ΝΑΤΟ, που έχει και κοινά σύνορα με την Σοβιετική Ένωση, σημαντικός όγκος των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων είναι παρατεταγμένος έναντι της Ελλάδας και στην Κύπρο. Συγκεκριμένα σύμφωνα με εξακριβωμένα στοιχεία:

Η αριθμητική δύναμη των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων ανέρχεται σε 485.000 άνδρες. Από αυτούς 135.000 (με πάνω από 40 αμφίβια αποδοτικά σκάφη και αριθμό πυραύλων) είναι παρατεταγμένοι στην περιοχή της Σμύρνης, έναντι των ελληνικών νησιών του ανατολικού Αιγαίου. Πέντε μεραρχίες είναι παρατεταγμένες στην ανατολική θράκη, έναντι των ελληνικών συνόρων και δύο μεραρχίες σταθμεύουν στην Κύπρο, ως «στρατός κατοχής».

Αν υπήρχε απειλή από της πλευράς της Σοβιετικής Ενώσεως, η Άγκυρα δεν θα επιχειρούσε -και η Ατλαντική Συμμαχία δεν θα επέτρεπε- το εγχείρημα κατά της Κύπρου και την διατήρηση εκεί στρατού κατοχής, χωρίς να μιλήσουμε για την αποδιοργάνωση της νοτιοανατολικής πτέρυγας της συμμαχίας, την οποία η εισβολή στην Κύπρο (σε συνδυασμό με την έγερση τουρκικών αξιωματικών έναντι του ελλαδικού χώρου) απέφευγε.

Τον Μάιο του 1978, ο τότε πρωθυ-

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕ

πουργός της Τουρκίας κ. Μπουλέντ Ετσεβίτ, σε διάλεξή του στο Διεθνές Ινστιτούτο Στρατηγικών Μελετών (International Institute For Strategic Studies) του Λονδίνου, εδήλωσε ότι η απειλή κατά της Τουρκίας «προέρχεται από την Ελλάδα και όχι από την Σοβιετική Ένωση».

Ο ισχυρισμός ότι η Ελλάδα απειλεί την Τουρκία δεν χρειάζεται, βέβαια, ανασκευή. Αξιοσημείωτο όμως είναι το δεύτερο μέρος της δηλώσεως του κ. Ετσεβίτ. Είναι γεγονός ότι, εξ' αιτίας της γενικότερης ισορροπίας δυνάμεων μεταξύ Ανατολής και Δύσεως, η Τουρκία δεν απειλείται άμεσα και ειδικά από την Σοβιετική Ένωση. Αυτό είναι φανερό από τις ανακατάξεις που έχουν επέλθει, κατά την τελευταία 15ετία ιδίως, στην διεθνή κόνιστρα, αλλά και από το ειδικότερο γεγονός του τουρκικού επακτατισμού προς τον ελληνικό χώρο, ελλαδικό και κυπριακό. Δεν θα διεννοείτο η Τουρκία ν' αποδυθεί στο εγχείρημα της Κύπρου, το καλοκαίρι του 1974, να διατηρεί έκτοτε σημαντικές δυνάμεις στην Κύπρο και να διαθέτει σημαντικό όγκο των ενόπλων δυνάμεων της κατά μήκος των δυτικών ακτών της Μικράς Ασίας αν δεν είχε πλήρως εξασφαλισμένα τα νύτα της προς την πλευρά της Σοβιετικής Ένωσης και την αδράνεια της τελευταίας. Και αν η ίδια η Τουρκία παρεγνώριζε τον σοβιετικό παράγοντα, δεν θα της το επέτρεπαν οι ισχυροί σύμμαχοι και προστάτες της.

Έως τώρα, τουλάχιστον, δεν έχουν διαφανεί δείγματα ή προοπτικές κάποιας, μερικής έστω και περιορισμένης, μεταβολής στην πολιτική και στο σύνολο στόχων και επιδιώξεων της Άγκυρας που αναφέραμε παραπάνω. Διότι δεν ενήργησαν προς την κατεύθυνση αυτή οι ισχυροί εκείνοι παράγοντες της παγκόσμιας κόνιστρας, από τους οποίους η Τουρκία εξαρτάται ή τους οποίους φοβάται και οι οποίοι είναι σε θέση να εισακουσθούν. Αντίθετα, τα όσα διαδραματίστηκαν και διαδραματίζονται στον ανατολικό της Τουρκίας ασιατικό χώρο, επέφεραν, όπως είπαμε, αναβάθμιση του τουρκικού παράγοντα στα όμματα Δύσης και Ανατολής (και ιδίως της Ουάσιγκτον). Και η Τουρκία θεωρεί αυτή την αναβάθμιση ως πρόσφορη ευκαιρία για να επιμείνει ακόμη περισσότερο στις βλέψεις και επιδιώξεις της.

Και φθάνουμε στην τελευταία κρίση, για να επισημάνουμε ορισμένα ιδιάζοντα

χαρακτηριστικά της, τα οποία εκφράζονται με ορισμένα ερωτήματα:

1) Πώς και γιατί επελέγη η συγκεκριμένη εκείνη στιγμή και συγκυρία από τουρκικής πλευράς για την εξαπόλυση της κρίσης;

2) Ποίοι αποφάσισαν, στην Άγκυρα, ένα εγχείρημα που, όσο και αν το ήθελαν «ελεγχόμενο» —όπως φανερώνει η έλλειψη οποιασδήποτε έκτακτης στρατιωτικής κινητοποιήσεως από τουρκικής πλευράς— θα μπορούσε να οδηγήσει σε ένοπλη σύρραξη Ελλάδας και Τουρκίας, με απρόβλεπτες και ανυπολόγιστες συνέπειες όχι μόνο στην καίρια και νευραλγική αυτή περιοχή του κόσμου, αλλ' ίσως και σε παγκόσμιο επίπεδο; Το ερώτημα ανακύπτει από το γεγονός ότι ο πρωθυπουργός Τουρκικού Οζάλ δεν βρισκόταν στην Τουρκία τόσο κατά την εκδήλωση της κρίσης όσο και κατά το διάστημα που προηγήθηκε. Βρισκόταν από εβδομάδων στις ΗΠΑ, όπου είχε υποβληθεί σε σοβαρή εγχείρηση «ανοικτής καρδιάς». Η απόφαση για την έξοδο του «Σισμίκ Ι» ελήφθη από το λεγόμενο «συμβούλιο εθνικής ασφάλειας» της Τουρκίας —δηλαδή την στρατιωτική ηγεσία της χώρας— όχι απλώς κατά την απουσία, αλλά, σύμφωνα με ορισμένες ενδείξεις, και χωρίς γνώση (πολύ δε λιγότερο έγκριση) του πρωθυπουργού Τουρκικού Οζάλ. Το άφησε να εννοηθεί ο ίδιος ο αντιπρόεδρος της τουρκικής κυβέρνησης, Καγιά Ερντέμ, στις 28 Μαρτίου, ημέρα κορύφωσης της κρίσης, κατά την οποία ο Οζάλ έσπευσε να κάνει, από το Λονδίνο, όπου ήταν περαστικός, στον δρόμο της επιστροφής του, τις γνωστές «πυροσοβιετικές» και «κατευναστικές» δηλώσεις του, που στάθηκαν η αφετηρία και το έναυσμα αποκλιμάκωσης της κρίσης. (Και τις έκανε στο Λονδίνο, προφανώς για να προλάβει). Είπε, λοιπόν, την ημέρα εκείνη ο Καγιά Ερντέμ, αναφερόμενος στις δηλώσεις του Οζάλ (και σαν να αντιστρατευόταν τον ίδιο τον πρωθυπουργό του):

«Αυτός (ο Οζάλ) λείπει από την Άγκυρα εδώ και σαράντα ημέρες. Πάσχοντας από καρδιά, χρειάστηκε να πάει στο Χιούστον για θεραπεία. Τί ξέρει για τις τελευταίες εξελίξεις; Και τις δηλώσεις του στο Λονδίνο τις έκανε»*.

Και ανακύπτει το ερώτημα: Υπάρχει άραγε διαφορισμός (ή και «διελκυστίνδα») «κέντρων εξουσίας», στην Άγκυρα; Πιό συγκεκριμένα, υπάρχει (ή τουλάχισ-

στον, υπήρξε, στην συγκεκριμένη περίπτωση) διαφορισμός μεταξύ στρατιωτικής ηγεσίας (η οποία είναι καθιερωμένος φορέας εξουσίας στην Τουρκία και κατέχει μάλιστα την προεδρία της Δημοκρατίας) και αιρετής πολιτικής κυβέρνησης; Και αν ναι, ο διαφορισμός εντοπίζεται σε θέματα τακτικής, χειρισμών και μεθοδεύσεων, ή επεκτείνεται, μερικά έστω, και στους «στόχους» (κατά παρέκκλιση, για πρώτη φορά, από τα έως τώρα κρατούντα και καθιερωμένα στην Τουρκία, όπως σημειώσαμε παραπάνω);

3) Ποίος ο ρόλος και ποιά η στάση των μεγάλων Δυνάμεων, που έχουν λόγο στην περιοχή, κατά την περίοδο που προηγήθηκε της κρίσης; Υπήρξε άραγε τέτοιος ρόλος, ως έκφανση μιας μελετημένης κυβερνητικής πολιτικής, ή σημειώθηκαν απλώς κινήσεις και ενέργειες μελών της κυβέρνησης των ΗΠΑ που ενέργησαν αυτόβουλα και με δική τους πρωτοβουλία (και όχι ως κυβέρνηση), λόγω του «κενού εξουσίας» που έχει δημιουργηθεί στην Ουάσιγκτον από την μείωση του Προέδρου Ρήγκαν, μετά τις γνωστές εξελίξεις των τελευταίων μηνών;

4) Σε τί απέδλεπαν εκείνοι που σχεδίασαν και αποφάσισαν το εγχείρημα στην Άγκυρα, τί περίμεναν και έως που θα ήσαν διατεθειμένοι να φθάσουν;

5) Πέρα από το ενδεχόμενο μιας τοπικής συρράξεως, που θα είχε αλυσσοωτές και ανυπολόγιστες προεκτάσεις, πως αυτοί που κόπτονται για την συνοχή της Ατλαντικής Συμμαχίας και εξαίρουν κάθε τόσο την στρατηγική θέση και τον ρόλο της Τουρκίας ως ανασχετικού φράγματος στο αυξημένο σοβιετικό δυναμικό, επιτρέπουν στην Άγκυρα να υπονομεύει μέχρις εξουδετερώσεως την συνοχή της νοτιοανατολικής πτέρυγας της συμμαχίας; Και πως της επιτρέπουν να διαθέτει σημαντικό μέρος του δυναμικού της όχι έναντι του διατυμπανιζόμενου αντίπαλου δυναμικού, αλλ' εναντίον άλλου μέλους της συμμαχίας, με συνέπεια την σχεδόν αχρήστευση και των δύο αυτών μελών, που έχουν στραμμένο το δυναμικό τους εναντίον αλλήλων;

6) Πώς μπορεί να παραβλέπεται η σημασία του γεγονότος ότι μία τέτοια στάση καλλιέργει αντιδυτικά (και ιδίως αντιαμερικανικά) αισθήματα στο σύνολο του ελληνισμού, πέρα και ανεξάρτητα από επί μέρους πολιτικές μερίδες και τοποθετήσεις ή κοινωνικές τάξεις, περιλαμβανομένων, δηλαδή, της συντηρητι-

Α ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ Π

κής και παραδοσιακά φιλοδυτικής μερίδας του λαού και της επίσης συντηρητικής και κατ' αρχήν φιλοδυτικής ιθυνούσης τάξεως στην Ελλάδα;

7) Εφ' όσον η Ουάσιγκτον, αδυνατώντας να ξεπεράσει ορισμένες θεωρήσεις της, δεν μπορεί ή δεν θέλει να επέμβει αποτελεσματικά στην Άγκυρα για την άρση των επιδιώξεων που αποτελούν το αίτιο της χρόνιας κρίσης, δεν θα μπορούσε και δεν θα έπρεπε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ν' αναλάβει εκείνη πρωτοβουλία προς την κατεύθυνση αυτή, ως αμε-

σότερα ενδιαφερόμενη, εφ' όσον η Ευρώπη πρώτη και κυρίως θα υφίστατο τους καταλυτικούς αντικτύπους από τυχόν εκρηκτική εξέλιξη μιας κρίσης στην νοτιοανατολική εσχατιά της, σε μια καιρία περιοχή, όπου διασταυρώνονται οι βασικοί στρατηγικοί, γεωπολιτικοί και οικονομικοί άξονες της υδρογείου;

Απάντηση τεκμηριωμένη στα ερωτήματα αυτά δεν έχουμε. Περιοριζόμαστε στην διατύπωσή τους, διότι έχει αξία καθ' εαυτήν και φωτίζει τα δεδομένα και τη «δυναμική» της κρίσης. Υπάρχουν, ω-

στόσο, ορισμένες ενδείξεις ότι μία απαρχή απάντησης σε όλη αυτή την προβληματική - που συνοψίζεται τελικά στο αν η ελληνο-τουρκική κρίση είναι επιδεκτική ειρηνικής και αμοιβαία αποδεκτής διευθέτησης - μπορεί ν' αρχίσει να διαφαίνεται στο όχι μακρινό μέλλον...

Κων. Π. Καλλιγιάς

* Βλ. άρθρο του Bruno Tucci στην ιταλική «Corriere della Sera» της 29ης Μαρτίου 1987.

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕ

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΠΕΝΙΑ: ΜΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΕΡΗΜΗΝ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ.*

Τάσος Χρησιδής

Η κινδυνολογία γύρω από τη γλώσσα, που άρχισε εδώ και δέκα περίπου χρόνια και κορυφώθηκε με το αίτημα της επαναφοράς των αρχαίων ελληνικών στο Γυμνάσιο, έχει ένα βασικό χαρακτηριστικό: αναπτύσσεται ερήμην του αντικειμένου της-της γλώσσας. Η εκτίμηση αυτή δεν αποτελεί σχήμα λόγου.

Τα επιχειρήματα που προβάλλονται στηρίζονται σε μια σειρά από πλάνες – πολύ συχνά στοιχειώδεις– σχετικά με το φαινόμενο γλώσσα. Οι πλάνες αυτές αντλούν την ισχύ τους και τη λογική τους όχι από τη συνάφειά τους με το υπό συζήτηση φαινόμενο και την ουσία του αλλά από τον ιδεολογικό τους καθορισμό. Σημειώνω ορισμένες από αυτές (χωρίς να διεκδικώ το χρίσμα της πρωτοτυπίας):

α) Η ανιστόρητη στάση απέναντι στο γλωσσικό λάθος:

Θρήνος και οδυρμός για την «κατάντια» της γλώσσας μας, γιατί ακούγεται ή και γράφεται ανεξαρτητοποιώ/ανεξαρτητοποίηση, αντί ανεξαρτητοποιώ/ανεξαρτητοποίηση, να εισάγει/εξάγει αντί να εισαγάγει/εξαγάγει (βλ. Καλλιόρης, Παρεμβάσεις II, Γλωσσικά, Εξάντας 1986, σ. 24) θανατικός αντί φανατικός κ.τ.λ. κ.τ.λ. Ωστόσο είναι γνωστό (θα έπρεπε να το ξέρουν όσοι θρηνούν και οδύρονται για τέτοια φαινόμενα, διατεινόμενοι ταυτόχρονα ότι είναι γλωσσολογούντες ή και γλωσσολόγοι) ότι το γλωσσικό λάθος κινητοποιείται από μηχανισμούς βασικούς για τη γλώσσα και είναι ένας από τους δρόμους μέσα από τους οποίους αλλάζει μια γλώσσα.

Τα παραδείγματα από την ιστορία της ελληνικής γλώσσας είναι αφθονα. Ο μηχανισμός που δίνει π.χ. τους τύπους ανεξαρτοποιώ/ανεξαρτοποίηση είναι ο ίδιος (η γνωστή «ανομοίωση») μ' αυτόν που δίνει το αρχαίο ελληνικό αμφορεύς από το αμφιφορεύς. Η εξομάλυνση της «δύστροπης» –για τα νέα ελληνικά– ρηματικής μορφολογίας συνθέτων με δεύτερο συνθετικό ρήμα «άγω» (και η συνακόλουθη κατάργηση της εμφανούς διάκρισης διάρκειας/στιγμικότητας να εισάγω/ να εισαγάγω) δεν είναι –τελικά– διαφορετικής τάξης και αιτιολογίας φαινόμενο από αυτό που δίνει λ.χ. πολύ νωρίς στην ιστορία της ελληνικής «λάθη» όπως την χείραν (αντί για την χείρα), τον Σωκράτην (αντί για τον Σωκράτη), κατ' αναλογία με τον ταμίαν κ.τ.λ.

Ο μηχανισμός που δίνει το θανατικός αντί για φανατικός, είναι η γνωστή «λαϊκή ετυμολογία», που κινητοποιείται από την τάση να συνδέεται η μορφή μιας λέξης με το νόημά της, να υπάρχει δηλαδή σημασιολογική διαφάνεια. Πρόκειται για την τάση περιορισμού της αυθαιρεσίας του γλωσσικού σημείου.

Η επίγνωση του ρόλου που παίζει το γλωσσικό λάθος στην αλλαγή της γλώσσας και η γνώση των μηχανισμών που το γεννούν, δεν κατοχυρώνει βέβαια λάθη όπως αυτά που αναφέρθηκαν παραπάνω ή άλλα «χειρότερα» – τέτοια λάθη θα πρέπει να επισημαίνονται και να διορθώνονται κι ο χρόνος είναι εκείνος που θα δείξει ποιά θα επιζήσουν και θα ενταχθούν στο γλωσσικό σύστημα. Η επίγνωση αυτή, αν δεν κατοχυρώνει τα λάθη, επιβάλλει ωστόσο την ψυχραιμη αντιμετώπισή τους, δεν επιτρέπει ούτε εξάψεις, ούτε θρήνους, ούτε οδυρμούς για την «κατάπτωση» της γλώσσας μας, γιατί απλά τα λάθη αυτά δεν στοιχειοθετούν τέτοιο «νόσημα». Η εμμονή σε αυτού του είδους τις αντιδράσεις, αν προέρχεται από άγνοια, συγχωρείται και επιδέχεται θεραπεία. Αν όμως δεν γεννιέται από άγνοια αλλά από (σκόπιμη) αμηνησία, τότε η ερημνεία θα πρέπει να αναζητηθεί αλλού στους χώρους που υπαινίσσεται η εισαγωγή του σημειώματος αυτού.

β. Η ανιστόρητη στάση απέναντι στο γλωσσικό δανεισμό:

Ο γλωσσικός Ομιλος στη διακήρυξή του βάζει σαν ένα από τους στόχους του την «αποφύλαξη της ελληνικής από την αθρόα, άκριτη και αδικαιολόγητη εισβολή

ξένων λέξεων που ρυπαίνουν τη γλώσσα και αλλοιώνουν τη φυσιογνωμία της» (οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Ο κ. Μπαμπινιώτης γράφει στην εφημερίδα «Εξόρμηση» το Μάρτιο του 1978: «Γιατί όσο φυσική κι αναπόφευκτη είναι η είσοδος στη γλώσσα κάποιου μικρού ποσοστού (πολιτιστικών κυρίως «δανείων», άλλο τόσο αφύσικη κι επικίνδυνη είναι η αδικαιολόγητη, ανεύθυνη, κι άκριτη εισαγωγή ξένων λέξεων, που αλλοιώνει το χαρακτήρα της γλώσσας μας, νοθεύει τη δομή της και φτωχαίνει την εκφραστική της δύναμη... αποτελεί μιαν ακόμη εστία διαβρώσεως της ελληνικότητάς μας» (οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Ο κ. Καλλιόρης μας πληροφορεί, με τα ενδιαφέροντα ελληνικά του, ότι υφιστάμεθα αφελληνισμό που «εκδηλώνεται είτε με αδικαιολόγητη εκνίκηση της ελληνικής λέξης από την ξένη, είτε με εξ ίσου αδικαιολόγητη παράξενη της ξένης και της ελληνικής σε έννοια ταυτόσημη».

Κι εδώ –όπως και στη προηγούμενη περίπτωση που συζητήσαμε– ο τόνος είναι εξόχως δραματικός: αλλοιώσεις, ρύποι, νοθείες, διαβρώσεις, αφελληνισμοί. Είναι άραγε τα πράγματα τόσο τραγικά; Η ελληνική γλώσσα, όπως άλλωστε κι όλες οι άλλες γλώσσες, επηρεάστηκε σημαντικά (κι όχι σε «μικρό ποσοστό», όπως θα το θεωρούσε φυσικό κι αναπόφευκτο ο κ. Μπαμπινιώτης) από άλλες γλώσσες με τις οποίες ήρθε σε επαφή για λόγους ιστορικούς/γεωγραφικούς: προελληνικές γλώσσες (οίνος, έλαιον, βασιλεύς, μόλυβδος, κ.τ.λ.), σημιτικές γλώσσες (αμήν, μεσσίας, σάββατο, σατανάς κ.τ.λ.) λατινική (κουστωδιά, τίτλος σπίτι, κάστρο κ.τ.λ.) βαλκανικές γλώσσες, τουρκική, ιταλική, γαλλική (στα νεότερα χρόνια). Οι επιδράσεις αυτές δεν περιορίστηκαν στο λεξιλόγιο, αλλά επηρέασαν και τη γραμματική, τη σύνταξη, τη σημασία. Οι παλιές αυτές συναντήσεις της ελληνικής γλώσσας με άλλες γλώσσες, ούτε την «ρύπαναν», ούτε τη «νόθευσαν», ούτε τη «φτώχυναν» εκφραστικά ούτε, βέβαια, την «αφελληνίσαν».

Το παράδοξο είναι ότι ο κ. Μπαμπινιώτης φαίνεται να συμφωνεί μ' αυτή την τελευταία διαπίστωση. Απαντώντας στον κ. Μπελεζίνη, ο οποίος του επισημαίνει ότι όλη αυτή η καταστροφολογία για τα σύγχρονα (αγγλοσαξωνικής ή γαλλικής προέλευσης) δάνεια τον υποχρεώνει, για λόγους λογικής συνέπειας, να την επε-

* Το κείμενο αυτό του Τάσου Χρησιδή, Επικ. Καθηγητή στον τομέα της γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής σχολής Θεσσαλονίκης, πρωτοδημοσιεύτηκε στην Ελευθεροτυπία, στα πλαίσια του διαλόγου για τη γλώσσα στις 3 Φεβρουαρίου 1987 με τον τίτλο: Πως η θεμιτή διαφωνία έγινε αθέμιτη κινδυνολογία. Τα Σύγχρονα θέματα έκριναν την αναδημοσίευση του αναγκαία σαν πρόκληση για αντίλογο ακριβώς γιατί αποτελεί μια από τις ελάχιστες θεμελιωμένες συμβολές στο διάλογο που διεξάγεται χρόνια τώρα για τη γλώσσα.

κτείνει και στα παλιότερα δάνεια υποστηρίζει ότι αυτά απολαμβάνουν ασυλία. Πρόκειται για λέξεις που «μέσα στη μακρόχρονη ιστορία της ελληνικής γλώσσας υιοθετήθηκαν, αφομοιώθηκαν, εντάχθηκαν» και αξιοποιήθηκαν μέσα στο ζωντανό λόγο, δημιουργώντας σύνθετα και παραγώγα, λέξεις που λίγοι σήμερα γνωρίζουν καν την ξενική καταγωγή τους» (Γ. Μπαμπινιώτης, Νεοελληνική Γλώσσα: μέρμυρα, αμερικανισμός και υπερπροστασία, στον τόμο Ελληνικός Γλωσσικός Όμιλος, Ελληνική Γλώσσα, σελ. 153, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1984).

Τα ανεπιθύμητα εισρέοντα δάνεια τα οποία, κατά τον κ. Μπαμπινιώτη και το Γλωσσικό Όμιλο, εγκυμονούν την επερχόμενη βιβλική γλωσσική καταστροφή, είναι λέξεις όπως μπάρμαν, μπασ, σελφ σέρβις, καφετέρια, πιτσαρία, σοκ, ρετιρέ, σπικερ, κομπρεσέρ, μπλοκ, κοντρόλ κ.τ.λ. Τι συμβαίνει με αυτά τα βραδυφλεγή κοκτέιλ μολότωφ ώστε να εξαιρούνται της ασυλίας που παρέχεται στα παλιότερα δάνεια; Σύμφωνα με τη συλλογιστική του κ. Μπαμπινιώτη, προδίδουν ακόμα τη ξενική τους προέλευση δεν έχουν αφομοιωθεί, ενταχθεί και αξιοποιηθεί μέσα στο ζωντανό λόγο και δεν έχουν δημιουργήσει σύνθετα και παράγωγα.

Πρόκειται, ολοφάνερα, για επιχειρήματα απελπισίας. Το γεγονός ότι τα δάνεια αυτά προδίδουν ακόμα τη ξενική τους προέλευση δεν λείπει απολύτως τίποτε. Σε κάθε γλώσσα μπορεί να αναγνωριστεί ένα στρώμα ξένων λέξεων που δεν έχουν ενσωματωθεί πλήρως στο γλωσσικό σύστημα που τις φιλοξενεί. Πολλές από αυτές καταλήγουν, με την πάροδο του χρόνου, στην πλήρη ενσωμάτωση. Ένα τέτοιο δρόμο ακολούθησαν σίγουρα τα παλιότερα δάνεια της Ελληνικής και ο' αυτήν την κατεύθυνση κινούνται και τα πρόσφατα. Είναι ανακριβές ότι δεν έχουν αφομοιωθεί –φωνητικά έχουν αφομοιωθεί πλήρως για τους περισσότερους τουλάχιστον χρήστες. Πολλά αντίθετα από ό,τι πιστεύει ο κ. Μπαμπινιώτης δίνουν παράγωγα και σύνθετα: μπαράκι/ρετιρεδάκι, κοντρόλ/κοντρολάρω, σπικερ/σπηκάρω, ρηλαξάρω, ταγιεράκι, ρετουσάρω κ.τ.λ.

Είναι σαφές ότι η λογική με την οποία ο κ. Μπαμπινιώτης «απαλλάσσει» τα παλιά δάνεια και κατακεραυνώνει τα νέα, είναι σφαλερή. Θα πρέπει ή να καταδικάσει και τα παλιά ή να εγκαταλείψει τη καταστροφολογία σε σχέση με τα νέα. Η δεύτερη αυτή εκδοχή, φοβάμαι, είναι ο μόνος δρόμος. Ο γλωσσικός δανεισμός δεν «αφελήνισε» ούτε «αφελήνιζει» τη γλώσσα μας. Όπως επισημαίνει ο Α. MEILLET, ένας από τους μεγάλους της

νεότερης γλωσσολογίας, το λεξιλόγιο κάθε γλώσσας, είναι συχνά στο μεγαλύτερο μέρος του, προϊόν ξένων επιδράσεων. Η εμμονή στα ζοφερά οράματα της επαπειλούμενης γλωσσικής Αποκάλυψης λόγω της αθρόας «εισβολής» ξένων λέξεων δεν έχει έρεισμα στα γλωσσικά πράγματα. Το έρεισμά της βρίσκεται στο χώρο της ιδεολογίας. Το ιδεολογικό αυτό έρεισμα είναι περίπου προφανές και γι' αυτό μπορούμε να το ονοματίσουμε άμεσα: Πρόκειται γι' αυτό που ο MEILLET, πάλι, ονομάζει – συζητώντας ακριβώς το φαινόμενο του δανεισμού και τις στάσεις απέναντι ο' αυτό– «μυωπικό εθνικισμό».

Η απαλλαγή του ζητήματος της εισροής ξένων λέξεων στα νέα ελληνικά από τον ασφυνκτικό εναγκαλισμό του μυωπικού αυτού εθνικισμού, ανοίγει το δρόμο για μια συζήτηση με πραγματικούς όρους. Αυτό που εννοώ είναι ότι μια ενδεχόμενη ρυθμιστική παρέμβαση θα πρέπει πλέον να ξεκινάει από την αναγνώριση ότι ο εξωτερικός δανεισμός είναι θεμιτός για την λεξιλογική επέκταση μιας γλώσσας – τόσο θεμιτός όσο και ο εσωτερικός δανεισμός (η αξιοποίηση των δυνατοτήτων που προσφέρει το παρελθόν μιας γλώσσας).

γ) Η ανιστόρητη στάση απέναντι στο γλωσσικό παρόν:

Αγωνία για «την αποκοπή από τις ρίζες της γλώσσας μας, τον αρχαίο ελληνικό λόγο (που έπαψε πια να διδάσκεται συστηματικά στα σχολεία και ν' ακούγεται καν στον Γυμνάσιο) τη λόγια βυζαντινή και νεοελληνική παράδοση...» (Μπαμπινιώτης ο.π. σελ. 157). Το αποτέλεσμα: φτώχεια, «ξενοκρατία», «απορφανισμός» η περιφνημ «γλωσσική πενία». Τι αντίκρουσμα έχει στα πράγματα αυτή η κραυγή αγωνίας; Στο βαθμό που οι γλώσσες δεν «αποκόπτονται» από τις ρίζες τους – είναι πάντα γέννημα της ιστορίας τους – το ερώτημα της αποκοπής έχει νόημα μόνον σε σχέση με τους χρήστες μιας γλώσσας. Ας το εντοπίσουμε στους νεαρούς μαθητευόμενους χρήστες της Νέας Ελληνικής. Ενημερώνονται επαρκώς για την ιστορία της γλώσσας τους; Η απάντηση είναι κατηγορηματικά, ναι, χωρίς αυτό να σημαίνει, βέβαια, ότι δεν υπάρχει χώρος για βελτιώσεις.

Είναι σίγουρο ωστόσο ότι η ένσταση περί αποκοπής έχει κάποιο άλλο, συνθετότερο περιεχόμενο – κι αυτό είναι, περίπου, το εξής: όρος για την επάρκεια στα νέα ελληνικά είναι η γνώση των αρχαιότερων μορφών της γλώσσας, άρα τα αρχαία ελληνικά (απορία, γιατί όχι και τα μεσαιωνικά ελληνικά, τα ιδιώματα κ.τ.λ.) θα πρέπει να διδάσκονται (και) στο Γυ-

μνάσιο. Το κενό αυτό –μαζί με άλλα– είναι που γεννάει την ειδική «γλωσσική πενία» που μας μαστίζει.

Το επιχείρημα είναι εντελώς άκυρο, όπως κι αν ερμηνευθεί ο όρος «επάρκεια». Αν σημαίνει την απόκτηση, χρήση και γνώση της νέας ελληνικής, «είναι γενικά αφελές και γλωσσολογικά ασυνήθιστο», όπως σημειώνει ο Γ. Βελοδύτης (Βήμα 14.2.86), «να εξαρτάται η απόκτηση, γνώση και χρήση μιας γλώσσας από τη διδασκαλία παλαιότερων μορφών της». Πρόκειται για μια απαράδεκτη κατάργηση της διάκρισης ανάμεσα στο «ξέρω τη γλώσσα μου» και στο «ξέρω για τη γλώσσα μου». Αν πάλι επάρκεια σημαίνει την ευαισθητοποίηση του νεαρού χρήστη στην καλαισθητή, έντεχνη χρήση της γλώσσας, αυτή σίγουρα θα επιτευχθεί μέσα στο σχολείο, με βάση την έντεχνη χρήση του γλωσσικού εργαλείου που ελέγχει –της γλώσσας που μιλάει– και όχι με βάση έντεχνα δημιουργήματα διατυπωμένα σε μια γλώσσα (δεν έχει σημασία αν αυτή η γλώσσα αποτελεί παλιότερη φάση της δικής του γλώσσας) με την οποία ούτε έχει ούτε και είναι δυνατό να αποκτήσει αντίστοιχη οικειότητα. Είναι φανερό ότι το σκεπτικό στο οποίο βασίζεται το αγωνιώδες ερώτημα της επαναφοράς των αρχαίων (αυτής της –κατά τον Καλλιόρη– «εδραίας συνιστώσας της νέας ελληνικής» διατύπωση – πρότυπο, υποθέτω, καλαισθησίας και διαφάνειας) στο Γυμνάσιο είναι πολλαπλά ανιστόρητο και χωρίς καμιά γείωση στην πραγματικότητα.

Συζητήσαμε τρεις πλάνες για τη γλώσσα που καθορίζουν την κινδυνολογία γύρω από τα νέα ελληνικά σήμερα. Οι πλάνες αυτές, στο βαθμό που δεν έχουν κανένα έρεισμα στη γλωσσική πραγματικότητα, δεν είναι βέβαια, σε θέση να τεκμηριώσουν την ύπαρξη γλωσσικής «κατάπτωσης» ή «πενίας» –απλά την παράγουν. Όλες αυτές οι φορτισμένες διατυπώσεις αναφέρονται σε ιδεολογικά φαινόμενα. Ποια είναι η ιδεολογική μήτρα που γεννάει αυτές τις πλάνες;

Συζητώντας το ζήτημα της εισροής ξένων λέξεων στα νέα ελληνικά σαν τεκμήριο «άλωσης», «απορφανισμού», «εκβαρδάρωσης» της γλώσσας μας, εντοπίσαμε ήδη (φυσικά το έχουν κάνει κι άλλοι παλιότερα) ένα ιδεολογικό έρεισμα – τον μυωπικό εθνικισμό. Όσον αφορά τώρα τις απόψεις που συγκροτούν αυτό που ονομάσαμε «ανιστόρητη στάση απέναντι στο γλωσσικό λάθος», εδώ, ευτυχώς, έχουμε κάποιες ρητές απαντήσεις σχετικά με το ιδεολογικό τους στίγμα.

Ο κ. Καλλιόρης (ο.π. σ. 159 κ.ε) απα-

ντώντας στον κ. Β. Φόρη, ο οποίος του επισημαίνει ότι και ο ίδιος –κατεκεραυνωτής των γλωσσικών λαθών– διαπράττει τέτοια λάθη, λέει τα εξής (ο.π. σ. 184): «Τα ατοπήματα που σπηλιτεύουμε –και συχνά δεν είναι καν λάθη, με τη στενή γραμματική έννοια– συνιστούν γλωσσικά βανουσουργήματα εσκεμμένα, οφειλόμενα σε γλωσσολογικό φανατισμό και δογματική στενοκεφαλιά, ιδιότητες που ενεργούν συρρικνωτικά και στρεβλωτικά πάνω στο σύνολο της νεοελληνικής...».

Το περιεχόμενο αυτού του παραθέματος γίνεται ακόμα πιο αποκαλυπτικό, αν συμπληρωθεί με την ταυτότητα των χώρων που διαπράττουν «εσκεμμένα», αυτά τα γλωσσικά «βανουσουργήματα». Ο κ. Καλλιόρης έχει υπόψη του, μεταξύ άλλων, τη νεολογία και τον «ξύλινο» ή «τσιμεντένιο» χαρακτήρα των «αμφισβητικών της ιδιωμάτων», το «παγερό γλωσσικό ιδίωμα του αριστεροκομματικού ιερατείου», τη «δοματομονοπαγή» έκφραση, την «αριστεροκομματική ως θεσμική γλώσσα εξουσίας και διοικήσεως σε συνθήκες μαζισμού», τον «χονδροειδή λαϊκισμό στην ίδια την επίσημη γλώσσα», τις «εντάσεις των ιδεοψυχικών φορτίων και το παιγνίδι των τυφλών εκτονώσεων όπως αυτά εκδηλώνονται και λειτουργούν στην ειδική εκφραστική των νέων πλεγμάτων εξουσίας», τη «μικρομεσαιοκρατία» τον «περιρρέοντα μετριοκρατικό εγκλιταρισμό».

Τα πράγματα είναι σαφή: τα (υπαρκτά) γλωσσικά λάθη και οι (υπαρκτές και πολλές) πρόχειρες άκομπες ή και κακές διατυπώσεις, δεν δικαιολογούν αν θέλει κανείς να σκέφτεται τη γλώσσα, λαμβάνοντάς την υπόψη και όχι ερήμην της καμιά κινδυνολογία για τη γλώσσα γενικά και κανένα μένος. Το μένος, όπου υπάρχει, έχει ιδεολογικές ρίζες και αυτό το δηλώνει ρητά ο Καλλιόρης. Ακολουθεί τη γνωστή –και κατακριτέα– μέθοδο που επιγράφεται με τον τίτλο «χτυπάω το σαμάρι για να χτυπήσω το γάϊδαρο». Η μορφή δίνει την ευκαιρία για να χτυπηθεί το περιεχόμενο.

Η ένσταση ενάντια στα «αμφισβητικά ιδιώματα» της νεολογίας κινητοποιείται από τη γνωστή αριστοκρατική περιφρόνηση για τον κριτικό –δικειπτικό συλλογικό λόγο– περιφρόνηση για τη μορφή που διεγείρεται από την αντιπαράθεση με το περιεχόμενο. Η απόρριψη του «χονδροειδούς γλωσσικού λαϊκισμού» ακυρώνεται σαν αντίδραση από την υιοθέτηση ενός «λεπτουργημένου» γλωσσικού ελιτισμού (που, φυσικά, δεν περιορίζεται μόνο στη γλώσσα). Η γλώσσα του ίδιου του κ. Καλλιόρη αποτελεί χαρακτηριστι-

κό δείγμα αυτού του ελιτισμού. Η έκρηξη ενάντια στο «παγερό γλωσσικό ιδίωμα του αριστεροκομματικού ιερατείου» ακυρώνεται και αυτή σαν αντίδραση, γιατί έναυσμά της δεν είναι τελικά –η έννοια «ιερατείο». Τόσο οι απόψεις του κ. Καλλιόρη, όσο και το απόκρυφο ιερατικό ιδίωμα με το οποίο διατυπώνοντας, δηλώνουν την ένταξή του σε κάποιο άλλο, ανταγωνιστικό «ιερατείο». Η βδελυγμία, τέλος, για τις γλωσσικές συμπεριφορές της μίξερης «μικρομεσαιοκρατίας» γεννιέται από τη νοσταλγία για την «καλλιέργεια» της αρχοντικής, καλλιεργημένης ολιγοκρατίας.

Για να αποφευχθεί η οποιαδήποτε παρεξήγηση, θα πρέπει να δηλώσουμε ότι, προφανώς αναγνωρίζουμε και σεβόμαστε το δικαίωμα του κ. Καλλιόρη –και οποιουδήποτε άλλου– να έχει τις απόψεις του για κάποιες θέσεις και για το είδος λόγου με τον οποίο διατυπώνονται ή και για την συνάφεια των δυο. Το ζήτημα βρίσκεται αλλού: στην αντίληψη ότι ένα είδος λόγου με το οποίο διαφωνούμε –στην ουσία βέβαια, η διαφωνία ξεκινάει από το περιεχόμενο που εκφράζει αυτό το είδος λόγου– απειλεί την νεοελληνική γλώσσα σαν σύνολο.

Είναι ακριβώς αυτό το ανιστόρητο άλμα που μετατρέπει την θεμιτή διαφωνία σε αθέμιτη κινδυνολογία. Η κίνηση αυτή, που δεν έχει βέβαια κανένα έρεισμα στα γλωσσικά πράγματα (όπως σωστά επισημαίνει ο Γ. Βελούδης στο Βήμα 14.12.1986 «είναι αυθαίρετο και γλωσσολογικά ασύστατο να ταυτίζεται η νέα ελληνική με τη μία ή την άλλη ποικιλία της») προδίδει –και γι' αυτό έχει ενδιαφέρον– ένα γνωστό, πρωτόγονο «αντανακλαστικό» που λειτουργεί στις ιδεολογικές αντιπαράθεσεις: πρέπει να φανεί ότι ο αντίπαλος θίγει «κτήματα εσαεί» (άρα εκτός αμφισβήτησης) κι επομένως αποτελεί «εθνικό» ή κοινωνικό κίνδυνο.

Στην περίπτωση που μας απασχολεί το ιδεολογικό αυτό αντανακλαστικό παίρνει το εξής συγκεκριμένο, περιεχόμενο: πρέπει να φανούν κάποια «κακά» (ή και κακά – χωρίς εισαγωγικά) είδη δημοτικού λόγου (που εκφράζουν κάποιο «κακό» περιεχόμενο) θέτουν σε κίνδυνο την υπόσταση της νέας ελληνικής γλώσσας, απειλούν ένα «κτήμα εσαεί» (κι η γλώσσα, σε αντίθεση με άλλα κοινωνικά μορφώματα, είναι, όντως, ένα «κτήμα εσαεί»)– άρα χρειάζεται εθνικός συναγερμός για να αντιμετωπιστεί η απειλή. Η κινδυνολογία, ασύστατη γλωσσολογικά, έχει μονάχα ιδεολογικό περιεχόμενο.

Μένει τώρα να δούμε τα ιδεολογικά ερείσματα της τρίτης πλάνης που συζητή-

σαμε –αυτής που ονομάσαμε «ανιστόρητη τάση απέναντι στο γλωσσικό παρόν» και που επικεντρώνεται στο αίτημα της επαναφοράς των αρχαίων ελληνικών στο Γυμνάσιο. Η ενεργοποίηση, μεταξύ άλλων, αποκλειστικά προς την κατεύθυνση αυτή πολιτικών δυνάμεων και φορέων, που συνδέονται με την συντήρηση και την αντίδραση, δείχνουν ότι το αίτημα αυτό εντάσσεται στην προσπάθεια της ακύρωσης των όποιων αλλαγών σημειώθηκαν στη Μέση Παιδεία, ιδίως στην περιοχή των ανθρωπιστικών μαθημάτων.

Η τυπολατρική προσέγγιση και η ακύρωση της όποιας κριτικής στάσης απέναντι στη γνώση θα μπορέσει, με εκποθητικό κριό τη διδασκαλία των σεβάσιμων αρχαίων ελληνικών στο Γυμνάσιο, να κερδίσει κάποιο χαμένο έδαφος. Είναι σαφές ότι διακυβεύονται πολύ περισσότερα από την επαναφορά ενός γλωσσικού μαθήματος.

Το ανησυχητικό είναι ότι τα φαντάσματα μιας πολύχρονης τυπολατρικής παιδείας επιβιώνουν και μοιάζουν να παίρνουν επάνω τους μέσα σε μια πραγματικότητα που δημιουργεί τους όρους για την αναζήτηση «ασφάλειας» σε λύσεις που έχουν όλα τα χαρακτηριστικά της επιστροφής στο παρελθόν. Θα πρέπει όσοι –επώνυμοι και ανώνυμοι, άτομα ή φορείς, δημόσια πρόσωπα ή απλοί πολίτες– υποστηρίζουν ή τείνουν να υποστηρίξουν –καλοπροαίρετα– το αίτημα της επαναφοράς των αρχαίων ελληνικών στο Γυμνάσιο, χωρίς να προσυπογράφουν την ιδεολογία που το προωθεί, (αλλά, αντίθετα, βρίσκονται στην αντιπέρα όχθη), να πεισθούν ότι τα σχετικά επιχειρήματα αποτελούν πλάνες. Όσο για τους συνειδητούς ιδεολογικούς απολογητές αυτής της οπισθοδρομής (καθώς και άλλων ευρύτερων), που φιλοδοξούν να «θεραπεύσουν» την νέα ελληνική και –ποικιλοτρόπως– τους χρήστες της, σ' αυτούς θα πρέπει να δηλωθεί απερίφραστα ότι είναι οι κατεξοχήν μη ενδεδειγμένοι για να συνεισφέρουν στη λύση των γλωσσικών μας προβλημάτων.

Και δυο τελευταίες παρατηρήσεις (που ανοίγουν μάλλον τη συζήτηση –ή μια παραπέρα συζήτηση– αντί να την κλείνουν) πάνω στα ζητήματα που εξετάστηκαν στο άρθρο αυτό:

α) Η κριτική που ασκήθηκε εδώ, απέναντι σε ορισμένες στάσεις απέναντι στη γλώσσα δεν έχει σαν αφηγηρία της ούτε την «όληση» που αισθάνεται ένας «ειδικός» για την εμπλοκή κάποιων «απληροφόρητων» ή «κακά πληροφορημένων» σε μια συζήτηση που τη θεωρεί «δική του» ούτε την «εκ πεποιθήσεως» αντίδραση

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕ

στις ρυθμιστικές παρεμβάσεις στη γλώσσα. Η γλώσσα ρυθμίζεται μέσα από μια σειρά από θεσμούς. Το ερώτημα είναι, όπως και για κάθε άλλη κοινωνική ρύθμιση, τι κινητοποιεί τις γλωσσικές ρυθμίσεις και προς όφελος ποιού. Εδώ βρίσκεται η κοινωνική ουσία του ζητήματος και αυτήν ακριβώς την κοινωνική ουσία προσπάθησε να προσεγγίσει το κείμενο αυτό.

6) Ο αποκλεισμός των αρχαίων ελληνικών από το Γυμνάσιο σίγουρα συνδέεται –σε επίπεδο επιτελικού σχεδιασμού– με τη μοίρα (τεχνική/επαγγελματική) που προδιαγράφεται για τους αποφοίτους του Γυμνασίου. Η εναντίωση στην επαναφορά των αρχαίων ελληνικών στο Γυμνάσιο δεν σημαίνει βέβαια ταύτιση με την (ευρύτερη) επιτελική λογική που οδήγησε στην εξαίρεσή τους –τη λογική που σχεδιάζει δύο παιδείες, την παιδεία του (μελλοντικού) τεχνίτη (αποφοίτου του γυμνασίου) και την παιδεία του (μελλοντικού) επιστήμονα (αποφοίτου του Λυκείου). Η αντίθεση στην κοινωνική λογική σημαίνει μια άλλη αντίληψη για μια ενιαία, ολοκληρωμένη παιδεία για την οποία το ερώτημα «πως και πότε θα διδάσκονται τα αρχαία ελληνικά» έχει βέβαια νόημα. Η αντίληψη αυτή, ωστόσο, σίγουρα δεν προωθείται –το αντίθετο– από επιχειρήματα για την επαναφορά των αρχαίων ελληνικών στο Γυμνάσιο που βασίζονται σε πλάνες σχετικά με τη φύση του γλωσσικού φαινομένου και που επιχειρούν να αναδιώσει –στην παλιά της μορφή ή και εκσυγχρονισμένη– μια απονεκρωτική τυπολατρεία.

Πώς χωρίς τα φόντα, ζητάμε τα προσόντα (με την ευκαιρία του διαλόγου Α. Τρίτση – εκπροσώπων ΕΠΛ, Ενιαιία Πολυκλαδικά Λύκεια)

Από τα όσα θλιβερά είδαμε στις οθόνες μας, εμείς καναμε τις δικές μας διαπιστώσεις και βγάλαμε τα δικά μας συμπεράσματα που στηρίζονται σ' αυτά που συγκρατίσαμε προσωπικά, σ' αυτά δηλαδή που μας άγγιξαν ιδιαίτερα. Έτσι, δεν ισχυριζόμαστε ότι καλύπτουμε όλες τις πλευρές του συνθέτου αυτού φαινομένου, όπως τελικά προέκυψε. Η οπτική μας επικεντρώνεται στα ζητήματα δημοκρατικής ευαισθησίας, λειτουργίας των θεσμών, σχέσεις κράτους-πολίτη, δηλαδή εντέλει πολιτικής κουλτούρας, όπως αυτά ξεπερόβαλαν ανάγλυφα κατά την διάρκεια αυτών των τηλεοπτικών εμφανίσεων.

Η ιστορία αρχίζει από την εκφώνηση του Πρωθυπουργικού Λόγου – Πρόσκλησης σε ένα εθνικό Διάλογο για την παιδεία, στην ουσία για την ποιοτική αναβάθμιση της παιδείας. Ο εθνικός διάλογος προϋποθέτει την συμμετοχή και την συνεργασία, όλων, σε εθνικό επίπεδο. Εκτός δηλαδή από τα ειδικά θεσμοθετημένα όργανα που τα αφορά άμεσα (ΕΣΑΠ, ΣΤΕ, Συμβ. Πρυτάνεων, Εκπαιδευτικοί, ΕΡΕΕ, εκλεγμ. εκπρόσωποι μαθητικών συμβουλίων κ.τ.λ.) προϋποθέτει την συμμετοχή και την συνεργασία και των πολιτικών κομμάτων. Γιατί από αυτές τις τηλεοπτικές εμφανίσεις των εκλεγμένων εκπροσώπων των ΕΠΛ, αυτό που φάνηκε κατ' αρχήν είναι η αντίθεση των κομμάτων σ' αυτό το επιχείρημα. Γιατί θα πρέπει να εθελουφλεί κανείς για να μην αναγνωρίζει ότι τα τελευταία δέκα χρόνια ο χώρος της παιδείας έχει μεταβληθεί σε κομματική αρένα, με αποτέλεσμα όχι μόνο την τυπική υποβάθμιση σπουδών και τίτλων αλλά και κάτι πολύ χειρότερο, την ουσιαστική υποβάθμιση της γνώσης, που δεν σημαίνει τίποτε άλλο παρά την ουσιαστική υποβάθμιση της κοινωνικής. Η μερίδα της ευθύνης γι' αυτή την κατάσταση είναι ευθέως ανάλογη της μερίδας συμμετοχής κάθε κόμματος. Γιατί αν οι πολιτικοί οργανισμοί νομιμοποιούνται να επιδιώκουν την αύξηση της επιρροής τους σε κάθε κοινωνικό χώρο, με κανένα τρόπο δεν νομιμοποιούνται για λόγους εντυπωσιασμού και πολιτικής αντιπαράθεσης, να παραβλέπουν το ειδικό βάρος

του συγκεκριμένου χώρου, ιδιαίτερα τα κόμματα εκείνα, που τάσσονται υπέρ της εθνικής ανεξαρτησίας και κυριαρχίας.

Έτσι φαντάζει όσιμη η ανακάλυψη των βλαβερών συνεπειών αυτού του φαινομένου από την τωρινή ηγεσία του υπουργείου παιδείας –μόλις εδώ και λίγους μήνες– και ταυτόχρονα ηχεί κακώχια η αποκλειστική επίρριψη ευθυνών στο μαθητικό κίνημα. Γιατί εμείς δεν έχουμε ξεχάσει πως αυτή ακριβώς ήταν η πάγια πρακτική, από το 1974 μέχρι σήμερα, και του κυβερνώντος κόμματος. Απο αυτό το σημείο εύλογα προκύπτουν τα εξής ερωτηματικά:

Ερώτημα πρώτο:

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζητά η ηγεσία του υπουργείου παιδείας από τους μαθητές, να κλείσουν έξω από την πόρτα του σχολείου την κομματικοποίηση.

Πως, όταν ο κρατικός μηχανισμός και ειδικότερα, το τμήμα εκείνο του κρατικού μηχανισμού που προορισμό έχει να ασχολείται με τα θέματα της Παιδείας λειτουργεί ουσιαστικά, με κομματικά κριτήρια, (Σημ. ως κομματικά κριτήρια θεωρούμε και τις συμφωνίες κορυφής όλων των κομμάτων, με βάση τις οποίες προτείνεται η αποδοχή ή απόρριψη θεσμών, προσώπων και πραγμάτων, με σκοπό τη διατήρηση της ισορροπίας των δυνάμεων τους), πως είναι δυνατόν αυτή η πρόσκληση-πρόκληση για την αποτίναξη της κομματικοποίησης, να έχει αποκλειστικούς αποδέκτες, μόνο τους μαθητές. Ζητείται δηλαδή από τους μαθητές να υπερβούν, να ξεπεράσουν την κομματικοποίηση στον χώρο της καθημερινής τους δραστηριότητας, όταν οι ίδιοι είναι αναμφισβήτητα πια σε θέση να διαπιστώσουν με απτά παραδείγματα παρατηρώντας τα υπόλοιπα πεδία της κοινωνικής ζωής, ότι η αυτόνομη επιβίωση, έξω από τα όρια της οποιασδήποτε κομματικής ένταξης αποτελεί όνειρο καλοκαιρινής νύχτας. Παρατηρούμε δηλαδή να επιχειρείται το εξής παράδοξο φαινόμενο: η κορυφή της ιεραρχίας της κοινωνικής πυραμίδας να προσπαθεί να «αφυπνίσει» όχι απλώς τη βάση της πυραμίδας, αλλά το πιο αδύναμο τμήμα της βάσης της πυραμίδας –αδύναμο γιατί στερημένο αντικειμενικών δυνατοτήτων– τους μαθητές. Αρκεί όμως η ρηματική αυτή διατύπωση για να ανατρέψει πρακτικές ετών με θλιβερά αποτελέσματα, όπως αυτά που φάνηκαν στην εκπομπή «Ανοιχτά χαρτιά»;

ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕ

Εκεί οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι των ΕΠΛ αρκέστηκαν στην ανάγνωση πανομοιότυπων γραπτών μονολόγων που αναφέρονταν στα πάγια πια αιτήματα: αύξηση των δαπανών για την παιδεία, την συμπλήρωση των ελλείψεων της υλικοτεχνικής υποδομής, την πλήρωση των κενών θέσεων των καθηγητών, την έκδοση όλων των βιβλίων. Μονόλογοι που δεν διέφεραν σε τίποτα από τον καθιερωμένο – συμβατικό λόγο των κομμάτων που οι εκπρόσωποι τους αναμασούν χρόνια ολόκληρα από τα βουλευτικά έδρανα και από τα τραπέζια των καφενείων της εκλογικής τους περιφέρειας. Με τα δεδομένα που αναφέραμε παραπάνω πως θα μπορούσαν να ήταν αλλιώς;

Ερώτημα δεύτερο:

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ζητά η ηγεσία του υπουργείου παιδείας να προσέλθουν οι μαθητές σε διάλογο. Πώς όταν οι ενδιάμεσα – από την ηγεσία του υπουργείου ως τους μαθητές – μηχανισμοί και φορείς, όπως Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Σχολικοί Σύμβουλοι, Διοικητικές Υπηρεσίες, Σύλλογοι καθηγητών, Σύλλογοι γονέων κτλ αντί να βασίζονται στις σχέσεις τους στην υπευθυνότητα, στην άμεση συνδιαλλαγή, στον κριτικό και άρα εποικοδομητικό διάλογο με σκοπό την προώθηση του κοινού στόχου, την υπόθεση της Παιδείας, αλλά και παράλληλα τα κοινωνικά τους συμφέροντα – γιατί μόνο παράλληλα συμβαδίζουν αυτά τα δύο – αναλίσκονται σε ατέλειωτους κρυπτοπολέμους μικροσυμφερόντων, όπου ως μοναδικός σκοπός διαφαίνεται το πως οι μεν θα σαμποτάρουν τους δε, και όπου με γνώμονα την κλασική δημοσιούπαλληλική νοοτροπία, βάζουν ουσιαστικά στη γωνία, την υπόθεση της Παιδείας. Έτσι όλοι αυτοί οι κρατικοί φορείς, το μόνο που έχουν καταφέρει να εμπνεύσουν και να μεταδώσουν είναι το κλίμα της δυσπιστίας. Δεν θα πρέπει να αποδοθεί αποκλειστικά στην έλλειψη συντονισμού των υπηρεσιών το φαινόμενο της αναίρεσης – συνήθως ανααιτιολόγητης – προηγούμενων αποφάσεων, τροποποίησης ή κατάργησης άλλων. Γιατί πέρα από τις διαρθρωτικές αδυναμίες τόσο σε επίπεδο δομών όσο και στελεχών, λείπει το κυριώτερο: η άποψη συνόλου για την Παιδεία και μέσα από αυτήν ελλείπει η ολοκληρωμένη σύλληψη της κοινωνίας που πάμε να φτιάξουμε μέσα από την Παιδεία.

Μέσα σ' αυτό λοιπόν το κλίμα του χάους και της δυσπιστίας, ζητείται από

την ηγεσία του υπουργείου παιδείας να προσέλθουν οι μαθητές σ' έναν απευθείας διάλογο, άμεσο, ανοιχτό, χωρίς φόβο και πάθος, όπου ελεύθερα θα εκθέσουν τα προβλήματά τους και τις απόψεις τους. Ως προς την πρόθεση, ουδείς ο φόγος. Όπως φάνηκε όμως, οι καλές προθέσεις δεν αρκούν.

Θα υπενθυμίσουμε μόνο την υποδοχή που επεφύλαξαν οι μαθητές στον υπουργό παιδείας στην Αίθουσα του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Αθηναίων και τις σκληρές απείρους κάλλους που ακολούθησαν, όταν οι μαθητές ισχυριζόμενοι ότι πάνω σ' αυτό το σημείο είχαν «δεσμευτεί» από τις γενικές συνελεύσεις των σχολείων του, ζητούσαν πριν από την έναρξη του διαλόγου την «δέσμευση» του υπουργού για την διαγραφή των απουσιών που πήραν κατά τη διάρκεια των καταλήψεων των σχολών τους. Η διαβεβαίωση του υπουργού ότι θα συζητούσε και το θέμα των απουσιών, όπως και οποιοδήποτε άλλο θέμα έβαζαν οι μαθητές στην ημερήσια διάταξη, δεν αρκούσε. Η υπόθεση μυρίζει πολιτική αντιπαράθεση, αποτέλεσμα: ο διάλογος διακόπτεται. Λίγες μέρες αργότερα, στην εκπομπή *Ανοιχτά χαρτιά*, οι ίδιοι οι μαθητές αναγνωρίζουν όχι χωρίς παράπονο ότι δεν ξέρουν να κάνουν διάλογο. Δεν συζητούν μαζί τους, είπαν, ούτε οι καθηγητές, ούτε οι γονείς. Συγκινητική αλλά και αποκαλυπτική η ομολογία που κατά βάθος συνιστούσε ουσιαστικό αίτημα αλλά και έκκληση σε βοήθεια.

Γιατί, όσο είναι σίγουρο ότι η εκμάθηση του διαλόγου γίνεται με και από την πρακτική του διαλόγου, είναι άλλο τόσο σίγουρο ότι τουλάχιστον δεν ζημώνει τους μαθητές και η απλή εκμάθηση – έστω και από σχολικό εγχειρίδιο – ορισμένων στοιχείων λειτουργίας των θεσμών και των προβλημάτων της κοινωνία. Θεωρούμε αναγκαίο να μεταφέρουμε εδώ μια παράγραφο από το άρθρο του πρύτανη της Παντείου Γ. Κοντογιώργη «ο φρόνιμος πολίτης και η μέση εκπαίδευση» (ΤΑ ΝΕΑ, 20.3.87) σχετικά με την τύχη του μαθήματος «Κοινωνικές Επιστήμες – προβλήματα της Κοινωνίας και του Ανθρώπου» ως παράδειγμα τόσο της συνοχής, της συνέπειας και της οργανώσεως των φορέων, όσο και της... ολοκληρωμένης άποψης για την κοινωνία που πάμε να φτιάξουμε μέσα από την παιδεία – όπως λέγαμε παραπάνω....

... «Από το 1985 αναγράφονται στο ε-

νημερωτικό φυλλάδιο για τα Ενιαία Πολυκλαδικά Λύκεια (ΕΠΛ) οι σκοποί του μαθήματος το οποίο θα διδασκόταν εφέτος για πρώτη φορά η Γ' τάξη και επί 4 ώρες την εβδομάδα. Όσπου να φθάσει το βιβλίο, δόθηκε η οδηγία να διδάσκονται οι μαθητές το βιβλίο Πολιτική Επιστήμη Γ' Λυκείου. Αιφνιδίως όμως το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, δεν εγκρίνει το σχετικό βιβλίο – είναι απορίας άξιο πως μόνο την τελευταία στιγμή πληροφορήθηκε για το περιεχόμενο του – και στις 10 Ιανουαρίου τ.ε. το ΥΠΕΠΘ ειδοποιεί τα ΕΠΛ να αντικαταστήσουν το μάθημα της Πολιτικής Επιστήμης με το 6ο κεφάλαιο της Ιστορίας της Β' Τάξης ΕΠΛ. Διευκρινίζω ότι το κεφάλαιο αυτό το ξαναδιάχθησαν οι μαθητές της Γ' στη Β' τάξη»...

Ερώτημα τρίτο:

Πως είναι δυνατό, ενώ συμβαίνουν τα όσα παραπάνω επισημαίνουμε αλλά και πολλά παρόμοια, να ζητείται από την ηγεσία του υπουργείου Παιδείας οι μαθητές να τοποθετηθούν κοινωνικά και να κάνουν εκείνοι το άνοιγμα στην κοινωνία. Γιατί δεν υπάρχει αμφιβολία, πρόκειται για μια κοινωνία που προέρχεται από αυταρχικές δομές και άρα, στο μεγαλύτερο μέρος της συντηρητική που σχεδόν συνολικά, αρνείται να αποδεχθεί οποιοδήποτε προσπάθειες αλλαγής των «κειμένων» είτε σε θεσμικό επίπεδο, είτε σε επίπεδο αναδιάρθρωσης δομών. Η συμβολή της Αριστεράς, ως αντιπολίτευσης από το 1974 ως το 1981, αλλά και στη συνέχεια, με την υιοθέτηση όλων των συντεχνιακών και οικονομίστικων αιτημάτων, νομιμοποίησε αυτού του είδους τις διεκδικήσεις και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη δημιουργία της σκληρωτικής νοοτροπίας και των καθημερινών αδιεξόδων.

Κατά συνέπεια, δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι η όποια «παρέμβαση» δεν μπορεί να είναι πια παρά *κοινωνική*. Και δεν υπάρχει επίσης αμφιβολία ότι αρμόδια κατ' εξοχήν για άσκηση κοινωνικής πίεσης είναι τα *κοινωνικά κινήματα* και εφ' όσον η δυναμική τους επιτρέπει «παρέμβαση», έχουν και τις δυνατότητες ανατροπής-μεταβολής των «καθεστωτικών δομών».

Η πρόταση, λοιπόν, που απευθύνεται προς τους μαθητές να αυτονομηθούν το κίνημά τους και να παρέμβουν μέσα από αυτό στην κοινωνία, αυτή καθ' εαυτή είναι άξια επαινού, αλλά χωρίς αντίκρουσμα. Κι αυτό, γιατί ακριβώς η πολιτική

Α ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ ΕΠΕΑ Π

πρακτική των τελευταίων ετών επί του κοινωνικού πεδίου, μας απέδειξε στην πράξη, πόσο το κυβερνών κόμμα εναποθέτει τις ελπίδες του ως προς τον μετασχηματισμό της κοινωνίας –που ζητείται εν προκειμένω από τους μαθητές– στα «αυτόνομα» κοινωνικά κινήματα, όταν προσπαθεί με όλους τους τρόπους να τα ιερατείσει σε κρατικά κοινωνικά κινήματα. Τα παραδείγματα αφθονούν: συνδικαλιστικό κίνημα, γυναικείο κίνημα, καταναλωτικό κίνημα, κ.τ.λ.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες διαπιστώνουμε κι εμείς με θλίψη, ότι οι όροι της αντιπαράθεσης του μαθητικού κινήματος με την εξουσία (κυβέρνηση), όχι μόνο παραμένουν αμιγώς πολιτικοί, αλ-

λά κυρίως και το χειρότερο, λειτουργούν με όρους παρωχημένης πολιτικής. Γιατί το μαθητικό και φοιτητικό κίνημα στη χώρα μας, δεν μπορεί πια να καυχείται ότι επιδεικνύει μαχητικότητα και επαναστατικότητα με ενεργητικές κινητοποιήσεις του τύπου καταλήψεις, ταραχώδεις εκδηλώσεις –κατάλοιπα άλλων εποχών– όταν το πρόβλημα της κοινωνίας μας σήμερα δεν είναι πια πολιτικό, αλλά καθαρά κοινωνικό και πιο συγκεκριμένα οι όροι ανάπτυξής της.

Το συμπέρασμα;

Όπως και σε άλλες κοινωνικές κατηγορίες, έτσι και οι μαθητές –χωρίς να μπορούν να εκφράσουν τις εκπαιδευτικές, κοινωνικές και ταξικές αντιθέσεις

και έτσι να αρθρώσουν τον δικό τους λόγο– έχουν κατά νου τον πολύπλοκο της κατάστασης και, όπως και οι άλλες κοινωνικές κατηγορίες, προτιμούν την πεπατημένη και εκ του ασφαλούς, αντί να πάνε ξυπόλητοι στ' αγκάθια. Περιγράφοντας το αδιέξοδο –εν είδει φαύλου κύκλου– δεν προσφέρουμε απαισιοδοξία. Γιατί εμείς, εξακολουθούμε ότι πείσμα των καιρών να βλέπουμε την πολιτική πράξη και πρακτική δεμένη με το όραμα, και τούμπαλιν.

Βέβαια από κάπου, κάποτε θα πρέπει να φέξει. Θα γίνει η αρχή από το μαθητικό και φοιτητικό κίνημα; Άμποτε.

ΜΑΡΙΑ ΖΑΒΟΥ.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟ ΚΩΦΟ ΠΑΙΔΙ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ*

I. ΤΟ ΚΩΦΟ ΠΑΙΔΙ

I.1. Τι είναι

Τί είναι ένα κωφό παιδί; «Ένα παιδί που στερείται ακοής», θα πουν οι λεξικολόγοι. «Ένα παιδί που πάσχει από ανικανότητα αντίληψης των ακουστικών ερεθισμάτων», θα πουν οι γιατροί. «Ένα παιδί που του λείπει μια αίσθηση», θα πουν οι επιγραμματιστές. «Ένα «καημένο» παιδί, ένα παιδί θύμα», θα πουν οι συναισθηματικοί. «Έναν αποκλινόν παιδί», θα πουν οι κοινωνιολόγοι. «Ένα διαφορετικό παιδί», θα πουν οι εκπαιδευτικοί...

Και η σωρεία των ορισμών δεν έχει τέλος, αφού η κώφωση αυτή καθαυτή είναι μια έννοια που γίνεται αντιληπτή από κάποιον με υποκειμενικά συνήθως κριτήρια, ανάλογα με τη νοοτροπία του, την κοινωνική και επαγγελματική του θέση, την άμεση επαφή του με τους κωφούς και τη συναισθηματική του προδιάθεση προς αυτούς. Η απώλεια της ακοής είναι θεδαίως μια πραγματικότητα, μέσα στην οποία ζει και μεγαλώνει ένα κωφό παιδί, αλλά δεν δικαιολογεί κατ' ουδένα τρόπο τη δυσανάλογα εκτεταμένη περιθωριοποίηση του κωφού ατόμου από καταβολής ανθρώπινης κοινωνίας μέχρι σήμερα. Και νά γιατί:

Από το σύνολο των αισθήσεων του ανθρώπου, οι οποίες εξασφαλίζουν την επαφή με το περιβάλλον του, η μερίδα του λέοντος ανήκει στην όραση με ποσοστό συμμετοχής περίπου 83%. Ακολουθεί η ακοή με ποσοστό συμμετοχής περίπου 15% και μετά όλες οι άλλες αισθήσεις. Είναι λοιπόν μεγάλο λάθος να υποστηρίζεται ότι η υποδεέστερη θέση του κωφού παιδιού απέναντι στα ακούοντα οφείλεται σε εκ των προτέρων αδυναμία του να εξασφαλίσει επαφή με το περιβάλλον του, αδυναμία που τη δημιουργεί η απώλεια της ακοής. Κι όμως αυτή η λανθασμένη αντιμετώπιση του κωφού παιδιού –και του κωφού ατόμου γενικότερα– επικράτησε επί πολλούς αιώνες και εγαλούχησε μια σημαντική μερίδα της κοινωνίας που έσπευδε με περισσή φροντίδα να το «διορθώσει», να το «θεραπεύσει», αλλά φυσικά χωρίς αποτέλεσμα.

Το κωφό παιδί είναι ένα παιδί όπως όλα τα άλλα, με άθικτη διανοητική υπόσταση και εντελώς ισοδύναμες προοπτικές πνευματικής ανάπτυξης. Η ολική ή μερική –ανάλογα με την περίπτωση και τον βαθμό κώφωσης– αδυναμία επαφής του με το περιβάλλον, και συνεπώς ο περιορισμός της πνευματικής του ανάπτυξης – από την απλή υστέρηση μέχρι την πλήρη καταστολή – δημιουργείται τεχνητά από τη στάση της κοινωνίας απέναντί του, η οποία θεωρεί την κώφωση σαν ιατρικό θέμα, δηλαδή μια πάθηση που χρήζει θεραπείας, και όχι σαν κοινωνικό-εκπαιδευτικό θέμα, δηλαδή μια κατάσταση που χαρακτηρίζει ορισμένα άτομα και συνεπώς χρήζει κατάλληλης εκπαιδευτικής αντιμετώπισης.

Χαρακτηριστικό της λαθεμένης στάσης της κοινωνίας απέναντι στο κωφό παιδί είναι ο απαράδεκτος όρος «κωφαλαλία» που εχρησιμοποιείται και χρησιμοποιείται ακόμα από τους γιατρούς, δήθεν ως επιστημονικός όρος, στην πραγματικότητα όμως για να στηρίζει την άποψη τους ότι το κωφό παιδί δεν θα αναπτύξει λόγο και συνεπώς δεν θα ενταχθεί στην κοινωνία, εάν πρώτα δεν αποκατασταθεί η ακοή του.

Σε πολλές χώρες του κόσμου ο όρος «κωφαλαλία» έχει αντικατασταθεί με τον ορθότερο όρο «κώφωση», αντανακλώντας τη θεώρηση του κωφού παιδιού από κοινωνική-εκπαιδευτική μάλλον παρά από ιατρική σκοπιά.

Η κώφωση όχι μόνο δεν θεραπεύεται, αλλά και ούτε επιδρά δυσμενώς εκ των προτέρων στη σωματική και ψυχική ακεραιότητα του παιδιού –με την προϋπόθεση, βέβαια, ότι θα αντιμετωπισθεί σωστά. Επομένως η κώφωση δεν αποτελεί πάθηση αλλά απλώς κατάσταση. Το κωφό παιδί είναι λοιπόν ένα παιδί όπως όλα τα άλλα, με επιθυμίες, σκέψεις και συναισθήματα, με ανάγκη για επικοινωνία: απλώς εκείνο που το διακρίνει από τα ακούοντα παιδιά είναι η διαφορετική αντιμετώπιση και η εφαρμογή διαφορετικών μεθόδων εκπαίδευσης, ώστε να προαχθεί η πνευματική του ανάπτυξη και η ολοκλήρωσή του ως υπεύθυνου και ενεργού μέλους της κοινωνίας.

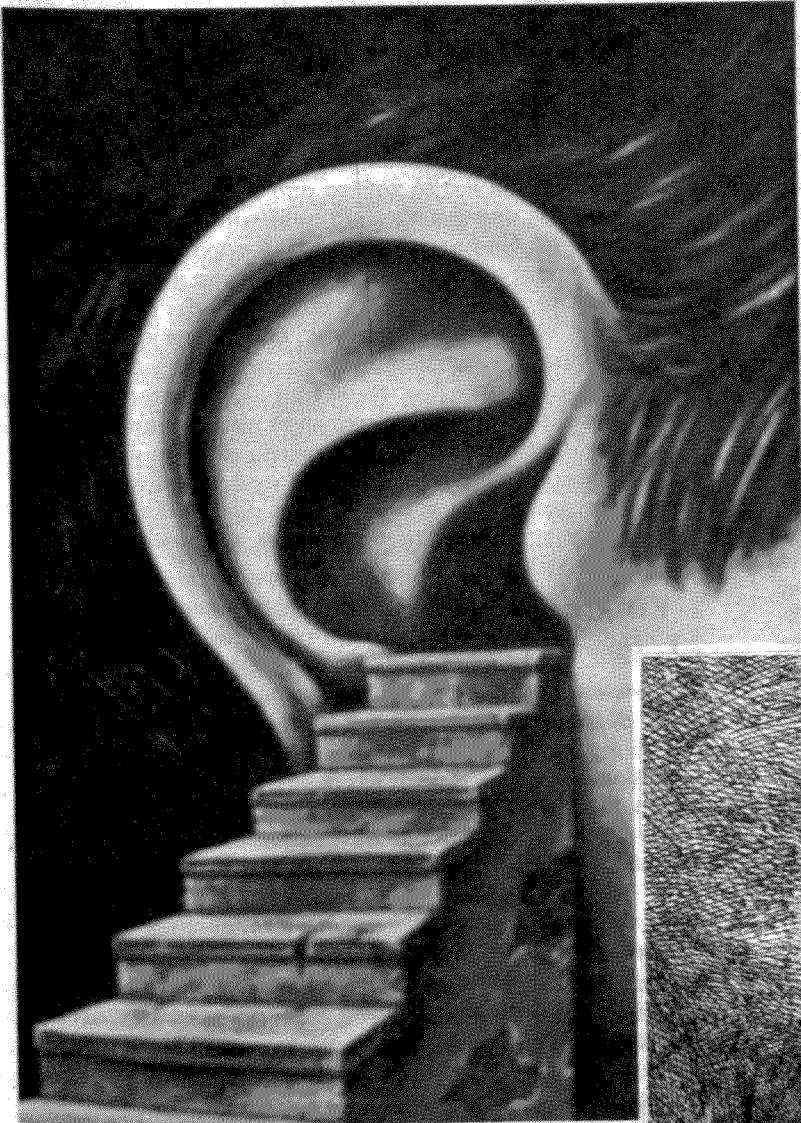
I.2. Πώς βλέπει τον κόσμο

Το κωφό παιδί ζει σ' ένα κόσμο χωρίς ήχους, ή με ήχους που γίνονται αντιληπτοί από αυτό ελλιπέστατα. Επομένως, πρώτη ενδοτικώδης αντίδραση προσαρμογής στον κόσμο αυτόν αποτελεί η ενεργοποίηση όλων των άλλων αισθήσεων και ιδιαίτερα της όρασης, η οποία, αν αξιοποιηθεί σωστά, συντελεί στην ισοστάθμιση της έλλειψης ακοής.

Επακόλουθο αυτής της ενεργοποίησης αποτελεί η πρόωγη ωρίμανση του οπτικού καναλιού επικοινωνίας, μέσω του οποίου το κωφό παιδί γίνεται δέκτης μηνυμάτων και αποκρίνεται σ' αυτά. Το κωφό παιδί λοιπόν προδιατίθεται αυτόματα στη λήψη οπτικών μηνυμάτων και στην επεξεργασία τους, η οποία το καθιστά πλέον όχι μόνο δέκτη, αλλά και εκπομπό μηνυμάτων.

Το κωφό παιδί αναζητά –όπως και το ακούον παιδί– την ταυτότητά του, προσπαθεί να οριοθετήσει τον εαυτό του μέσα στην κοινωνία, εντασσόμενο σιγά-σιγά σε ένα καθορισμένο κοινωνικό πλαίσιο, η ευρύτητα και η μεστότητα του οποίου εξαρτάται αποκλειστικά από τη στάση της γενικής ανθρώπινης κοινωνίας απέναντί του. Θεωρητικά είναι δυνατή διεύρυνση

* Ο Χρ. Παπασπύρου είναι κωφός εκπαιδευτικός στο Δημόσιο Γυμνάσιο και Λύκειο Κωφών και Βαρηκτών Αθηνών.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

του αρχικού κοινωνικού πλαισίου μέχρι πλήρους ταύτισης αυτού με το γενικό κοινωνικό πλαίσιο. Όταν μιλάμε για ένταξη του κωφού παιδιού στην ανθρώπινη κοινωνία, εννοούμε ακριβώς αυτή την ταύτιση. Στην πράξη όμως ο βαθμός της ταύτισης ποικίλλει, και συνήθως είναι μικρός, για τον εξής λόγο:

Στην ανθρώπινη κοινωνία, για την εδραίωση της επικοινωνίας μεταξύ των μελών χρησιμοποιείται το ακουστικό κανάλι. Τα ακουστικά όμως μηνύματα από τη φύση τους δεν μπορούν να μετατραπούν αυτόματα σε οπτικά, ώστε να καταστούν προσιτά στο κωφό παιδί, αλλά απαιτούν κατάλληλο μετασχηματισμό σε αντίστοιχα οπτικά μηνύματα με το ίδιο περιεχόμενο. Ανάλογα με το βαθμό πληρότητας των ακουστικοοπτικών μετασχηματισμών των μηνυμάτων (που με τη σειρά τους εξαρτώνται από τη διάθεση της κοινωνίας να αντιμετωπίσει σωστά την ιδιαιτερότητα του κωφού παιδιού), το κωφό παιδί αποκτά περισσότερο ή λιγότερο σαφή εικόνα του πραγματικού κόσμου μέσα στον οποίο ζει, κι όχι μονάχα του κόσμου όπως τον αντιλαμβάνεται, με αποτέλεσμα να διευρύνεται περισσότερο ή λιγότερο το αρχικό κοινωνικό του πλαίσιο, τείνοντας στην ταύτιση με το γενικό πλαίσιο. Συνήθως όμως από άγνοια ή από εσφαλμένη αντιμετώπιση, η οποία οφείλεται σε πολλούς και διάφορους λόγους που θα αναλύσουμε σε άλλο σημείο, τα οπτικά μηνύματα που προσφέρονται στο κωφό παιδί υστερούν τόσο σε ποιότητα όσο και σε ποσότητα από τα ακουστικά μηνύματα που προσφέρονται στο ακούον παιδί, γιατί δεν διενεργείται πλήρης και ακριβής μετασχηματισμός. Φταίει γιαυτό το κωφό παιδί; Φυσικά όχι.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι το κωφό παιδί ψάχνει να βρει απάντηση, αλλά δεν βρίσκει. Η αρχική αυτόματη προδιάθεσή του για επικοινωνία καταστέλλεται πολύ ή λίγο, ανάλογα με την περίπτωση. Αργότερα θα αναλύσουμε διεξοδικότερα τις προϋποθέσεις και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες αναπτύσσεται το πνεύμα και ο ψυχικός κόσμος του κωφού παιδιού μέσα σε ένα κατάλληλο επικοινωνιακό περιβάλλον.

1.3. Η ιδιαιτερότητα του κωφού παιδιού

Εφόσον δεχθούμε το κωφό παιδί σαν ένα παιδί που πέρα από την απώλεια της ακοής του είναι όλα καθόλα άθικτο σωματικά και ψυχικά, και ότι οι δυνατότητές του να αναπτυχθεί και να ενταχθεί στην κοινωνία είναι ισοδύναμες με τις δυνατότητες του ακούοντος παιδιού, είναι εύκολο να επισημάνουμε ορισμένες διαφορές στην αντιμετώπιση, στην αγωγή και στην εκπαίδευσή του, διαφορές που χαρακτηρίζουν την ιδιαιτερότητά του –γιατί η ιδιαιτερότητα του κωφού παιδιού βρίσκεται ακριβώς στον τρόπο, στη μέθοδο που το ανατρέφουμε και το εκπαιδεύουμε, κι όχι στην ίδια τη φύση του.

Η πνευματική ανάπτυξη και η κοινωνικοποίηση του κωφού παιδιού εξαρτώνται από την επικοινωνία του με τον εαυτό του και με το περιβάλλον του, η μεν πρώτη έμμεσα μέσω της ανάπτυξης της γλώσσας, η δε δεύτερη άμεσα. Σ' αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι η ανάπτυξη της γλώσσας εξαρτάται απόλυτα και άμεσα από την επικοινωνία. Επομένως οι δυο άξονες που διαφοροποιούν την αγωγή εν γένει του κωφού παιδιού από την αγωγή του ακούοντος θεμελιώνονται στην επικοινωνία και στη γλώσσα. Αυτά τα δύο βασικά θέματα θα αναπτυχθούν διεξοδικά στις σελίδες που ακολουθούν και κατόπιν θα εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα, τα οποία πρέπει να αποτελούν σημείο αναφοράς σε κάθε προσπάθεια αντιμετώπισης ενός κωφού παιδιού.

Υπάρχει ακόμα μια τρίτη διαφορά, η περιπτωσιολογική α-

ντιμετώπιση του κάθε κωφού παιδιού χωριστά. Προκειμένου για ακούοντα παιδιά είναι εύκολο να προσδιοριστεί ένα πάνω κάτω ενιαίο επικοινωνιακό σχήμα, μέσα στο οποίο θεμελιώνεται και προάγεται η πνευματική ανάπτυξη και η κοινωνικοποίησή τους. Στα κωφά παιδιά, αντίθετα, μια τέτοια γενίκευση δεν είναι πλέον εφικτή, επειδή αυτά αποτελούν μέλη μιας μειονότητας, και επομένως το καθένα από αυτά ενδέχεται να υποστεί επιδράσεις από μια ποικιλία αστάθμητων κοινωνικών παραγόντων κατά διαφορετικό τρόπο. Για παράδειγμα, ένας από τους παράγοντες αυτούς είναι και η θέση που παίρνει το κωφό παιδί μόλις συνειδητοποιεί και αποδέχεται ή όχι το γεγονός ότι είναι κωφό: υπάρχουν τόσες θέσεις, όσα και τα κωφά παιδιά. Βεβαίως υπάρχουν αστάθμητοι παράγοντες και για τα ακούοντα παιδιά, αλλά στην περίπτωσή τους αλληλοαναιρούνται κατά ομοιογενή τρόπο, γιατί τα ακούοντα παιδιά αποτελούν μέλη της πλειονότητας. Επομένως, στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να πούμε ότι μια γενική μεθοδολογία αγωγής και εκπαίδευσης του κωφού παιδιού θα πρέπει να είναι αρκετά ελαστική, ώστε να επιτρέπει ευχερή προσαρμογή της σε κάθε κωφό παιδί περιπτωσιολογικά.

2. ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ

2.1. Ορισμός και ερμηνεία

Η επικοινωνία είναι η σημαντικότερη εκδήλωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Αποτελεί την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ δυο τουλάχιστον ατόμων, από τα οποία το ένα παρέχει τις πληροφορίες και λέγεται εκπομπός, ενώ το άλλο λαμβάνει τις πληροφορίες και λέγεται δέκτης.

Με τον όρο πληροφορία συνήθως εννοούμε ένα διάκριτο μήνυμα με αυτοδύναμο εννοιολογικό περιεχόμενο και με αυστηρά καθορισμένη μορφή, το οποίο μεταβιβάζεται από τον εκπομπό στον δέκτη. Η πληροφορία από μόνη της δεν αποτελεί επικοινωνία. Το σημαντικό στοιχείο που συντελεί στην εμφάνιση της επικοινωνίας είναι η ανταλλαγή, δηλαδή σε στοιχειώδες επίπεδο η απόκριση του δέκτη προς τη λαμβανόμενη πληροφορία και η μετατροπή του σε εκπομπό, ο οποίος παρέχει στον πρώην εκπομπό –τώρα δέκτη– μια άλλη πληροφορία που βρίσκεται σε κάποια συνάρτηση με την πρώτη.

Ήτοι, αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη της επικοινωνίας είναι αφενός η ύπαρξη δυο τουλάχιστον ατόμων και αφετέρου η εναλλαγή τους από εκπομπό σε δέκτη και αντίστροφα. Αυτός ο πυρήνας της επικοινωνίας μπορεί να επεκταθεί σε περισσότερα από δυο άτομα, τα οποία ανά πάσα στιγμή αποτελούν εκπομπούς και δέκτες πληροφοριών.

Η ανωτέρω συνθήκη όμως, παρότι αναγκαία, δεν είναι και ικανή. Στην ανθρώπινη κοινωνία με τον όρο πληροφορίες εννοούμε μηνύματα λογικού και συναισθηματικού περιεχομένου, των οποίων η υπόσταση διαθέρει από άτομο σε άτομο, αφού το κάθε άτομο διατηρεί αναλλοίωτη την ατομικότητά του μέσα στην κοινωνία. Για την εδραίωση, λοιπόν, της επικοινωνίας απαιτείται η αναγωγή όλων των ποικιλότυπων και ποικιλόμορφων μηνυμάτων κάτω από ένα κοινό παρονομαστή. Αυτή η αναγωγή συνίσταται στην παραδοχή ορισμένων συμβατικών συμβόλων και κανόνων, οι οποίοι ομογενοποιούν τη μορφή των διαφόρων μηνυμάτων και τα καθιστούν προσλήψιμα από όλα τα συμβαλλόμενα άτομα-μέλη της κοινωνίας.

Οι συμβατικοί αυτοί κανόνες είναι γενικά γνωστοί ως συστήματα επικοινωνίας, στο καθένα από τα οποία χρησιμοποιούνται διάφοροι συνδυασμοί συμβόλων για την ανταλλαγή των μηνυμάτων. Παραδείγματα συστημάτων επικοινωνίας αποτελούν τα σήματα καπνού των Ινδιάνων, τα σήματα Morse, οι

συνθηματικές κραυγές των πρωτόγονων ανθρώπων, τα ιερογλυφικά, τα σφηνοειδή σύμβολα, η ομιλία, η γραφή, τα νοήματα, η παντομίμα, οι εκφράσεις του προσώπου, οι κινήσεις του σώματος, τα μαθηματικά, κ.λπ.

Από τα ανωτέρω παραδείγματα βλέπουμε ότι μερικά, όπως η ομιλία, η γραφή και τα νοήματα υπερτερούν σαφώς έναντι των υπολοίπων όσον αφορά την ακρίβεια, την επαναληπτικότητα και την αξιοπιστία των δ:αφόρων συνδυασμών συμβόλων μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η ανταλλαγή των πληροφοριών ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας. Η γρήγορη, ευέλικτη και ακριβής μετάδοση ιδεών, συναισθηματικών καταστάσεων, απόψεων και επιθυμιών που επιτυγχάνεται σε μια ποικιλία περιστάσεων με αυτά τα συστήματα επικοινωνίας, τα καθιστά εξαιρετικά αποτελεσματικά, και αυτός άλλωστε είναι ο λόγος, για τον οποίο τα συστήματα αυτά έχουν επικρατήσει. Λέμε ότι σ' αυτή την περίπτωση οι κανόνες και τα σύμβολα αποτελούν μια γλώσσα, στην οποία τα χρησιμοποιούμενα σύμβολα αυτά καθαυτά δεν έχουν έννοια, αλλά οι άπειροι θεωρητικά συνδυασμοί τους με βάση ορισμένους κανόνες προσδίδουν ακριβώς την αντίστοιχη έννοια στη μεταβιβαζόμενη πληροφορία. Συγκεκριμένα στην ομιλία χρησιμοποιούμε την ομιλουμένη γλώσσα, στη γραφή τη γραφομένη γλώσσα και στα νοήματα τη νοηματική γλώσσα. Αργότερα θα αναλύσουμε διεξοδικότερα την έννοια και τη δομή της γλώσσας, αλλά προς το παρόν θα περιοριστούμε αυστηρά στην επικοινωνία, με στόχο να ξεκαθαριστεί κυρίως η σύγχυση που επικρατεί ανάμεσα στην επικοινωνία και στη γλώσσα.

Από όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω δεν πρέπει, ωστόσο, να υποτιμηθεί η σημασία των υπολοίπων, μη γλωσσικών συστημάτων επικοινωνίας. Επικοινωνία σημαίνει αλληλεπίδραση ανάμεσα στους ανθρώπους, κι εκείνο που μετράει δεν είναι ο τρόπος που γίνεται η αλληλεπίδραση αυτή, αλλά ο βαθμός αποτελεσματικότητάς της. Επομένως οποιοδήποτε σύστημα επικοινωνίας είναι αποδεκτό και αναγνωριστό, εφόσον συμβάλλει θετικά στην αποτελεσματικότητα της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους ανθρώπους και κάτω από ορισμένες εκάστοτε συνθήκες. Πολλές φορές, ιδιαίτερα σε περιστάσεις συναισθηματικών αλληλεπιδράσεων, όπως στη σχέση ενός παιδιού με τη μητέρα του, στη σχέση δυο φίλων ή, ακόμα, στην καλλιτεχνική δημιουργία και έκφραση, τα γλωσσικά συστήματα επικοινωνίας όχι μόνο αδυνατούν να αποδώσουν επακριβώς την επιθυμητή πληροφορία, αλλά και μειονεκτούν σαφώς έναντι άλλων, μη γλωσσικών συστημάτων. Ένα χαμόγελο, μια θερμή χειραψία, μια συγχροδία, μια κίνηση του χορευτή, ένα βλέμμα, όλα αυτά δεν αποδίδονται με γλώσσα.

Κάθε άτομο υιοθετεί μορφές επικοινωνίας που επικρατούν στο άμεσο περιβάλλον στο οποίο γεννιέται. Διάφοροι παράγοντες, όπως βιολογικοί, περιβαλλοντολογικοί, πολιτιστικοί, ιστορικοί κ.λπ., επιβάλλουν τη μια ή την άλλη μορφή επικοινωνίας σε μια ομάδα ανθρώπων, η οποία λίγο ως πολύ διατηρεί την κοινωνική και πολιτιστική της αυτοτέλεια.

Εφόσον βρεθεί μέσα σε ένα επικοινωνιακό περιβάλλον που ανταποκρίνεται στις ανάγκες του, ένα άτομο αναπτύσσει αυθόρμητα και αβίαστα την επικοινωνία με τα άλλα άτομα της κοινωνικής ομάδας. Όταν όμως οι ανάγκες του είναι διαφοροποιημένες σε βαθμό που δεν μπορούν πλέον να καλυφθούν από τις επικοινωνιακές συνθήκες του περιβάλλοντος, τότε η επικοινωνία παρεμποδίζεται, και αν δεν ληφθεί πρόνοια για προσαρμογή του περιβάλλοντος στις ειδικές ανάγκες αυτού του ατόμου, η ανάπτυξη της επικοινωνίας ενδέχεται να ανασταλεί οριστικά κατά μη αντιστρεπτό τρόπο. Κλασικά παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων είναι τα κωφά παιδιά.

2.2. Η επικοινωνία ως βάση της πνευματικής ανάπτυξης

Αν παρατηρήσουμε την πορεία της πνευματικής ανάπτυξης ενός ανθρώπου από τη στιγμή που γεννιέται μέχρι την ολοκλήρωσή του ως άτομο, θα διαπιστώσουμε ότι αυτή ανέρχεται κλιμακωτά, διερχόμενη από δυο διάκριτα επίπεδα επικοινωνίας: το εμπειρικό και το διανοητικό. Μάλιστα δε, η εδραίωση του εμπειρικού επιπέδου επικοινωνίας αποτελεί αναγκαία και ικανή συνθήκη για τη μετάβαση στο διανοητικό επίπεδο. Στο εμπειρικό επίπεδο η σκέψη του παιδιού βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από το περιβάλλον, μέσω του οποίου το παιδί προσλαμβάνει κατάλληλα ερεθίσματα και αποκρίνεται σ' αυτά. Η λήψη των ερεθισμάτων και η απόκριση του παιδιού σ' αυτά προκαλεί διέγερση και βαθμιαία ανάπτυξη των διανοητικών του διεργασιών με αποτέλεσμα σταδιακή ελάττωση του βαθμού εξάρτησης της σκέψης από το περιβάλλον, μέχρις ότου το παιδί μεταπηδήσει τελικά στο διανοητικό επίπεδο επικοινωνίας, όπου η σκέψη λειτουργεί πλέον αυτοδύναμα με κύριο όργανό της τη γλώσσα.

Η προσφορά, λοιπόν, καταλλήλων ερεθισμάτων στο παιδί, όσο το δυνατόν νωρίτερα, και η βαθμιαία τροποποίησή τους με βάση την απόκριση του παιδιού στα πρότερα ερεθίσματα αποτελεί πρωταρχική προϋπόθεση για την πνευματική του ανάπτυξη. Όπως θα δούμε παρακάτω, η πνευματική ανάπτυξη εξαρτάται από την επικοινωνία έμμεσα μέσω της ανάπτυξης της γλώσσας. Η γλώσσα όμως, ως τελειοποιημένο σύστημα επικοινωνίας προϋποθέτει ένα κάποιο υπόβαθρο επικοινωνίας μη γλωσσικής προϋποθέτει θετική συναισθηματική προδιάθεση, ενδιαφέρον και προ πάντων ικανοποίηση. Καθώς όλα αυτά διεγείρουν την ανάπτυξη γλωσσικών συστημάτων επικοινωνίας, η επικοινωνία σαν σύνολο προάγεται και με τη σειρά της προάγει τη γλώσσα, και ούτω καθεξής.

Πρέπει επίσης να τονισθεί, ότι η επικοινωνία, πέρα από την προαγωγή του πνεύματος, συντελεί και στην αυτογνωσία του παιδιού. Από τη στιγμή που εδραιώνεται μια αποτελεσματική επικοινωνία ανάμεσα στο παιδί και στο περιβάλλον του, το ίδιο το παιδί αρχίζει να αυτοερευνάται και να προβληματίζεται, προσπαθώντας να βρει απάντηση σε ερωτήματα που αφορούν τον εαυτό του. Το παιδί, αναπτυσσόμενο, έχει την τάση να ανάγει όλες τις αιτιώδεις σχέσεις που αντιλαμβάνεται στο περιβάλλον του και να τις μεταφέρει μέσα του, δημιουργώντας μ' αυτό τον τρόπο τις προϋποθέσεις για την ψυχική του ισορροπία.

2.3. Διαταραχές της επικοινωνίας

Όταν για οποιονδήποτε λόγο μεταβληθούν ή εκλείψουν οι απαραίτητες συνθήκες για την εδραίωση και ανάπτυξη της επικοινωνίας, τότε εμφανίζονται διαταραχές, οι οποίες ανάλογα με την περίπτωση μπορεί να είναι αντιστρεπτές ή μη αντιστρεπτές. Οι διαταραχές της επικοινωνίας επιδρούν κατά κανόνα αρνητικά στη γενική ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου και αποτελούν πρωταρχική αιτία για την εκδήλωση αρνητικών τύπων συμπεριφοράς, οι οποίοι κυμαίνονται από την απλή άρνηση για κοινωνική ένταξη μέχρι αυτή την ίδια την εγκληματικότητα.

Οι λόγοι για τους οποίους εμφανίζονται διαταραχές στην επικοινωνία μπορεί να είναι: (α) ψυχικό σοκ που προκαλείται π.χ. από τρόμο ή εκφοβισμό, το οποίο, ανεξάρτητα από τη λειτουργία ή όχι των καναλιών επικοινωνίας, αποκλείει την επεξεργασία των ερεθισμάτων στον εγκέφαλο, (β) μεταφορά του

ατόμου από ένα ευνοϊκό σε ένα δυσμενές επικοινωνιακό περιβάλλον, (γ) απότομη μεταβολή του περιβάλλοντος σε ένα στάδιο όπου το παιδί δεν έχει ακόμα αναπτύξει γλώσσα (θα αναλύσουμε αυτό το θέμα σε άλλο σημείο) και (δ) αδυναμία των επικοινωνιακών συνθηκών του περιβάλλοντος να καλύψουν τις ανάγκες του παιδιού, αδυναμία που οφείλεται είτε σε απουσία συνθηκών επικοινωνίας είτε στο γεγονός ότι οι ανάγκες του παιδιού είναι αισθητά διαφοροποιημένες.

Σε περίπτωση διαταραχών της επικοινωνίας μπορεί να υπάρχει ένας μόνο από τους ανωτέρω λόγους ή να συντρέχουν δυο ή περισσότεροι. Αξίζει να σημειωθεί η ενδιαφέρουσα διαπίστωση ότι στην κατηγορία (γ) ανήκουν και τα κωφά παιδιά ακουόντων γονέων που έχασαν την ακοή τους μετά από τη γέννησή τους και πριν από τα πέντε κατά μέσον όρο χρόνια τους, ενώ στην κατηγορία (δ) ανήκουν και τα εκ γενετής κωφά παιδιά ακουόντων γονέων, καθώς επίσης και τα βαρήκοα παιδιά.

Για την εξάλειψη των διαταραχών απαραίτητη προϋπόθεση είναι η προσαρμογή του περιβάλλοντος όσο το δυνατόν νωρίτερα στις ανάγκες του παιδιού, ή ακόμα η δημιουργία τεχνητού περιβάλλοντος, κατάλληλου για το παιδί. Σε περίπτωση που το παιδί έχει ήδη αναπτύξει γλώσσα, οποιαδήποτε κι αν είναι αυτή, δεν υπάρχει πρόβλημα, γιατί το παιδί είναι πια σε θέση να τροποποιήσει από μόνο του τις συνθήκες του περιβάλλοντος για να επικοινωνήσει.

Εάν η διαδικασία προσαρμογής του περιβάλλοντος καθυστερήσει, οι διαταραχές της επικοινωνίας καθίστανται μη αντιστρέψιμες, δηλαδή δεν αποκαθίστανται πια, με αποτέλεσμα οριστική αναστολή της επικοινωνίας και άρα της κοινωνικοποίησης και της πνευματικής ανάπτυξης.

Πρέπει, ωστόσο, να ξεκαθαριστεί ότι με τον όρο διαδικασία προσαρμογής εννοούμε αποκλειστικά την προσαρμογή του περιβάλλοντος στο παιδί και όχι του παιδιού στο περιβάλλον. Δοκιμάζοντας τη μια μετά την άλλη τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διεγείρεται η επικοινωνία του παιδιού, αφήνουμε αυτή καθαυτή την ελευθερία του παιδιού απαρασάλευτη. Μόνο όταν το παιδί έχει απόλυτη ελευθερία να επιλέξει τις συνθήκες, τον τρόπο ή τα συστήματα επικοινωνίας που θα του παρασχεθούν, μπορεί να αποκατασταθεί από επικοινωνιακή άποψη. Οποιαδήποτε προσπάθεια εξαναγκασμού προς ένα προδιαγεγραμμένο πρότυπο επικοινωνίας είναι εκ των προτέρων καταδικασμένη σε αποτυχία.

2.4. Κώφωση και επικοινωνία

Η αντιμετώπιση της κώφωσης αποτελεί κλασικό παράδειγμα αποτυχίας των προσπαθειών που στοχεύουν στην εξάλειψη επικοινωνιακών διαταραχών, γιατί συνίσταται στον εξαναγκασμό προς ένα προδιαγεγραμμένο πρότυπο επικοινωνίας, το οποίο θεωρείται ως ορθό από τα περισσότερα μέλη της ανθρωπίνης κοινωνίας.

Η εσφαλμένη αυτή αντιμετώπιση οφείλεται σε εσφαλμένη ερμηνεία των επιδράσεων της κώφωσης στο παιδί, που με τη σειρά της προέρχεται από ανεπαρκή κατανόηση των αιτιωδών σχέσεων που συνδέουν την κώφωση με τις διαταραχές της επικοινωνίας. Κανένας δεν αμφισβητεί ότι το κωφό παιδί παρουσιάζει σε γενικές γραμμές διαταραχές της επικοινωνίας, όλοι όμως κάνουν –πλην ελαχίστων εξαιρέσεων– το μεγάλο λάθος να αποδίδουν στην κώφωση το αίτιο για τις διαταραχές αυτές. Αποτέλεσμα αυτής της αντίληψης είναι η παραδοχή ότι η κώφωση είναι μια πάθηση που πρέπει να θεραπευθεί, αλλιώς δεν επιτυγχάνεται πλήρης αποκατάσταση της επικοινωνίας.

Η κώφωση όμως δεν αποτελεί κατά κανένα τρόπο εγγενή

αιτία των επικοινωνιακών διαταραχών. Είναι απλώς μια κατάσταση, η οποία δημιουργεί διαφορετικές ανάγκες που δεν μπορούν να καλυφθούν από τις επικοινωνιακές συνθήκες του περιβάλλοντος, και επομένως επιβάλλει τροποποίηση των επικοινωνιακών συνθηκών προς τη δημιουργία καταλλήλου περιβάλλοντος. Εφόσον τέτοια τροποποίηση δεν πραγματοποιηθεί, τότε αρχίζουν τα συμπτώματα των επικοινωνιακών διαταραχών. Επομένως η αιτία των διαταραχών είναι η απουσία κατάλληλου περιβάλλοντος επικοινωνίας, μέσα στο οποίο ζει και μεγαλώνει ένα κωφό παιδί εν γένει.

Ένα κατάλληλο περιβάλλον για το κωφό παιδί είναι αυτό που εξασφαλίζει: (α) πλήρη αξιοποίηση του οπτικού καναλιού επικοινωνίας και, ανάλογα με την περίπτωση, αξιοποίηση των υπολειμμάτων του ακουστικού καναλιού, εφόσον βέβαια δεν δημιουργούνται προβλήματα ψυχολογικής φύσης, (β) αβίαστη και αυθόρμητη ανάπτυξη της γλώσσας, και (γ) θετική συναισθηματική προδιάθεση του παιδιού απέναντι στην ίδια τη γλώσσα. Αυτές οι τρεις προϋποθέσεις πρέπει να θεωρούνται σαν σύνολο, χωρίς να υπερεκτιμάται ή να υποτιμάται η σημασία της μιας απέναντι στις άλλες δύο. Η επικοινωνία προάγει τη γλώσσα, και η γλώσσα αναπτυσσόμενη συντελεί με τη σειρά της στην πληρέστερη εμπέδωση της επικοινωνίας, μόνον όμως όταν το παιδί είναι θετικά προδιατεθειμένο συναισθηματικά, ενώ με τη σειρά της η συναισθηματική προδιάθεση ενισχύεται από την ικανοποίηση του παιδιού ότι επικοινωνεί σωστά με το περιβάλλον του, χρησιμοποιώντας με ευκολία τη φυσική του γλώσσα.

Σε προηγούμενο σημείο είδαμε ότι το κωφό παιδί εντάσσεται αρχικά σε ένα καθορισμένο κοινωνικό πλαίσιο, το οποίο μπορεί να διευρυνθεί μέχρι να ταυτισθεί με το γενικό κοινωνικό πλαίσιο. Κάτω από φυσιολογικές συνθήκες, το κωφό παιδί μεγαλώνοντας συνειδητοποιεί και αποδέχεται την ιδιαιτερότητά του, με φυσικό επακόλουθο την αναζήτηση άλλων κωφών, με τους οποίους ανταλλάσσει τις εμπειρίες του, μοιράζεται τους στόχους και τις επιδιώξεις του και καλύπτει τις επικοινωνιακές του ανάγκες, με αποτέλεσμα να θεμελιώνει μέσα του τον πυρήνα της κοινωνικοποίησής του. Πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα η λεπτή αυτή διαφορά: παρόλο που ο κωφός μπορεί να επικοινωνεί σε κάθε περιβάλλον, εφόσον βέβαια το περιβάλλον αυτό ανταποκρίνεται στις ανάγκες του, κοινωνικοποιείται φυσιολογικά περνώντας αρχικά από ένα στενό κοινωνικό περιβάλλον, στο οποίο επικρατεί η κουλτούρα του κωφού ατόμου εν γένει. Αυτό το κοινωνικό περιβάλλον είναι η κοινότητα των κωφών.

Πριν εξετάσουμε λεπτομερειακά την κοινότητα των κωφών, θα ήταν σκόπιμο να αναλύσουμε τι εννοούμε όταν λέμε αξιοποίηση του οπτικού καναλιού επικοινωνίας και φυσική και αβίαστη ανάπτυξη της γλώσσας. Θα αναφερθούμε επίσης και σε άλλο σημείο σχετικά με αυτά τα δυο πράγματα.

Στο ευρύτερο γενικό κοινωνικό περιβάλλον χρησιμοποιείται το ακουστικό κανάλι επικοινωνίας, και το ακούον παιδί αναπτύσσει φυσικά και αβίαστα την ομιλουμένη γλώσσα. Στην περίπτωση όμως του κωφού παιδιού, τέτοια ανάπτυξη αποκλείεται εκ των προτέρων, και μάλιστα είναι το λιγότερο αφέλεια να θεωρείται ότι το κωφό παιδί αναπτύσσει ομιλουμένη γλώσσα με χειλεανάγνωση. Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο για την ανάπτυξη της γλώσσας, η ομιλία στο κωφό παιδί αναπτύσσεται μόνο όταν υπάρχει ήδη ένα υπόβαθρο εννοιών, το οποίο έχει αποκτηθεί με άλλο τρόπο, και το οποίο έχει επιφέρει μια ελάχιστη αναγκαία ανάπτυξη του λόγου. Αυτός ο «άλλος τρόπος», όπως συνάγεται θεωρητικά αλλά και έχει διαπιστωθεί στην πράξη, είναι η νοηματική γλώσσα, η οποία αποτελεί το

τελειότερο σύστημα επικοινωνίας που ανάπτυσσεται αβίαστα και αυθόρμητα μέσω μόνον του οπτικού καναλιού, και άρα είναι κατεξοχήν κατάλληλο για το κωφό παιδί.

Η νοηματική γλώσσα δεν είναι, λοιπόν, απλώς μια γλώσσα: είναι η φυσική γλώσσα του κωφού ατόμου, μέσω της οποίας ο κωφός αποκομίζει έννοιες και βρίσκει πρόσβαση στη γραπτή γλώσσα, η οποία είναι κοινή και στους κωφούς και στους ακούοντες. Είναι η γλώσσα με την οποία ο κωφός εδραϊώνει την επικοινωνία του και θεμελιώνει την κοινωνικοποίησή του μέσα στην κοινότητα των κωφών.

2.5 Η κοινότητα των κωφών.

Όταν λέμε κοινότητα, εννοούμε μια ομάδα ανθρώπων που μοιράζονται τις ίδιες εμπειρίες κι έχουν ένα ή περισσότερους πρόσθετους κοινούς δεσμούς. Η περιγραφή αυτή χαρακτηρίζει και την κοινότητα των κωφών. Η κοινότητα των κωφών είναι ο πυρήνας που οριοθετεί το αρχικό κοινωνικό πλαίσιο, μέσα από το οποίο ζυμώνεται σταθερά η κοινωνικοποίηση του κωφού ατόμου, αφού αποτελεί το κατ'εξοχήν κατάλληλο επικοινωνιακό περιβάλλον για ανταλλαγή των εμπειριών και διαμόρφωση κοινωνικής συνείδησης.

Από κοινωνιολογική άποψη, η κοινότητα των κωφών αποτελεί μια μειονότητα, στην οποία επικρατεί διαφορετικός τρόπος επικοινωνίας και διαφορετική κουλτούρα απ'ότι στην ευρύτερη κοινωνία. Διαμορφώνονται ιδιαίτερες αξίες και μορφές συμπεριφοράς που, ως ένα βαθμό, διαφοροποιούνται αισθητά από τις αξίες και τις μορφές συμπεριφοράς που επικρατούν στην ευρύτερη κοινωνία. Στην κοινότητα των κωφών διακρίνουμε, όπως σε όλες τις μειονότητες, (α) τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένα άτομο για να είναι μέλος, (β) την κοινωνική οργάνωση και (γ) την επέκταση σε εθνικό επίπεδο. Τα τρία αυτά διακριτικά γνωρίσματα της κοινότητας των κωφών, που θα αναλυθούν στην συνέχεια, θεμελιώνονται πάνω στην επικοινωνία μέσω μιας κοινής γλώσσας, της νοηματικής.

Τα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει ένα άτομο για να είναι μέλος της κοινότητας των κωφών είναι (α) η ταύτιση με την κοινότητα, (β) η ανταλλαγή των εμπειριών και (γ) η συμμετοχή στις δραστηριότητες της κοινότητας.

Η ταύτιση με την κοινότητα των κωφών συνίσταται στην αποδοχή της νοηματικής γλώσσας, συνέπεια της οποίας είναι η διαμόρφωση κοινωνικής συνείδησης και η παραδοχή των γλωσσικών και κοινωνικών αξιών που επικρατούν στην κοινότητα των κωφών. Στο σημείο αυτό καταφαίνεται ότι το κριτήριο της ταύτισης δεν είναι η κώφωση αυτή καθαυτή, αλλά η αποδοχή και η χρήση της νοηματικής γλώσσας, γνώρισμα που καθιστά την κοινότητα των κωφών γλωσσική μειονότητα και όχι «ομάδα κωφών», όπως νομίζουν οι περισσότεροι ακούοντες. Αποτέλεσμα του κριτηρίου αυτού είναι και το γεγονός, ότι από τη μια υπάρχουν κωφοί που δεν είναι μέλη της κοινότητας των κωφών, κι από την άλλη υπάρχουν ακούοντες που είναι μέλη. Οι πρώτοι είναι συνήθως κωφοί που έχασαν την ακοή τους σε κάποια ηλικία και αρνούνται την ταυτότητά τους, απορρίπτοντας τη νοηματική γλώσσα. Οι δεύτεροι είναι συνήθως ακούοντα παιδιά κωφών γονέων, τα οποία έχουν έρθει σε επαφή με τη νοηματική γλώσσα αμέσως μετά από τη γεννησή τους και έχουν ενταχθεί αβίαστα μέσα στην κοινότητα των κωφών, αναπτύσσοντας τη νοηματική σαν μητρική τους γλώσσα. Βλέπουμε λοιπόν, ότι υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των όρων «ακοιολογικός κωφό άτομο» και «κοινωνικός κωφό άτομο», και ότι η κώφωση από μόνη της δεν μπορεί να αποτελέσει κριτήριο για την ένταξη του ατόμου σε μια κοινότητα.

Η ανταλλαγή των εμπειριών απορρέει από την κώφωση, κι έχει σαν αποτέλεσμα τις προσπάθειες για εύρεση κοινού τρόπου αντιμετώπισης των διαφόρων προβλημάτων που συναντούν οι κωφοί στη ζωή τους. Μέσα στην κοινότητα των κωφών η ανταλλαγή των εμπειριών έχει συντελέσει κατά πολύ στην προώθηση των αιτημάτων και στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων των κωφών μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Τα αιτήματα και τα δικαιώματα των κωφών, τα οποία αφορούν την εκπαίδευσή τους, τη μεταχείρισή τους απέναντι στη δικαιοσύνη και τους δημόσιους φορείς, καθώς επίσης και την πολιτιστική τους έκφραση και δημιουργία, έχουν κατοχυρωθεί διά νόμου σε ορισμένες χώρες, όπως στις ΗΠΑ, στη Σουηδία, μετά από μακροχρόνιες και επίμονες προσπάθειες των κωφών μέσα από την κοινότητά τους.

Η συμμετοχή στις δραστηριότητες της κοινότητας είναι αυτονόητη για όλα τα μέλη της κοινότητας των κωφών. Ένα άτομο που δεν συμμετέχει στις κοινοτικές δραστηριότητες θεωρείται ξένο προς την κοινότητα. Η συμμετοχή είναι ακριβώς το χαρακτηριστικό που μεταφέρει τη θεωρία στην πράξη, που υλοποιεί τα σχέδια και τις επιδιώξεις των μελών, που ενσαρκώνει το πολυλόπητο όραμα των κωφών για ίσες ευκαιρίες, ίσα δικαιώματα και ίση μεταχείριση με τα υπόλοιπα μέλη του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

Οι διάφορες κοινότητες των κωφών δέχονται ως ένα βαθμό επιδράσεις από την κουλτούρα του ευρύτερου συνόλου, μέσα στο οποίο υπάρχουν ως γλωσσικές μειονότητες. Η κοινωνική τους οργάνωση, λοιπόν, διαμορφώνεται, πέρα από τις καθαρά εγγενείς αξίες και σχέσεις που επικρατούν σ' αυτές, και από τις εξωτερικές επιδράσεις. Τα μέλη της κοινότητας των κωφών διαφοροποιούνται ανάλογα με τη φυλή, τη νοοτροπία και την ηλικία και οργανώνονται ποικιλοτρόπως. Η κοινωνική οργάνωση μπορεί να επεκταθεί σε εθνικό επίπεδο, όπου οι διάφορες κοινότητες κωφών που υπάρχουν σε μια χώρα, ενώνονται σε μορφή εθνικού δικτύου, επικοινωνώντας με την εθνική τους νοηματική γλώσσα. Σε επόμενο σημείο θα αναλυθεί ο εθνικός χαρακτήρας της νοηματικής γλώσσας σε συνδυασμό με τις τοπικές διαλέκτους και τα ιδιώματα.

Κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες θα αναπτυχθούν στο επόμενο κεφάλαιο, η κοινότητα των κωφών αποτελεί το αρχικό κοινωνικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται το κωφό άτομο, και η περαιτέρω διεύρυνσή του μέχρις ότου αυτό ταυτισθεί με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο είναι μόνο θέμα χρόνου. Η ένταξη, λοιπόν, του κωφού ατόμου τότε μόνο είναι θεμελιωμένη και εφικτή, όταν το ίδιο το κωφό άτομο διέλθει μέσα από το κατάλληλο επικοινωνιακό περιβάλλον και αποκτήσει κοινωνική ταυτότητα, αυτογνωσία και ολοκλήρωση.

3. ΓΛΩΣΣΑ

3.1 Ορισμός και ερμηνεία

Στο προηγούμενο κεφάλαιο ορίσαμε την επικοινωνία και αναφέραμε μια ποικιλία συστημάτων επικοινωνίας, τα οποία χρησιμοποιούνται από τα μέλη μιας κοινότητας ανθρώπων κάτω από μια ποικιλία συνθηκών, και τονίσαμε ότι δεν έχει σημασία ο τρόπος, με τον οποίο διενεργείται η επικοινωνία, αλλά κυρίως η αποτελεσματικότητα του συστήματος επικοινωνίας που χρησιμοποιείται. Αναφέραμε τη διάκριση των συστημάτων επικοινωνίας σε γλωσσικά και μη γλωσσικά συστήματα, παίρνοντας σαν βάση μόνο την ευελιξία και τη σαφήνεια των γλωσσικών συστημάτων απέναντι στα μη γλωσσικά και χωρίς να ε-

πεκταθούμε σε περισσότερες λεπτομέρειες. Τώρα θα αναπτύξουμε διεξοδικότερα την έννοια της γλώσσας και θα αναφερθούμε λεπτομερικά στα διακριτικά της γνώρισμα απέναντι στα υπόλοιπα, μη γλωσσικά συστήματα επικοινωνίας.

Η γλώσσα, μοναδικό και υπέρτατο προνόμιο του ανθρώπου, αποτελεί το τελειότερο σύστημα επικοινωνίας που έχει εμφανισθεί ποτέ στη Φύση· πέρα από αυτό, η γλώσσα δεν περιορίζεται απλώς στην ιδιότητά της ως συστήματος επικοινωνίας, αλλά επεκτείνεται πέρα από δεδομένο χώρο και χρόνο, καθιστάμενη ανά πάσα στιγμή μη χειροπιαστός καθρέφτης της Φύσης μέσα στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Η γλώσσα αποτελεί καθαρά εγκεφαλικά λειτουργία, με την οποία ο εγκέφαλος πλάθει και αποθηκεύει όλες τις δυνατές έννοιες σε μορφή σημείων.

Η εμφάνιση και ανάπτυξη της γλώσσας συσχετίζεται με θαυμαία εξέλιξη των εγκεφαλικών κυττάρων σε τέτοιο βαθμό, ώστε δήμευργήθηκε η εγγενής δυνητικότητα, σε κάποιο σημείο της ιστορίας του ανθρώπου, να πλάθονται και να αποθηκεύονται στον εγκέφαλο είδωλα εννοιών. Αυτή η δυνητικότητα πέρασε στα γονίδια του ανθρώπου και κληρονομείται από τότε μέχρι σήμερα. Πρέπει να τονισθεί, ότι μόνο η δυνητικότητα για ανάπτυξη γλώσσας κληρονομείται μέσω των γονιδίων, και όχι μια δεδομένη «γλώσσα». Π.χ. είναι αδύνατο ένα Ελληνόπουλο να γεννηθεί με την ελληνική γλώσσα «γραμμένη» στα γονίδια του· γεννιέται όμως με τη δυνητικότητα να αναπτύξει γλώσσα, και μαθαίνει τη γλώσσα που επικρατεί στο περιβάλλον του, ανεξάρτητα από το ποια γλώσσα είναι αυτή.

Ο μηχανισμός ανάπτυξης της γλώσσας είναι σύμφυτος, αλλά όχι ενστικτώδης. Αυτό σημαίνει ότι η γλώσσα μαθαίνεται, κι αυτό το χαρακτηριστικό είναι σημείο αντιδιαστολής προς τις λεγόμενες «γλώσσες» των πουλιών, των εντόμων, των ψαριών, οι οποίες είναι μεν συστήματα επικοινωνίας, αλλά αυστηρά ενστικτώδη, και η εμπέλειά τους είναι πεπερασμένη.

Αν προσπαθήσουμε να διακρίνουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γλώσσας που την διαφοροποιούν από τα υπόλοιπα μη γλωσσικά συστήματα επικοινωνίας, θα διαπιστώσουμε (α) ότι η γλώσσα δεν έχει χωροχρονικά όρια, (β) ότι ο αριθμός και η ποικιλία των πληροφοριών και των σχέσεων που μεταβιβάζονται δια της γλώσσας δεν έχουν πέρασ, ενώ όλα τα άλλα συστήματα εμφανίζονται πεπερασμένα ως προς αυτή τη δυνατότητα και (γ) ότι η γλώσσα σαν σύνολο είναι το μόνο σύστημα επικοινωνίας που προάγει την αναλυτική σκέψη και δημιουργεί τον λόγο, για τον οποίο θα μιλήσουμε σε άλλο σημείο.

Το πρώτο χαρακτηριστικό προκύπτει άμεσα από τη δημιουργικότητα της γλώσσας· με δεδομένα στοιχεία και σχέσεις, η γλώσσα διαμορφώνει ακόμα περισσότερες σχέσεις που εκτείνονται πέρα από μια δεδομένη χρονική στιγμή και πέρα από ένα δεδομένο σημείο του χώρου. Οι σχέσεις αυτές αποθηκεύονται και χρησιμεύουν ως αρχέτυπα για περαιτέρω διαμόρφωση σχέσεων και εννοιών, και ούτω καθεξής. Το δεύτερο χαρακτηριστικό αποτελεί μοναδικό γνώρισμα της γλώσσας και απορρέει από την ιδιότητά της ως σημειακού συστήματος· με ένα πεπερασμένο αριθμό μονάδων και κανόνων προκύπτει μια απείρεια συνδυασμού εννοιών και σχέσεων. Το τρίτο, τέλος, χαρακτηριστικό είναι συνέπεια των άλλων δύο, αλλά και του γεγονότος, ότι τόσο η σκέψη όσο και η δυνητικότητα ανάπτυξης γλώσσας είναι σύμφυτες· ο άνθρωπος γεννιέται με τη σκέψη, αλλά η σκέψη του βρίσκεται σε συνεχή εξάρτηση από την εμπειρία, και μόνο η γλώσσα παρέχει στη σκέψη τη δυνατότητα να αναλύει, να συνθέτει και να ταξινομεί την εμπειρία του κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ο άνθρωπος αρχίζει σε κάποιο σημείο να σκέπτεται ανεξάρτητα από αυτήν.

Η γλώσσα όμως, εφόσον πρέπει να αφομοιωθεί με μάθηση,

οφείλει να διαθέτει και μια εμπειρική πλευρά, μέσω της οποίας καθίσταται προσλήψιμη και κατανοητή μέσα σε ένα ορισμένο επικοινωνιακό περιβάλλον. Ανεξάρτητα από την ειδική μορφή των συμβόλων και των κανόνων που χρησιμοποιούνται για την εξωτερική της γλώσσας και έχουν καθιερωθεί σχεδόν αυθαίρετα, η γλώσσα μπορεί να γίνει αντιληπτή μέσω της όρασης ή της ακοής και να εκφερθεί μέσω της φωνής ή της κίνησης. Η αντίληψη και η εκφορά της γλώσσας υπό μορφή εμπειρικά προσιτών μονάδων δεν είναι αυθαίρετες· αντιστοιχούν στους διάφορους δυνατούς τρόπους, με τους οποίους ο άνθρωπος χρησιμοποιεί τις αισθήσεις, τη φωνή και την κίνησή του για να κοινοποιήσει μια σκέψη, μια επιθυμία ή ένα συναίσθημά του.

Από ιστοριοεξελεγκτική σκοπιά, η όξυνση της όρασης και η επιδεξιότητα του χεριού απετέλεσαν το πρώτο χρονολογικά εμπειρικό υπόβαθρο για την ανάπτυξη της γλώσσας. Ο εκπομπός έστειλε μηνύματα με ορισμένες κινήσεις των χεριών, του σώματος και των μιών του προσώπου, ενώ ο δέκτης συλλαμβάνε τα μηνύματα αυτά μέσω του ματιού και ανταποκρινόταν πάλι με κίνηση. Σε επόμενο στάδιο η κίνηση των χεριών συνδυάστηκε με καθορισμένη εκφορά ήχων, οπότε τα μηνύματα αποστέλλονταν με ηχητικές παραστάσεις και συλλαμβάνονταν μέσω της ακοής. Στο τελικό δε στάδιο, επιχειρήθηκε η απούπωση των εκπεμπόμενων και παραλαμβανομένων μηνυμάτων σε ένα δείγμα ύλης, π.χ. επίπεδη πέτρα, πηλό, περγαμνή, χαρτί, με σκοπό τη διατήρηση της γλώσσας στο χρόνο· στην περίπτωση αυτή τα μηνύματα αποστέλλονταν με κίνηση του χεριού που οδηγεί το μέσον αποτύπωσης και συλλαμβάνονταν μέσω του ματιού.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι στον άνθρωπο είναι προσιτά τρία σαφώς διαχωρισμένα μεταξύ τους εμπειρικά μοντέλα, μέσω των οποίων εξωτερικεύεται η γλώσσα εν γένει, και πάνω στα οποία θεμελιώνονται οι τρεις βασικές εμπειρικές απεικονίσεις του ενός και αυτού αρχέτυπου της γλώσσας που εδράζει στον εγκέφαλο: η νοηματική γλώσσα, η ομιλούμενη γλώσσα και η γραφομένη γλώσσα. Τονίζουμε ότι οι τρεις τελευταίες γλώσσες είναι εξωτερικές, ενώ η μία, η καθολική έννοια της γλώσσας εν γένει είναι εσωτερική. Σε άλλο σημείο θα αναπτύξουμε το ότι η χρήση οποιουδήποτε εμπειρικού μοντέλου γλώσσας προϋποθέτει την εδραίωση της εσωτερικής γλώσσας, αλλά και το ότι η ανάπτυξη και εδραίωση της εσωτερικής γλώσσας στο παιδί πραγματοποιείται μέσω σταδιακής προσφοράς οποιουδήποτε από τα τρία αυτά εμπειρικά μοντέλα γλώσσας, λαμβανομένων φυσικά υπόψη των επικοινωνιακών συνθηκών του περιβάλλοντος και των αναγκών του παιδιού.

3.2 Γλώσσα και λόγος

Σε προηγούμενο σημείο αναφέραμε, ότι στο διανοητικό επίπεδο επικοινωνίας η σκέψη του ανθρώπου λειτουργεί αυτοδύναμα, με κύριο όργανό της τη γλώσσα. Γιατί όμως η σκέψη λειτουργεί τώρα αυτοδύναμα; Απλούστατα, γιατί η γλώσσα της προσφέρει τη δυνατότητα να αναλύει και να συνθέτει, να ταξινομεί και να ερμηνεύει. Η ανάλυση και η σύνθεση είναι δυο αλληλοσυμπληρούμενες λειτουργίες, οι οποίες αποτελούν τη βάση της γνωστικής ανάπτυξης, και μέσω των οποίων όλη αυτή η απείρεια εννοιών και σχέσεων που υπάρχει στη Φύση ταξινομείται στον εγκέφαλο και αποκτά ευταξία και αναγεννησιμότητα σε κάθε χρονική στιγμή και σε κάθε σημείο του χώρου. Η αναλυτική σκέψη προσδίδει διάρκεια και σταθερότητα στις πρωταρχικές έννοιες της αιτίας και του αποτελέσματος, η εμπέδωση των οποίων οδηγεί τον άνθρωπο στη θεμελίωση της

επιστήμης μέσω αξιολόγησης των εμπειρικών φαινομένων και εύρεσης των μεταξύ τους σχέσεων.

Αυτή η απόλυτη σχεδόν συνάντηση γλώσσας και σκέψης αποτελεί την ανώτατη εγκεφαλική λειτουργία του ανθρώπου, τον λόγο. Δεν είναι καθόλου περιεργό, ότι οι Αρχαίοι Έλληνες, αναφερόμενοι στον λόγο, εννοούσαν τότε τη σκέψη και τότε τη γλώσσα αδιακρίτως: η σκέψη χωρίς γλώσσα παραμένει άχρηστη, γιατί είναι ανίκανη να βοηθήσει τον άνθρωπο να αναγνωρίσει και να καταξιώσει τον εαυτό του μέσα στη Φύση, ενώ παράλληλα η γλώσσα χωρίς σκέψη παραμένει απλώς ένα μηχανικό και μονότονο σύστημα. Ο λόγος, σαν σκέψη και γλώσσα αρμονικά συνταιριασμένες και συμπορευόμενες, δημιουργεί τάξη μέσα από την αταξία, ερμηνεύει μέσα από την αμφιβολία, αντικειμενοποιεί μέσα από την υποκειμενικότητα και αξιολογεί μέσα από την ισοπέδωση: χρησιμοποιεί την ίδια την εμπειρία χωρίς να παρασύρεται από τις πλάνες της και αποτολμά με σιγουριά απαντήσεις σε ερωτήματα που η εμπειρία δεν παρέχει άμεσα. Ο λόγος ελευθερώνει τον άνθρωπο από τα δεσμά που του θέτει το κορμί του: σε κάθε χρονική στιγμή και σε κάθε σημείο του χώρου, ο άνθρωπος είναι παρών, μόνο και μόνο γιατί ο λόγος έχει εγκλωβίσει όλη τη Φύση μέσα στα δισηκατομύρια των εγκεφαλικών του κυττάρων.

Η ανάπτυξη της γλώσσας στο παιδί έχει λοιπόν αυτό το στόχο: να δημιουργήσει λόγο. Ο λόγος, αντίθετα απ' ό,τι η γλώσσα, δεν έχει εξωτερικά εμπειρικά είδωλα, μέσω των οποίων να μπορεί να διαμορφωθεί: είναι εσωτερικός και καθολικός. Η γλώσσα όμως έχει εξωτερικά είδωλα: είδαμε πριν ότι οι τρεις γενικές εξωτερικεύσεις της είναι η νοηματική, η ομιλουμένη και η γραφομένη γλώσσα. Και οι τρεις τους είναι σε θέση να δημιουργήσουν λόγο, και οι τρεις τους μπορούν ανά πάσα στιγμή να καταστούν μέσα έκφρασης του λόγου. Αυτό το σημείο πρέπει να προσεχθεί καλά, γιατί θα μας απασχολήσει αργότερα, όταν ασχοληθούμε με την επικρατή γλώσσα στην ανθρώπινη κοινωνία και με τη στάση της απέναντι σε μια μη επικρατή γλώσσα, και συγκεκριμένα στη νοηματική γλώσσα. Εδώ αξίζει να αναφερθεί, ότι η καθιέρωση και επικράτηση μιας λύσης δικαιολογείται μεν από το ότι εξυπηρετεί τις ανάγκες της πλειονότητας, δεν μπορεί όμως να αποτελέσει απόλυτη απόδειξη για την ορθότητά της ούτε για τον αποκλεισμό άλλων εναλλακτικών λύσεων, εξίσου αποτελεσματικών και θεωρητικά ισοδυνάμων.

3.3 Δομή της γλώσσας εν γένει

Η γλώσσα είναι σημειακό σύστημα. Πρωταρχική και θεμελιώδης έννοια για την κατανόηση της δόμησης της γλώσσας είναι η έννοια του γλωσσικού σημείου, το οποίο αποτελεί καθολική δυαδική οντότητα. Το γλωσσικό σημείο συνίσταται από το αρχέτυπο, δηλαδή την έννοια που θέλουμε να υποδηλώσουμε, και από την εικόνα, δηλαδή τη μορφή που έχει η υποδηλούμενη έννοια μέσα στη γλώσσα. Το αρχέτυπο είναι το σημασιώμενο και η εικόνα είναι το σημαίνον του γλωσσικού σημείου: σημασιώμενο και σημαίνον, όμως, είναι αλληλένδετα μεταξύ τους και είναι αδύνατον να νοηθεί το ένα χωρίς το άλλο.

Ανάλογα με τη γλώσσα που χρησιμοποιούμε –νοηματική, ομιλουμένη ή γραφομένη– το σημαίνον του γλωσσικού σημείου απαρτίζεται από ένα ορισμένο συνδυασμό συμβόλων, το είδος και η μορφή των οποίων απορρέει από τις δυνατότητες που παρέχει το επικοινωνιακό κανάλι εξωτερικής μας δεδομένης γλώσσας: π.χ. στη νοηματική γλώσσα έχουμε συνδυασμό μορφών, θέσεων και κινήσεων των χεριών και του προσώπου, στην ομιλουμένη γλώσσα έχουμε συνδυασμό ακουστικών φθόγ-

γων και στη γραφομένη γλώσσα έχουμε συνδυασμό γραπτών συμβόλων. Η παράθεση γλωσσικών σημείων κατά μια ορισμένη συμβατική σειρά μας δίνει την πληροφορία που θέλουμε να εκφράσουμε.

Είναι ενδιαφέρον να διερευνήσουμε τη σχέση σημασιώμενου-σημαίνοντος μέσα στο γλωσσικό σημείο και να διαπιστώσουμε εάν παραμένει η ίδια σε όλα τα γλωσσικά σημεία ή τροποποιείται. Το γεγονός ότι και για τα τρία εμπειρικά μοντέλα εξωτερικής της γλώσσας υπάρχουν πολλές «εθνικές γλώσσες» – π.χ. Ελληνική Νοηματική Γλώσσα, Αμερικάνικη Νοηματική Γλώσσα, Ελληνική Ομιλουμένη Γλώσσα, Αγγλική Ομιλουμένη Γλώσσα, Γαλλική Γραπτή Γλώσσα, Γαλλική Νοηματική Γλώσσα, κλπ. – μας κάνει να υποθέτουμε ότι η σχέση σημασιώμενου-σημαίνοντος δεν είναι αμφιμονοσήμαντη, αφού για ένα και το αυτό σημασιώμενο υπάρχουν πολλά σημαίνοντα. Αν περιορίσουμε όμως σε μια «εθνική γλώσσα» και σε ένα μοντέλο εξωτερικής της, θα παρατηρήσουμε ότι ένα μεγάλος αριθμός γλωσσικών σημείων χαρακτηρίζεται από αμφιμονοσήμαντη αντιστοιχία μεταξύ σημασιώμενου και σημαίνοντος, και μάλιστα πολλά από τα γλωσσικά σημεία προκύπτουν με ανασύζευξη ή επέκταση άλλων απλούστερων γλωσσικών σημείων μέσω μηχανισμών που θα αναφέρουμε αργότερα. Τι σημαίνει αυτό; Απλούστατα, σε πολλά γλωσσικά σημεία το σημαίνον προηγείται του σημασιώμενου, δηλαδή η γλώσσα δημιουργεί έννοιες που δεν υπήρχαν πριν, ή τουλάχιστον υπήρχαν αλλά δεν ήταν αντιληπτές. Να μια λαμπρή απόδειξη για την ευελιξία και τη δημιουργικότητα της γλώσσας.

Στη γλώσσα διακρίνουμε τρία επίπεδα ανάλυσης: (α) τη φωνολογία, (β) τη μορφολογία και (γ) τη σημασιολογία. Η φωνολογία αναφέρεται στο φυσιολογικό μέρος της γλώσσας, που συνίσταται είτε στην παρουσίαση κινήσεων, θέσεων και διαμορφώσεων των χεριών, είτε στην εκφορά ακουστικών φθόγγων, είτε στην απεικόνιση γραπτών συμβόλων. Η φωνολογία πήρε το όνομά της από τη φωνή, επειδή αρχικά η μελέτη της γλώσσας συγκεντρώθηκε στην ομιλουμένη γλώσσα, της οποίας το φυσιολογικό μέρος συνίσταται στην εκφορά ακουστικών φθόγγων δια της φωνής. Η φωνολογία μιας γλώσσας είναι αποφασιστικής σημασίας κατά την εκμάθηση της γλώσσας αυτής, γιατί είναι άμεσα συνυφασμένη με τις επικοινωνιακές συνθήκες του περιβάλλοντος και με τις ανάγκες του παιδιού. Μόνο όταν η φωνολογία μιας γλώσσας ανταποκρίνεται απόλυτα στις αισθητηριακές δυνατότητες του παιδιού, μπορεί το παιδί να δομήσει εμπειρικά τη γλώσσα αυτή και να την εμπειδώσει.

Η μορφολογία αναφέρεται στον τρόπο, με τον οποίο οι διάφορες μονάδες της γλώσσας παρατίθενται, αλληλοσυνδέονται, ανασυζεύονται και τροποποιούνται για να μας παρέχουν πάντα το επιθυμητό μήνυμα. Η μορφολογία εξετάζει τη γραμματική και το συντακτικό της γλώσσας και διερευνά τους μηχανισμούς, μέσω των οποίων μετασχηματίζονται τα γλωσσικά σημεία και επεκτείνονται προς τη δημιουργία νέων γλωσσικών μορφών.

Η σημασιολογία αναφέρεται στον πλούτο των γλωσσικών σημείων της γλώσσας και στη σημασία τους και εξηγεί τις μεταβολές που τυχόν υφίσταται με την πάροδο του χρόνου η σχέση σημασιώμενου-σημαίνοντος. Πολλές φορές, για λόγους ψυχολογικούς, κοινωνικούς ή ιστορικούς, η αρχική σημασία ενός σημασιώμενου μεταβάλλεται, και το σημαίνον αντιστοιχεί πια σε άλλο σημασιώμενο.

Από μορφολογική άποψη η γλώσσα αποτελείται από μονάδες που καλούνται μορφήματα, και ειδικότερα νοήματα, φωνήματα και γραφήματα, ανάλογα με το επικοινωνιακό κανάλι εξωτερικής της γλώσσας. Τα μορφήματα μπορεί να είναι

είτε αμιγή είτε σύνθετα: π.χ. μπορεί να έχουμε ένα νόημα με αμιγή κίνηση, μορφή ή θέση, είτε με συνδυασμό μιας θέσης και μιας κίνησης, κλπ, ή ένα φώνημα με αμιγή ή σύνθετο ηχητικό φθόγγο, ή ένα γράφημα με αμιγές γράμμα ή συνδυασμό γραμμάτων, κλπ. Το μόρφημα γίνεται αντιληπτό ως ενιαία οντότητα, γιατί είτε δεν αναλύεται σε άλλες απλούστερες μονάδες, είτε αναλύεται, αλλά σε μονάδες που από μόνες τους δεν έχουν καμιά σημασία.

Στη γλώσσα διακρίνουμε την επιφανειακή και τη βαθιά δομή. Η επιφανειακή δομή είναι η δομή που έχει η γλώσσα κατά τη χρήση της και αφομοιώνεται αυτόματα και εμπειρικά από το παιδί. Η επιφανειακή δομή υπόκειται σε άμεση αντίληψη μέσω του επικοινωνιακού καναλιού και αποθηκεύεται στον εγκέφαλο ως έχει. Το παιδί ανακαλεί πάντα τα γλωσσικά σημεία και τα τοποθετεί αυτόματα –εννοείται ότι κάνει σφάλματα στην αρχή, όπως θα δούμε αργότερα– με τη σειρά που τα έχει προηγουμένως αντιληφθεί.

Η βαθιά δομή, όμως, δεν φαίνεται, δεν είναι άμεσα υποκείμενη στην εμπειρία, γιατί αναφέρεται στους μηχανισμούς δόμησης της γλώσσας, και αφορά τη γνώση, την εσωτερική κατοχή της γλώσσας. Με την κατάλληλη εκπαίδευση και με τη σωστή χρησιμοποίηση των γλωσσικών αποθεμάτων, το παιδί αποκτά σιγά σιγά γνώση των μηχανισμών της γλώσσας και αφομοιώνει μόνο του τη βαθιά δομή. Το σημείο όπου το παιδί αφομοιώνει τη βαθιά δομή της γλώσσας είναι πολύ σημαντικό, γιατί εδραιώνει τον λόγο, με συνέπεια το παιδί να χειρίζεται τη γλώσσα του αυτοδύναμα και δημιουργικά, έχοντας πια μεταπηδήσει από το εμπειρικό στο διανοητικό επίπεδο επικοινωνίας.

3.4 Νοηματική, ομιλουμένη και γραφομένη γλώσσα

Όπως είδαμε, ανάλογα με το επικοινωνιακό κανάλι εξωτερικεύσής της, η γλώσσα παρουσιάζεται με τρία διάκριτα μοντέλα: τη νοηματική, την ομιλουμένη και τη γραφομένη γλώσσα, οι οποίες περαιτέρω διαχωρίζονται στις πολυάριθμες «εθνικές γλώσσες» που επικρατούν στον πλανήτη μας. Σε μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση των τριών αυτών μοντέλων διαπιστώνουμε αμέσως ότι η γραφομένη γλώσσα παρουσιάζει δυο σημαντικές διαφορές από τη νοηματική και την ομιλουμένη: (α) δεν γίνεται αντιληπτή ή εκφράσιμη μέσω αυθορμητών φυσιολογικών εκδηλώσεων και (β) έχει διάρκεια μέσα στο χρόνο. Η ανάπτυξη της γραφομένης γλώσσας προϋποθέτει την ανάπτυξη είτε της νοηματικής είτε της ομιλουμένης, και γιαυτό άλλωστε η γραφή επινοήθηκε σε αρκετά μεταγενέστερο στάδιο της ιστορίας του ανθρώπου, με μοναδικό σκοπό να προσδώσει στη γλώσσα διάρκεια μέσα στο χρόνο. Η γραφή όμως συντέλεσε στη ραγδαία πνευματική εξέλιξη της ανθρωπότητας ακριβώς γιατί έχει διάρκεια και προσφέρει σε κάθε γενιά συσσωρευμένη εμπειρία και σοφία από το παρελθόν, έτσι ώστε κάθε άνθρωπος να έχει σε κάθε στιγμή του χρόνου περισσότερα εφόδια και να μην ξεκινά πάντα από την αρχή. Προς το παρόν δεν έχουμε κανένα πρόβλημα εδώ, και δεν θα ασχοληθούμε περισσότερο με τη γραφομένη γλώσσα, αλλά θα εμβαθύνουμε στη νοηματική και στην ομιλουμένη, ως αντιλήψιμες και εκφράσιμες μέσω αυθορμητών φυσιολογικών διεργασιών.

Η πρώτη αντίδραση του παιδιού στο περιβάλλον του είναι η κίνηση, η οποία και αποτελεί την πρώτη ενστικτώδη προσπάθεια να επικοινωνήσει. Το παιδί κουνάει τα χέρια και τα πόδια του, στρέφει το κεφάλι, κλπ. Η μητέρα ανταποκρίνεται με κίνηση: αγκαλιάζει το παιδί, το νταντεύει, το φιλάει. Όλα αυτά καταγράφονται με άφθαστη συνέπεια στον παιδικό εγκέ-

φαλο, παρόλο που ακόμα δεν είναι σε θέση ο εγκέφαλος να τα αναγνωρίσει. Υπάρχει ήχος και φως, αλλά δεν επεξεργάζονται. Αμέσως μετά αναπτύσσεται η όραση: το παιδί αρχίζει να βλέπει, αντικρύζει το πρόσωπο της μητέρας, χαμογελάει. Η μητέρα του κουνάει το χέρι της, του παρουσιάζει ένα παιχνιδάκι. Το παιδί ανταποκρίνεται με χαμόγελο, κουνώντας τα χέρια και τα πόδια του. Στο σημείο αυτό αρχίζει η θεμελίωση της νοηματικής γλώσσας μέσω του οπτικοκινητικού καναλιού επικοινωνίας.

Μετά από λίγο καιρό το παιδί αρχίζει να αντιδρά στο ήχο. Συλλαμβάνει τα ακουστικά ερεθίσματα και αποκρίνεται σ' αυτά πρώτα με κίνηση και μετά με ψέλλισμα. Η φωνή του, που ήταν πριν ασχημάτιστη, αρχίζει τώρα να παίρνει μορφή. Η μητέρα του μιλάει συνεχώς, κουνώντας το παράλληλα και προσφέροντάς του παιχνίδια. Εδώ υπάρχει ένα ανακάτωμα, μια σύζευξη του οπτικοκινητικού και του ακουστικοφωνητικού καναλιού επικοινωνίας: το προεμφανισμένο οπτικοκινητικό κανάλι βοηθάει στην ωρίμανση του ακουστικοφωνητικού καναλιού. Επειδή δε στο περιβάλλον του παιδιού επικρατεί, από άποψη γλώσσας, το ακουστικοφωνητικό κανάλι επικοινωνίας, το παιδί αναπτύσσει γλώσσα σχεδόν αποκλειστικά μέσω αυτού του καναλιού και εμποδώνει την ομιλουμένη γλώσσα. Το οπτικοκινητικό κανάλι περιορίζεται απλώς στη μη γλωσσική επικοινωνία και στην επαφή με το φυσικό περιβάλλον. Επανεργοποιείται αργότερα, κατά την ανάπτυξη της γραφομένης γλώσσας πάνω στο υπόβαθρο της ομιλουμένης, αλλά η επανεργοποίησή του δεν είναι πια αυθόρμητη, αλλά συνειδητή. Η βιωματική μητρική γλώσσα του παιδιού είναι η ομιλουμένη.

Ας θεωρήσουμε τώρα την περίπτωση ενός τυφλού παιδιού. Η απώλεια της όρασης του αποκόπτει κατά 83% την επαφή με το φυσικό του περιβάλλον, δεν αποκόπτει όμως καθόλου την ανταλλαγή μέσω του ακουστικοφωνητικού καναλιού επικοινωνίας, με αποτέλεσμα το τυφλό παιδί να αναπτύσσει ομιλουμένη γλώσσα, όπως και το παιδί που βλέπει. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι στην περίπτωση τυφλού παιδιού μεταβάλλονται μεν αισθητά οι φυσικές συνθήκες, αλλά δεν μεταβάλλονται καθόλου οι επικοινωνιακές συνθήκες του περιβάλλοντος.

Αν τώρα, θεωρήσουμε ότι από το φυσικό περιβάλλον, όπως το αντιλαμβάνεται το παιδί, απουσιάζει ο ήχος ή τουλάχιστον δεν γίνεται αντιληπτός ως επαρκώς διαμορφωμένα ηχητικά ερεθίσματα για να χρησιμεύσουν στην ανάπτυξη της ομιλουμένης γλώσσας, τότε η μοναδική απομένουσα δυνατότητα είναι η ανάπτυξη της γλώσσας μέσω του οπτικοκινητικού καναλιού. Σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση, οι επικοινωνιακές συνθήκες του περιβάλλοντος δεν καλύπτουν τις ανάγκες του κωφού παιδιού, με αποτέλεσμα την εμφάνιση διαταραχών της επικοινωνίας, οι οποίες, όπως αναφέραμε σε προηγούμενο σημείο, μπορεί να καταστούν μη αντιστρεπτές.

Εδώ αξίζει να αναφερθεί το πόσο ρευστή και μεταλλάξιμη είναι η σχέση του ανθρώπου προς το περιβάλλον του, και πόσο εσφαλμένη είναι η αποδοχή μιας καθιερωμένης σχέσης ως δεδομένης και αυταπόδεικτης. Από τη σύντομη θεωρητική ανάλυση που κάναμε τώρα, προκύπτει το συμπέρασμα ότι το κωφό παιδί αναπτύσσει γλώσσα χρησιμοποιώντας τη νοηματική γλώσσα ως μοντέλο εξωτερικεύσεως. Η νοηματική γλώσσα, ως άμεσα αντιλήψιμη εμπειρικό μοντέλο, είναι εντελώς ισοδύναμη με την ομιλουμένη, γιατί οδηγεί στην εδραίωση εσωτερικής γλώσσας και στη θεμελίωση του λόγου, του ίδιου ακριβώς λόγου που θεμελιώνεται με την ομιλουμένη γλώσσα στο ακούον παιδί.

Στην πραγματικότητα, όμως, η ανθρώπινη κοινωνία δεν έχει δεχτεί ακόμα το απλούστατο αυτό συμπέρασμα, επειδή δεν

αναγνωρίζει τη νοηματική γλώσσα ως ισοδύναμο εμπειρικό μοντέλο εξωτερικής, δεν τη θεωρεί καν γλώσσα. Γιατί; Γιατί, απλούστατα, η ανθρωπότητα έχει πέσει στην παγίδα της αποδοχής μιας καθιερωμένης σχέσης ως αυταπόδεικτης. Αποδέχεται σαν δεδομένη την καθιέρωση της ομιλούμενης γλώσσας και δεν αναρωτιέται γιατί έχει επικρατήσει η ομιλούμενη, όταν μάλιστα είναι διαπιστωμένο, ότι η νοηματική γλώσσα προηγήθηκε χρονολογικά της ομιλούμενης, και, εκτός ίσως για λόγους οικονομίας –επειδή ο άνθρωπος των παλαιότερων χρόνων έπρεπε να επικοινωνεί ενώ ταυτόχρονα είχε τα χέρια του απασχολημένα με κάποια εργασία– δεν υπάρχει απολύτως καμιά θεωρητική απόλυτη αιτία που να δικαιολογεί την επικράτηση της ομιλούμενης απέναντι στη νοηματική γλώσσα, όταν και οι δυο θα μπορούσαν να έχουν ισοεπικρατήσει.

Ένα δεύτερο σφάλμα που διαπράττουν οι περισσότεροι είναι η αιτιολόγηση της νοηματικής γλώσσας σε σχέση με την κώφωση. Υπάρχει γενικά η εσφαλμένη αντίληψη ότι επειδή κάποιος είναι κωφός χρησιμοποιεί «τα νοήματα» γιατί του είναι πιο εύκολο. Λαμβανομένου δε του ότι ο κωφός θεωρείται ακόμα δυστυχώς από μεγάλη μερίδα της κοινωνίας ως παθολογικό άτομο, οποιαδήποτε φυσιολογική εκδήλωση που απορρέει από την κώφωση, όπως είναι και η εκμάθηση και χρήση της νοηματικής γλώσσας, θεωρείται εκ των προτέρων παθολογική.

Η νοηματική γλώσσα, όμως, δεν απορρέει αυτή καθαυτή από την κώφωση. Απλώς είναι η φυσική γλώσσα που προϋπάρχει, όπως και η ομιλούμενη, οποιασδήποτε κατάστασης. Σε περίπτωση κώφωσης, η νοηματική γλώσσα αξιοποιείται, καθιστάμενη το μοναδικό φυσικό μέσον προς ανάπτυξη του λόγου, γιατί εξασφαλίζει την απόλυτη κάλυψη των επικοινωνιακών αναγκών του κωφού παιδιού. Κάτω από αυτό το θεωρητικό πρίσμα μπορεί η νοηματική να γίνει αποδεκτή ως φυσική γλώσσα του κωφού ατόμου, επειδή μπορεί να αναπτυχθεί μέσα του μέσω αυθορμητών φυσιολογικών διεργασιών.

Το κωφό παιδί, λοιπόν, αναπτύσσει λόγο φυσιολογικά μέσω της νοηματικής γλώσσας, αποθηκεύοντας αρχικά την επιφανειακή δομή της και εμπεδώνοντας κατόπιν τη βαθιά δομή. Στο σημείο αυτό μπορεί να λάβει χώρα γλωσσικός μετασηματισμός, κατά τον οποίο το κωφό παιδί αναπτύσσει τη γραφόμενη και την ομιλούμενη γλώσσα πάνω στο υπόβαθρο της νοηματικής γλώσσας. Τονίζουμε ότι ο μετασηματισμός αυτός γίνεται συνειδητά, και φυσικά δεν είναι διωματικός, είναι όμως θεωρητικά δυνατός, γιατί υπάρχει ήδη ο λόγος, ο οποίος κατευθύνει συνειδητά την εκμάθηση της ομιλούμενης μέσω ακουστικοοπτικού μετασηματισμού. Αργότερα θα αναφερθούμε στο θέμα αυτό, αλλά πρώτα θα διερευνήσουμε τη δομή και τη λειτουργία της νοηματικής γλώσσας, για να καταδειχτεί ότι η νοηματική, όπως και η ομιλούμενη, διέπεται από τις ίδιες γλωσσικές αρχές, αλλά και ότι παρουσιάζει θεμελιώδεις διαφορές όσον αφορά τους μηχανισμούς επέκτασης και ανασύζευξης των μονάδων της προς τη δημιουργία νέων γλωσσικών μορφών.

3.5 Νοηματική γλώσσα: δομή και λειτουργία

Στην ομιλούμενη γλώσσα το γλωσσικό σημείο είναι η λέξη, η οποία αποτελείται από καθορισμένη σειρά φωνημάτων κατά παράθεση. Στη νοηματική γλώσσα το γλωσσικό σημείο είναι ένας συνδυασμός νοημάτων των χεριών, συνοδευόμενος πάντοτε από ορισμένες εκφράσεις του προσώπου και, σπανιότερα, του σώματος. Τα νοήματα αποτελούν τα τεμαχιακά στοιχεία της νοηματικής γλώσσας και οι εκφράσεις του προσώπου και του σώματος αποτελούν τα υπερτεμαχιακά στοιχεία. Ανάλογα ορίζονται τα τεμαχιακά και τα υπερτεμαχιακά στοιχεία στην ομι-

λούμενη γλώσσα: τεμαχιακά είναι τα φωνήματα και ο αυστηρά καθορισμένος τρόπος, με τον οποίο αυτά αρθρώνονται, ενώ τα υπερτεμαχιακά είναι π.χ. η ένταση της φωνής, ο τόνος, ο ρυθμός της ομιλίας, κλπ. Τα υπερτεμαχιακά στοιχεία έχουν σκοπό να καλύψουν ορισμένες αδυναμίες των τεμαχιακών και να προσδώσουν έμφαση και χρώμα στη γλώσσα.

Το νόημα μπορεί να συνίσταται σε ένα, δυο, τρία ή τέσσερα από τα ακόλουθα τέσσερα θεμελιώδη φυσιολογικά στοιχεία: (α) τη χειρομορφή, δηλαδή το σχήμα που λαμβάνουν τα χέρια στο χώρο, (β) τη θέση, δηλαδή το σημείο του χώρου, όπου τοποθετούνται τα χέρια, (γ) την κίνηση και (δ) τον προσανατολισμό, δηλαδή την κατεύθυνση της κίνησης μέσα στο χώρο. Ο συνδυασμός των νοημάτων που μας δίνει ένα δεδομένο γλωσσικό σημείο υποχρεωτικά εμπεριέχει και τα τρία πρώτα στοιχεία· το τέταρτο, δηλαδή ο προσανατολισμός, υπάρχει μόνο εκεί όπου επιβάλλεται να καθοριστεί η σχέση υποκειμένου – αντικειμένου.

Στην ομιλούμενη γλώσσα, η επέκταση και ανασύζευξη γλωσσικών σημείων προς τη δημιουργία παραγώγων γίνεται με τον μηχανισμό της προσάρτησης φωνημάτων –προθεμάτων ή επιθεμάτων– σε μια ήδη υπάρχουσα λέξη. Στη νοηματική γλώσσα η επέκταση και η ανασύζευξη γίνονται με μηχανισμούς εσωτερικής μεταβολής και συγκόλλησης ολόκληρων γλωσσικών σημείων. Με μια ελαφριά, αλλά παρατηρήσιμη μεταβολή π.χ. της κίνησης ή της θέσης, έχουμε αυτόματα ένα παράγωγο γλωσσικό σημείο, ενώ με συγκόλληση δυο γλωσσικών σημείων έχουμε ένα τρίτο, με εντελώς καινούργια σημασία.

Το κλιτικό σύστημα της νοηματικής γλώσσας, μέσω του οποίου καθορίζονται οι πτώσεις των ουσιαστικών και των επιθέτων, οι χρόνοι των ρημάτων και οι εγκλίσεις τους, είναι εντελώς διαφορετικό από το κλιτικό σύστημα της ομιλούμενης, ως διαφορετική είναι και η κατάταξη των ονομάτων και των ζημάτων.

Οι μεταβολές των ρημάτων ως προς την έγκλιση και τον χρόνο, καθώς επίσης και οι αντωνυμίες, οι σύνδεσμοι και οι προθέσεις, ενσωματώνονται στα προηγούμενα και στα επόμενα νοήματα με μηχανισμούς εσωτερικής μεταβολής. Η εναλλαγή υποκειμένου και αντικειμένου σε μια πρόταση διατυπώνεται ως εναλλαγή στον προσανατολισμό των γλωσσικών σημείων, ενώ στη σύνδεση των διαφόρων προτάσεων μεταξύ τους σημαντικότατο ρόλο διαδραματίζουν και τα υπερτεμαχιακά στοιχεία της νοηματικής, ίσως σημαντικότερο από τον αντίστοιχο ρόλο των υπερτεμαχιακών στοιχείων της ομιλούμενης.

Τέλος, πρέπει να τονισθεί η ισχυρή αλληλεξάρτηση των προτάσεων μέσα σε ένα «κείμενο» νοηματικής γλώσσας. Προκειμένου περί ομιλούμενης γλώσσας, είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί η ίδια πρόταση σε μια ποικιλία περιστάσεων. Στη νοηματική γλώσσα, αντίθετα, αυτό είναι σπανιότατο, και κατά κανόνα η πρόταση εκφέρεται ελαφρά μεταλλαγμένη, ανάλογα με την περίπτωση.

Όταν επικοινωνούν με τη νοηματική γλώσσα δυο άτομα, ο δέκτης στρέφει την προσοχή του στο πρόσωπο του εκπομπού και αντιλαμβάνεται τα νοήματα με την περιφερειακή όραση. Αυτό είναι φυσικό, γιατί οι μεταβολές στην έκφραση του προσώπου, οι οποίες υποδηλώνουν τα υπερτεμαχιακά στοιχεία, έχουν πολύ μικρότερη έκταση απ' ό,τι οι μεταβολές των νοημάτων, και γιαυτό γίνονται αντιληπτές μόνο με την κεντρική όραση. Τα δε νοήματα γίνονται όσο το δυνατό πλησιέστερα προς το πρόσωπο.

Η νοηματική γλώσσα διαχωρίζεται σε επιμέρους εθνικές νοηματικές γλώσσες, όπως Αμερικάνικη, Γαλλική, Αγγλική, Ελληνική, κλπ., στις οποίες παρατηρούνται διάλεκτοι και ι-

διώματα, όπως ακριβώς και στην εξάπλωση των εθνικών ομιλουμένων γλωσσών. Επίσης έχει λάβει χώρα μέχρι σήμερα σε μεγάλο ποσοστό αλληλοδανεισμός ανάμεσα στις εθνικές νοηματικές γλώσσες, με συνέπεια να καθίσταται ευκολότερη η επικοινωνία μεταξύ αλλοεθνών κωφών παρά μεταξύ αλλοεθνών ακουόντων, οι οποίοι δεν γνωρίζουν ο ένας τη γλώσσα του άλλου. Υπάρχει φυσικά και Διεθνής Νοηματική Γλώσσα, η οποία έχει καθιερωθεί συμβατικά από τους ίδιους τους κωφούς.

Οι διάφορες εθνικές νοηματικές γλώσσες δεν είναι τελειοποιημένες στον ίδιο βαθμό, γιατί σκοντάφτουν ακόμα, άλλη λιγότερο και άλλη περισσότερο, στην άγνοια και στην αντίδραση των εθνικών κοινοτήτων, οι οποίες δεν έχουν την πρόθεση να αναλάβουν γλωσσολογικές έρευνες για την εξακρίβωση και τη διατύπωση της βαθιάς δομής κάθε εθνικής νοηματικής γλώσσας. Μοναδική, ίσως, εξαίρεση αποτελεί η Αμερικανική Νοηματική Γλώσσα, η οποία έχει αναγνωρισθεί και κατοχυρωθεί δια νόμου ως ισότιμη με την ομιλουμένη –στην περίπτωση μας την Αγγλική– έχοντας θεμελιωθεί γλωσσολογικά από τις έρευνες επιφανών πρωτοπόρων –κωφών και ακουόντων– και τελειοποιηθεί σε σημαντικά μεγάλα βαθμό. Το παράδειγμα αυτό ακολουθεί η Σουηδία, και τελευταία η Σκωτία και η Γερμανία. Σίγουρα μπορεί να προδικάσει κανείς ότι στο μέλλον η επιστήμη της Γλωσσολογίας θα έχει διευρύνει σημαντικά το ερευνητικό της πεδίο, που μέχρι σήμερα περιοριζόταν στην ομιλουμένη και γραφομένη γλώσσα.

3.6 Γλωσσικός μετασχηματισμός

Θεωρητικά είναι δυνατή η εύρεση κανόνων αντιστοιχίας, μέσω των οποίων καθίσταται δυνατή η ανάπτυξη ενός μοντέλου εξωτερίκευσης της γλώσσας πάνω στο υπόβαθρο ενός άλλου ήδη ανεπτυγμένου μοντέλου. Τέτοιοι κανόνες αντιστοιχίας είναι γνωστοί και χρησιμοποιούνται ευρύτατα στην εκμάθηση της γραφομένης γλώσσας πάνω στο υπόβαθρο της ομιλουμένης. Με τους κανόνες αυτούς καθίσταται δυνατή η διενέργεια γλωσσικού μετασχηματισμού, με τον οποίο η γλώσσα γίνεται αντιληψίμη και εκφράσιμη μέσω άλλου καναλιού επικοινωνίας.

Στην περίπτωση που η γλώσσα έχει αναπτυχθεί και τελειοποιηθεί μέσω του οπτικοκινητικού καναλιού επικοινωνίας, ενώ υπήρχε η δυνατότητα να αναπτυχθεί εξίσου μέσω του ακουστικοφωνητικού καναλιού, οι κανόνες αντιστοιχίας βρίσκονται εύκολα και ο γλωσσικός μετασχηματισμός από τη νοηματική στην ομιλουμένη γλώσσα είναι σχετικά γοργός. Παράδειγμα αποτελούν τα ακούοντα παιδιά κωφών γονεών, τα οποία αναπτύσσουν τη νοηματική σαν διωματικά μητρική τους γλώσσα, και αμέσως μετά (ή σχεδόν παράλληλα, αλλά με κάποια καθυστέρηση) αναπτύσσουν την ομιλουμένη.

Στην περίπτωση κωφού παιδιού δεν υπάρχει η δυνατότητα ανάπτυξης της γλώσσας μέσω του ακουστικοφωνητικού καναλιού. Είναι, λοιπόν, ενδιαφέρον να θεωρήσουμε την περίπτωση γλωσσικού μετασχηματισμού από την ήδη ανεπτυγμένη νοηματική στη γραφομένη και στην ομιλουμένη γλώσσα.

Λαμβανομένων υπόψη των δυνατοτήτων του κωφού ατόμου –που προϋποτίθεται ότι κατέχει ήδη τη βαθιά τομή της νοηματικής γλώσσας που χρησιμοποιεί– και στην ιδανική περίπτωση που ο δάσκαλος γνωρίζει απόλυτα και τα τρία γλωσσικά μοντέλα (περίπτωση που δυστυχώς στην πράξη είναι σπάνια), η μετάδοση στη γραφομένη και την ομιλουμένη γλώσσα είναι θέμα χρόνου. Χρησιμοποιώντας τους κανόνες μετασχηματισμού, η νοηματική γλώσσα μεταφέρεται σε οπτική μεταλλαγμένη μορφή στο χαρτί ή στα χείλη του ομιλητή. Η χειλεανάγνωση (οπτικό ανάλογο της ακουστικής αντίληψης) τότε μόνο είναι δυνα-

τή, όταν προϋπάρχει η γνώση των εννοιών μέσα στο μυαλό του κωφού παιδιού. Φυσικά χρειάζεται κατάλληλη εξάσκηση και μεγάλη προσοχή, γιατί το συντακτικό και η γραμματική της ομιλουμένης γλώσσας είναι εντελώς διαφορετικά από το συντακτικό και τη γραμματική της νοηματικής γλώσσας. Στη συνέχεια θα δούμε τι γίνεται στην πράξη και θα αναλύσουμε τα προβλήματα που ανακύπτουν, όταν προσπαθούμε να εφαρμόσουμε τα θεωρητικά μας συμπεράσματα, προτείνοντας καθαρές λύσεις.

4. ΤΟ ΦΩΤΕΙΝΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ ΚΑΙ Η ΣΚΟΤΕΙΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

4.1 Ιδανικό διάγραμμα της αγωγής του κωφού παιδιού

Μέχρι τώρα αναπτύξαμε θεωρητικά, και χωρίς να πάρουμε καμιά ιδεολογική τοποθέτηση, την επικοινωνία και τη γλώσσα σε συνάφεια με το κωφό παιδί, και καταλήξαμε σε λογικά συμπεράσματα που δεν επιδέχονται αντίρρηση σε θεωρητικό επίπεδο. Με βάση τους συλλογισμούς αυτούς είναι δυνατόν να καταστρώσουμε ένα ιδανικό διάγραμμα της αγωγής του κωφού παιδιού, με στόχο να πλάσουμε έναν ολοκληρωμένο άνθρωπο με κοινωνική συνείδηση και πνευματικά εφόδια ικανά να τον οδηγήσουν στην αυτογνωσία και στην αρμονία ανάμεσα σ' αυτόν και στο περιβάλλον.

Ένα παιδί γεννιέται. Λίγο καιρό μετά από τη γέννησή του ο γιατρός κάνει τη διάγνωση: κώφωση. Από το σημείο αυτό και μετά, όλα είναι θέμα κατάλληλης αγωγής και εκπαίδευσης, με πρωταρχικό θήμα την τροποποίηση των επικοινωνιακών συνθηκών του περιβάλλοντος.

Η τροποποίηση αυτή προϋποθέτει ορισμένες αποφάσεις που πρέπει να πάρουν οι γονείς, οι οποίοι, ακούοντας κατά το μεγαλύτερο μέρος, έχουν ανάγκη να ξεπεράσουν το πρώτο σοκ και να προετοιμασθούν κατάλληλα. Όταν οι γονείς είναι οι ίδιοι κωφοί, δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα, γιατί η τροποποίηση των επικοινωνιακών συνθηκών του περιβάλλοντος έχει ήδη γίνει.

Οι γονείς οφείλουν να πάρουν απόφαση, ότι το παιδί τους είναι κωφό και να το δεχτούν όπως είναι, χωρίς προκαταλήψεις και ψεύτικες ελπίδες. Το μυαλό του παιδιού τους είναι καθόλα ισοδύναμο με το μυαλό οποιουδήποτε ακούοντος παιδιού. Έχοντας πάρει την απόφαση αυτή, προχωρούν στην τροποποίηση του επικοινωνιακού περιβάλλοντος, που είναι πρώτα πρώτα η εκμάθηση της νοηματικής γλώσσας εκ μέρους τους σε κατάλληλα συμβουλευτικά και επιμορφωτικά κέντρα.

Παράλληλα οι γονείς προσφέρουν στο κωφό παιδί τους όσο το δυνατόν περισσότερα οπτικά ερεθίσματα, ανάλογα φυσικά με την ηλικία του και σε βαθμό που να επιτρέπει στο παιδί να τα αφομοιώσει και να αποκριθεί σ' αυτά. Αντιμετωπίζουν το παιδί χωρίς άγχος και υπερβολική τρυφερότητα. Το παιδί πρέπει να νιώθει φυσικά τη στοργή και τη σιγουριά, χωρίς όμως να του δημιουργείται η εντύπωση ότι έχει κάτι το ιδιαίτερο και γιαυτό το παρακαϊδεύουν. Μαθαίνει να ζυγιάζει τη συμπεριφορά των γονέων του και να εκτιμά τη δικιά του. Οι γονείς το φέρνουν σε επαφή με την κοινότητα των κωφών, όπου το επικοινωνιακό περιβάλλον του παιδιού διευρύνεται αισθητά.

Η επικοινωνία μέσω της νοηματικής γλώσσας κλιμακώνεται σταδιακά και οριστικοποιείται μέχρι τα έξη-εφτά χρόνια του παιδιού. Στο σημείο αυτό το κωφό παιδί βρίσκεται στην ίδια μοίρα με το ακούον παιδί. Έχει την ίδια εικόνα του φυσικού περιβάλλοντος, τις ίδιες διαπροσωπικές σχέσεις – μέσα στην

κοινότητα των κωφών, όπου έχει αποδεχτεί την κώφωσή του σαν κάτι το φυσικό – και αντιμετωπίζει το μέλλον με ενδιαφέρον και κέφι για μάθηση. Έχει αναπτύξει εσωτερική γλώσσα με ηρεμία και φυσικότητα. Έχει επίγνωση της ύπαρξης των «άλλων», των ακουόντων, και του ότι αυτοί επικοινωνούν με τον δικό τους τρόπο, χωρίς αυτό να το ενοχλεί, μια και επικοινωνεί πλήρως στο δικό του περιβάλλον. Έχει αποδεχτεί την ταυτότητά του και είναι επηρεασμένο από τις αξίες και τα ενδιαφέροντα που κυριαρχούν στην κοινότητά του.

Εννοείται ότι όλο αυτό το διάστημα οι γονείς διατηρούν συχνή επαφή με ειδικευμένο προσωπικό των συμβουλευτικών κέντρων, κι έτσι βρίσκεται πάντα η λύση σε ενδεχόμενα προβλήματα που ανακύπτουν κατά την αγωγή του παιδιού τους. Τα κέντρα αυτά διαθέτουν ολόκληρο επιτελείο από εκπαιδευτικούς, κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους και φυσικά, ανάμεσά τους υπάρχουν υποχρεωτικά και κωφοί.

Τώρα έρχεται η στιγμή να πάει το κωφό παιδί στο σχολείο του, ειδικά μελετημένο και εξοπλισμένο με έμπυχο και άψυχο υλικό. Εκεί το περιμένουν τέλεια καταρτισμένοι δάσκαλοι, που γνωρίζουν και τα τρία μοντέλα της γλώσσας, και του προσφέρουν σιγά σιγά ένα καινούργιο κόσμο από γνώσεις. Χρησιμοποιώντας τους κανόνες γλωσσικού μετασχηματισμού, οι δάσκαλοι εισάγουν το παιδί στη γραφομένη και στην ομιλουμένη γλώσσα. Με την πεποίθηση ότι οι «άλλοι» σέβονται και αναγνωρίζουν τη γλώσσα του, το κωφό παιδί δεν έχει αντίρρηση να μάθει τη γλώσσα των «άλλων», αφού μάλιστα είναι κάτι καινούργιο γιαυτό. Και ξέρουμε όλοι μας, ότι κάθε τι το καινούργιο γοητεύει και ερεθίζει το παιδί αρκεί να του το προσφέρουμε σωστά, με τον τρόπο που εκείνο μπορεί να το απομειώσει και να το επεξεργαστεί.

Η γνωστική ανάπτυξη του παιδιού προχωράει. Έχοντας επίγνωση της βαθιάς δομής της νοηματικής γλώσσας, και καθοδηγούμενο προσεκτικά από τους δασκάλους του, το παιδί βλέπει από μόνο του προσπάθειες να κατανοήσει τη γραφομένη γλώσσα. Με τη βοήθεια της γραφομένης αναπτύσσει την ομιλουμένη, πρώτα με προσπάθεια αντίληψης των οπτικών ειδώλων των ακουστικών εννοιών με χειλεανάγνωση και μετά με προσπάθεια άρθρωσης των ακουστικών φθόγγων με ορθοφωνία. Η επιτυχία του παιδιού στη γραφομένη γλώσσα είναι πιο σίγουρη από την επιτυχία του στην ομιλουμένη, αλλά και πάλι η επιτυχία του στην ομιλουμένη εξαρτάται από τις προσωπικές του δυνατότητες. Τονίζουμε ότι, όσο κι αν τελειοποιηθεί η ομιλουμένη γλώσσα του κωφού παιδιού, ποτέ δεν θα καταστεί ίδια με την ομιλουμένη γλώσσα του ακουόντος, κι αυτό γιατί το κωφό παιδί δεν μπορεί ν' ακούσει τη φωνή του και να αναγνωρίσει τα υπερτεμαχιακά στοιχεία της ομιλουμένης γλώσσας. Αυτό όμως δεν έχει καμιά σημασία. Το παιδί ενθουσιάζεται, όταν συνειδητοποιεί πως μπορεί να επικοινωνήσει με τους «άλλους» και να μάθει, έστω συνειδητά, την κουλτούρα τους.

Το κωφό παιδί γίνεται αναπόφευκτα δίγλωσσο άτομο μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, όπου η δίγλωσσία αφορά τη χρήση δυο γλωσσικών μοντέλων, της νοηματικής και της ομιλουμένης, αφού εκ προοιμίου η γραφομένη θεωρείται κοινή και για τους κωφούς και για τους ακουόντες. Διατηρεί όμως τη νοηματική σαν διωματικά μητρική του γλώσσα, και επικοινωνεί διωματικά μέσα στην κοινότητα των κωφών. Η επικοινωνία του με την ομιλουμένη είναι συνειδητή και κατευθυνόμενη· ποτέ δεν είναι αυθόρμητη κι ούτε θα γίνει. Εδώ συμβαίνει ακριβώς το αντίστροφο αυτού που συμβαίνει στην περίπτωση ακουόντος ατόμου που μαθαίνει τη νοηματική γλώσσα: παρόλο που μπορεί θεωρητικά να την μάθει τέλεια, στην πράξη ποτέ δεν θα τη χρησιμοποιήσει αυθόρμητα, αλλά μόνο συνειδητά,

γιατί η μητρική του γλώσσα θα είναι πάντα η ομιλουμένη.

Τώρα το κωφό παιδί έχει γίνει ένα άτομο ολοκληρωμένο. Ισορροπημένο πνευματικά και συναισθηματικά, με την επίγνωση ότι αναγνωρίζεται, είναι σε θέση να χαράξει την πορεία του προς το μέλλον. Τα εμπόδια που του έβαζε στην αρχή η κώφωση ξεπεράστηκαν με κατάλληλη αγωγή και εκπαίδευση. Η επικοινωνία και η γλώσσα εδραιώθηκαν. Ο λόγος του αναπτύχθηκε. Το άτομο αυτό είναι πια ενταγμένο στην κοινωνία από κάθε άποψη. Ο κύκλος έκλεισε.

Αυτό το θεωρητικό διάγραμμα, απόλυτα τεκμηριωμένο λογικά, έχει παρατηρηθεί σπανιότατα στην πράξη. Τι συμβαίνει; Μήπως είναι απλώς μια ουτοπία που δεν αξίζει να τη συζητάμε; Ή μήπως υπάρχουν ακόμα σκόπιμα ή μη σκόπιμα εμπόδια που αναστέλλουν την εφαρμογή της θεωρίας στην πράξη και δεν έχουν ακόμα εκλείψει; Η απάντηση θα δει μόνη της από αυτά που ακολουθούν.

4.2 Η τυραννία του παράλογου: προφορική μέθοδος

Αν θέλει κανείς να πάρει μια γεύση του παραλογισμού της ανθρώπινης κοινωνίας, δεν έχει παρά να ρίξει μια ματιά στη μέθοδο εκπαίδευσης του κωφού παιδιού που επικρατούσε από χρόνια και επικρατεί ακόμα και σήμερα στα περισσότερα κράτη της Υδρογειού. Αντικρύζοντας την κώφωση σαν κάτι που ταράζει την καθεστηκία τάξη της, η κοινωνία σπεύδει με περισσή σπουδή και με πάθος νεοφώτιστου να τη «διορθώσει», να την «αποκαταστήσει». Στο όνομα μιας τυφλής και ισοπεδωτικής εξομοίωσης, που έχει και το θράσος να την τιτλοφορεί «ένταξη», η κοινωνία παραλαμβάνει αυτά τα τρυφερά πλασματάκια, τα κωφά παιδιά, δίχως να τα ρωτήσει τι θέλουν, δίχως καν να αναλογισθεί τις ευθύνες της απέναντί τους, και τα πετά στην κυριολεξία σ' έναν ατέλειωτο κύκλο από ακουστικά, ορθοφωνίες, ασκήσεις άρθρωσης, χειλεανάγνωση, ένα αληθινό βασανιστήριο, μέσα από το οποίο τα κωφά παιδιά προβάλλουν τυραννισμένες φιγούρες, καταρρακωμένες, καταξεσχισμένες, σκέτοι λιλλιπούτσιοι Σίσυφοι του εικοστού αιώνα, να σπρώχνουν συνέχεια το βράχο κι αυτός να ξαναπέφτει, και ν' αναρωτιούνται ποια τέλος πάντων κατάρα τα καταδίκασε έτσι.

Τυφλή απ' το πάθος, ανίκανη να αναγνωρίσει μερικά απλά λογικά συμπεράσματα κι απρόθυμη να δεχτεί στους κόλπους της τα διαφορετικά άτομα, η κοινωνία «εκπαιδεύει» τα κωφά παιδιά με την προφορική μέθοδο, δαπανώντας άχρηστο χρόνο, κόπο και χρήμα, με την απατηλή ελπίδα να τα «εξομώσει» με κείνη. Και μόλις ένα καταταλαιπωρημένο κωφό παιδί καταφέρει μετά από εξαντλητικές προσπάθειες να αρθρώσει καθαρά μια πρόταση, αυτή το σηκώνει ψηλά θγάζοντας ιαχές θριάμβου, έχοντας βρει μια «απόδειξη» για την ορθότητα της μεθόδου της, χωρίς καν να καταδέχεται να ρίξει ένα βλέμμα στις στρατιές των ζωντανών νεκρών που μάταια περιμένουν την πολυπόθητη «ένταξη». Σκέτη απελπισία.

Το «επιχείρημα» της προφορικής μεθόδου, που όμως στην ουσία αποτελεί ιδεολογική παραδοχή αμφίβολου λογικού υποβάθρου, είναι ότι ο μόνος τρόπος για να ενταχθεί ένα κωφό άτομο στην κοινωνία αποτελεί την εκμάθηση της ομιλουμένης γλώσσας, διαφορετικά το κωφό παιδί δεν αναπτύσσει λόγο και παραμένει σε πρωτόγονη πνευματική κατάσταση. Απορρίπτοντας τη νοηματική γλώσσα, γιατί τη θεωρεί «εύκολο δρόμο» και «πιθηκισμούς», προσπαθεί να «αξιοποιήσει» τα υπολείμματα ακοής – που πάντα υπάρχουν – σε συνδυασμό με οπτική αντίληψη της ομιλουμένης γλώσσας (χειλεανάγνωση). Η προφορική μέθοδος βρίσκει πολύτιμη υποστήριξη και αρωγή εκ μέ-

ρους των γιατρών και των τεχνολόγων, οι οποίοι, τυλιγμένοι στο όραμα της θεραπείας της κώφωσης, κάνουν το ένα διάβημα μετά το άλλο για την αποκατάσταση της ακοής με διάφορες συσκευές, ακουστικά και χειρουργικές επεμβάσεις, με πρόσφατο δείγμα την τοποθέτηση κοχλιακών εμφυτευμάτων.

Η επιτυχία της προφορικής μεθόδου περιορίζεται μόνο στα βαρήκοα παιδιά, και σε ένα μικρό αριθμό κωφών που έχασαν την ακοή τους μετά από τα πέντε-έξι τους χρόνια. Το βαρήκοο παιδί δεν μας αφορά εδώ, γιατί, εφόσον τον παρασχεθεί κατάλληλο ακουστικό, είναι σε θέση να αντιληφθεί κανονικά την ομιλουμένη γλώσσα και να αποκριθεί σ' αυτήν. Αυτή είναι η διαφορά από το κωφό παιδί, το οποίο ουδέποτε είναι σε θέση να αντιληφθεί κανονικά την ομιλουμένη γλώσσα αποκλειστικά μέσω του ακουστικού καναλιού με οποιοδήποτε ακουστικό βοήθημα.

Τι γίνεται όμως με τις στρατιές των κωφών παιδιών, που είτε γεννήθηκαν κωφά είτε έχασαν την ακοή τους πριν από τα πέντε τους χρόνια; Στην καλύτερη περίπτωση η προφορική μέθοδος οδήγησε στη μαζική παραγωγή παιδιών-παταγάλων, που κουβαλάνε πάνω τους τις ενοχές των γονιών τους κι έχουν αυτά τα ίδια τεράστιες ψυχικές αναστολές, μην μπορώντας να ξεπεράσουν το τραύμα της προφορικής μεθόδου που τα απαγόρευσε να δεχτούν την ταυτότητά τους σαν κωφά, αλλά, αντίθετα τα παρώτρυνε να θεωρήσουν το ακούον άτομο σαν πρότυπο: τα παιδιά αυτά έχουν σταματήσει στην επιφανειακή δομή της ομιλουμένης γλώσσας, και επειδή αγνοούν τη βαθιά της δομή, δεν έχουν ανεπτυγμένο λόγο: το μυαλό τους μοιάζει με κασπέτα μηχανοκίνητου που αναπαράγει μηχανικά τις αποστηθισμένες λέξεις αντί να παράγει δημιουργικά έννοιες και ζωτανές σχέσεις. Όσο για τη χειρότερη περίπτωση, καλύτερα να μη μιλάμε: στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα κωφά θύματα της προφορικής μεθόδου αποφοιτούσαν από το Γυμνάσιο με ελλιπέδο γνώσεων Δημοτικού: οι γλωσσικές τους ικανότητες ήταν τραγικά ισχνές, κι όσο για τη νοηματική γλώσσα, επειδή κατά κανόνα τη μάθαιναν μετά από τα επτά τους χρόνια, δεν αποκτούσαν ποτέ τη βαθιά δομή της, μήτε συνειδητοποιούσαν τις δυνατότητες που τους πρόσφερε η φυσική τους γλώσσα.

Ας μην αναρωτιώνται, λοιπόν, οι «εγκέφαλοι» της προφορικής μεθόδου, γιατί το κωφό άτομο είναι ακόμα περιθωριοποιημένο, γιατί κοιτάζει με φθόνο τους «άλλους», γιατί απλώνει τα χέρια να βρει στήριγμα, ενώ ταυτόχρονα αποτραβιέται στο καβούκι του, γιατί έχει σκοτεινό μυαλό και παράξενα κίνητρα. Αυτοί οι ίδιοι φτάνει για την κατάντια των κωφών, γιατί οι ίδιοι οι «φωτοδότες» της εκπαίδευσης είναι ανισόρροποι: βαθιά μέσα τους φωλιάζει το σύμπλεγμα κατωτερότητας που τους σπρώχνει να δρουν τρόπο να εξουσιάζουν τους διαφορετικούς, τους «μη εντάξιμους» για να νιώθουν από τη μεριά τους ισχυρότεροι. Κοροϊδεύουν τον εαυτό τους με το πρόσχημα της ένταξης στην πλειονότητα, ενώ ταυτόχρονα καταλαβαίνουν ότι είναι ανίσχυροι να αναγνωρίσουν τις ανάγκες των διαφορετικών. Ο ολοκληρωμένος και ισορροπημένος άνθρωπος δέχεται τη διαφορά σαν δικαίωμα και σέβεται το δικαίωμα του διαφορετικού ατόμου να αναπτυχθεί σύμφωνα με τις δυνατότητες και τις ανάγκες του.

Ξαφνικά, απ' τα σκοτάδια τρεμόπαιξε μια αναλαμπή φωτός...

4.3 Η Ολική Επικοινωνία

Πριν από είκοσι περίπου χρόνια, ορισμένοι πραγματικά φωτισμένοι εκπαιδευτικοί κατάλαβαν ότι η προφορική μέθοδος δεν είχε αποτέλεσμα, και συνειδητοποίησαν ότι με την έν-

νοια προσαρμογή των επικοινωνιακών συνθηκών του περιβάλλοντος νοείται η προσαρμογή του περιβάλλοντος στο κωφό παιδί κι όχι του παιδιού στο περιβάλλον. Η διαπίστωση αυτή, σε συνδυασμό με τη συνεργασία με την κοινότητα των κωφών, κυρίως στις ΗΠΑ, οδήγησε στη γέννηση μιας νέας φιλοσοφίας που προσέδωσε άματώδη άνοδο στην εκπαίδευση του κωφού παιδιού. Η νέα αυτή φιλοσοφία είναι γνωστή ως Ολική Επικοινωνία, και συνοψίζεται στην παροχή όλων των τρόπων επικοινωνίας στο κωφό παιδί, αφήνοντας απαρασάλευτο το δικαίωμά του να επιλέξει τον τρόπο που θέλει. Κεντρικός πυρήνας της Ολικής Επικοινωνίας είναι η αποδοχή και η χρήση της νοηματικής γλώσσας, μέσω της οποίας το κωφό παιδί αναπτύσσεται πνευματικά και ψυχικά.

Το μαρτύριο του Σίμφον φαίνεται πως τελειώνει. Μετά από λυσσαλέα αντίδραση προς την Ολική Επικοινωνία, η προφορική μέθοδος υποχωρεί σιγά σιγά. Στις ΗΠΑ έχουν ήδη εμφανισθεί τα πρώτα θετικά αποτελέσματα, που θα μπορούσαν ωστόσο να δρουν πιο κοντά στην τελειότητα, αν είχε δοθεί έμφαση στη θεώρηση της Ολικής Επικοινωνίας σαν φιλοσοφίας μάλλον παρά σαν μεθόδου.

Ο σκοπός μιας οποιασδήποτε μεθόδου εκπαίδευσης υποτίθεται ότι είναι η ανάπτυξη της γλώσσας στο παιδί, μέσω της οποίας αναπτύσσεται και ο λόγος. Η προσοχή πρέπει να είναι συγκεντρωμένη στη γλώσσα αυτή καθαυτή του παιδιού, και όχι στην εξωτερική της απεικόνιση. Εδώ, όμως, φαίνεται ότι κάτι έχει παρεξηγηθεί, όσον αφορά την Ολική Επικοινωνία. Η μεγαλύτερη μερίδα των εκπαιδευτικών που δέχθηκαν την Ολική Επικοινωνία, την αντιμετώπισε σαν μέθοδο εκπαίδευσης και την προσαρμοσε στα μέτρα των εκπαιδευτικών περισσότερο παρά στα μέτρα των κωφών μαθητών. Εμφανίσθηκαν ένα σωρό τεχνητά συστήματα της ομιλουμένης γλώσσας κωδικοποιημένης μέσω της νοηματικής, το βασικότερο από τα οποία είναι η ακριβής μετάφραση της ομιλουμένης με νοήματα που ακολουθούν πιστά το συντακτικό της. Για την απόδοση των γραμματικών τυπολογικών σχέσεων επινοήθηκαν διάφορα τεχνητά «νοήματα», οι λεγόμενοι γραμματικοί δείκτες.

Όλα αυτά τα τεχνητά κατασκευάσματα, εκτός του ότι δεν ανταποκρίνονται στο πνεύμα της φιλοσοφίας της Ολικής Επικοινωνίας, αντανακλούν την προσκόλληση των εκπαιδευτικών στην ομιλουμένη γλώσσα και τη χρησιμοποίηση όλων των μη ομιλουμένων τρόπων επικοινωνίας ως μέσων «επαναφοράς» του κωφού παιδιού στην ομιλουμένη γλώσσα. Πέρα από αυτό, η προσφορά τεχνητών ερεθισμάτων προκαλεί σύγχυση στο παιδί, το οποίο δεν είναι σε θέση να επεξεργαστεί φυσιολογικά τα ερεθίσματα αυτά.

Επαναλαμβάνουμε ότι σκοπός δεν είναι η ανάπτυξη εκ των προτέρων της ομιλουμένης γλώσσας, αλλά η εν γένει ανάπτυξη της γλώσσας: όπως είδαμε σε προηγούμενο σημείο, η ανάπτυξη της γλώσσας στο κωφό παιδί διενεργείται με σταδιακή προσφορά της νοηματικής γλώσσας. Η ομιλουμένη θα έρθει μόνη της με κατάλληλη χρήση των κανόνων γλωσσικού μετασχηματισμού εκ μέρους των δασκάλων.

Υπάρχουν όμως ορισμένα στοιχειώδη προβλήματα. Πρώτα πρώτα είναι πολύ λίγοι οι εκπαιδευτικοί που γνωρίζουν τη νοηματική γλώσσα και είναι σε θέση να την προσφέρουν στο κωφό παιδί, όπως εκείνο μπορεί να την αντιληφθεί. Οι κωφοί εκπαιδευτικοί είναι ελάχιστοι. Οι κανόνες γλωσσικού μετασχηματισμού δεν έχουν ακόμα τυποποιηθεί, ώστε να είναι προσιτοί σε ευρεία κλίμακα: μόνο ελέγιστοι εκπαιδευτικοί τους ξέρουν αλλά τους χρησιμοποιούν εμπειρικά, προσαρμόζοντάς τους στις ανάγκες του κάθε κωφού παιδιού που έχουν μπροστά τους. Και οι γονείς; Μπλοκαρισμένοι ακόμα από τις ενοχές

τους, είναι αποφασισμένοι να πέσουν και στη φωτιά, αρκεί να τους δοθεί καταφατική απάντηση στο ερώτημά τους: «Θα μιλήσει το παιδί μου;» Τι θα πει θα μιλήσει; Αντι να τους απασχολούν άλλα σοβαρότερα θέματα, όπως είναι η ψυχική ισορροπία του παιδιού τους, η σκέψη και ο λόγος, η επικοινωνία, η υπευθυνότητα, η γνωστική ανάπτυξη, κολλάνε με αφέλεια στο «θα μιλήσει» και πέφτουν οι ίδιοι θύματα των κάθε λογής «υποσχέσεων».

Ελάχιστοι είναι οι γονείς που πραγματικά κατανοούν το πνεύμα της φιλοσοφίας της Ολικής Επικοινωνίας και προσφέρουν πλήθος ερεθισμάτων στο παιδί τους, κάνοντας ακόμα τον κόπο να έρθουν σε επαφή με κωφούς και να μάθουν τη γλώσσα τους. Η συνεργασία εκπαιδευτικών και γονέων είναι τις πιο πολλές φορές ανύπαρκτη. Ακόμα και σε κράτη όπως οι ΗΠΑ, που οι έρευνες έχουν φτάσει σε πολύ υψηλό επίπεδο, υπάρχει ο κίνδυνος παρέκκλισης από τον αρχικό στόχο, γιατί πολλοί εκπαιδευτικοί κωφών είναι στην ουσία οπαδοί της προφορικής μεθόδου και την εφαρμόζουν συγκαλυμμένα κάτω από το πρόσχημα μιας δήθεν «ολικής μεθόδου», μόνο και μόνο για να μη συναντούν αντιδράσεις.

Κι όμως, όλα αυτά τα προβλήματα μπορούν να ξεπεραστούν, με την προϋπόθεση ότι όλοι μας θα αναγνωρίσουμε τη διαφορά σαν δικαίωμα.

4.4 Τι μπορεί να γίνει

Αν κοιτάξουμε το κωφό παιδί σαν ένα πλάσμα που έχει δικαίωμα να είναι διαφορετικό, που έχει επιθυμίες, σκέψεις και συναισθήματα, που μπορεί να αναπτύξει λόγο με τον δικό του τρόπο...

Αν του δείξουμε στοργή, σεβασμό και αναγνώριση αντί να το αντιμετωπίζουμε σαν πειραματόζωο και να ξεδράζουμε πάνω του τα δικά μας απωθημένα...

Αν σταματήσουμε να θεωρούμε λογικό οτιδήποτε μας αρέσει και παράλογο οτιδήποτε δεν μας αρέσει...

Αν φτιάξουμε ανώτατα κέντρα έρευνας, όπου θα μελετούμε και θα τελειοποιούμε τη γλώσσα του, τη νοηματική γλώσσα...

Αν σκύψουμε με ενδιαφέρον στη γλώσσα αυτή και την αναγνωρίσουμε και την κατοχυρώσουμε σαν ισότιμη με την ομιλούμενη, όπως και πράγματι είναι...

Αν σταματήσουμε να εκμεταλλευόμαστε τους γονείς, δίνοντάς τους αδύναμες υποσχέσεις και ψεύτικες ελπίδες...

Αν παραμερίσουμε λιγάκι τη ματαιοδοξία μας για αυτοπροβολή και αυθεντία...

Τότε εμείς σαν κοινωνία ανθρώπων, θα έχουμε δικαιώσει το κωφό παιδί και θα έχουμε δικαιωθεί μπροστά του. Θα έχουμε διαμορφώσει ένα άτομο ευτυχισμένο, πνευματικά ολοκληρωμένο, με κοινωνική ταυτότητα και συνείδηση, με αυτογνωσία. Θα έχουμε διαμορφώσει ένα άτομο κοινωνικά ενταγμένο και αποκατεστημένο, που θα έχει μάθει και τον «δικό» μας τρόπο επικοινωνίας, αντιμετωπίζοντάς τον με σεβασμό και αναγνώριση, αφού εμείς πρώτα έχουμε σεβαστεί και αναγνωρίσει τον δικό του τρόπο. Ένταξη δεν σημαίνει εξομοίωση. Σημαίνει αμοιβαία αλληλοαποδοχή, αναγνώριση, συνεργασία. Σημαίνει ισοτιμία μέσα από τη διαφορά και διαφοροποίηση μέσα από τη συναδελφωσύνη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. JACQUETTA HAWKES: «Η προϊστορία», κεφ. 4 (Το πνεύμα), στην Ιστορία της Ανθρωπότητας, UNESCO, Ελλ. έκδ. Τεγόπουλος - Νίκας, 1970.
2. Ν. & Μ. ΛΟΓΓΙΑΔΗ: «Λεξικό Νοηματικής Γλώσσας», Αθήνα 1985.

3. F. DE SAUSSURE: «Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας», Ελλ. έκδ. Παπαζήση 1979.
4. W. STOKOE: «Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American Deaf», Linstok Press, 1978 (Revised edition).
5. W. STOKOE, D. CASTERLINE C. CRONEBERG: «A dictionary of American sign language on linguistic principles», 2nd ed. Linstok Press, 1976.
6. E. KLIMA, U. BELLUGI: «The signs of language», Harvard University Press, 1979.
7. CHARLOTTE BAKER, ROBIN BATTISON (ED.): «Sign language and the Deaf Community, National Association of the Deaf, 1980.
8. D. F. MOORES: «Educating the deaf», (2nd ed.), Houghton, 1982.
9. SIEGMUND PRILLWITZ: «Zum Zusammenhang von Kognition, Kommunikation und Sprache mit Bezug auf die Gehörlosenproblematik», Kohlhammer, 1982.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ

ΣΚΕΥΟΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Επίκουρος καθηγητής Κοινωνικής
Ιατρικής στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Η υγεία του ανθρώπου αντιμετωπίζεται συνήθως ως κάτι το ατομικό, ως ένα πρόβλημα ξεχωριστό και απομονωμένο. Έτσι λογικά αναζητείται η αιτία παθολογικών φαινομένων στο άτομο, στον οργανισμό του ή ως κάτι που εξαρτάται από την ατομική ευθύνη. Ο περιοριστικός αυτός τρόπος θεώρησης της υγείας παραγνωρίζει ότι η κατάσταση υγείας του ατόμου είναι ένα μέρος ενός γενικότερου προβλήματος, που υπερβαίνει τα όρια της ατομικότητας. Ταυτόχρονα παραγνωρίζεται βέβαια και το γεγονός ότι τα προβλήματα υγείας και οι παθογενείς συνθήκες που τα προκαλούν ξεπερνιούνται μέσα από τη συνειδητοποίηση, την απομυθοποίηση και αμφισβήτηση του ατομικού τους χαρακτήρα, που σημαίνει τελικά διαμέσου της αλλαγής κοινωνικών δομών και σχέσεων που η ύπαρξή τους παράγει και αναπαράγει παθολογικές καταστάσεις, που θέτουν σε κίνδυνο την υγεία των μελών της κοινωνίας. Δεδομένης βέβαια της ταξικής διάρθρωσης της κοινωνίας μας σημαίνουν τα παραπάνω άνισες πιθανότητες κινδύνου της υγείας, λόγω των διαφορετικών συνθηκών ύπαρξης. Οι κίνδυνοι αυτοί είναι άνισοι όχι μόνο στη φάση προβολής και πρόληψης της υγείας, αλλά στη φάση της θεραπείας και αποκατάστασης. Το γεγονός ότι μερικές ασθένειες εμφανίζονται σε κάθε κοινωνική τάξη δεν αναιρεί τις παραπάνω σκέψεις. Εκείνο που έχει σημασία είναι ότι οι συνθήκες ζωής και δουλειάς των περισσότερων εργαζομένων είναι ποιοτικά υποδεέστερες από αυτές της κυρίαρχης τάξης, πράγμα που σημαίνει αντικειμενικά μεγαλύτερες πιθανότητες προσβολής της υγείας των εργαζομένων. Εκτός αυτού θα πρέπει να δει κανείς τη διαφοροποίηση της αιτιότητας σε περίπτωση προσβολής της υγείας. Αν π.χ. κάποιος έχει άγχος στην προσπάθειά του να αυξήσει την περιουσία και τα κέρδη του δεν είναι το ίδιο με κάποιον που έχει άγχος στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει τη δική του επιδίωξη και ύπαρξη καθώς και των μελών της οικογένειάς του.

Β. ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗ— ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ

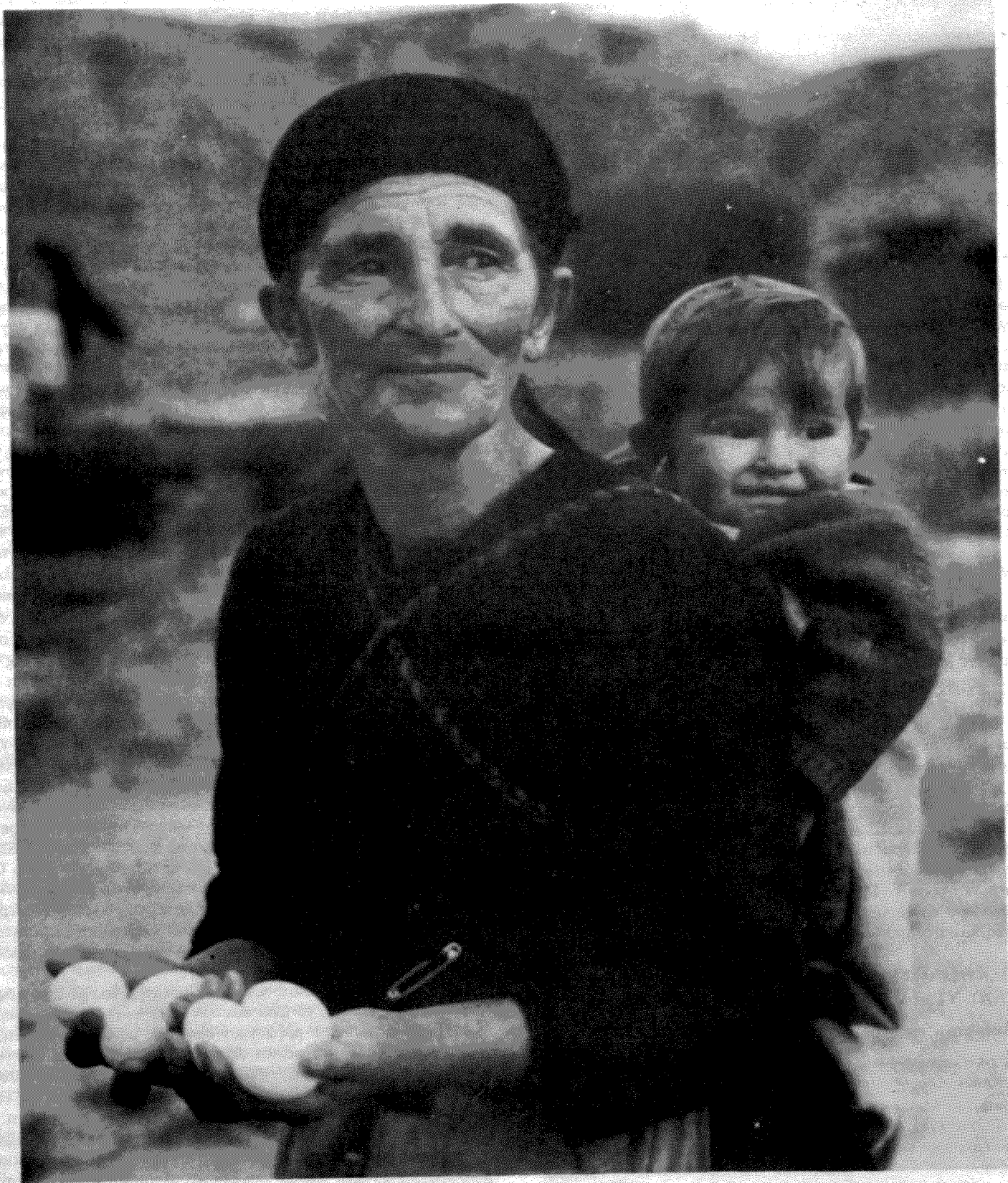
α) Ιστορική αναδρομή

Η αντίληψη ότι η κοινωνία μπορεί να αρρωσταίνει τον άνθρωπο δεν είναι η κυρίαρχη σήμερα παρόλο που δεν είναι νέα. Έτσι ήδη ο Ιπποκράτης ο Κώος (460-377 π.Χ.) και ειδικότερα στο έργο του «Περί Αέρων, Υδάτων, Τόπων» αναφέρεται στο πρόβλημα των γενικότερων σχέσεων φυσικού και βιολογικού περιβάλλοντος και των ανθρώπων. Ο Ιπποκράτης υποστήριζε την ύπαρξη αλληλεπίδρασης του κλίματος, των υδάτων και της εδαφομορφής (με την πανίδα και χλωρίδα) με τις ανθρώπινες

κοινωνίες, τους πολιτικούς και πολιτιστικούς παράγοντες. Το γεγονός ότι τον Ιπποκράτη ενδιέφερε η υγεία της «πόλις» (πολιτική κοινωνία) και όχι των ατομικών ανθρώπων μαρτυρεί τον κοινωνικοπολιτικό χαρακτήρα του έργου του και τη συνειδητοποίηση της επίδρασης του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος στην υγεία των ατόμων, τη φυσική τους υπόσταση, τον ατομικό και εθνικό χαρακτήρα αλλά και τη συλλογική δράση των ανθρώπων. Σε άλλη θέση αναφέρει ρητά ότι η φυσική και πνευματική ζωή των ανθρώπων προσδιορίζεται εκτός από τους φυσικούς και βιολογικούς παράγοντες και από τις πολιτειακές μορφές, τους νομικούς θεσμούς, τις τοπικές συνθήκες καθώς και από το σύστημα ανατροφής. Η υγεία των κατοίκων των «πόλεων» είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον τόπο εγκατάστασής τους. Πολλά χρόνια αργότερα και κάτω από την επίδραση του διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης του 1789 εντείνεται η προσπάθεια καθορισμού της κοινωνικής λειτουργίας της ιατρικής. Έτσι αναφέρει ο γερμανός Salomon Neumann το 1847 στο βιβλίο του: «Η δημόσια προστασία της υγείας και ιδιοκτησία», ότι «η ιατρική επιστήμη είναι στην ουσία και στο δάθος της κοινωνική επιστήμη και όσο δεν της αναγνωρίζεται στην πραγματικότητα αυτή η σημασία δεν θα απολαύσει κανείς τους καρπούς της». ¹ Η χωρίς προκαταλήψεις αναγνώριση και παρατήρηση όλων των παραγόντων της ασθένειας και έτσι και της κοινωνικής διάστασης της υγείας και της ασθένειας έγινε δυνατή στο μέτρο που έγινε υπέρβαση των θρησκευτικών, μαγικών και μεταφυσικών αντιλήψεων διαμέσου της ορθολογικής θετικοεπιστημονικής σκέψης. Εκείνος βέβαια που θεωρείται ο ιδρυτής της κοινωνικής ιατρικής έρευνας είναι ο επίσης γερμανός παθολόγος Rudolf Virchow (1821-1902), ο οποίος πραγματοποίησε μια επιτόπια έρευνα στο Oberschlesien το 1848 για να διαπιστώσει τα αίτια μιας διαδεδομένης επιδημίας τύφου. ² Η έρευνα αυτή περιελάμβανε περιγραφή της κοινωνικής κατάστασης του πληθυσμού, που ήταν πολωνικής καταγωγής αλλά είχε αποξενωθεί από την παράδοση και τον πολιτισμό του.

Τα σπίτια ήταν άθλια, από πηλό φτιαγμένα, με ένα χώρο για τους ανθρώπους, τα ζώα και σαν αποθήκη. Σ' αυτά μένανε 6 μέχρι 14 άτομα που τρέφονταν συνήθως μόνο από πατάτες, λάχανα και γάλα και κάπου-κάπου αλεύρι. Την αιτία αυτής της κατάστασης βλέπει ο Virchow κύρια στο γεγονός ότι αυτοί οι άνθρωποι είναι σκλάβοι των Πρώσων και της καθολικής εκκλησίας, οι οποίοι είχαν έντονο ενδιαφέρον να παραμείνει ο πληθυσμός αυτός αμαθής και εξαρτημένος και έτσι φρόντιζαν με καταπιεστικά μέτρα να εμποδίζουν τόσο την πνευματική, όσο και τη φυσική άνοδο του λαού. ³ Με μεγάλη πιθανότητα, συνεχίζει ο Virchow, είναι οι τοπικές κοινωνικές συνθήκες, αυτές που καθορίζουν τη μορφή της ασθένειας και μάλιστα όσο

ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΥΠΕΙΑ

Τ. Πλούπα: Από τη Γη των Ανθρώπων. σσ. 19.
Αγά για το εγγόνι. Εκδ. Τρία Φύλλα, Αθήνα 1981.

πιο άθλια και μονόπλευρη είναι η διατροφή και όσο πιο μίζερους οι συνθήκες κατοικίας, τόσο πιο συχνή είναι η εμφάνιση του τύφου.⁴ Οι τεχνητές μολύνσεις και επιδημίες είναι χαρακτηριστικά της κοινωνίας, προϊόντα της λανθασμένης ή της μη διάδοσης του πολιτισμού σε όλες τις τάξεις. Αυτές δείχνουν ελλείψεις που παράγονται από την κρατική και κοινωνική οργάνωση και δομή και πλήττουν έτσι κατά κύριο λόγο τις τάξεις εκείνες που δεν απολαμβάνουν τα προτερήματα του πολιτισμού.⁵

Την άποψη του Vitchow ότι «η ιατρική είναι κοινωνική επιστήμη» συμπλήρωσε η αντίληψη ότι η ιατρική έχει μια πολιτική-πρακτική διάσταση. Έτσι υλοποίησε ότι η αρμοδιότητα του γιατρού δεν είναι μόνο θεραπευτική, αλλά περιλαμβάνει και την πρωτοβουλία πολιτικών παρεμβάσεων στις κοινωνικές συνθήκες. «Αν θέλει η ιατρική πράγματι να εκπληρώσει το μέγαλο της καθήκον, τότε θα πρέπει να παρέμβει στη μεγάλη πολιτική και κοινωνική ζωή: πρέπει να καταδείξει τα εμπόδια ενάντια στην κανονική πραγμάτωση των διαδικασιών ζωής και να επιδράσει στην αιολμάκρυνσή τους».⁶

Παρόλο που οι παραπάνω διαπιστώσεις έγιναν εδώ και τούς αιώνες και παρόλη την ύπαρξη ενός ορισμού της υγείας από την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (WHO) με προοδευτικά προωθημένο περιεχόμενο: «Υγεία είναι μια κατάσταση πλήρους σωματικής, πνευματικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι μόνο η απουσία αρρώστιας ή πόνου», υπάρχει μια αντίληψη στην πρακτική της ιατρικής, αλλά και στην οργάνωση γενικότερα του συστήματος υγείας που βρίσκεται σε κατάφορη αντίθεση με τα παραπάνω.

Η υλοποίηση βέβαια του ορισμού της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας προϋποθέτει την κοινωνική κριτική και τον μετασχηματισμό των κοινωνικών συνθηκών και σχέσεων σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας: οικονομικό, πολιτικοθεσμικό και ιδεολογικό-πολιτιστικό.

6) Σχέση μεταξύ μορφής, περιεχομένου και συνθηκών εργασίας και υγείας.

Προκειμένου να κατανοηθεί η κοινωνική διάσταση της υγείας είναι αναγκαίο σ' αυτό το σημείο να κάνουμε μια σύντομη ανάλυση της εργασίας και της εξέλιξης της στην ιστορικο-κοινωνική διαδικασία, δεδομένου ότι η εργασία ως κοινωνικό φαινόμενο (μορφή, περιεχόμενο, οργάνωση εργασίας) αποτελεί την υλική βάση της ανθρώπινης ύπαρξης και δραστηριότητας, ως κοινωνικής πράξης, προσδιορίζει την ταξική κατάσταση και τις ταξικές ιδιαιτερότητες και διαμέσου αυτών διαμεσολαβεί μια σειρά παθογενών παραγόντων στη διαδικασία κοινωνιογένεσης των ασθενειών, επηρεάζει τέλος άμεσα τον εργαζόμενο άνθρωπο ως προς την φυσική, ψυχική και κοινωνική του κατάσταση.⁷

Η εργασία ως δημιουργός αντικειμένων, «αντικείμενο-ποιούσα» δραστηριότητα, είναι το κύριο χαρακτηριστικό της μετάβασης από την απλή φυσικοϊστορική στην κοινωνικο-ιστορική εξέλιξη του ανθρώπου.⁸ Στην εργασία στηρίζεται η δυνατότητα παρέμβασης του ανθρώπου στη Φύση, την οποία μετατρέπει αλλάζοντας ταυτόχρονα την ίδια του τη φύση. Έτσι αποτελεί η εργασία το θεμελιώδη παράγοντα εξέλιξης του ανθρώπου και της κοινωνίας, την υλική βάση ικανοποίησης των αναγκών του ανθρώπου.⁹

Στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας δεν επιδρούν οι άνθρωποι μόνο στη φύση, αλλά βρίσκονται και μεταξύ τους σε σχέση αλληλεπίδρασης. Για να παράγουν δημιουργούν οι άνθρωποι συγκεκριμένες σχέσεις μεταξύ τους, που στηρίζονται κατ' αρχήν στη συνεργασία.¹⁰ Όμως, κατά τη διάρκεια της

κοινωνικο-ιστορικής εξέλιξης και σε διάφορα ιστορικά στάδια των παραγωγικών σχέσεων εμφανίστηκαν διάφοροι κοινωνικο-ανταγωνισμοί: η βασική κοινωνική αντίθεση που στηρίζεται στο χωρισμό των μέσων παραγωγής από τους άμεσους παραγωγούς, τους εργαζόμενους, ο χωρισμός μεταξύ πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας, ο χωρισμός μεταξύ εργασίας στην ύπαιθρο και στην πόλη και διαχωρισμός μεταξύ «ανδρικής» και «γυναικείας» εργασίας.¹¹

Στη βάση αυτών των κοινωνικών «καταμερισμών» αναπτύχθηκε η κοινωνία δημιουργώντας εντός της αντιθέσεις και ανταγωνισμούς, που αποτελούν ταυτόχρονα πηγή συγκρούσεων, μεταβολών και μετασχηματισμού της ίδιας της κοινωνίας. Η ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής από μια μερίδα και η μετατροπή των εργαζόμενων σε εξαρτημένους μισθωτούς, απλή εργατική δύναμη οδήγησε σε μια αγεφύρωτη αντίθεση συμφερόντων: οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής ενδιαφέρονται να κερδίσουν όσο πιο πολλά γίνεται κρατώντας συμπιεσμένο το κόστος παραγωγής, άρα και τα ημερομίσθια, ενώ ο εργαζόμενος ενδιαφέρεται αντίθετα να διαθέσει την εμπορευματοποιημένη εργατική του δύναμη όσο το δυνατό πιο ακριβά και να μην την καταστρέψει πρόωρα.¹²

Αυτά τα αντίθετα συμφέροντα μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας είναι ουσιαστικά προσδιοριστικά στοιχεία μιας καπιταλιστικής οργανωμένης οικονομίας και κοινωνίας. Για την επιβολή των συμφερόντων τους οι εργοδότες ήταν και είναι ακόμη σήμερα σε πλεονεκτική θέση αφού κατέχουν τα μέσα παραγωγής και τα διαχειρίζονται απόλυτα. Κατέχοντας τα εργαλεία, τις μηχανές, τα μέσα που χρειάζονται οι εργάτες για να παράγουν διαμέσου της εργασίας τους προϊόντα καθορίζουν ταυτόχρονα:

- τι θα παραχθεί,
- κάτω από ποιές συνθήκες θα παραχθεί,
- που και πως θα γίνει ο καταμερισμός του αποτελέσματος της παραγωγής,
- με ποιόν θα γίνει η παραγωγή.

Το να αποφασίζει κανείς για το «ΤΙ» της παραγωγής, σημαίνει να καθορίζει το είδος, τη διάρκεια και την ποιότητα του.

Το να αποφασίζει κανείς για το «ΠΩΣ» της παραγωγής, σημαίνει να καθορίζει τα μέσα, τον τρόπο παραγωγής και οργάνωσης της εργασίας, τις συνθήκες κάτω από τις οποίες θα πρέπει να δουλεύουν οι εξαρτημένοι εργαζόμενοι, άρα τον τρόπο και τη διάρκεια (κατ)ανάλωσης της εργατικής δύναμης.

Το να αποφασίζει κανείς για την «ΚΑΤΑΝΟΜΗ» των αποτελεσμάτων της παραγωγής, σημαίνει να καθορίζει το εισόδημα των άλλων, την υλική βάση ύπαρξης και αναπαραγωγής του εργαζόμενου και της οικογένειάς του και σημαίνει ακόμη να καθορίζει το εάν, πως και που θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί το δημιουργούμενο κέρδος (π.χ. παραγωγικά επενδύοντάς το ή καταναλωτικά σπαταλώντάς το).

Το να αποφασίζει κανείς για το «ΠΟΙΟΣ» θα κάνει την παραγωγή, σημαίνει να καθορίζει τις απαιτούμενες δεξιότητες, ικανότητες, γνώσεις αποδοτικότητα, ηλικία, φύλο κ.λ.π., σημαίνει να καθορίζει αν κάποιος θα πουλήσει την εργατική του δύναμη ή όχι.

Αυτός όμως που αποφασίζει για όλα τα παραπάνω όχι μόνο αποφασίζει και για το αν, πως και κατά πόσο μπορεί να συμμετέχει κανείς στην παραγωγική διαδικασία, αλλά και πέρα απ' αυτήν σε όλο το κοινωνικό είναι και γίνεσθαι. Σε αναγκαστική εξάρτηση του εργαζόμενου από τον εργοδότη, που εντείνεται κάτω από συνθήκες οικονομικής κρίσης και ανεργίας, είναι ένα κυρίαρχο δομικό στοιχείο της κοινωνικής ένταξης,

κατάστασης και συνείδησης του εργαζόμενου. Η αντίθεση όμως στο οικονομικό επίπεδο συνοδεύεται με ανάλογες αντιθέσεις στο πολιτικοκοινωνικό και στο ιδεολογικό πολιτιστικό επίπεδο του εποικοδομήματος, όπου γίνεται προσπάθεια από την κυρίαρχη κοινωνική τάξη να περιφρουρήσει, διαμέσου νόμων, θεσμών, δομών εξουσίας, αλλά και ιδεολογικών μηχανισμών και επιβολής πολιτιστικών προτύπων, την επικυριαρχία της στο οικονομικό επίπεδο.

Στη βάση αυτού του συγκεκριμένου συμφέροντος της κυρίαρχης τάξης και σε αντίθεση με τα συμφέροντα των εργαζομένων δημιουργούνται τέτοιες δομές και λειτουργίες και οργανώνεται η κοινωνία κατά τέτοιο τρόπο, ώστε σε τελευταία ανάλυση κυρίαρχη ιδεολογία να είναι η ιδεολογία των κυρίαρχων (MARX). Αυτό σημαίνει πως πέρα από τη μειονεκτική θέση των εργαζομένων στα πλαίσια των κοινωνικών σχέσεων και διαδικασιών —ή μάλλον και λόγω αυτής— «περνάνε» στους εργαζόμενους μορφές κοινωνικής συνείδησης, δηλ. αντιλήψεις, αξίες, παραστάσεις, επιθυμίες, ανάγκες, αξιολογήσεις κ.λ.π., που ουσιαστικά εξωτερικευόμενα σαν πράξη έρχονται σε αντίθεση με τα ίδια τους τα αντικειμενικά συμφέροντα και αναπαράγουν την εξαρτημένη μειονεκτική τους κοινωνική θέση στηρίζοντας την προνομιά της θέσης των κυρίαρχων. Δεν είναι λοιπόν πολλές φορές μόνο οι αντικειμενικές συνθήκες αυτές που άμεσα οδηγούν στην καταπίεση των εργαζομένων, αλλά και η διαμέσου αυτών επιβαλλόμενη ιδεολογία και το πέρασμά της στην κοινωνική συνείδηση των εργαζομένων. Με την εμπρομηματοποίηση της εργατικής δύναμης, τη μετατροπή της σε εμπόρευμα κυρίαρχησε η αρχή της ανταλλαγής και του κέρδους σε όλους τους τομείς της παραγωγής και αναπαραγωγής (ο χώρος έξω από την εργασία) και στο μέτρο που το εμπόρευμα αναδιβάστηκε σε «γενική κατηγορία (μέτρο)», γενικεύτηκε και ο εμπειροχόμενος σ' αυτό παθογενής χαρακτήρας.¹³

Εκτός από τη βασική κοινωνική αντίθεση (ταξική δομή της κοινωνίας) αποτελούν και οι άλλοι κοινωνικο-καταμερισμοί εργασίας: πνευματική/ χειρωνακτική, ανδρική/γυναικεία, αγροτική/αστικοβιομηχανική, πηγή παθολογικών φαινομένων.

Η κοινωνική ταξική θέση ενός ατόμου, η σχέση του με τα μέσα παραγωγής, είναι αποφασιστική για μια σειρά παραγόντων στα πλαίσια της παραγωγικής διαδικασίας, αλλά και διαμέσου του μισθού καθορίζει και τις γενικότερες συνθήκες ύπαρξης.

Με τη μισθωτή εργασία είναι συνδεδεμένη μια συγκεκριμένη θέση στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας, αλλά και το είδος και το μέγεθος της συμμετοχής στον κοινωνικό πλούτο. Η εξαρτημένη μισθωτή εργασία αναφέρεται έτσι σε δυο τομείς, που είναι προσδιοριστικοί για το σχηματισμό διαφορετικών συνθηκών ζωής:

— οι εκάστοτε συνθήκες εργασίας στο χώρο εργασίας, καθώς και

— οι συνδεόμενες με ένα συγκεκριμένο εισόδημα δυνατότητες της ατομικής αναπαραγωγής έξω από την εργασία.¹⁴

Έτσι χαρακτηρίζεται η κοινωνική κατάσταση των εργαζομένων από τα εξής κριτήρια: περιεχόμενο της εργασίας, χρόνος εργασίας, μισθός.

Αυτά τα κριτήρια συγκεκριμενοποιούν τόσο την υλική αξιολόγηση της διαδικασίας της εργασίας, όσο και τις αντικειμενικές συνθήκες των περιθωρίων, στα πλαίσια των οποίων μπορεί να οργανωθεί η αναπαραγωγή εκτός εργασίας¹⁵. Ενώ η διερεύνηση του χρόνου διάρκειας της εργασίας και του μισθού είναι απλή, παρουσιάζει αυτή του περιεχομένου —λόγω της πολυπλοκότητάς του— δυσκολίες. Το περιεχόμενο εξαρτάται εκτός των άλλων από:

- την ειδική μορφή της εργασίας (χειρωνακτική ή πνευματική),
- τη σχολική και επαγγελματική ειδίκευση,
- τη θέση στην εργασιακή ιεραρχία,
- την προσωπική αυτονομία στη θέση εργασίας και τις συνδεδεμένες μ' αυτήν δυνατότητες,
- το είδος και το μέγεθος της φυσικής και ψυχικής κόπωσης¹⁶.

Ανάλογα με τη θέση στο σύστημα της υλικής παραγωγής διαφοροποιείται η κατάσταση εργασίας ως προς τις παραπάνω διαστάσεις και λόγω της άμεσης σχέσης με τις συνθήκες ύπαρξης και αναπαραγωγής εκτός εργασίας, καθορίζεται ταξικά η ύπαρξη των εξαρτημένων εργαζομένων και των οικογενειών τους.

Η παραπάνω περιγραφείσα δομή των κοινωνικών σχέσεων αποτελεί την προϋπόθεση για τη βιογραφική ιστορία κάθε ανθρώπου, και γι' αυτό μια εξήγηση της γένεσης διαταραχών της υγείας, της διαφορετικής συχνότητας και κατανομής της ασθένειας στον πληθυσμό θα πρέπει να λάβει υπόψη της την ταξική διαφοροποίηση των συνθηκών εργασίας και ζωής.¹⁷

Αν τελικά δεχτούμε ότι η θέση στην κοινωνική παραγωγή καθορίζει όχι μόνο την ταξική θέση, τις ταξικές ιδιαιτερότητες και διαμέσου αυτών και μια σειρά παθογενών παραγόντων στα πλαίσια της κοινωνικής γένεσης ασθενειών, αλλά επηρεάζει επίσης άμεσα τον εργαζόμενο άνθρωπο σωματικά, ψυχικά και κοινωνικά τότε ισχύει ότι όσο πιο μειονεκτική η κοινωνική θέση τόσο πιο μεγάλοι οι κίνδυνοι ασθενειών.

Αυτή η διαπίστωση σε συνδυασμό με τον ορισμό της υγείας που διατύπωσε η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η κατοχύρωση της υγείας σε μια κοινωνία προϋποθέτει μια «υγιή κοινωνία», τον μετασχηματισμό της σε υγιή¹⁸ δηλ. μια κοινωνία της οποίας η οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων οδηγεί στην σωματική, ψυχική και κοινωνική ευεξία των μελών της.

Αυτή όμως προϋποθέτει ταυτόχρονα την ανάπτυξη μιας τέτοιας κοινωνικής συνείδησης στην οποία να εμπεριέχεται η κοινωνική διάσταση της υγείας και επομένως και η αναγκαιότητα μετασχηματισμού της ταξικής δομής της κοινωνίας και των ταξικών κοινωνικών σχέσεων. Η κυρίαρχη ιατρική αντίληψη προσπαθεί να εξηγήσει τη διαφορετική συχνότητα εμφάνισης σωματικών και ψυχικών ασθενειών σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και τάξεις ερευνώντας τους ενδογενείς παράγοντες, τις ατομικές διαφορές των βασικών σωματικών λειτουργιών. Αντίθετα μ' αυτή την αντίληψη θεωρεί η ιατρική, που προσανατολίζεται προς τις κοινωνικές επιστήμες, την ασθένεια όχι μόνο ως δυσλειτουργία κανονικών διαδικασιών στον οργανισμό, αλλά επίσης ως έκφραση μιας δυσλειτουργίας στις συνθήκες ζωής του ανθρώπου και τοποθετεί την ατομική παθολογία σε μια συστηματική συνάρτηση με τις κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις. Με την έννοια αυτή δεν θεωρείται η ασθένεια μόνο ως ένα συμβάν στη ζωή ενός ατόμου, αλλά, όπως δείχνει η διαφορετική της κατανομή στον πληθυσμό, αποτελεί ταυτόχρονα ένα χαρακτηριστικό της κοινωνίας, της εξέλιξής της και της κοινωνικής δομής.

Η διάσταση αυτής της κοινωνικής κριτικής που εμπεριέχει αυτή η αντίληψη για την υγεία δίνει τη δυνατότητα εκτός από τη θεραπεία και αποκατάσταση, να υπάρξει πρόληψη και πρόφύλαξη διαμέσου της προσπάθειας υπέρβασης των παθογενών κοινωνικών συνθηκών και σχέσεων, στα πλαίσια των οποίων ένας μεγάλος αριθμός ασθενειών εμφανίζεται ως ένα κομμάτι αυτής της κοινωνικής πραγματικότητας, ως δυσφορία και τρόπος αντιμετώπισης ορισμένων δυσκολιών που θγαίνει από τις

ίδιες τις κοινωνικές αντιθέσεις και ανισότητες. Σχετικά γράφει ο Τζέρβις αναφερόμενος στη νευρώση: «Δημιουργείται και αναπτύσσεται σαν στάση, σαν τρόπος ερμηνείας, αντιμετώπισης και ανοχής των αντιθέσεων της ζωής. Σαν μέθοδος αντίληψης της σχέσης του είναι και τη υλικής του υπόστασης με τη δουλειά. Σαν αποτέλεσμα της κοινωνικής καταπίεσης που φέρεται ενάντια σ' όποιον εκφράζει περισσότερα ή λιγότερο καθαρά, κάποια αντίδραση ή άρνηση».¹⁹

γ) Κοινωνικές συνθήκες ζωής και υγεία.

Αφού εξετάσαμε πιο πάνω τη σχέση του τρόπου ένταξης στην παραγωγική διαδικασία και των συνθηκών εργασίας με την υγεία, θα αναφερθούμε πιο κάτω στη σημασία των συνθηκών ζωής εκτός εργασίας για τη γένεση ασθενειών. Κάτω από τις σημερινές συνθήκες αυξανόμενης ρύπανσης του περιβάλλοντος, της χρήσης επιβλαβών χημικών ουσιών στα τρόφιμα, της μονόπλευρης οργάνωσης του ελεύθερου χρόνου, της αύξησης του καπνίσματος κλπ., αποκτά το ερώτημα αναφορικά με τη σχέση των κοινωνικών συνθηκών ζωής και υγείας μια ιδιαίτερη επικαιρότητα. Η αύξηση των χρόνιων ψυχοσωματικών και ψυχικών ασθενειών συνυπάρχει με μια φαινομενική βελτίωση των όρων ζωής.

Το παραδοσιακό μοντέλο της οργανισμικά προσανατολισμένης ιατρικής που ανάγει την γένεση ασθενειών στην αλληπίδραση της ατομικής βιολογικής υποδομής και των επιβλαβών περιβαλλοντικών παραγόντων, περιορίζει το «περιβάλλον», αποκλείοντας τις κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις. Στην πραγματικότητα δεν μπορεί να βοηθήσει η ατομική υποδομή σαν κάτι το αποκλειστικά κληρονομημένο, αλλά είναι το αποτέλεσμα της ιστορικοκοινωνικής βιογραφίας, στα πλαίσια της οποίας το άτομο αποκτά ψυχικές δυνατότητες βίωσης και επεξεργασίας – ως διαστάσεων της κοινωνικής συνείδησης – των ψυχοκοινωνικών επιδράσεων και συγκρούσεων. Οι ατομικοί τρόποι βίωσης και συμπεριφοράς που διαμεσολαβούνται από τη διαδικασία κοινωνικοποίησης, συνκαθορίζουν τον τρόπο της μελλοντικής αντιπαράθεσης και υπέρβασης των συγκρουσιακών καταστάσεων, καθώς και την ικανοποίηση ή καταπίεση αναγκών. Στη βάση αυτής της αντίληψης σχετικά με την υγεία είναι επομένως οι κοινωνικοί παράγοντες που επιδρούν στην υγεία προσβάλλοντάς την, μέρος των κοινωνικών συνθηκών ζωής και εργασίας, της διαδικασίας κοινωνικοποίησης, των οικογενειακών σχέσεων και των κοινωνικών μορφών επικοινωνίας.²⁰

Η ανυπαρξία στη χώρα μας συστηματικών στατιστικών δεδομένων καθώς και μιας κοινωνικοιατρικής θεωρίας κάνει αδύνατη την εμπειρική θεμελίωση της σχέσης μεταξύ κοινωνικών συνθηκών και υγείας. Παρόλα αυτά και δεδομένης της σχέσης του τρόπου ένταξης στην παραγωγική διαδικασία – που διαμεσολαβείται από το περιεχόμενο της εργασίας, το μισθό και το χρόνο εργασίας – με τις συνθήκες αναπαραγωγής, δηλ. των δυνατοτήτων αποκατάστασης της φυσικής και ψυχικής κατάστασης των εργαζομένων, μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι κοινωνικές συνθήκες ζωής πολλών εργαζομένων είναι παθογενείς. Οι αυξημένες ανάγκες αναπαραγωγής των εργαζομένων λόγω των φθοροποιών συνθηκών εργασίας (ανούσια απασχόληση, μονότονη, εξαρτημένη, επικίνδυνη κλπ.), δρῖσκονται σε αντίθεση με τα χαμηλά εισοδήματα των εργαζομένων πράγμα που λογικά επηρεάζει τον τρόπο κατοικίας, διατροφής, ψυχαγωγίας, οργάνωσης του λεγόμενου «ελεύθερου χρόνου»²¹. Αυτές οι διαπιστώσεις έχουν δέκαμα συνέπειες για την πολιτική υγείας σε μια κοινωνία. Οι συνέπειες αυτές θα πρέπει να οδηγήσουν στην υπέρβαση των εκλήσεων προς την ατομική ευθύνη

και λογική και να στρέψουν τις προσπάθειες κύρια προς ριζικές αλλαγές των συνθηκών ζωής και εργασίας μειώνοντας έτσι τις κοινωνικές παθογενείς συνθήκες ιδιαίτερα της τάξης των εργαζομένων.

δ) Οικογένεια και υγεία

Τόσο η εμπειρική παρατήρηση, όσο και η επιστημονική έρευνα θεμελιώνουν την εξαιρετική σημασία της οικογένειας για την υγεία των μελών της και μάλιστα τόσο για τη λειτουργία και δυσλειτουργία των ενηλίκων, όσο και για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού.²² Η σημασία της οργάνωσης, σύνθεσης και λειτουργίας των οικογενειακών σχέσεων για την υγεία διεύρυνε την αντίληψη της έρευνας των παθογενών αιτιών από το «εσωτερικό» του ατόμου στην οικογένεια.

Εδώ όμως θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η οικογένεια παρόλη την γενικευμένη ισχύ της ως μορφής ανθρώπινης συμβίωσης, στη συγκεκριμένη μορφή της εξαρτάται από τις δοσμένες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις. Έτσι παρουσιάζει η οικογένεια μια διαχρονική, διατοπική και διαταξική διαφοροποίηση, πράγμα που σημαίνει ότι η οικογένεια βρίσκεται σε σχέση αλληλεπίδρασης με τις γενικότερες κοινωνικές συνθήκες και εντάσσεται σ' αυτές. Η εξέταση επομένως της σχέσης οικογένειας – υγείας θα πρέπει υποχρεωτικά να γίνει σε συνάρτηση με τις ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις.

Οι εμπειρίες και τα διώματα στο χώρο εργασίας μετατοπίζονται και στον οικογενειακό χώρο και συνδιαμορφώνουν δομή, λειτουργία, σχέσεις και αξίες στην οικογένεια, κάτω δέβαια και από την επίδραση της υλικής βάσης που προσφέρει η εργασία. Το ότι οι αρνητικές συνθήκες εργασίας για πολλούς εργαζόμενους σημαίνουν αρνητικές επιδράσεις στην οικογενειακή ζωή είναι νομίζουμε σαφές, καθώς επίσης και η επιδράση της υγείας των μελών των οικογενειών τους. Οι καταπιεστικές συνθήκες με τις οποίες αντιπαράθονται η οικογένεια δεν είναι δυνατόν να εξουδετερωθούν απ' αυτήν, αλλά αντιθετα μεταφέρονται μέσα σ' αυτήν και οδηγούν σε συγκρούσεις και ανταρξικές σχέσεις.²³ Το ότι η κοινωνικοποίηση του παιδιού κάτω από τέτοιες οικογενειακές συνθήκες θα είναι προβληματική και θα οδηγήσει σε προβλήματα υγείας αργά ή γρήγορα είναι επίσης αυτονόητο.

Γ. ΜΟΡΦΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΥΓΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΣΘΕΝΕΙΑ

Το πρόβλημα της συμπεριφοράς των ατόμων σχετικά με την υγεία και την ασθένεια παίζει ένα όλο και πιο μεγάλο ρόλο στη συζήτηση γύρω από το θέμα υγείας. Η συζήτηση αυτή γίνεται σε διάφορα επίπεδα, από τα οποία κυριαρχούν δυο: Η μια απόψη θεωρεί ότι έχουν γίνει αρκετά βήματα για την εξασφάλιση της υγείας και το κυρίαρχο πρόβλημα εντοπίζεται στην ευθύνη και τη συμπεριφορά των ιδίων των ατόμων, πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα ανάγκης ιατρικής αγωγής, αλλαγής αντιλήψεων, στάσεων, νοοτροπίας. Από την άλλη μεριά και χωρίς σε καμιά περίπτωση να υποτιμάται η συνείδηση σχετικά με την υγεία και την ασθένεια ως βασικός παράγοντας για την προφύλαξη, πρόληψη και αποκατάσταση, εφιστάται η προσοχή για την ιδεολογική λειτουργία της παραπάνω αντίληψης, ως προσπάθειας μετατόπισης του προβλήματος στα άτομα. Έτσι τονίζεται η μαζική πίεση που ασκείται στο άτομο σχετικά με συνήθειες διατροφής, κάπνισμα, συμπεριφορά στον ελεύθερο χρόνο, από κοινωνικές δυνάμεις, παθογενείς κοινωνικές συνθήκες, δυνατές βιομηχανίες (βιομηχανίες καπνού,

τροφίμων, ποτών, χημικών ειδών κλπ.), οι οποίες καθιερώνουν κοινωνικά, πολιτικά και πολιτιστικά πρότυπα. Μια ουσιαστική λοιπόν πολιτική υγείας θα πρέπει πρώτα απ' όλα να παρέμβει στην παραγωγή αυτών των συνθηκών, πριν να ανακηρύξει το άτομο ένοχο.²⁴ Η ιδεολογία αυτή της ατομικής ευθύνης για την ασθένεια και τη θεραπεία της προσπαθεί σαφώς να αποπροσανατολίσει από το γεγονός ότι: το κόστος για τη δημόσια υγεία όλο και αυξάνεται· η ιατρική αποτυγχάνει να αποκαταστήσει την υγεία διαμέσου της τεχνολογίας, της διοχημείας και της φυσιολογίας, αφού υπάρχει έξαρση των χρόνιων ψυχοσωματικών και ψυχικών παθήσεων· τα προβλήματα της ρύπανσης του περιβάλλοντος και της προστασίας στο χώρο εργασίας πολιτικοποιούνται και οδηγούν σε συνειδητοποίηση και πολιτική δράση, και τέλος από το ότι ουσιαστική λύση σημαίνει αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών και σχέσεων.²⁵

Με τις παραπάνω επισημάνσεις σχετικά με την ατομική ευθύνη, της οποίας την ύπαρξη και σημασία δεν αρνούμεθα, αλλά αντίθετα τονίζουμε, θέλουμε να κάνουμε σαφές ότι υπάρχει κίνδυνος μετατόπισης του προβλήματος και της ευθύνης στα άτομα και από την άλλη ότι δεν πιστεύουμε στην παντοδυναμία των αντικειμενικών συνθηκών στη διαμόρφωση της συνείδησης, χωρίς να αρνούμαστε τον κυρίαρχο ρόλο τους. Μετά απ' αυτές τις διευκρινήσεις ερχόμαστε να εξετάσουμε παρακάτω διάφορες μορφές κοινωνικής συνείδησης σχετικά με την υγεία και την ασθένεια. Με εκφρασμένη τη θέση ότι αυτές οι αντιλήψεις και στάσεις, ως διαστάσεις της κοινωνικής συνείδησης, διαμορφώνονται σε σχέση με τις συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις, ορίζουμε τη συνείδηση ως προς την ασθένεια ως την συνολική αντίληψη, στάση και κοινωνική συμπεριφορά, ως αντίδραση σε περίπτωση συνείδησης διαταραχής της υγείας. Χωρίς να θέλουμε να αμφισβητήσουμε τη σημασία των φυσικών και ψυχικών παραγόντων για το σχηματισμό της συμπεριφοράς ως προς την ασθένεια, επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας στους κοινωνικούς παράγοντες. Τρεις μεγάλες κατηγορίες κοινωνικών παραγόντων φαίνεται να παίζουν κύριο ρόλο στο σχηματισμό της συγκεκριμένης συμπεριφοράς ως προς την ασθένεια και την υγεία, ως διάσταση της συνολικής κοινωνικής συνείδησης:²⁶

— Η κοινωνική θέση, δηλ. η σχέση ως προς τα μέσα παραγωγής και ο τρόπος ένταξης στη διαδικασία παραγωγής.²⁷

— Η υλική κοινωνική κατάσταση και οι συνδεδεμένες μ' αυτήν δυνατότητες ή αδυναμίες δράσης, που βέβαια συνδέονται άμεσα με την πρώτη κατηγορία παραγόντων.

— Οι κοινωνικές αξίες και κανόνες, που προσδιορίζουν τη συνείδηση και συμπεριφορά ως προς την υγεία και ασθένεια.

Παρακάτω θα γίνει προσπάθεια προσέγγισης αυτών των παραγόντων και ιδιαίτερα αυτών της τρίτης κατηγορίας, αφού στα προηγούμενα έγινε λόγος για τους παράγοντες των άλλων κατηγοριών.

Στα πλαίσια του προβληματισμού σχετικά με την υγεία, όπως την ορίσαμε πιο πάνω, ιδιαίτερη σημασία έχει η υποκειμενική αντίληψη, στάση που έχει το άτομο τόσο για την υγεία γενικά, όσο όμως και για τη δική του προσωπική υγεία. Εμπειρικές έρευνες έχουν δείξει ότι η αντίληψη σχετικά με συμπτώματα ασθένειας, καθώς και η θέληση να χρησιμοποιήσει κανείς ιατρική βοήθεια εξαρτάται από πληροφόρηση σχετικά με την ασθένεια, από τη συνολική του κοινωνική συνείδηση και ειδικότερα από την στάση και αντίληψή του όσον αφορά την υγεία, αλλά και από αντικειμενικούς προσδιοριστικούς κοινωνικούς παράγοντες. Έτσι μετατρέπεται το δικαίωμα για ίσες ευκαιρίες ως προς την υγεία σε ένα τυπικό δικαίωμα, του οποίου η υλοποίηση εξαρτάται τόσο από τις διαφορετικές ατομικές

πληροφορίες, κίνητρα και ενδιαφέροντα, όσο και από κοινωνικές συνθήκες.²⁸

Πριν να προχωρήσω στην παράθεση κάποιων κοινωνικών παραγόντων, είναι σκόπιμο να διευκρινήσω τι εννοώ με τον όρο κοινωνική συνείδηση και συμπεριφορά ως προς την υγεία και την ασθένεια. Με τον όρο συμπεριφορά ως προς την υγεία εννοούμε στα πλαίσια αυτής της εργασίας τις δραστηριότητες που το άτομο ορίζει ως συμβάουσες στη διατήρηση της υγείας, τις προγραμματίζει συνειδητά και τις εφαρμόζει. Αυτή συμπεριλαμβάνει στάσεις προς προληπτικά μέτρα, προς τον λεγόμενο ελεύθερο χρόνο, τη διατροφή, τον τρόπο ζωής γενικότερα. Αναλυτικά, διακρίνουμε από τον παραπάνω ορισμό της συμπεριφοράς ως προς την υγεία τη συμπεριφορά ως προς την ασθένεια, που περιλαμβάνει όλες τις συνειδητές και μη αντιδράσεις σε περίπτωση αντίληψης συμπτωμάτων ασθένειας.²⁹ Αυτές οι αντιδράσεις όπως είπαμε πιο πάνω εξαρτώνται από την αντίληψη γύρω από την ασθένεια, αλλά και από άλλους κοινωνικούς παράγοντες. Έτσι παίζει αποφασιστικό ρόλο ο φόβος π.χ. να θεωρηθεί κανείς αρρωστιάρας, ανίκανος με αποτέλεσμα να αντιμετωπίσει ανεργία, αλλά και την κοινωνική περιθωριοποίηση λόγω ασθένειας.

Στην περίπτωση αυτή οδηγείται κανείς στην αυτοθεραπεία, η οποία βέβαια στηρίζεται στις μέχρι εκείνη τη στιγμή υπάρχουσες εμπειρίες με δικές του ή ξένες ασθένειες.

Όταν η δημοσιοποίηση της ασθένειας δεν θεωρηθεί τόσο επικίνδυνη, τότε αναζητείται κάποιος στο «ερασιτεχνικό πλαίσιο θεραπείας»: συγγενής, φίλος, γείτονας ή συνάδελφος και γίνεται ανταλλαγή κάποιων θεραπευτικών μέσων που έχουν αποδειχτεί «καλά» ή αναζητείται ένας φαρμακοποιός, πρακτικός ή παπάς. Ο γιατρός έρχεται τελευταίος. Αυτές οι μορφές συμπεριφοράς που συνδέονται με την εμφάνιση μιας ασθένειας δεν έχουν βέβαια γενική ισχύ, αλλά εξαρτώνται τόσο από υποκειμενικούς, όσο και αντικειμενικούς παράγοντες.

Ένας παράγοντας προσδιοριστικός για τη συμπεριφορά είναι η ίδια η μορφή της ασθένειας και η κοινωνική της κατάταξη. Έτσι π.χ. υπάρχει διαφορά μεταξύ των σωματικών και των ψυχικών ασθενειών, χρόνιων και αθεράπευτων ασθενειών, αλλά και εάν ο ασθενής είναι προχωρημένης ηλικίας ή νέος.³⁰

Εμπειρικές έρευνες απέδειξαν την ταξική διαφοροποίηση της συμπεριφοράς ως προς την υγεία και την ασθένεια.³¹

Η αντίληψη και η αξιολόγηση των συμπτωμάτων είναι μέρος της συμπεριφοράς ως προς την ασθένεια και μπορούν έτσι, όπως εξάλλου όλα τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, να ερμηνευτούν ως επακόλουθα παρελθόντων διαδικασιών κοινωνικοποίησης και σχηματισμού της κοινωνικής συνείδησης. Στη συμπεριφορά κάθε ασθενή δραστηριοποιούνται μια σειρά ατομικών στάσεων και κινήτρων, που τουλάχιστον εν μέρει βασίζονται σε ταξικά διαφοροποιημένες εμπειρίες, προπαντός στα πλαίσια οικογενειακής κοινωνικοποίησης και διαπαιδαγώγησης.

Σαν ένα βασικό χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς των μελών μη προνομιούχων κοινωνικών στρωμάτων ισχύει η έλλειψη επαρκούς μέτρου ορθολογικού προγραμματισμού σχετικά με την υγεία και της ασθένειας από τα μέλη των αστικών και μικροαστικών στρωμάτων.³² Παρόλο που φαίνεται αυτή η συμπεριφορά να εξαρτάται από επίκαιρες υποκειμενικές και αντικειμενικές δυνατότητες ενός ατόμου, εμπειρικές έρευνες απέδειξαν ότι ήδη σε παιδιά παρατηρείται διαφοροποίηση που έχει ταξικά αίτια.³³ Έτσι αποδείχθηκε ο εξής συσχετισμός: λόγω των περιοριστικών συνθηκών εργασίας και της έλλειψης ευκαιριών επαγγελματικής ανόδου αποκτά το άτομο από τα χαμηλά κοινωνικά

νικά στρώματα ένα κοινωνικό ορίζοντα προσδοκιών, που εμποδίζει την δραστήρια αλλαγή των συνθηκών του περιβάλλοντος και το σχηματισμό μιας ανοιχτής μελλοντικής προοπτικής. Έτσι και με την ασθένεια: η θεραπεία κάθε ασθένειας δεν έχει γι' αυτόν καμιά αξία για το μέλλον, αφού προτιμά να εκμεταλλευτεί άμεσα κάθε ευκαιρία και δυνατότητα που φανερώναται περιοριζόμενος στο παρόν και παραμελώντας το μέλλον.³⁴ Αυτή η στάση μπορεί να δικαιολογήσει την τάση για άμεση ικανοποίηση αναγκών σε βάρος μιας μακροπρόθεσμης προγραμματισμένης εξασφάλισης.

Ενώ η συμπεριφορά ως προς την υγεία περιλαμβάνει στάσεις και αντιλήψεις που καθορίζουν τη σχέση μεταξύ υγείας και απειλούμενης εμφάνισης ασθένειας, ιδιαίτερα λήψη μέτρων για την πρόληψη και ένα υγιή τρόπο ζωής, είναι η συμπεριφορά ως προς την ασθένεια περισσότερο «αντιδραστική» με την έννοια ότι φανερώναται μετά την εμφάνιση της ασθένειας, ως αντίδραση σε περίπτωση ασθένειας. Η συμπεριφορά ως προς την υγεία είναι διάσταση της συνείδησης γύρω από την φυσική, ψυχική και κοινωνική ευεξία και ως δράση προληπτική μέρους της καθημερινής ζωής και πράξης.

Μαθησιακές διαδικασίες στο κοινωνικό και το εκπαιδευτικό επίπεδο θα πρέπει να έχουν αυτό σαν μαθησιακό σκοπό, σαν στοιχείο της κοινωνικής συνείδησης και θα πρέπει να ενσωματωθεί στην όλη διαδικασία κοινωνικοποίησης και διαπαιδαγώγησης. Πάντως σε καμιά περίπτωση δεν αρκεί η ξερή μετάβιβαση γνώσης χωρίς την εφαρμογή της βιωματικής περιβαλλοντικής μεθόδου.

Όσον αφορά τους ενήλικες θα πρέπει να υπάρξει σύνδεση με την όλη κοινωνική τους θέση και κατάσταση, αφού η κοινωνία είναι οργανωμένη πάνω σ' ένα πολύπλοκο σύστημα ανισορροπιών της εξουσίας και βασίζεται πάνω στη δυναμική της κυριαρχίας, πάνω στη βία. Η συνειδητοποίηση και η αναγνώριση πολλών ασθενειών και παθολογικών καταστάσεων ως αντανάκλασης σε ατομικό επίπεδο των κοινωνικών αντιθέσεων και ως αποτέλεσμα της καταπίεσης και εξάρτησης, που προέρχονται από τον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας και την ταξική κοινωνία, είναι σημαντική προϋπόθεση για την ύπαρξη της ελπίδας για μια αλλιώτικη κοινωνία και ζωή, διαμέσου της συνειδητής συλλογικής πολιτικοκοινωνικής δράσης.³⁵ Έτσι και ενώ είναι γεγονός ότι η «αγωγή υγείας» σχετικά με τη διαμόρφωση συνείδησης ως προς την υγεία και την ασθένεια είναι απόλυτα απαραίτητη και σημαντική, είναι εξίσου απαραίτητο αυτή να συμπεριλαμβάνει το σύνολο των κοινωνικών συνθηκών και σχέσεων από τη σκοπιά της συμβολής τους σε παθολογικά φαινόμενα.

Τελικά πιστεύουμε ότι η έξαρση της επιδείνωσης ιδιαίτερα των περιβαλλοντικών συνθηκών όπως δείχνουν τα πρόσφατα γεγονότα, αλλά και στο χώρο εργασίας θα οδηγήσουν μελλοντικά, δρώντας ως κοινωνικομαθησιακή πρόκληση, σε τέτοιες διαδικασίες και δυναμικές που θα αποκαλύψουν πλήρως τις συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις στην κοινωνία μας ως παθογενών και θα συμβάλλουν στην συνειδητοποίηση και διαμόρφωση της ανάγκης υπέρβασης τους διαμέσου της πολιτικής δράσης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Neumann, Salomon: Die öffentliche Gesundheitspflege und das Eigentum, Berlin 1847, σελ. 64.
2. Virchow, Rudolf: Mitteilungen ueber die in Oberschlesien Herrschende Typhus-epidemie, Berlin 1848.
3. Virchow, R.: ο.π., σελ. 162.

4. Virchow, R.: ο.π., σελ. 162
5. Virchow, R.: Die Einheitsbestrebungen in der Wissenschaftlichen Medizin, Berlin 1849, σελ. 47.
6. Virchow, R.: ο.π. 1949, σελ. 48.
7. Thoma, P.: «Arbeit und Krankheit», στο: Geissler, B., Thoma P. (Hg): Medizinsoziologie, Franfurt a/M 1979, (z. Auflage), σελ. 93.
8. Βλέπε σχετικά: Holzkamp, K: Gesellschaftlichkeit des Individuums Koeln 1978, σελ. 17-25. Βλέπε επίσης Παλαιωάννου Σκεύος: Επαγγελματική Εκπαίδευση και Επαγγελματικός Προσανατολισμός. Ειδική αναφορά σε άτομα με ειδικές ανάγκες, Αθήνα 1986 (εκδ. Γρηγόρη).
9. Marx, K: Das Kapital, M.E.W. (23), Berlin (Ost) 1969, σελ. 192 βλέπε επίσης: Κόσικ, Κ.: Η διαλεκτική του Συγκεκριμένου Αθήνα 1975, σελ. 181.
10. Marx, K.: Das Kapital, M.E.W. (23), Berlin (Ost) 1969, σελ. 347.
11. Marx, K.: ο.π., σελ. 357. βλέπε αναλυτικά: Das Argument Sonderband AS 19: Entwicklung der Arbeit Berlin (West) 1978, σελ. 83 κ. ε.
12. Βλέπε σχετικά: Παλαιωάννου, Σκεύος: «Κοινωνική συνείδηση και συμμετοχή», εισήγηση στο σεμινάριο επιμόρφωσης εργαζομένων του ΟΣΕ εκλεγμένων στα όργανα κοινωνικοποίησης του Οργανισμού, Αθήνα Φλεβάρη 1986.
13. Schneider, M.: Neurose und Klassenkampf, Reinbek 1973, σελ. 213. Βλέπε επίσης: Deppe, H. U.: Medizinische Soziologie, Frankfurt 1978, σελ. 83.
14. Thoma, P.: Epidemiologie-Empirische Sozialforschung in der Medizin, στο: Geissler, B. Thoma, P.: ο.π. σελ. 85.
15. Deppe F.: Das Bewusstsein der Arbeiter, Koeln 1971, σελ. 168.
16. Thoma, P.: Epidemiologie... ο.π., σελ. 85.
17. Thoma, P.: Epidemiologie... ο.π., σελ. 86. Βλέπε επίσης: Schneider, M.: Neurose und Klassenkampf, Reinbek 1973, σελ. 219-222.
18. Mitscherlich, A.: Krankheit als Konflikt (I), Frankfurt A/M 1974, σελ. 15. Βλέπε επίσης: Fromm, E.: Wege aus einer kranken Gesellschaft, Frankfurt / Berlin / Wien 1981, σελ. 254-266.
19. Τζέρβις, Τ.: Εργάτης και Νεύρωση, Αθήνα 1978, σελ. 18.
20. Geissler B.: «Soziale Lebensverhältnisse und gesundheitliche Belastung», στο: Geissler, B. / Thoma, P. (Hg): ο.π., σελ. 117.
21. Osterland, M. u.a. (Hg): Arbeitssituation, Lebenslage und Konfliktpotential, Frankfurt a/M. 1975, σελ. 181, 189· βλέπε επίσης: Geissler, B.: Soziale Lebensverhältnisse...: ο.π., σελ. 118-138.
22. Thoma, P.: «Familie und Psychische Krankhpit», στο: Geissler B. Thoma P.: ο.π., σελ. 139.
23. Gottschalch, w. u. a.: Sozialisations forschung, Frankfurt a/M. 1971, σελ. 30.
24. Crawford, R.: «Gesundheitsgefährdendes Verhalten: Zur Ideologie und Politik des Selbstschuldens», στο: Das Argument - Sonderband AS 30, Berlin (West) 1979, σελ. 6 κ.ε.
25. Crawford, R.: ο.π., σελ. 9.
26. Βλέπε σχετικά: Schmaedel, D.: «Soziale Normen im Bereich des Krankheits Verhaltens» στο: Ritter-Roehr, D. (H. G.): Der Arzt, sein Patient und die Gesellschaft, Frankfurt a/M. 1975, σελ. 29.
27. Πιο πάνω αναφερθήκαμε αναλυτικά σ' αυτό το θέμα.
28. Geissler, B.: Gesundheits - und Krankheitsverhalten», στο: Geissler, B. / Thomas P.: ο.π., σελ. 228 κ. ε.
29. Geissler, B.: Gesundheits - und Krankheitsverhalten: ο.π., σελ. 229-230.
30. Schmaedel, D.: ο.π., σελ. 44-45.
31. Geissler, B.: Gesundheits-und...: ο.π., σελ. 233.
32. Gleiss / Seidel / Abholz: Soziale Psychiatrie, Frankfurt a/M. 1973, σελ. 119-120.
33. Caesar, B.: Autoritaet in der Familie, Hamburg 1972, σελ. 29.
34. Caesar, B.: ο.π., σελ. 33.
35. Τζέρβις, Τ.: ο.π., σελ. 19-20.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΟΠΟΙΗΣΕΩΣ

ΑΡΕΤΗ ΤΟΥΝΤΑ-ΦΕΡΓΑΔΗ

Η ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης¹ ανάγεται σε μακρινές εποχές και η μορφή της –πολιτική, θρησκευτική, ηθική, οικονομική– ποικίλλει εξελικτικά από τους πολιτικοκοινωνικούς θεσμούς που επισφραγίζουν κάθε ιστορική περίοδο. Πρώτη εμφανίζεται η έννοια της «πολιτικής ενότητας», έννοια που η Ρώμη κληροδότησε στους ευρωπαίους. Με την ιδέα της ενότητας της Ευρώπης ασχολούνται οι ευρωπαϊκές θεωρίες στη διάρκεια των αιώνων που ακολουθούν προπαρασκευάζοντας με τον τρόπο αυτό την οικοδόμηση της ενωμένης Ευρώπης όπως εμφανίζεται στις μέρες μας.²

Οι εκπρόσωποι αυτών των θεωριών, φιλόσοφοι, ποιητές, πολιτικοί, νομικοί, οικτίζουν για τον κατακερματισμό της Ευρώπης, τους ανταγωνισμούς, τους πολέμους στους οποίους εξαπλώνονται τα ευρωπαϊκά κράτη. Άλλοτε διακηρύττουν πως η ενότητα του ευρωπαϊκού πολιτισμού και της ευρωπαϊκής παιδείας επιβάλλει και επιτρέπει την πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης, άλλοτε προτείνουν τα κατάλληλα μέσα για μια σταδιακή ενοποίηση. Όλα όμως τα σχέδια που καταρτίζονται πηγάζουν από μια βαθειά αντίθεση προς τις χωριστικές τάσεις που επικρατούν στη δεδομένη εποχή, που συντάσσονται ή από μια ανεκπλήρωτη προσπάθεια ενότητας που σημειώθηκε στο παρελθόν ή ακόμα από μια επιθυμία να εκπληρωθεί αυτή στο μέλλον. Και προσβλέπουν στην οργάνωση της παγκόσμιας ειρήνης, αν λάβουμε υπόψη πως η Ευρώπη συγχέοταν τότε με τον πολιτισμένο κόσμο.³

Ο Pierre Dubois, σύγχρονος του βασιλιά της Γαλλίας Philippe le Bel, πρώτος εκφράζει έγγραφα την ευρωπαϊκή ιδέα. Θιασώτης της συγκεντρωτικής μοναρχίας ο Dubois στρέφεται κατά του Πάπα και προτείνει την κατάργηση της κοσμικής του εξουσίας. Παρόλη την προσήλωσή του στον μονάρχη του στο δίλημμα που επικρατούσε τότε «Πάπας ή Αυτοκράτορας», ο Dubois απαιτά ότι τα κυρίαρχα κράτη πρέπει να είναι ανεπηρέαστα από τις δυο αυτές δυνάμεις. Υποστηρίζει επίσης «ότι η ειρήνη μεταξύ των κρατών θα εξασφαλισθεί μόνο αν αποτραπεί ο πόλεμος με τα μέτρα που αρμόζουν σε κάθε περίπτωση και αν οργανωθεί η διεθνής διαιτησία». Και πράγματι προτείνει ένα σχέδιο διεθνούς διαιτησίας όπου η επίλυση των διαφορών θα επιτυγχάνεται με ειρηνικό τρόπο από μια «σύνοδο» (Conseile) στην οποία θα συμμετέχουν λαϊκοί ή εκκλησιαστικοί πρίγκιπες. Τα μέλη της συνόδου θα μπορούν να προσφεύγουν στην Αγία Έδρα.⁴

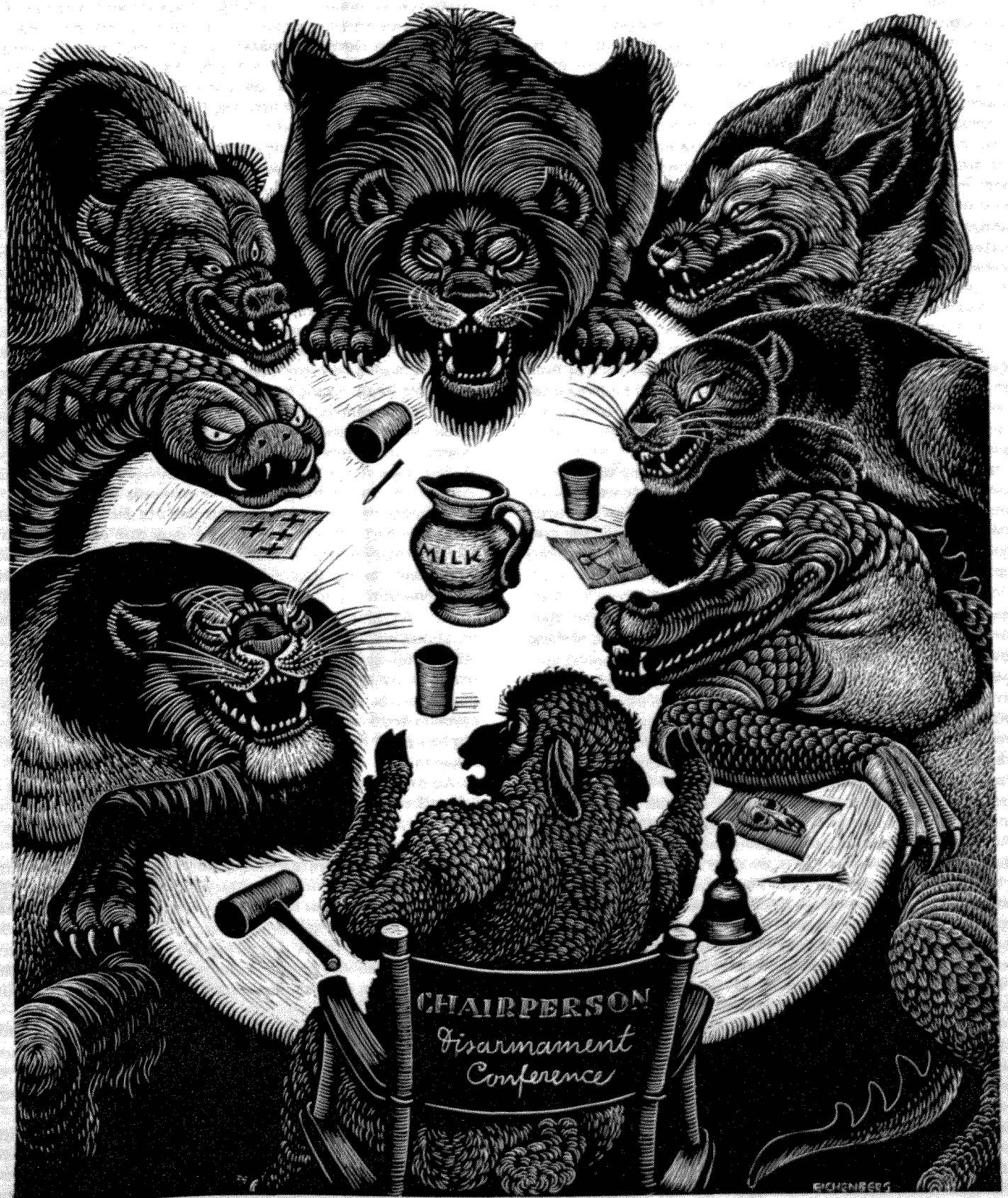
Το σχέδιο του Dubois περιείχε πολλές νεωτεριστικές ιδέες και εξέφραζε μια μεταβατική περίοδο όπου η υποχώρηση του χριστιανισμού δημιουργούσε ένα κενό που έπρεπε να πληρωθεί, όπου τα έθνη που σχηματίζονταν δεν είχαν συναίσθηση της νομικής έννοιας της κυριαρχίας. Γι' αυτό το λόγο δεν βρήκε απήχηση στην εποχή του, παρόλο που τα περισσότερα σχέ-

δια που αναπτύχθηκαν αργότερα και αφορούσαν την ευρωπαϊκή ενοποίηση ήταν άμεσα ή έμμεσα επηρεασμένα από τον Dubois.

Έναν αιώνα περίπου μετά τον Dubois, στα 1453, όταν η Κωνσταντινούπολη εκπορεύεται από τον Μωάμεθ ΙΙ, η τουρκική απειλή ξαναπαρουσιάζεται έντονη στην Ευρώπη και επιδρά στην αναζωπύρωση του ευρωπαϊκού πνεύματος. Τότε ακριβώς, ο Γάλλος τυχοδιώκτης Antoine Margin υποβάλλει στον Βασιλιά της Βοημίας Georges Podiebrad ένα αξιόλογο αλλά και παράτολμο σχέδιο.⁵ Η αρχή της μη επιθέσεως και η αρχή της αμοιβαίας βοήθειας μεταξύ των κρατών συνιστούσαν ουσιώδεις βάσεις του. Η ειρήνη διασφαλιζόταν με την ίδρυση μιας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας όπου λειτουργούσαν κοινά όργανα, η Συνέλευση και το Δικαστήριο. Προβλεπόταν επίσης ένας ομοσπονδιακός προϋπολογισμός, μια κοινή στρατιωτική δύναμη, μια διαιτητική διαδικασία. Η άρνηση του βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου ΧΙ να δεχθεί το σχέδιο και η εχθρότητα του Πάπα επέδρασαν καταλυτικά σ' αυτό.⁶

Η πολιτικοκοινωνική κατάσταση της «γεραιάς Ηπείρου» δεν επιτρέπει πάντα την ανάπτυξη ευρωπαϊκών θεωριών. Έτσι η διαίρεση που σημειώνεται στον ευρωπαϊκό χώρο κατά τον XVI αιώνα και που συνιστά βασική αρχή αυτής της περιόδου επιδρά ανασχετικά στη διαμόρφωση καινούργιων αντιλήψεων παρά το γεγονός ότι η Ευρώπη παραμένει μια πολιτιστική κοινότητα. Αντίθετα ο αιώνας που ακολουθεί θα είναι μεστός από ευρωπαϊκές θεωρίες. Ο Emeric Cuce με το βιβλίο του Le Nouveau Cypée εγκαινιάζει τον XVII αιώνα και διακηρύττει ότι φυσική κατάσταση της ανθρωπότητας είναι η ειρήνη κι όχι ο πόλεμος. Προτείνει την ελεύθερη διακίνηση ανθρώπων και αγαθών και πάνω σ' αυτές τις αρχές, την οικονομία δηλ. και την ανταλλαγή, στηρίζει το σχέδιό του για την εγκαθίδρυση της ειρήνης στην Ευρώπη. Η ειρήνη θα οργανωθεί από μια διαρκή συνέλευση που θα εδρεύει στην Βενετία και στην οποία θα συμμετέχουν όλοι οι εκπρόσωποι των χριστιανικών κρατών, ακόμα και της Ιαπωνίας, της Κίνας, της Αιθιοπίας, της Τουρκίας. Το σχέδιο επομένως του Cuce τείνει προς την εξασφάλιση της παγκόσμιας ειρήνης και σ' αυτό συναντάμε πολλές από τις ιδέες που έχουν ήδη εφαρμοσθεί σήμερα.⁷

Λίγο αργότερα, στην εποχή του Ερρίκου ΙV παρουσιάζεται το «Μεγάλο σχέδιο» (grand dessin) το οποίο βασίζεται στα επτά προσχέδια που ο δούκας του Sully, υποβάλλει στο βασιλιά της Γαλλίας και επισημαίνει την ανάγκη για μια αναδιάρθρωση (remodelage) της Ευρώπης η οποία πρέπει να διαιρεθεί σε δεκαπέντε κράτη. Η ειρήνη εξασφαλίζεται από τα «επαρχιακά συμβούλια» που εδρεύουν στην Βενετία, τη Νυρεμβέργη, το Δάντσιχ και τη Μπολάνια. Ανώτερο αυτών των συμβουλίων είναι το «Χριστιανικό Συμβούλιο» που αποτελείται από σαρά-

να μέλη τα οποία αντιπροσωπεύουν τα δεκαπέντε κράτη. Ένας συμμαχικός στρατός χρηματοδοτείται από όλα τα κράτη και εξασφαλίζει το σεβασμό των αποφάσεων των συμβουλίων.⁸

Οι θεωρητικοί σχεδιασμοί που προτείνονται για την ειρήνευση της Ευρώπης δεν είναι ικανοί να αποτρέψουν τους πολέμους που συνεχίζονται σχεδόν αδιάλειπτοι. Ο τριακονταετής πόλεμος (1618-1648) θα οδηγήσει στις Συνθήκες της Βεσφαλίας. Από τις διατάξεις τους θα πηγάζει μια διαφορετική πολιτική και εδαφική διαμόρφωση του ευρωπαϊκού χάρτη και, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με τις ευρωπαϊκές θεωρίες, η ηγεμονία ενός και μόνο κράτους: της Γαλλίας. Γι' αυτό δεν είναι παράδοξο που ένας Άγγλος μετανάστης στην Αμερική, ο William Penn, δημοσιεύει μια πραγματεία σύμφωνα με την οποία οι ηγεμόνες της Ευρώπης πρέπει να συνεννωθούν με ένα διαρκές συμβόλαιο. Βασικό όργανο αυτής της ενώσεως θα είναι μια δαίτα που θα απαρτίζεται από αντιπροσώπους των ευρωπαϊκών χωρών και θα διαθέτει μια ισχυρή στρατιωτική δύναμη, θα στηρίζεται δε στην αρχή της πλειοψηφίας.⁹

Ιδιαίτερη όμως σημασία για την πολιτική φιλοσοφία του XVII αιώνα παρουσιάζουν οι ιδέες του Leibnitz, ο οποίος βλέπει την ευρωπαϊκή ενότητα μέσα από ένα άλλο πρίσμα, ένα σύστημα που αρμόζει στη γενικότερη φιλοσοφία του: τη θεωρεί αναγκαία. Κεντρικό σημείο των θεωριών του Leibnitz αποτελεί η εγκαθίδρυση της ειρήνης ανάμεσα στους καθολικούς που θα διασφαλίζεται με τη σύσταση ενός διεθνούς δικαστηρίου που θα εδρεύει στη Lucerne.¹⁰

Αν και ο επόμενος αιώνας (XVIII) υπήρξε καρποφόρος σε καινούργιες ιδέες που αναφέρονταν σε όλους τους επιστημονικούς τομείς τα ευρωπαϊκά σχέδια που εμφανίστηκαν δεν ήταν πολυάριθμα. Εντούτοις ο αιώνας αυτός χαρακτηρίζεται από τις θεωρίες του αββά de Saint Pierre και του Kant. Την επάνδριον του Συνεδρίου της Ουτρέχτης (1712-1713) ο αββά de Saint Pierre συντάσσει ένα σχέδιο το οποίο περιλαμβάνει πέντε κεντρικά σημεία: 1) μια αδιάκοπη συμμαχία μεταξύ των κυρίαρχων κρατών, 2) την υποταγή των κρατών στις αποφάσεις μιας γενικής Συνελεύσεως ή «ευρωπαϊκής Σύγκλητος», 3) τη συνδρομή των κρατών στα έξοδα της συμμαχίας, 4) τη συλλογική επέμβαση εναντίον των κρατών που θα παρέβαιναν το σύμφωνο και την ανάληψη από μέρους τους των εξόδων του πολέμου, και 5) την αναθεώρηση του Συμφώνου που θα επιτυγχανόταν με απλή πλειοψηφία. Η ομοφωνία θα ήταν για τις περιπτώσεις που θα μετατρέπονταν τα σύνορα των κρατών μελών της συμμαχίας. Βασικό όργανο του σχεδίου του αββά de Saint Pierre ήταν η «ευρωπαϊκή Σύγκλητος» η οποία απαρτιζόταν από σαράντα μέλη και της αναγνωριζόταν νομοθετική και δικαστική εξουσία. Έδρα της οριζόταν η Ντιζόν ή το Στρασβούργο.¹¹

Οι θεωρίες του αββά de Saint Pierre έγιναν αντικείμενο κριτικής μελέτης από έναν άλλο μεγάλο διανοητή του XVIII αιώνα, τον Jean-Jaque Rousseau. Ο Γάλλος διανοούμενος συνοψίζει τις ιδέες του de Saint Pierre στην ύπαρξη μιας ευρωπαϊκής κοινωνίας που θα βασίζεται σε ένα ομοσπονδιακό σύνταγμα. Η δημιουργία αυτής της κοινωνίας θα είναι δυναμική, θα προέρχεται δηλ. από μια επανάσταση.¹²

Την ίδια περίπου εποχή, στα 1795, δημοσιεύεται το «Φιλοσοφικό σχέδιο διαρκούς ειρήνης» του Kant στο οποίο προτείνεται ένα ειδικό σύστημα για τη διασφάλιση της ευρωπαϊκής ειρήνης. Κοινοί νόμοι που θα διέπουν μια συνομοσπονδία κρατών και κοινή δικαστική βάση αποτελούν τα ουσιαστικότερα σημεία του συστήματος του Kant. Το «Δίκαιο» θα κυριαρχεί στις σχέσεις των ομόσπονδων κρατών και ταυτόχρονα θα συνιστά θεμέλιο για την επίλυση των διαφορών τους.¹³

Οι ανωτέρω θεωρίες του Kant εμφανίζονται στα χρόνια της

γαλλικής επανάστασης η οποία επισφραγίζει το τέλος του XVIII αιώνα και επιφέρει, μαζί με την ναπολεόντια περίοδο που ακολουθεί, ριζικές ανακατατάξεις στην εδαφική και πολιτικοκοινωνική δομή της Ευρώπης. Ο κοινός κίνδυνος που αντιμετωπίζουν τα ευρωπαϊκά κράτη από το ναπολεόντιο επεισόδιο συντελεί ώστε οι Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής εκείνης να συμμαχιστούν κατά του Βοναπάρτη. Από τότε αρχίζουν να διαφαίνονται και τα πρώτα σπέρματα συνεργασίας των Μεγάλων Δυνάμεων που μετά την ήττα της Γαλλίας θα οδηγήσουν σε μια πρώτη ουσιαστική προσπάθεια για την οργάνωση της Ευρώπης.¹⁴ Ας σημειωθεί όμως ότι η οργάνωση αυτή οφείλεται κατά ένα μεγάλο ποσοστό και στο γενικότερο ρόλο που διαδραμάτιζε τότε η Ευρώπη σ' ολόκληρο τον κόσμο ως έννοια γεωγραφική και οικονομική.¹⁵

Η συνεργασία των μεγάλων Δυνάμεων που παρατηρείται μετά το 1815 εκφράζεται στο σύστημα της ευρωπαϊκής συμφωνίας, θεμέλια του οποίου αποτελούν τρεις από τις συνθήκες που υπογράφηκαν στα πλαίσια του Συνεδρίου της Βιέννης: η τελική πράξη της Βιέννης, οι Συνθήκες της Ιερής Συμμαχίας και Τετραρχίας. Με την πρώτη συνθήκη οι Μεγάλες Δυνάμεις επέβαλαν τη διατήρηση του παλαιού απολυταρχικού καθεστώτος και καθόρισαν τον ευρωπαϊκό χάρτη στηριζόμενες στην αρχή της νομιμότητας και της ισοροπίας των δυνάμεων. Οι άλλες δυο συνθήκες που υπογράφηκαν λίγους μήνες αργότερα αποσκοπούσαν ουσιαστικά, η μεν πρώτη στη διασφάλιση των ρωσικών συμφερόντων, αφού άλλωστε ήταν έργο του τσάρου Αλέξανδρου του Α', η δε δεύτερη στη συνεργασία των μεγάλων Δυνάμεων για να αναχαιτισθεί ο γαλλικός ιμπεριαλισμός σε περίπτωση αναβιώσεώς του, αλλά και στη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Οι σκοποί που οι Μεγάλες Δυνάμεις έταξαν με την Τετραρχία θα εκπληρώνονταν βάσει του μηχανισμού που καθόριζε το άρθρο 6 της Συνθήκης: πράγματι το άρθρο αυτό προέβλεπε τη σύγκληση συνεδρίων όπου οι Δυνάμεις, Αγγλία, Αυστρία, Ρωσία, Πρωσία θα προσπαθούσαν να χαράξουν κοινή πολιτική γραμμή για να ρυθμίσουν τα μεγάλα προβλήματα που αφορούσαν την Ευρώπη αλλά και όσα αναφύονταν έξω από αυτή. Το σύστημα επομένως της ευρωπαϊκής συμφωνίας δεν επέβαλε καμιά διαρκή οργάνωση και η εγγύηση του καθεστώτος της Βιέννης προέκυπτε από το γεγονός και μόνο ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις κυβερνούσαν τότε την Ευρώπη.¹⁶

Ας τονισθεί ότι η ευρωπαϊκή συμφωνία επέδρασε ώστε να εξελιχθεί το ευρωπαϊκό και διεθνές δημόσιο δίκαιο με την εγκαθίδρυση νομικών κανόνων σε ποικίλα θέματα και την ίδρυση διεθνών δημοσίων υπηρεσιών.¹⁷

Παρά την έλλειψη συγκεκριμένων αρχών, το σύστημα της ευρωπαϊκής συμφωνίας θα εξελιχθεί στη διάρκεια του XIX αιώνα και όταν ακόμα θα επέλθουν εδαφικές ή πολιτικές μεταβολές στον χάρτη της Ευρώπης του 1815, και θα διατηρηθεί μέχρι την έκρηξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Τα βασικά του χαρακτηριστικά θα εξασθενίσουν σε δύο κρίσιμες ιστορικές φάσεις: μετά τη σύρραξη του 1914-1918 και μετά την οικονομική κρίση του 1929.¹⁸

Η οργάνωση όμως της Ευρώπης που σημειώνεται κατά τον XIX αιώνα δεν αποθαρρύνει την ανάπτυξη θεωριών σχετικών με την ευρωπαϊκή ενοποίηση. Οι θεωρίες του List ο οποίος γύρω στα 1840 αναλύει την ιδέα της *Mittleuropa*, του Saint-Simon και του Proudhon σηματοδοτούν αυτόν τον αιώνα.

Είναι γεγονός πως το σύστημα της ευρωπαϊκής συμφωνίας όπως εφαρμόστηκε στηριγμένο στις αρχές της νομιμότητας και της ισοροπίας των δυνάμεων, παρέβλεψε το δικαίωμα των λαών για εθνική αποκατάσταση συνέπεια του οποίου ήταν η α-

νάπτυξη δυο νέων ιδεολογικών δυνάμεων: του εθνικισμού και του φιλελευθερισμού.¹⁹ Οι δυνάμεις αυτές εκδηλώνονται έντονα στα 1830 και στα 1848. Εθνικιστικά κινήματα ξεπούν και στην Αυστρία η οποία συναπαρτίζεται από ένα μωσαϊκό εθνοτήτων και ελέγχει τα γερμανικά κρατίδια. Το «σύστημα» Μέττερνιχ βρίσκεται σε αδυναμία να αντιμετωπίσει τα εθνικιστικά κινήματα γι' αυτό και δεν εμποδίζει την ανάπτυξη της έννοιας της *Mittleeuropa*, έννοια που εμφανίζεται για πρώτη φορά στο έργο του *Frederic List*. Ο *List* είναι ο «θεωρητικός μιας εθνικής οικονομίας που θα επιτρέψει σε κάθε λαό να αρخεσθεί στον εαυτό του και του οποίου οι παραγωγικές δυνάμεις-γεωργία, βιομηχανία, εμπόριο θα είναι αλληλέγγυες και θα ισορροπούνται αρμονικά». Ήταν αντίθετος σε μια οικονομία ελεύθερης ανταλλαγής και προσέβλεπε στην οργάνωση ενός εκτεταμένου ομοσπονδιακού κράτους που θα συνιστούσε μια εμπορική ενότητα και θα περιλάμβανε τα μικρά γειτονικά έθνη, Δανία, Ολλανδία, Βέλγιο, Ελβετία. Το κράτος αυτό, κατά τον *List*, θα συνέχιζε το αποικιακό έργο προς το Δούναβη και τη Μεσόγειο, έργο που είχε αρχίσει από την εποχή του Καρόλου VI και της Μαρίας Θηρεσίας.

Οι ιδέες του *List* επηρέασαν αισθητά τον Μέττερνιχ ο οποίος για να καταστείλει τα εθνικιστικά κινήματα που συντάρασαν τότε την Αυστρία, οραματιζόταν να εγκαθιδρύσει στην Ευρώπη έναν εκτεταμένο οικονομικό χώρο.²⁰ Αργότερα, τον Νοέμβριο του 1848, μετά την πτώση του Μέττερνιχ και αφού από την άνοιξη του ίδιου χρόνου έχουν ήδη ξεσπάσει τοπικές επαναστάσεις στο αυστριακό και γερμανικό έδαφος, ο αυστριακός καρδινάλιος *Schwarzenberg*, σκέφτεται να τροποποιήσει την ισορροπία στην κεντρική Ευρώπη, σύμφωνα με τα πρότυπα του Μέττερνιχ. Με την είσοδο των αψβουργικών κρατών στη γερμανική ομοσπονδία θα ιδρυθεί μια πελώρια αυτοκρατορία η οποία θα κυβερνάται από έναν συγκεντρωτικό οργανισμό που θα υψάγεται στις αρχές της Βιέννης. Οι προσπάθειες που καταβάλλονται αυτή τη χρονική περίοδο για τη συγκρότηση μιας οικονομικής *Mittleeuropa* υπαγορεύονται σε μεγάλο βαθμό από την επιθυμία ικανοποίησης των αυστριακών συμφερόντων και τα επαναστατικά κινήματα του 1848 παίζουν καθοριστικό ρόλο σ' αυτή την προσπάθεια.²¹

Την ίδια περίπου εποχή που ο *List* εκφράζει τις ιδέες του, ένα άλλο σχέδιο εμφανίζεται και συνιστά τον χάρτη της ευρωπαϊκής ιδέας. Πρόκειται για το σχέδιο που καταρτίζεται από τον *Saint-Simon* ο οποίος με τις θεωρίες του προσπαθεί να αποδείξει την ανεπάρκεια των συστημάτων που εκπονήθηκαν στο παρελθόν και απέβλεπαν στην οργάνωση της Ευρώπης. Στο σχέδιο του *Saint-Simon* η ένωση της Γαλλίας και της Αγγλίας αποτελεί τον κύριο μοχλό για την αναδιοργάνωση της Ευρώπης. Η δομή της Ευρώπης θα στηρίζεται στο αγγλικό κοινοβουλευτικό σύστημα, το μόνο πολιτικό καθεστώς που ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του ορθολογισμού, και θα έχει έναν κληρονομικό βασιλιά, πνευματικό και πολιτικό αρχηγό. Θα βασιλεύει επίσης και στο «μεγάλο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο» που θα αποτελείται από δυο συνελεύσεις την Άνω και την Κάτω Βουλή (*Chambre Haute-Chambre Bass*). Η κατώτερη Βουλή η Βουλή των ευρωπαϊκών κοινοτήτων, όπως αποκαλείται, θα συναπαρτίζεται από ανθρώπους φωτισμένους που θα πρέπει να διακατέχονται από έναν «ευρωπαϊκό πατριωτισμό» και θα κρίνουν σύμφωνα με το γενικό συμφέρον. Οι εξουσίες του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου θα είναι οικονομικής φύσεως και θα αφορούν έργα γενικού ενδιαφέροντος καθώς και τη δημόσια εκπαίδευση ολόκληρης της Ευρώπης. Το σχέδιο του *Saint-Simon*, αν και αποτέλεσε τη βάση για την ίδρυση των ευρωπαϊκών κοινοτήτων που συντελέστηκε στις μέρες μας, δεν κα-

θόριζε επακριβώς το βαθμό αυτονομίας που θα διέθεταν τα κράτη μέλη της ομοσπονδίας.²²

Στους μεγάλους διανοητές του XIX αιώνα ανήκει και ο *Proudon* ο οποίος βαθεία επηρεασμένος από τις μεταβολές που επιφέρει στον αιώνα του η αρχή των εθνοτήτων, αντιστρατεύεται το εθνικιστικό κίνημα αλλά αναγνωρίζει το δικαίωμα για αυτοδιάθεση των λαών που ευπλόαρχει σ' αυτό. Πιστεύει ότι οι εθνοτήτες κρύβουν έναν υπολογίσιμο κίνδυνο: την ίδρυση ισχυρών και ανεξαρτήτων κρατών που θα οδηγηθούν σταδιακά σε πολέμους. Μοναδικός τρόπος για να επικρατήσει η ειρήνη, η ελευθερία, το δίκαιο, η δικαιοσύνη είναι να επιβληθεί στην Ευρώπη το ομοσπονδιακό σύστημα. Η κοινότητα, που πρέπει να στηρίζεται στο δίκαιο και όχι στον αριθμό των ατόμων που την συναπαρτίζουν, μπορεί να εξασφαλίσει στους ανθρώπους της την ελευθερία και τη δικαιοσύνη, γιατί στους κόλπους της τα προβλήματα έχουν τη δυνατότητα να επιλυθούν με βάση τη γνωριμία των ανθρώπων και την καθημερινή εμπειρία. Αν η Ευρώπη οργανωθεί σε ομοσπονδία, θα αποτελέσει μια «συνομοσπονδία των συνομοσπονδιών» και θα συμπεριλάβει τα διάφορα κρατίδια, ιταλικά, ελληνικά, σκανδιναβικά, τα οποία θα προσδεθούν με τα μεγάλα ευρωπαϊκά κράτη σύμφωνα με το αποκεντρωτικό σύστημα. Η αντίθεση του *Proudon* προς την αρχή των εθνοτήτων επέδρασε αρνητικά στην αποδοχή των ιδεών του από την κοινωνία της εποχής του. Η επιρροή τους στο ευρωπαϊκό κίνημα σημειώνεται αργότερα.²³

Οι θεωρίες όμως του *Proudon*, του *Saint-Simon*, το σύστημα της ευρωπαϊκής συμφωνίας δεν αποτελούν τις μόνες θεωρητικές ή πραγματικές προσπάθειες που σημειώνονται στη διάρκεια του XIX αιώνα για την οργάνωση της ευρωπαϊκής ειρήνης. Μετά το 1850, η βιομηχανική επανάσταση και η τεχνολογική πρόοδος, επιδρούν στην αύξηση των διεθνών ζητημάτων που η ρύθμισή τους απαιτεί την συνεργασία των μελών της διεθνούς κοινότητας σε θέματα τεχνικής φύσεως. Η συνεργασία αυτή οδηγεί βαθμιαία στη δημιουργία των δημοσίων διεθνών ενώσεων στους κόλπους των οποίων συμμετέχουν σχεδόν αποκλειστικά, ευρωπαϊκά κράτη. Μ' αυτό τον τρόπο τοποθετούνται οι πρώτες βάσεις της διεθνούς συνεργασίας που στην αρχική της μορφή πηγάζει από γενικότερες διεθνείς ανάγκες.

Μετά τον Α' Μεγάλο Πόλεμο οι ανάγκες πληθαίνουν. Η οικονομική εξαθλίωση της Ευρώπης σε συνδυασμό με την πολιτική της παρακμή επιβάλλει την εμφάνιση νέων σχημάτων. Έτσι παρουσιάζεται η Κοινωνία των Εθνών, ο πρώτος παγκόσμιος διεθνής οργανισμός, η ίδρυση της οποίας αποτελεί σημαντικότατο σταθμό στην εξέλιξη της διεθνούς πολιτικής. Πρωταρχικός σκοπός της Κ. τ. Ε., που οριζόταν άλλωστε και στο προοίμιο του Συμφώνου της, ήταν η προάσπιση και διατήρηση της διεθνούς συνεργασίας και ασφάλειας καθώς και η προώθηση της διεθνούς συνεργασίας σε παγκόσμια κλίμακα. Ας σημειωθεί πως η καινοτομία του Οργανισμού της Γενεύης βρισκόταν στον τρόπο με τον οποίο τα ιδρυτικά μέλη της αποφάσισαν να εφαρμόσουν το σκοπό του, τις διαδικασίες και τους μηχανισμούς για τη διαφύλαξη της ειρήνης του κόσμου. Η Κ. τ. Ε. όμως, όπως άλλωστε και νωρίτερα οι δημόσιες διεθνείς ενώσεις, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εξυπηρετούσαν την προσπάθεια για την Ευρωπαϊκή ενοποίηση. Ωστόσο προώθησαν τη διεθνή συνεργασία αλλά και τη συνεργασία των ευρωπαϊκών κρατών αφού ο χαρακτήρας τους ήταν κατά κύριο λόγο ευρωπαϊκός.²⁴

Αλλά απόπειρες για την ενοποίηση των κρατών σε καθαρά ευρωπαϊκά πλαίσια σημειώνονται και πριν και μετά την ίδρυση της Κ. τ. Ε. Τα Ευρωπαϊκά κινήματα που, στη διάρκεια του XX αιώνα συντελούν στην ανάπτυξη και εξέλιξη της ευρωπαϊ-

κής ιδέας, δεν περιορίζονται στην ανάπτυξη θεωρητικών σχεδιασμών. Το κλίμα της εποχής βοηθά ώστε οι ιδέες των διανοητών να γίνουν γνωστές σε ένα ευρύτερο κοινό. Έτσι στα 1900 ο κοινωνιολόγος και νομικός *Anatol Leroy-Beaulieu* συγκαλεί στο Παρίσι το «Συνέδριο των Πολιτικών Επιστημών» στη διάρκεια του οποίου προτείνει την επίλυση των ευρωπαϊκών προβλημάτων με τη σύσταση μιας «ευρωπαϊκής ομοσπονδίας». Και υποστηρίζει πως η ομοσπονδία αυτή δεν πρέπει να συσταθεί με πρότυπο τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, τονίζοντας μ' αυτό τον τρόπο τη πολιτική ιδιομορφία των ευρωπαϊκών κρατών.²⁵

Αντίθετα, την ανάγκη ιδρύσεως μιας ευρωπαϊκής ομοσπονδίας που θα προσομοιάζει σ' εκείνες των Ηνωμένων Πολιτειών της Β. Αμερικής, της Βρετανικής Αυτοκρατορίας ή της Ρωσίας επικαλείται ο αυστριακός ιδεολόγος *M. Coudenhove-Kalergi* που προσπαθεί να αναμορφώσει την ευρωπαϊκή ιδέα. Ο *M. Coudenhove-Kalergi* πιστεύει πως η αποδιοργάνωση της Ευρώπης που παρατηρήθηκε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο είχε ολέθριες επιπτώσεις στην πολιτική και κοινωνική της εξέλιξη. Πιστεύει ακόμα ότι οι ευρωπαϊκές εθνότητες όπως άλλωστε και ολόκληρη η Ευρώπη διατρέχουν τον κίνδυνο να αλλοτριωθούν από τις διεθνείς δυνάμεις που εξελίσσονται. Γι' αυτό πρέπει να συσπειρωθούν σε μια ομοσπονδία κρατών προς την οποία τα ευρωπαϊκά κράτη θα εκχωρήσουν την κυριαρχία τους. Η ολοκλήρωση της ομοσπονδίας θα συντελεσθεί σταδιακά. Πρώτα θα ιδρυθεί ένα Πανευρωπαϊκό Γραφείο έργου του οποίου να είναι η σύγκληση τακτικών περιοδικών συνελεύσεων. Σε δεύτερο στάδιο θα υπογραφεί μια υποχρεωτική συνθήκη, συνθήκη διατήσεως και εγγυήσεως στην οποία θα συμβληθούν όλα τα δημοκρατικά κράτη της Ευρώπης. Τελευταία προβλέπεται η ίδρυση μιας «πανευρωπαϊκής τελωνειακής ενώσεως» που θα ολοκληρωθεί βαθμιαία. Η «Πανευρώπη», έτσι ονομάζει ο *Coudenhove-Kalergi* την ομοσπονδία του, θα περιλαμβάνει τη βουλή των εθνότητων η οποία θα απαρτίζεται από 300 βουλευτές και τη βουλή των κρατών όπου θα συμμετέχουν 27 μέλη που θα εκπροσωπούν τις ισάριθμες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις. Τέλος, καθορίζονται τα γεωγραφικά όρια της Πανευρώπης, οι σχέσεις της με την Αμερική και την Κοινωνία των Εθνών.

Είναι γεγονός πως οι παραπάνω θεωρίες αναπτύσσονται σε εποχή που οι διεθνείς συγκυρίες ευνοούν την προσπάθεια για μια έμπρακτη εφαρμογή τους.²⁶ Αρχικά ο *Coudenhove-Kalergi* ιδρύει τη «Πανευρωπαϊκή Ένωση» που την προεδρία της αναλαμβάνει ο *Aristide Briand*. Αργότερα, στα 1927 συγκαλεί στη Βιέννη Πανευρωπαϊκό Συνέδριο, όπου για πρώτη φορά το ευρωπαϊκό πρόβλημα γίνεται δημόσια γνωστό.²⁷ Και στα 1929 η γαλλική κυβέρνηση εκφράζοντας τη θεωρητική και ιδεολογική προσπάθεια έξι περίπου αιώνων, προτείνει επίσημα στην Κ. τ. Ε., την ίδρυση μιας ευρωπαϊκής συνομοσπονδίας. Η πρόταση γίνεται από τον *Briand*, πρωθυπουργό της Γαλλίας ο οποίος στις 5 Σεπτεμβρίου του 1929 δηλώνει στη Συνέλευση της Κ. τ. Ε. ότι η γεωγραφική συγκρότηση των ευρωπαϊκών λαών επιβάλλει την ύπαρξη ενός ομοσπονδιακού δεσμού που θα τους συνδέει. Ο ομοσπονδιακός αυτός δεσμός πρέπει να επιτευχθεί κυρίως στον οικονομικό τομέα, και αν δεν θίγει την κυριαρχία των ευρωπαϊκών κρατών θα επιδράσει εποικοδομητικά στην πολιτική και κοινωνική ανάπτυξη της Ευρώπης.²⁸

Οι προτάσεις του *Briand* επηρέασαν θετικά τους αντιπρόσωπους των κρατών-μελών της Κ. τ. Ε., οι οποίοι του ανέθεσαν τη σύνταξη ενός υπομνήματος. Σκοπός τους ήταν να υποβάλλουν το υπόμνημα στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις ώστε να διαπιστώσουν αν αυτές είχαν πρόθεση να συμβάλλουν στην πραγματοποίηση της ομοσπονδίας. Ο *Briand* προχώρησε στη σύντα-

ξη του υπομνήματος το οποίο έφερε χρονολογία 1η Μαρτίου 1930 και τίτλο «Υπόμνημα επι της οργανώσεως ενός καθεστώτος ευρωπαϊκής ενώσεως». Δυο σημεία όμως του σχεδίου αυτού προκάλεσαν την έκπληξη των ευρωπαϊκών κρατών: α) το οικονομικό πρόβλημα της Ευρώπης θεωρείτο σπουδαιότερο από το πολιτικό, β) δεν προσδιοριζόταν με σαφήνεια η μορφή της συνεργασίας των ευρωπαϊκών κρατών.²⁹

Ας σημειωθεί ότι μόνο η Γιουγκοσλαβία αποδέχθηκε ορισμένα σημεία του υπομνήματος *Briand*. Η Μεγάλη Βρετανία υποστήριξε πως η ίδρυση μιας ευρωπαϊκής ενώσεως, με τις προϋποθέσεις που ορίζονταν, θα υποδαύλιζε το διεθνή ανταγωνισμό και την εχθρότητα των κρατών σε παγκόσμια κλίμακα.

Η αρνητική αποδοχή του υπομνήματος *Briand* από τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις οδήγησε στην αποτυχία των προσπαθειών που καταβλήθηκαν εκείνη τη χρονική περίοδο και έτειναν στην πραγματοποίηση μιας ευρωπαϊκής ενώσεως. Η αποτυχία αυτή οφείλεται σε δυο σημαντικά γεγονότα: α) η εκλογική νίκη του Hitler στη Γερμανία, στις 14 Σεπτεμβρίου 1930, προοιωνίζε τις μετέπειτα επιτυχίες του, β) τα εσωτερικά προβλήματα των ευρωπαϊκών κρατών που οδήγησαν βαθμιαία στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν άφηναν μεγάλα περιθώρια στις κυβερνήσεις της Ευρώπης για την οργάνωσή της.³⁰

Συμπεράσματα.

Οι πρώτες θεωρίες που ασχολούνται με την ευρωπαϊκή ενοποίηση εμφανίζονται προς το τέλος του Μεσαίωνα και τις αρχές της Αναγεννήσεως, όταν το φεουδαρχικό σύστημα αρχίζει να υποχωρεί, και στην Ευρώπη αναπτύσσονται τα πρώτα εθνικά ανεξάρτητα κράτη. Η κατάσταση που επικρατεί στον ευρωπαϊκό χώρο εξαιτίας των αδιάκοπων πολέμων, επισύρει την προσοχή των διανοητών οι οποίοι προτείνουν ποικίλους θεωρητικούς σχεδιασμούς για την ενοποίηση και την ειρήνευση της Ευρώπης. Έτσι τα πρώτα σχέδια πηγάζουν από μια πραγματική ανάγκη, την ανάγκη συσπειρώσεως των ευρωπαϊκών κρατών που θα έχει σαν πρωταρχικό μέλημα την εγκαθίδρυση της ειρήνης μεταξύ τους. Στην αρχική τους δηλ. μορφή εμφανίζονται σαν μια προσπάθεια περιορισμού των πολέμων.

Τα περισσότερα σχέδια προβλέπουν συνήθως μια ενοποιημένη Ευρώπη που θα στηρίζεται στο ομοσπονδιακό σύστημα και πολλοί από τους θεωρητικούς βασίζουν αυτή τους την άποψη στην κοινή πολιτιστική παράδοση των ευρωπαϊκών λαών. Στα σχέδια αυτά, που συνεχίζουν να αναπτύσσονται όλους σχεδόν τους αιώνες που ακολουθούν, οι συντάκτες τους, εξευρισκουν και προτείνουν στους ηγεμόνες της Ευρώπης μεθόδους οι οποίες θα επιτρέψουν την ειρηνική επίλυση των διαφορών που θα ανακύψουν μεταξύ των κρατών-μελών της ενώσεως. Οι θεσμοί που προβλέπονται είναι συνήθως αντιπροσωπευτικοί και άλλοτε προσλαμβάνουν τη μορφή κοινοβουλίων άλλοτε εμφανίζονται ως μόνιμα συνέδρια, και άλλες φορές ως παγκόσμιες συνελεύσεις ή παγκόσμια δικαστήρια.

Οι θεωρητικοί όμως σχεδιασμοί, που πολλές φορές κρίθηκαν ως ουτοπιστικοί, δεν αρκούν για την πραγματοποίηση μιας ευρωπαϊκής ενώσεως. Έτσι η πρώτη μορφή συνεργασίας των ευρωπαϊκών κρατών που αποσκοπεί στην οργάνωση και διατήρηση της ειρήνης στον ευρωπαϊκό χώρο θα προκύψει μετά από γεγονότα ιστορικοπολιτικής σημασίας, μετά δηλ. τη γαλλική επανάσταση του 1789, η οποία επηρεάζει ριζικά την πολιτική και κοινωνική εξέλιξη της Ευρώπης.

Την εποχή αυτή, στα 1815, οι Μεγάλες Δυνάμεις εφαρμόζουν το σύστημα της ευρωπαϊκής συμφωνίας σκοπός του οποί-

ου είναι η προάσπιση της ειρήνης που οι ίδιες έχουν επιβάλλει στη Βιέννη. Αν και το σύστημα αυτό αποβλέπει ουσιαστικά στη διασφάλιση των κυριαρχικών συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων, εντούτοις αποτελεί την πρώτη μορφή οργάνωσης ευρωπαϊκών κρατών, με συγκεκριμένους σκοπούς και στόχους που θα επιτυγχάνονται με καθορισμένα μέσα.

Παρόλο που το σύστημα της Ευρωπαϊκής συμφωνίας διαρκεί έως τις αρχές του Α΄ Μεγάλου Πολέμου οι αδυναμίες του φαίνονται πολύ νωρίς, γεγονός που επιδρά ίσως στην εμφάνιση και άλλων θεωριών σχετικών με την ευρωπαϊκή ενοποίηση.

Σπουδαιότερη θέση στον τομέα των ευρωπαϊκών δοξασιών κατέχουν οι ιδέες του Μ. Coudenhove-Kalergi που αναπτύσσονται στα πρώτα χρόνια του μεσοπολέμου. Οι διεθνείς συγκυρίες της εποχής επιτρέπουν στη γαλλική κυβέρνηση να αναλάβει την πρωτοβουλία για μια ουσιαστική προσπάθεια πραγματοποίησης των παραπάνω θεωριών. Η απόπειρα όμως αυτή ναυαγεί. Τα πρώτα σημάδια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έχουν αρχίσει να εμφανίζονται στο πολιτικό στερέωμα της Ευρώπης.

Τελειώνοντας την ιστορική επισκόπηση της ευρωπαϊκής ιδέας, θα πρέπει να τονισθεί, ότι οι διάφορες θεωρίες που αναπτύχθηκαν από τον Μεσαίωνα έως τις αρχές του 20ου αιώνα κατέδειξαν α) την ανάγκη για μια ευρωπαϊκή ενοποίηση και β) τους βασικούς θεσμούς και μεθόδους βάσει των οποίων θα ήταν εφικτή αυτή η ενοποίηση. Οπωσδήποτε όμως η οργάνωση των ευρωπαϊκών κρατών, που σημειώθηκε στις μέρες μας, οφείλεται πρώτιστα στην πρωτοβουλία των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων που κατανόησαν το πρόβλημα, αλλά είχαν και την δυνατότητα να το πραγματοποιήσουν.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η ιστορική καταγωγή της ευρωπαϊκής ιδέας αποτελεί ταυτόχρονα και την ιστορική προέλευση των διεθνών οργανισμών και χαρακτηρίζεται από δυο βασικά ιδεολογικά ρεύματα: μια αντίληψη ηπειρωτική που υποδιαιρείται σε λατινική και γερμανική και μια αγγλοσαξωνική. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της πρώτης κατηγορίας είναι οι Pierre Dubois, Emeric Cruce, Sully, de Saint-Pierre, Leibnitz, Kant. Τη δεύτερη αντιπροσωπεύουν οι William Pennu, Jhon Bellers, Jeremie Bentham, Βλ. C. Rousseau, Droit International Publique, T. II, Les sujets de Droit. (1974)-pp. 453-461.
2. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα, εποχή που αρχίζουν να αναπτύσσονται οι πρώτες θεωρίες, η εκκλησία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στα ευρωπαϊκά πράγματα. Η πολιτική σύνταξη μιας ενωμένης ευρώπης συνιστά βασική αρχή αυτής της περιόδου, αρχή που διεκδικείται από δυο δυνάμεις που κυριαρχούσαν τότε: τον Πάπα και τον Αυτοκράτορα. Οι δυνάμεις αυτές είχαν σκοπό να οργανώσουν την Ευρώπη αλλά η αρχή της ενότητας έφερε το αντίθετο αποτέλεσμα: διαίρεσε βαθιά τη μεσαιωνική Ευρώπη. Ας σημειωθεί πως οι διάφορες εθνότητες δεν είχαν παρά μια υποτυπώδη συνείδηση της ατομικότητάς τους. Δέχονταν ότι υπεράνω των λαών και των βασιλέων έπρεπε να υπάρχει μια γενική, μια παγκόσμια δύναμη, ισαροκρατική επηρεασμένη από την χριστιανική διδασκαλία. Αργότερα, στην Αναγέννηση, μια άλλη αρχή κυριαρχεί στα ευρωπαϊκά πράγματα. Η διαίρεση της Ευρώπης που δεν είναι μόνο πολιτική, αλλά ταυτόχρονα θρησκευτική και οικονομική Βλ. L. Cartou, Precis des organisations européennes (1967), III, ILVII, XVII, XVIII, XX, XXXVII, XXXVIII. Για την έννοια της πολιτικής ενότητας στη διάρκεια της ευρωπαϊκής περιόδου βλ. επίσης C. Lange, Histoire de la doctrine pacifique et de son influence sur le developement du droit, R.C.A.D.I., III (1926), 175-423 στη σελ. 201, και στις σελ. 202-207.
3. Τα σχέδια αυτά δεν ανταποκρίνονταν πάντα στην πραγματικότητα. Συνήθως ήταν ουτοπικά. P. Teitgen, Europe de l'ouest, στο Les organisations Regionales-Internationales, F.I. (1971), 9. Θ. Χριστοδουλίδης, Εισαγωγή εις την Γενικήν Θεωρίαν των Διεθνών

Οργανισμών, (1976) 63-77, στη σελ. 66. Πληροφοριακά αναφέρεται και το άρθρο του C. Dupuis «Les antecedents de la S.D.N.», R.C.A.D.I., II (1937), 5-109.

4. B. Voyenne, Histoire de l' idee européenne, (1964), - 52-58. L. Cartou, op. cit., XXXIX, LX. C. Lange, op. cit., 207-209.
5. Το σχέδιο αυτό έμεινε γνωστό στην ιστορία ως «σχέδιο Podiebrad» γιατί ο βασιλιάς της Βοημίας επέφερε στα γραπτά του Marin οοβαρές τροποποιήσεις. Ας σημειωθεί πως το σχέδιο ήταν αισθητά επηρεασμένο από τις ιδέες του Dubois.
6. B. Voyenne, op. cit., p. C. Lange, op. cit., 209-211.
7. Ο πλήρης τίτλος του βιβλίου του Cruce που δημοσιεύθηκε το 1623, είναι: «Le nouveau Cynée ou Discours des Occasions et Moyens de établir une Paix Générale et la liberté du commerce par tout le monde. Ο Cruce υποστηρίζει το απάνθρωπο του πολέμου και πιστεύει πως: La guerre est sans profit». Προχωρεί δε ακόμα περισσότερο προτείνοντας λύσεις για τη διασφάλιση της ειρήνης: «Le labourage nourrit un Etat et le trafic l' agrandit». Voilà les conquêtes pacifiques auxquelles il convient de consacrer l' activité humaine». B. Voyenne, op. cit., Η πρόταση του για την ελεύθερη διακίνηση «ανθρώπων και αγαθών» υπενθυμίζει πολλά από τα μέτρα που ισχύουν σήμερα στις χώρες της Ε.Ο.Κ.
8. Ο Sully, ονομάζει το Χριστιανικό Συμβούλιο Conseil tres Chretien και από τα σαράντα μέλη του τέσσερα αντιστοιχούν στα μεγάλα κράτη και δυο στα μικρότερα. Βλ. B. Voyenne, op. cit. 73-84, L. Cartou, op. cit., LX-XLI, C. Lange, op. cit., 241-248.
9. Ο Penn καθορίζει τον αριθμό των ψήφων βασιζόμενος στη δημογραφική και οικονομική δυνατότητα του συμβαλλόμενου κράτους. Π.χ. αναγνωρίζει οκτώ αντιπροσώπους για την Ιταλία, τέσσερις για την Πολωνία, τις Ενωμένες Επαρχίες (Βέλγιο-Ολλανδία και Σουηδία), δώδεκα για τη Γερμανία κ.λ.π. Ο Penn δέχεται στον όμιλο των ευρωπαϊκών κρατών την Τουρκία και τη Ρωσία, όπως άλλωστε και ο Cruce από τον οποίο έχει επηρεασθεί σημαντικά. Λίγο αργότερα, στα 1710 ο Jhon Bellers θα αναπτύξει ιδέες παραπλήσιες μ' αυτές του Penn. Βλ. B. Voyenne, op. cit., 84-86.
10. L. Cartou, op. cit., XLI, C. Lange, op. cit. 287-293, C. Rousseau, op. cit.
11. Ο de Saint Pierre θεωρούσε απαράδεκτη την ύπαρξη μυστικής διπλωματίας μεταξύ των κρατών μελών της συμμαχίας. Σοβαρότατη καινοτομία για την εποχή εκείνη αν αναλογισθεί κανείς ότι η μυστικότητα στη διπλωματία καταδικάστηκε μόνο μετά τον τερματισμό του καταστροφικού Α΄ Μεγάλου Πολέμου από τον αμερικανό πρόεδρο Willson με το διάγγελμα της 8ης Ιανουαρίου 1918. Βλ. B. Voyenne, op. cit., 92-94. Γ. Τενεκίδης, Δημόσιον Διεθνές Δίκαιον (1963), 258-261.
12. Ο Rousseau κατηγορεί τον αββά de Saint Pierre για ουτοπισμό. Γράφει χαρακτηριστικά: «... il avait tant de plaisir a voir marcher sa machine... qu' à peine songeait-il aux moyens de la fair aller; Κριτική στο έργο του Saint Pierre άσκησε και ο Voltaire ο οποίος δημοσίευσε ένα λιβελογράφημα με τίτλο «Recit de l' Empereur de Chine l' occasion du projet de paix perpetuelle. Την ίδια εποχή ασχολούνται με την ευρωπαϊκή ιδέα ο Montesquieu και ο Bentham, B. Voyenne, op. cit., 94-99, D. de Rougemont, Vint huit siècles d' Europe 1961, 136.
13. B. Voyenne, op. cit., 107, D. Cartou, op. cit., XLIII, C. Lange, op. cit., 347-353.
14. Οι στρατιωτικοί συνασπισμοί των Μεγάλων Δυνάμεων που σχηματίστηκαν στη διάρκεια των ναπολεόντιων πολέμων στρέφονταν αρχικά κατά του Βοναπάρτη. Δεν έλλειπαν όμως και ουσιαστικότερα σχέδια. Στα 1805, όταν ακόμα ο Ναπολέων βρισκόταν στο απόγειο της δόξας του, ο άγγλος πολιτικός Πιττ ο νεώτερος συντάξε ένα σχέδιο οργάνωσης της Ευρώπης όπου προτεινόταν διάφοροι μέθοδοι για τη μείωση του γαλλικού γοήτρου. Η Αγγλία, η Ρωσία, η Αυστρία, η Πρωσία και η Γαλλία θα αποτελούσαν τις πέντε Μεγάλες Δυνάμεις της Ευρώπης. Η Γαλλία λόγω του ρόλου που είχε διαδραματίσει στα ευρωπαϊκά πράγματα θα περιοριζόταν από άλλες δευτερευόντες δυνάμεις που θα προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν πιθανή γαλλική επίθεση. Σημαντικό είναι πως οι ιδέες αυτές του Πιττ επηρέασαν τον τσάρο της Ρωσίας Αλέξανδρο τον Α΄ σε τέτοιο βαθμό ώστε η αγγλική και η ρωσική εξωτερική πολιτική,

- παρά τους διαμετρικά αντίθετους στόχους τους, κυρίως στο θέμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, να ταυτίζονται ως προς την εγκαθίδρυση ενός status quo στον ευρωπαϊκό χώρο. Οποιοδήποτε το σχέδιο του Πιττ δεν μπορεί να συγκριθεί με τα προηγούμενα που αναπτύχθηκαν από τους θεωρητικούς των περασμένων αιώνων. Το σχέδιό του ήταν περισσότερο ρεαλιστικό γιατί έπρεπε να αντιμετωπισθεί ριζικά ένας άμεσος κίνδυνος. Η σημασία του έγκειται στο ότι προοιωνίζε την οργάνωση της Ευρώπης όπως αυτή πραγματοποιήθηκε μετά το 1815. Βλ. Π. Πετρίδη, Σχέδια για την οργάνωση της ειρήνης στα χρόνια της αποκαταστάσεως, ανατ. τ. Ι., (1977), Μάρ. Δ.Ε.Β.Ε.Θ. (1977), 4-6.
15. Ο Reuter εξηγεί πως η σημασία της ιστορικής περιόδου που αρχίζει στα 1815 έγκειται στο ότι τότε εμφανίζεται η ύπαρξη δυο διεθνών κοινωνιών: της Ευρώπης και της παγκόσμιας διεθνούς κοινότητας. Υποστηρίζει δε ότι: «... La seconde commençant à se dessiner très lentement, alors que le XIX siècle va marquer une expansion européenne sans précédent, bien plus forte encore que celle du XVI siècle...» P. Reuter, Organisations Europeennes, (1970), 11-15 στη σελ. 11.
 16. Η υποχρέωση των μελών της Τετραρχίας να συνέχονται σε τακτά χρονικά διαστήματα και η έλλειψη συγκεκριμένης διαδικασίας θεωρούνται από τις βασικές αδυναμίες του συστήματος της Ευρωπαϊκής συμφωνίας. Βλ. Θ. Χριστοδουλίδη, *op. cit.*, 69-73, του ίδιου, Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων, τ. Α' 1815-1856 (1980), 281-282, C. Lange *op. cit.* 357-363. Πετρίδη, *op. cit.* 16-18, P. Reuter, *op. cit.* 13, L. Cartou, *op. cit.* XXXI - XXXII.
 17. L. Cartou *op. cit.* XXXII.
 18. L. Cartou *op. cit.* XXXII - XXXIII, P. Reuter, *op. cit.* II.
 19. Οι δυνάμεις αυτές αποκαλέσθηκαν και δυνάμεις της αλλαγής γιατί πράγματι μετέβαλλαν τη ροή της ευρωπαϊκής ιστορίας. Ιδιαίτερα ο εθνικισμός έπαιξε θεμελιακό ρόλο στην ιστορία του XIX αιώνα ο οποίος αποκαλέσθηκε αιώνας των εθνοτήτων. Ένας από τους σπουδαιότερους εκπροσώπους του εθνικισμού, ο ιταλός Giuseppe Mazzini, ονειρευόταν «L' unité par la séparation, la fusion dans la distinction». B. Vuyenne, 126-127.
 20. Υπέραρχος της έννοιας της Mitteleuropa ήταν ο Constantin Franz και ο Naumann. Η ιδέα της Mitteleuropa υπαγορεύθηκε από λόγους πολιτικούς, από την ανάγκη να ενισχυθεί η θέση και η αποστολή της Αυστρίας και των γερμανικών χωρών στην περιοχή της Ανατολής. Γιατί στο μεταξύ η Ρωσία είχε αναπτυχθεί σε δεσποτική δύναμη και απειλούσε να ανατρέψει τις συνταγματικές ελευθερίες που είχαν θεθεί από τους επαναστάτες και να διαταράξει την ειρήνη στην Ευρώπη.
Ας σημειωθεί πως η Ρωσία και η Αμερική συνιστούσαν για τους θεωρητικούς του XIX αιώνα τις δυο μελλοντικές υπερδυνάμεις εναντίον των οποίων έπρεπε να συσπειρωθεί η Ευρώπη. Σκέψη οπωσδήποτε προφητική. Βλ. B. Vuyenne *op. cit.*, 154. J. Drozz, L' Europe Centrale (1960), 53-101, στις σελ. 53, 54, 63. L. Cartou *op. cit.*, XLIII.
 21. Αν και οι επαναστάσεις του 1848 ήταν καθαρά εθνικές και στρέφονταν κατά των κυρίαρχων κρατών, στη Γερμανία επικρατούσε η γνώμη πως, διάλυση της Αψβουργικής Μοναρχίας θα επέφερε το χάος. Η άποψη αυτή επικράτησε στο Συνέδριο της Φρανκφούρτης (1848) όπου οι σύνεδροι γερμανοί βουλευτές υποστήριζαν την ανάγκη διατηρήσεως της Αυστριακής συνοχής αλλά και μεταξύ των σλαβικών λαών οι οποίοι πίστευαν πως η Αυστρία διαφύλασσε την εθνική τους υπόσταση και θα μπορούσαν εξαιτίας αυτού του γεγονότος να απολαύσουν μιας δοτής αυτονομίας. Βλ. J. Droz *op. cit.* 63-22.
 22. Οι θεωρίες του Saint-Simon επηρέασαν πολλούς από τους φιλόσοφους του XIX αιώνα που μάχονταν για τη διατήρηση και ανάπτυξη της ευρωπαϊκής ιδέας. Οι M. Chevalier, C. Lemonnier, M. Chretien είναι από τους πιο γνωστούς. Δεν πρέπει να παραληφθεί η αναφορά και στον Auguste Comt. Στη «δυτική δημοκρατία» του Comt μεταξύ των «αποικιακών» δυνάμεων θα συγκαταλέγονται και οι Ηνωμένες Πολιτείες όπως και πολλά από τα έθνη της Νότιας Αμερικής. Βλ. L. Cartou, *op. cit.* XLIII-XLIV, d. Re rougemont, *op. cit.*, 200, B. Vuyenne, *op. cit.*, 134-144.
 23. P. de Rougemont, *op. cit.* 260, B. Vuyenne, *op. cit.*, 134-144. Αντί-
- θετος προς το εθνικό φαινόμενο το οποίο θεωρούσε ως μία «Super Structures» ήταν και ο K. Marx. Οι ιδέες του για την ευρωπαϊκή ενοποίηση αποκραυγαζώνταν στις ακόλουθες φράσεις, που διατυπώθηκαν στα 1846: « Les chimères d' une republique européenne, d' une paix perpétuelle sous une organisation politique... sont devenues aussi grotesques que la phraséologie de l' union des peuples sous l' égide de la liberté universelle du commerce... Les proletaires seuls peuvent abolir la nationalité, le proletariat qui s' evaille peut seul permettre aux nations de fraterniser». B. Vuyenne, *op. cit.*, 151.
24. Θ. Χριστοδουλίδη, Εισαγωγή εις την Γενικήν Θεωρίαν των Διεθνών Οργανισμών (1976), 78-82, 85-92, P. Reuouvin, Histoire des relations internationales, II, 186, Σ. Λάσκαρη, Διπλωματική Ιστορία της Συγχρόνου Ευρώπης 1914-1939, (1954), 125-126, P. Reuer, *op. cit.*, 14.
 25. B. Vuyenne, *op. cit.*, p.p. 156-160.
 26. Την εποχή εκείνη ο θεσμός της κοινωνίας των Εθνών είχε κλονισθεί από την αποτυχία του πρωτοκόλλου της Γενεύης, του Οκτωβρίου 1924, που αφορούσε τον ειρηνικό διακανονισμό των διεθνών διαφορών. Εξάλλου το σχέδιο Dawes είχε γίνει αποδεκτό από τα ευρωπαϊκά κράτη και έτοι η ιδέα της πανευρώπης υιοθετήθηκε από τη γαλλική κυβέρνηση στα μέλη της οποίας ο Coudanhove-Kalergi έστειλε επιστολή όπου πρότεινε να ιδρυθούν οι «Ηνωμένες Πολιτείες της Ευρώπης» (ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στα 1848 από τον Ιταλό Carlo Cattaneo. Βλ. B. Vuyenne *op. cit.*, 156. N. Χατζηβασιλείου, Ευρωπαϊκή Ένωση (1932), 11-15, 19.
 27. Ο Coudenhove-Kalergi στη δήλωση που έκανε στο Συνέδριο εκείνο καθόρισε το ευρωπαϊκό πρόβλημα ως εξής: «Est-il possible que sur la petite-presque île européenne vingt-cinq Etats vivent côte à côte dans l' anarchie internationale sans qu' un pareil état de chose conduite à la plus terrible catastrophe politique économique et culturelle? L' avenir de l' Europe depend de la reponse qui sera donnée à cette question. Il est donc entre les mains des Européens. Vivant dans des Etats democratique, nous sommes coresponsables de la politique de nos gouvernements. Nous n avons pas le droit de nous borner à la critique, nous avons le devoir de contribuer à l' élaboration de nos destins politiques...». P. Teitgen, *op. cit.*, 10.
 28. Στο υπόμνημα του Briand αναφερόταν πως: «...la charte constitutive de l' organisation devait assurer le rapprochement progressif des économies européennes en vue de l' établissement d' un «marché commun», mais il précisait que l' économique devait rester subordonné au politique...» P. Teitgen, *op.*, 11. Για το σχέδιο του Briand βλ. και K. Σβολόπουλου, «Η ελληνική στάση απέναντι στο σχέδιο Μπριάν και στην Ομοσπονδιακή Ένωση της Ευρώπης», Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου 3: 1982, 519-530.
 29. P. Teitgen, *op. cit.*, 10-12. K. Σβολόπουλου, *op. cit.*, όπου αναφέρεται αναλυτικά η θέση της ελληνικής κυβερνήσεως απέναντι στο σχέδιο Briand.
 30. Για τις πληροφορίες τις σχετικές με τις θεωρίες του Coudenhove-Kalergi και την πρωτοβουλία της γαλλικής κυβερνήσεως βλ. και N. Χατζηβασιλείου, *op. cit.*, XLIV-XLV, P. Reuter, *op. cit.*, 14-15, P. Teitgen, *op. cit.*, 10-12. Πληροφοριακά βλ. και τις μελέτες: N. Politis, «Le projet d' union Européenne et la S. D. N.», ανατ. από την Revue de Droit International (1930), D. Kitsikis, «La Grèce et la projet Briand d' Union Européenne du 1er Mai 1930», Revue d' Histoire Moderne et Contemporaine», XII (1965), 203-218.

Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΕΝΤΡΟΥ - 1961

ΣΤΑΘΗΣ ΛΑΜΠΡΟΥΛΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η περίοδος του μεταπολέμου χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία στον πολιτικό χώρο των ποικιλόνημων δεξιών σχηματισμών. Η υπόσχεση και επαγγελία πολιτικής και οικονομικής σταθερότητας μετά από 10 χρόνια πολέμου, βοήθησε τη Δεξιά να καταλάβει την εξουσία· δεν μπορούσε όμως να την εξασφαλίσει απόλυτα, δίνοντάς της πλατιά βάση. Οι συνέπειες του αντικομμουνισμού θα αμβλύνονταν αναγκαστικά με το χρόνο και τα πράγματα θα ασκούσαν αναπόφευκτα ισχυρή πίεση για ριζοσπαστικές λύσεις, συντελουμένης εν τω μεταξύ της οικονομικής και βιομηχανικής αναπτύξεως, όποιας μορφής, ακόμα και νόθου – οπότε θα υπήρχε και επιτακτικότερη ανάγκη. Το αίτημα του εκδημοκρατισμού πλανάτο στη θολή ατμόσφαιρα, ενάντια στη διατήρηση των προνομίων των «καλοπροαίρετων» επιτήδειων.

Νέες λαϊκές δυνάμεις έμελλε να αναδυθούν και να «απειλήσουν» ενδεχόμενα τα θεμέλια του συστήματος. Τέλος το κοινοβουλευτικό παιγνίδι με τους νόμους του, αλλά και εξωκοινοβουλευτικοί παράμετροι, έμελλαν να φέρουν τους σχηματισμούς, που με μιά λέξη αποτυπώνουμε σαν Δεξιά, στην αντιπολίτευση μετά από 12 χρόνια εξουσίας, στις εκλογές του 1963 και κυρίως του 1964, που τις κέρδισε ένας σχηματισμός κεντρώας προέλευσης. Το Κέντρο που μετά τον πόλεμο περιστασιακά και «πικρά» γεύτηκε την εξουσία, έμελλε να ανέβει ξανά στην κυβέρνηση.

Εκφραστής του Κέντρου ένας νεοπαγής τότε πολιτικός σχηματισμός, που ακούει το όνομα Ένωση Κέντρου. Πρωτεργάτης της μεγάλης επιτυχίας ο αρχηγός και ηγέτης της Ε.Κ. Γεώργιος Παπανδρέου, από τους μεγάλους πολιτικούς της χώρας. Η εκλογική αυτή επιτυχία δεν είναι συγκυριακή. Η αρχή της βρίσκεται στην ίδρυση της Ένωσης Κέντρου, αντικείμενο της εργασίας. Η συνένωση των πολιτικών δυνάμεων από την ΕΡΕ, κύριο εκφραστή της Δεξιάς, μέχρι την ΕΔΕ, εκπρόσωπο της Αριστεράς και υποκατάστατο του ΚΚΕ, δεν είναι τυχαία ή συγκυριακή. Η ροπή της περιόδου προς συσπείρωση επικράτησε πάνω στις τάσεις διασποράς και κορυφώθηκε τότε με την συνένωση των Κεντρικών σχημάτων και ομάδων. Συνένωση που είναι αποτέλεσμα χρόνιων ζυμώσεων και προεργασιών, που σε μια πρώτη φάση αποτυγχάνουν και σε μιά δεύτερη και τελική πετυχαίνουν.

I: Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ

Θα προσπαθήσουμε πρώτα να δούμε τις σπασμοδικές ενέργειες των κεντρικών δυνάμεων ανάμεσα στις εκλογικές αναμε-

τρήσεις και εν όψει αυτών να συνασπισθούν, σε αντιπαράθεση με μια ενωμένη Δεξιά και τις σοβαρότερες προσπάθειες σαν του Γρίβα και της Ν.Π.Κ.

(Α) Τα μικρά κόμματα

Η αποσύνθεση των προπολεμικών πολιτικών σχημάτων είναι η πρώτη διαπίστωση αμέσως μετά τον πόλεμο. Περισσότερο ευδιάκριτο το γεγονός σε σχέση με τους Φιλελευθέρους παρά με τους Λαϊκούς – η Δεξιά ευκολότερα κατορθώνει να συνασπίζεται σε σχέση με το Κέντρο. Η ανάγκη να ακουστούν όλοι, μετά από ένα Παγκόσμιο Πόλεμο που αναποδογύρισε κυριολεκτικά και μεταφορικά τα πάντα μέσα στη χώρα, η αλλαγή της ιδεολογικής ταυτότητας σε σχέση με τα νέα δεδομένα, και η ταχύτητα προσαρμοστικότητας και υιοθέτησης των νέων παραμέτρων εμφανίζεται γρηγορότερα στα άκρα της πολιτικής φασματικής μήτρας Δεξιάς-Αριστεράς, παρά στον ενδιάμεσο χώρο που αναζητεί την ιδεολογικοπολιτική του τοποθέτηση και σημαντική

α. η διάσπαση του Φιλελεύθερου Χώρου

Πέρα από το θέμα της ιδεολογικής και πολιτικής τοποθέτησης, σημαντικότατο στοιχείο στην ελληνική πραγματικότητα, αποτελούν οι προσωπικές φιλοδοξίες των πολιτικών ανδρών που συχνά άλλαξαν στρατόπεδο και επίσης η έλλειψη πολιτικών ανδρών, ικανών να πραγματοποιήσουν την ενότητα γύρω απ' το πρόσωπό τους, χάρη στην ύπαρξη ενός προσωπικού γοήτρου· έτσι, οι δελφίνοι θα δοκιμάσουν ξεχωριστά ο καθένας την τύχη τους.

Ανατρέχουμε στην ιστορική μνήμη να δούμε την πορεία και εξέλιξη του κεντρικού χώρου. Εκλογές 31 Μαρτίου 1946. Στο χώρο της παλιάς βενιζελικής παράταξης υπάρχουν, ο Καφαντάρης με το προοδευτικό κόμμα που απέχει των εκλογών, ο Παπανδρέου με το Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό κόμμα, ο Μυλωνάς με το Αγροτικό κόμμα και το ιστορικό Κόμμα Φιλελευθέρων και ο Σ. Βενιζέλος που ιδρύει το κόμμα των Βενιζελικών Φιλελευθέρων. Μετά τις εκλογές ο Καφαντάρης πεθαίνει, ο Μυλωνάς εξαφανίζεται πολιτικά, ο Σοφούλης πεθαίνει, το 1949, και αρχηγός γίνεται ο επανελθών από τις 19.11.48 σαν υπαρχηγός Βενιζέλος.

Εκλογές 5 Μαρτ. 1950. Οι Φιλελεύθεροι κερδίζουν με σύνθημα την μετριοπάθεια. Όμως η διαίρεσή τους σε πολλές εχθρικές ομάδες καθιστούσε δύσκολη τη δημιουργία σταθερού συνασπισμού. Το θέμα της γενικής αμνηστίας χωρίζει τους δεξιούς φιλελευθέρους του Βενιζέλου από τους αριστερούς φιλελευθέρους του Πλαστήρα (ΕΠΕΚ). Ο Παπανδρέου ηγείται του

Δ.Σ.Κ. και το μετονόμασε σε «κόμμα Γεωργίου Παπανδρέου». Ο Πλαστήρας άνθρωπος αγνός, πατριώτης, αλλά καθόλου πολιτικός, παραιτείται μη μπορώντας να ελέγξει την κατάσταση και φτάνουμε στις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951. Η λαϊκή ετυμηγορία και πάλι τάσσεται υπέρ μιας μετριοπαθούς λύσης Φιλελευθέρων που και πάλι αποτυγχάνει προκαλώντας πια δυσπιστία και απογοήτευση (διακυβέρνηση Βενιζέλου). Τελικά πιεζόμενος από τους Αμερικανούς, ο Πλαστήρας προκηρύσσει εκλογές για τις 16 Νοεμβρίου 1952, όπου οι Φιλελεύθεροι περνάνε στην αντιπολίτευση. Ακόμη όμως και εκεί είναι ανίκανοι να προσφέρουν μια προοπτική σταθερότητας, μια εναλλακτική λύση. Χάνοντας τον Πλαστήρα, χάνουν το πρόσωπο που μπορούσε να συγκεντρώσει την εμπιστοσύνη των διασπαρμένων ομάδων και που θα μπορούσε να συγκινήσει το λαό. Παράλληλα, πολλοί Φιλελεύθεροι, είτε είχαν προσχωρήσει στον Παπάγο, όπως ο Τσαλδάρης, Κανελλόπουλος, είτε συνεργάστηκαν σαν ανεξάρτητοι (Παπανδρέου). Μετά τις εκλογές.

Μετά τις εκλογές το Μάιο του 1953 ο Παπανδρέου πηγαίνει σαν συναρχηγός στο Κόμμα των Φιλελευθέρων. Ο Καρταζής και ο Αλαμάνης μαζί με το Σδώλο (ΣΚ-ΕΛΔ) ιδρύουν το ΔΚΕΛ ενώ ο Τσιριμώκος υπαρχηγός του Σδώλου, πλευρίζει πολιτικά το Βενιζέλο που τον Απρίλη του 1954 αποχωρεί από το Κ.Φ. και ιδρύει την Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση, για να επανέλθει μετά τις εκλογές του 1956 στο Κ.Φ.

Εκλογές 19 Φεβρ. 1956, το καθ' αυτό κέντρο, -ενωμένο σε ενιαίο αντισηματισμό προς την ΕΡΕ θα πάρει 28% των εδρών που όμως τις μοιράζονται τρεις σχηματισμοί: η Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση του Σ. Βενιζέλου, το Κόμμα των Φιλελευθέρων του Γ. Παπανδρέου και η ΕΠΕΚ του Σ. Παπαπολίτη. Η ανάκτηση της εξουσίας από το Κέντρο προϋποθέτει την ενοποίηση των δυνάμεων που το αποτελούν. Μη συνειδητοποιώντας το όμως ή συνειδητοποιώντας το, αλλά μη κάνοντας ή μη μπορώντας να κάνουν τίποτε για την ενοποίησή τους, οι Κεντρώοι κατεβαίνουν διασπαρμένοι, και στις εκλογές της 11ης Μαΐου 1958, αποδοκιμάζονται από τους εκλογείς. Δεν καταλαμβάνουν ούτε τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης στη Βουλή. Το βάρος της αποδοκιμασίας στήριξε παράλληλα και η προεκλογική σύμπραξη ΕΡΕ και Φιλελευθέρων υπό τον Γ. Παπανδρέου και Σ. Βενιζέλο για το εκλογικό σύστημα.

Επαφές είχαν αρχίσει από τα τέλη του 1957 για την σύνταξη του νέου εκλογικού νόμου με μεσολαβητή τον βασιλιά. Ο Γ. Παπανδρέου συναντά τον αμερικανό επιτετραμμένο Πένφελντ για το θέμα, ενώ διαψεύδονται στις εφημερίδες οι σχετικές πληροφορίες και οι συναντήσεις χαρακτηρίζονται ενημερωτικές. Βασική γραμμή του νομοσχεδίου ήταν η ενισχυμένη αναλογική, αλλά με ποσοστά για τη συμμετοχή στη δεύτερη κατανομή απαγορευτικά για τα μικρά κόμματα και κυρίως για την Αριστερά -ιδέες των Αμερικανών- αλλά τις ουσιαστικές λεπτομέρειες και τα ποσοστά τα συζητήσε ο Γ. Παπανδρέου με τον Υπουργό Εσωτερικών Δ. Μακρή, επήλθε και συμφωνία στις 27 Φεβρ. μεταξύ ΕΡΕ-ΚΦ.

Οι εκλογές του 1958 καθοριστικές για την συνένωση του κεντρώου χώρου, έφεραν μαζί με την πτώση των Κεντρώων και τη διάψευση των προσδοκιών των Φιλελευθέρων και την απαρχή των πολιτικών εκείνων ζυμώσεων που στο τέλος τους οδήγησαν στην Ένωση Κέντρου. Συνέπεια των εκλογών είναι η «εκκαθάριση» των μικρών κομμάτων. Η ΕΠΕΚ συρρικνώνεται υπό τον Σ. Παπαπολίτη. Εξαφανίζονται το Λαϊκό και το Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζομένων Λαού (ΔΚΕΛ), που κερδίζει μια μόνο έδρα. Λίγο πριν τις εκλογές το ΔΚΕΛ διασπάται στο μέτρο που άλλοι θέλουν σύμπραξη με την ΕΔΑ και άλλοι όχι. Οι θέλοντες (Τσιριμώκος, Πυρομάγλου, κ.α) θα προσχωρή-

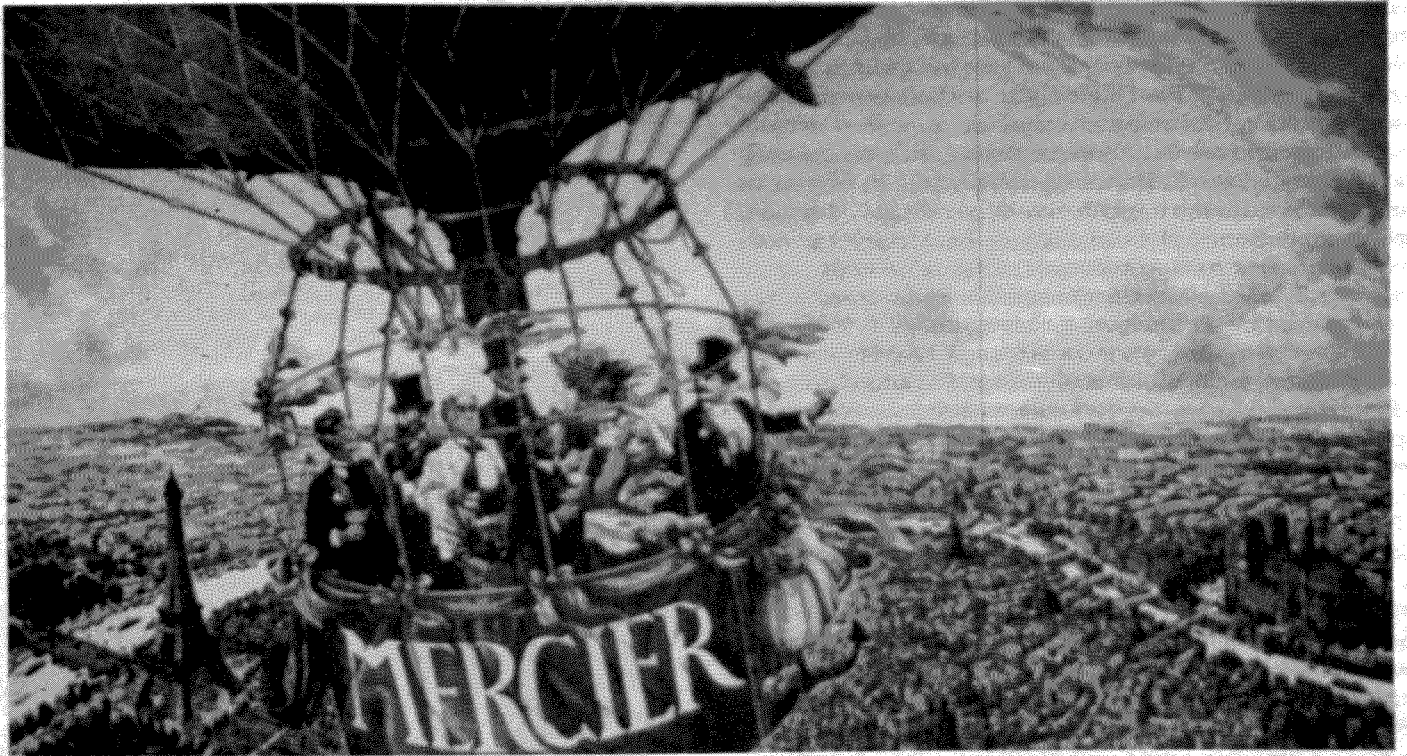
σουν στην ΕΔΑ. Μιά προσπάθεια του Η. Τσιριμώκου, ενισχυόμενου από την Αριστερά, να συγκεντρώσει γύρω του βουλευτές που βγήκαν με την σημαία της ΕΔΑ σαν συνεργαζόμενοι, δεν θα καρποφορήσει. Μάταιη και η προσπάθεια της Αριστεράς να δημιουργήσει, πάλι με συνεργαζόμενους της ΕΔΑ, αριστερό «Αγροτικό Κόμμα».

Το Κόμμα των Φιλελευθέρων βρίσκεται σε κρίση που αρχίζει αμέσως μετά τις εκλογές. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος με επιστολή του στο βασιλιά Παύλο στις 1 Ιουλίου του 1958 εκφράζει τις σκέψεις του για τις εκλογές και την πολιτική κατάσταση, και διατυπώνει ορισμένα παράπονα. Ο Βασιλιάς απαντά ψυχρά. Ο Βενιζέλος διαψεύδει στις εφημερίδες την ύπαρξη επιστολής: προτείνει ο Βενιζέλος «συμμαχική κυβέρνηση», δηλαδή Κεντροδεξιά με πρωθυπουργό άλλο, πλην του Καραμανλή, στέλεχος της Δεξιάς (π.χ. Κανελλόπουλος) και αναθέωση μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος. Ο Γ. Παπανδρέου απ' την άλλη δίνει ιδιαίτερη σημασία στα εκλογικά συστήματα και στη ιστορική του δεινότητα.

Ψυχρές οι σχέσεις Ανακτόρων-Κέντρου. Οι Παπανδρέου και Βενιζέλος δεν πηγαίνουν στη δεξίωση στις 28 Ιουνίου του 1958 για την ενηλικίωση του διαδόχου Κων/νου και την ορκωμοσία του σαν αξιωματικού. Στο μεταξύ, έχουμε έξαρση της ενδοκομματικής κρίσης. Πολλά ηγετικά και άλλα στελέχη του κόμματος, αξιώνουν να απομακρυνθούν οι δύο συναρχηγοί, που τους θεωρούν υπεύθυνους για την εκλογική ήττα. Βαρύνονται με το στίγμα της αποδοχής του εκλογικού νόμου. Στις 22 Ιουλίου 1958, οι δύο συναρχηγοί συγκαλούν την κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος, με σκοπό να ξεκαθαρίσουν την κατάσταση. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι δεν είναι κατάλληλη στιγμή και προτείνουν να αναβληθεί η συζήτηση. Τη ζωηρότερη κριτική κατά των δύο συναρχηγών ασκεί ο βουλευτής Χαλκίδων κ. Μητσοτάκης. Ο Σ. Βενιζέλος ζητά να αποφασίσει η κοινοβουλευτική ομάδα για το θέμα της ηγεσίας. Ο Μητσοτάκης αντιπροτείνει να αποφασίσουν οι 300 υποψήφιοι του κόμματος των εκλογών. Εμμονή του Βενιζέλου και ψηφοφορία. Όλοι πλην Μητσοτάκη υπέρ των δύο συναρχηγών. Την ίδια μέρα ανακοινώνεται ότι διαγράφεται ο Μητσοτάκης από το κόμμα.

Ο Βενιζέλος περί τα τέλη Αυγούστου φεύγει για το εξωτερικό, ανακοινώνοντας, ότι έχει συμφωνήσει με τον Παπανδρέου να οργανωθεί το κόμμα και τον έχει εξουσιοδοτήσει εν λευκώ. Ο Παπανδρέου αρχίζει συννενοήσεις για την ενοποίηση των δυνάμεων του Κέντρου, μέσα στο φθινόπωρο. Προτού να φύγει, ο Βενιζέλος έχει δηλώσει στον Παπανδρέου ότι θα αποχωρήσει της ηγεσίας και θα το γνωστοποιήσει με δημόσιες ανακοινώσεις άμα τη επιστροφή του και ο Παπανδρέου θα μείνει μοναδικός αρχηγός. Πάντως οι Μαρκεζίνης και Στεφανόπουλος προτού καταλήξουν σε συμφωνία θέλουν να γνωρίζουν και τι σκέπτεται ο Βενιζέλος και γι' αυτό πηγαίνουν και τον συναντούν στη Λαϊκή. Ο Βενιζέλος τους επιβεβαιώνει ότι θέλει να φύγει από την ηγεσία και να μείνει απλό μέλος του κόμματος και βουλευτής, είναι σύμφωνος με την ενοποίηση του Κέντρου αλλά χωρίς να είναι ο ίδιος στη διοίκηση του νέου πολιτικού οργανισμού, πράγμα που φοβούνται οι Μαρκεζίνης και Στεφανόπουλος, υποπτευόμενοι ενδεχόμενο τορπιλισμό του νέου κόμματος από τον Βενιζέλο που θα έμενε έξω σαν πολιτική εφεδρία. Αλλά και ο Παπανδρέου αντιδρά, καταλαβαίνοντας ότι είναι αρχηγός «υπό αίρεση» και όταν επιστρέφει ο Βενιζέλος και δεν διεγερνίζει τις προθέσεις του, ξεσπά, πιεσμένος κάτω από το βάρος της πολεμικής των βενιζελικών και των αντιπαπανδρεϊκών.

Έχουμε ανταλλαγή επιστολών Παπανδρέου-Βενιζέλου, ό-

που τελικά ο Παπανδρέου αποχωρεί ο ίδιος από την συναρχηγία ενώ στις 6 Νοε. η Κ.Ο. εκλέγει προσωρινό αρχηγό τον Γόντικα και ο Βενιζέλος, προτείνει συνέδριο για να εκλέξει νέο αρχηγό, που ορίζεται για τις 23 Νοεμβρίου 1958. Δεν προσέρχεται ούτε ο Παπανδρέου, ούτε ο Βενιζέλος. Ο Παπανδρέου απευθύνει μήνυμα, όπου εξηγεί τους λόγους παραιτήσεώς του από την ηγεσία, την αυτοτέλεια κινήσεων του Βενιζέλου, την επίθεση εναντίον του φίλων του Βενιζέλου.

Έτσι, η διάσταση ανάμεσα στους δύο συναρχηγούς εκδηλώνεται τώρα με τη διάσπαση του κόμματος, που αρχίζει μετά το συνέδριο, όπου μετά από δύο ψηφοφορίες δεν μπόρεσε να βγει αρχηγός. Ο Βενιζέλος και Παπανδρέου δεν βρίσκουν συμβιβαστική λύση και ο τελευταίος αποχωρεί και παραμένει ανεξάρτητος στα πλαίσια του Φιλελευθέρου Δημοκρατικού Κόμματος. Στις 19 Δεκεμβρίου ο Σ. Βενιζέλος ανακοινώνει ότι δέχεται να αναλάβει και πάλι την αρχηγία των Φιλελευθέρων. Τον ακολουθούν 20 από τους 34 Φιλελευθέρους Βουλευτές. Από τους υπόλοιπους πέντε ακολουθούν τον Γ. Παπανδρέου (Ν. Μπακόπουλος, Έξαρχος, Κοκκέδης) και άλλοι έχουν δηλώσει πως είναι ανεξάρτητοι (Γ. Μαύρος, Κ. Μητσοτάκης, Γ. Νόδας, κ. α). Έτσι, τα πράγματα, για άλλη μια φορά δείχνουν ότι είναι αδύνατη η συνύπαρξη στο ίδιο κόμμα των Γ. Παπανδρέου και Σ. Βενιζέλου, αλλά και ότι το Κόμμα των Φιλελευθέρων, δεν είναι σε θέση να ανταποκριθεί στο ρόλο της κύριας δύναμης στην αντικυβερνητική παράταξη και να διεκδικήσει την εξουσία.

Εν τω μεταξύ οι ζυμώσεις συνεχίζονται. Από τα τέλη του 1958, ο Μαρκεζίνης βρίσκεται σε στενή επαφή με τον Βενιζέλο και συζητούν την ενοποίηση των κομμάτων τους και σε γενικότερη συνεργασία της Αντιπολίτευσης. Παρόλο ότι οι συνεννοήσεις δεν καταλήγουν στη συγχώνευση Φιλελευθέρων και Προοδευτικών, οδηγούν σε κάποιο συντονισμό στη δράση τους, στα βασικά θέματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Ήδη την εποχή αυτή οι θέσεις του Γ. Παπανδρέου πλησιάζουν στα βασικά θέματα τις κυβερνητικές θέσεις και κατηγορεί τον Μαρκεζίνη για ευθυγράμμιση με την ΕΔΑ.

Στις αρχές Νοεμβρίου 1959 η κοινοβουλευτική ομάδα των Φιλελευθέρων εξουσιοδοτεί τον Βενιζέλο εν λευκώ να χειριστεί το θέμα συνεργασίας και της ενότητας του Κέντρου. Ορισμένοι Φιλελεύθεροι υποστήριξαν την ιδέα για την συγχώνευση του κόμματός τους με τους Προοδευτικούς, σε πρώτη φάση και σε δεύτερη με την «Δημοκρατική Ένωση» του Τσιριμώκου και με την αριστερή «Νέα Αγροτική Κίνηση». Όμως οι περισσότεροι διαφώνησαν με την συγχώνευση και όλοι σχεδόν συμφώνησαν, ότι αν ο Γρίβας οργάνωνε γενικότερη κίνηση για να ανατρέψει τον Κ. Καραμανλή, θα τον ενίσχυαν. Τον Φεβρουάριο του 1960 εμφανίζεται η Νέα Πολιτική Κίνηση. Ήδη ωρίμασε ο καιρός για σοβαρότερες κινήσεις και για την τελική σύνθεση του κεντρικού χώρου.

β. η ενότητα της Δεξιάς

Παράλληλα και αντίθετα με το διάσπαρτο φιλελεύθερο χώρο, η Δεξιά είναι ενωμένη.

Το εκλογικό ποσοστό της Δεξιάς παραμένει πάντα υψηλό γύρω στο 40% και άνω. Παραθέτουμε ένα πίνακα με το ποσοστό ψήφων και εδρών των τάσεων (σε παρένθεση το ποσοστό εδρών).

Εκτός του υψηλού ποσοστού της η Δεξιά έχει έναντι των αντιπάλων της του Κέντρου ένα πλεονέκτημα: την ενότητα. Το Κέντρο πάλι έχει ένα ποσοστό του 30% και άνω παρ' ότι διασπασμένο, που σημαίνει ότι χάνει και ένα ποσοστό συντηρητικών ψήφων (φόβος μη χαθεί η ψήφος τους), εν όψει της ΕΔΑ που ανεβαίνει και σταθεροποιείται ανάμεσα στο 10-15%

Η αποτυχία Πλαστήρα καθοριστική στη βραδύτερη σε σχέση με τη Δεξιά συσπείρωση του Κέντρου. Εξ' άλλου το Κέντρο έχει να αντιμετωπίσει την πίεση και τη κεντρόφυγο τάση και από δεξιά και από αριστερά. Ενώ η Δεξιά μόλις αποφύγει το σχηματισμό Άκρας Δεξιάς δεν έχει να «επιβλέπει» παρά μόνον τα σύνορα της προς το Κέντρο, είτε σαν άνοιγμα για κάλυψη μεγαλύτερου εκλογικού χώρου, είτε σαν γραμμή άμυνας κατά των αποσκιρτήσεων.

Το θέμα είναι ότι η Δεξιά αν εξαιρέσει κανείς τις αποσκιρτήσεις Ράλλη, Παπαληγούρα και των άλλων το 1958 που οδήγησαν στις εκλογές εμφανίζεται ενιαία. Συντελεστές ο ανταρχικός ηγέτης (Παπάγος, Καραμανλής), και οι ισχυροί εξωκοινοβουλευτικοί παράγοντες (Βασιλιάς, σύμμαχοι, επιχειρηματικός κόσμος), ενώ τα κόμματα του Κέντρου κατάλαβαν ότι μόνο η ενότητα θα τους επέτρεπε να αντιμετωπίσουν τη Δεξιά. Ενότητα όμως, που ήταν δύσκολη να γίνει λόγω των προσωπικών φιλοδοξιών των δελφίνων του Κέντρου που δεν δέχονταν υποταγή υπό άλλο αρχηγό έξω από τον εαυτό τους συνεπικουρο μάλιστα και το γεγονός ότι αντίθετα με τη Δεξιά δεν κατείχαν την εξουσία έτσι, ώστε ο όποιος αρχηγός να προβαίνει στις αναγκαίες «διευκολύνσεις» –από κείνες που εξασφαλίζει η διακατοχή της εξουσίας– προς τους υπολοίπους και να τους διατηρεί με τον τρόπο αυτό στο άρμα του.

Β. Οι κινήσεις Γρίβα και άλλων

Η άνοδος της ΕΔΑ στο 25% μετά τις εκλογές του 1958 προβληματίζει, στο μέτρο που ήταν αποδοκιμασία στον καταθρονομημένο του Κέντρου και στην αδυναμία του να παίξει ένα ρόλο πρωταγωνιστικό στα πολιτικά πράγματα και ωθεί σε σοβαρότερες προσπάθειες για συσπείρωση.

α. Γρίβας

Μετά τις συμφωνίες της Ζυρίχης –Λονδίνου για την επίλυση του Κυπριακού δεν επιτρέπεται πλέον στον Γρίβα– Διγενή να

	1952	1956	1958	1961
Δεξιά	49,22% (82%)	47,38% (55%)	41,17% (57%)	50,81% (59%)
Κέντρο	34,22% (17%)	48,15%(44%)	20,68% (12%) 10,62% (3%)	33,66% (33,5%)
Αριστερά	9,55% (-)		24,33%(26,5%)	14,63% (8%)

παραμένει στην Κύπρο και στις 17 Μαρτίου 1958 γυρίζει στην Αθήνα, όπου και αποθεώνεται σαν «εθνικός ήρωας». Την εποχή εκείνη το πολιτικό κλίμα στην Ελλάδα είναι οξυμένο. Κατηγορίες στη Βουλή ότι η ΕΡΕ δημιουργεί κομματικό κράτος, υπόθεση Κόλδερ και Μέρτεν γερμανών εγκληματιών πολέμου και προσπάθεια σύνδεσης με το όνομα του Καραμανλή. Νέα συζήτηση για το μνημόνιο του 1955, κρίση στην εκκλησία, διωγμοί και διώξεις αριστερών, η κυβερνητική εξωτερική πολιτική. Παράλληλα, απεργίες και συγκρούσεις δημιουργούν κοινωνική αναταραχή, ανησυχίες για τη διεθνή συγκυρία και κρίση. Σ' αυτή την πολιτική αναστάτωση ο Βενιζέλος βλέπει το Γρίβα με το πρόσφατο αυξημένο κύρος σαν νέο Παπάγο και τον πιέζει να πολιτευθεί. Ο Γρίβας φοβάται όμως παρόμοια αποτυχία του με εκείνη των εκλογών του 1950. Τελικά, στις 19 Ιουλίου 1959 ο Γρίβας ανακοινώνει ότι αποφάσισε να πολιτευθεί γιατί στις περιόδους του διαπίστωσε το «... έντονο αίτημα του λαού να ηγηθεί ενός νέου πολιτικού κινήματος».

Στο μεταξύ όλες οι προσπάθειες που καταβάλλουν διάφοροι Κεντρικοί παράγοντες για ενοποίηση στα μέσα Αυγούστου αποτυγχάνουν και ο Γρίβας στις 29 Οκτωβρίου, επίσημα μπαίνει στην πολιτική «...για μια ειρηνική επανάσταση εις ένα κίνημα ανανεώσεως και εξυψώσεως της πολιτικής μας ζωής από το οποίο εξαιρείται μόνο η 'Ακρα Αριστερά», όπως λέει στη διακήρυξή του.

Ο Βενιζέλος με το Κ.Φ., ο Στεφανόπουλος με το Λαϊκό Κοινωνικό Κόμμα, ο Κασιώτας με το Προοδευτικό Εργατοτεχνικό Κόμμα, ο Παπαπολίτης με την ΕΠΕΚ και ο ανεξάρτητος βουλευτής Αιτωλοκαρνανίας Χούτας μετά από συνηνοήσεις προσχωρούν στη Κίνηση Εθνικής Αναδημιουργίας, όπως βαπτίστηκε με αρχηγό το Γρίβα και κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο τον Κωστόπουλο, οπότε και ο Γρίβας στις 6 Νοεμβρίου δημοσιεύει μια έκθεση των προγραμματικών του αρχών τη «Διακήρυξη προς τον Λαόν». Τα βασικά σημεία, της πολιτικής του είναι ο «ηθικός καθαρισμός δια της εφαρμογής του πόθεν έσχες και η αναδημιουργία της χώρας». Φιλοδυτικός, ειρηνικός προανατολισμός, κατάργηση των εκτάκτων μέτρων, του ρουσφετιού. Λύση στο πρόβλημα της απεργίας, του συνδικαλισμού, της κοινωνικής ασφάλισης, της στέγασης, της παιδείας, της επαρχίας.

Παραμένουν τελικά έξω από την ΚΕΑ, η Ν.Π.Κ., το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κόμμα του Παπανδρέου που επιδιώκει σύμπραξη με την ΕΡΕ, η Δημοκρατική Ένωση του Τσιριμώκου και οι Προοδευτικοί του Μαρκεζίνη. Συνεπώς και πάλι η συσπείρωση των δυνάμεων του Κέντρου δεν πραγματοποιείται. Πάντως ο Βενιζέλος μιλάει για ένα νέο 1909.

Ο Γρίβας αρχίζει περιόδους σ' όλη την Ελλάδα. Πρώτα στη Θεσσαλία και Μακεδονία, έπειτα στη Πελοπόννησο. Εκφωνεί οξυτάτους αντικυβερνητικούς λόγους και αναπτύσσει το πρόγραμμά του. Αποστέλλει επιστολές στους Μαρκεζίνη, Παπανδρέου, Τσιριμώκο για ένωση μετ' αυτών (29 Ιουνίου 1961) χωρίς όμως αποτέλεσμα. Οι εξελίξεις όμως τον προδίδουν γιατί τα παρασκήνια έξω και μέσα από την ΚΕΑ δρουν. Με πρωτοβουλία Μαύρου, Μητσοτάκη και Τσιριμώκου γίνονται επαφές για ένωση όλων των ομάδων που δεν έχουν δεχτεί το Γρίβα, ενώ ο Βενιζέλος διαπραγματεύεται από το Φεβρουάριο με τον Τσιριμώκο που έμεινε έξω από το Δ.Κ.-ΑΦΕ του Παπανδρέου. Δεν συμφωνούν όμως και ο Γρίβας επιδιώκει λίγο ακόμα.

Φθάνουμε πλέον στην ομιλία Γρίβα στο Μαρκόπουλο στις 3 Σεπτεμβρίου, όπου απογοητευμένος από το παρασκήνιο αποκαλεί τους πολιτικούς «πολιτικάντρες» και λέει ότι την ενότητα και αλλαγή δεν μπορούν να τη δώσουν τα παλαιά αποτυ-

χημένα κόμματα. Προκαλεί ζωνήρη δυσφορία στα στελέχη της ΚΕΑ που με το Βενιζέλο αναγγέλουν ότι διακόπτουν τη συνεργασία με το Γρίβα γιατί επέτυχε να ενώσει τα κόμματα από ΕΡΕ ως την ΕΔΑ. Ο Γρίβας με τη σειρά του αποσύρεται της πολιτικής.

Έτσι, η προσπάθεια δημιουργίας ενός μεσσιανικού κινήματος αποτυγχάνει. Πάντως, πιστεύουμε, ότι ο Γρίβας ήταν δύσκολο να πετύχει, γιατί ήταν γνωστός δεξιός, ιδρυτής της «Χ» και άρα ακατάλληλος για να προσελκύσει και κεντροαριστερά στοιχεία. Εξ άλλου η επιβολή του εκ των άνω δεν άρεσε στους δελφίνους γιατί έθιξε τις προσωπικές τους φιλοδοξίες. Η ΚΕΑ υπήρξε ένα κακέκτυπο της ΕΠΕΚ του Πλαστήρα σε σχέση με το λαϊκίστικο στοιχείο που ελκύει η αϊγλή του στρατηγού και το πρόγραμμα του ξεσηκώνει το λαϊκό ενθουσιασμό και το πολιτικό του ρεπερτόριο δεν είναι καθόλου περιορισμένο (αντίθετος ο Μαγναυδ), προοδευτικό παρ' ότι είναι γνωστός δεξιός, αντικομμουνιστής (όμως ζητά κατάργηση των έκτακτων μέτρων), αντικαραμανλικός και μόνο μ' αυτό το γνώρισμα μπορούσε να σταθεί στο Κέντρο όπως και άλλος (Στεφανόπουλος). Πάντως, δεν πιστεύουμε, πως μπορούσε να πετύχει στις ενωτικές προσπάθειες που απαιτούν ιδιαίτερη ευκαμψία και ευκινησία στο μέτρο που σαν αξιωματικός ήταν ζυμωμένος και φτιαγμένος αλλιώς, στα μέτρα των Στρατιωτικών Σχολών. Πόσο μάλιστα όταν οι πολιτικοί που από καμιά στιγμή φοβούμενοι μήπως ο Γρίβας αν ερχόταν στην εξουσία, ισχυροποιήσει τη θέση της Δεξιάς, άρχισαν να σκηνοθετούν από πίσω του.

β. Νέα Πολιτική Κίνηση

Η διάσπαση των Φιλελευθέρων τον Δεκέμβριο του 1958 οδήγησε μια ομάδα πολιτευτών να δηλώσουν ανεξάρτητοι (Γ. Μαύρος, Κ. Μητσοτάκης, Γ. Νόδας) και να μην ακολουθήσουν ούτε τον Σ. Βενιζέλο, ούτε τον Γ. Παπανδρέου. Η κίνηση θα εξελιχθεί και στις αρχές Φεβρουαρίου 1960 ονομάζεται «Νέα Πολιτική Κίνηση» ή «Ομάδα των Δέκα». Αποτελείται από δέκα βουλευτές, σημαντικά οι περισσότεροι στελέχη του πολιτικού κόσμου, που διαφώνησαν με τις ηγεσίες τους - Φιλελευθέρων και ΕΡΕ.

Η προσπάθεια είναι πολύ ενδιαφέρουσα στο μέτρο που συνενώνει Δεξιούς παράγοντες και Κεντρώους, παρουσιάζουν μια διακήρυξη που τοποθετείται σωστά πάνω στην τότε κατάσταση και προβάλλει ένα προτόγνωρο αίτημα, την ανάγκη για συγχρονισμένο πολιτικό οργανισμό πέρα από τις αρχηγικές προσωποκρατικές και προσωπολατρικές κομματικές δομές. Έτσι και αν τελικά δεν τελεσφόρησε η κίνηση δεν παύει να είναι ένας προπομπός ορισμένων σύγχρονων προοδευτικών αντιλήψεων -εδώ και το ενδιαφέρον της- και από μια άποψη πιστεύουμε ότι εμπλούτισε έναν υπολανθάνοντα γενικώτερο πολιτικό προβληματισμό.

Η «ομάδα των Δέκα» αποτελείται από τους Γ. Νόδα, Γ. Μαύρο, Κ. Μητσοτάκη, Στ. Αλαμανή, Φ. Ζαΐμη, Π. Παπαληγούρα, Ι. Ζίγη, Εμ. Λουκάκη, Ι. Τούμπα, Δ. Κωστή. Θα προστεθούν και οι Γ. Ράλλης και Δ. Παπασπύρου που δεν είχαν εκλεγεί βουλευτές το 1958. Στη διακήρυξή τους υποστηρίζουν ότι η «αδικαιολόγητος καθυστέρησής μας σε όλους τους τομείς προσλαμβάνει πλέον τις διαστάσεις εθνικού κινδύνου». Κάνουν λόγο για την ανοργάνωτη γραφειοκρατία και την «οργανωμένη φαυλοκρατία» την αντιδικία Κράτους και πολίτη, την άδικη κατανομή του εθνικού εισοδήματος, την διάσπαση της Πολιτείας με τη νεολαία, την κρίση της δημοκρατίας, που την αποδίδουν στην «ανήθικη τακτική της ψηφίσεως εις παραμονάς εκλογών εκδιαστικών νόμων προς όφελος του κυβερνώ-

ντος κόμματος» και την εξαιτίας αυτών των μεθόδων συμπαράταξη κομματικών ομάδων, χωρίς ιδεολογική συγγένεια. Αποδίδουν επίσης την κρίση της δημοκρατίας στην τακτική να λύνονται τα μεγάλα προβλήματα της χώρας έρημη της Βουλής, στην παραβίαση των ατομικών ελευθεριών, στα ανελεύθερα μέτρα, στην επέκταση εκδιασμών στους πολίτες, στην προσπάθεια εξαγοράς του Τύπου και στην πόλωση. «Η πολιτική ανωμαλία δεν δύναται να αντιμετωπισθεί δια της ματαιώς επί μακρόν επιδιωχθείσης τεχνητής συγκολλήσεως των κατακερματισμένων δυνάμεων της Εθνικής αντιπολιτεύσεως. Θα τερματισθεί μόνον δια της δημιουργίας νέου πολιτικού οργανισμού με ολοκληρωμένο πρόγραμμα και ιδίαν σαφή πολιτική γραμμή».

Η Ν.Π.Κ. δεν επρόκειτο να έχει σοδαρή απήχηση, σε μια χώρα που τα κόμματα είναι ακόμα σε μεγάλο βαθμό, αρχηγικά. Εξάλλου η ιδεολογική ανομοιογένεια θα αποτελέσει αρνητικό στοιχείο που θα επιταχύνει όπως θα δούμε την διάλυσή της. Και από την πρώτη στιγμή την βαρύνει η υποψία της κοινής γνώμης, ότι έχει την ανακτορική εύνοια – εξαιτίας της συμμετοχής κυρίως στην κίνηση των Π. Παπαληγούρα και Γ. Ράλλη που πρωτοστάτησαν στην διάσπαση της ΕΡΕ το 1958. Οι διασπαστικές τάσεις αρχίζουν να εμφανίζονται παράλληλα με τις πρωτοβουλίες της ΝΠΚ να συνασπισθεί το κέντρο υπό τον Παπανδρέου, με ενέργειες Μαύρου, Μητσotάκη και Τσιριμώκου, προκαλώντας τις πετυχημένες πια ζυμώσεις που οδήγησαν στην ίδρυση της Ένωσης Κέντρου.

II. Η ΕΠΙΤΥΧΙΑ

Παρακολουθήσαμε τις προσπάθειες για ενότητα του Κέντρου και είδαμε ότι όλες αποτυγχάνουν στη δεύτερη ενότητα θα δούμε τις πετυχημένες εκείνες προσπάθειες που δημιούργησαν την Ένωση Κέντρου, και θα αφιερώσουμε ένα μέρος στον άνθρωπο που διάλεξε για αρχηγό της και που την οδήγησε στην εκλογική νίκη.

(Α) Η ενότητα

Τα πάντα είχαν ωριμάσει ώστε η σκυτάλη του αστικού χώρου να περάσει από τα χέρια των συντηρητικών στα χέρια των Φιλελευθέρων. Πρωτού διακρίνουμε τις τάσεις που συνέτειναν στην συνισταμένη της Ε.Κ., θα αναφερθούμε στις ανάγκες που έκαναν τις τάσεις να ενωθούν και να εκφράσουμε μερικές σκέψεις πάνω στο πως βλέπουμε την Ένωση Κέντρου: ενιαίο σχήμα ή συγκόλληση σχημάτων.

α. Η εναλλακτική λύση

Μετά τις εκλογές της 11ης Μαΐου 1958 η ΕΔΑ με το 24,43% των ψήφων καταλαμβάνει 26,33% των εδρών και τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης στη Βουλή, δεύτερο πολιτικό κόμμα, μετά την ΕΡΕ του Κ. Καραμανλή. Αναμφισβήτητη επιτυχία, που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στον κατακερματισμό των κεντρικών σχηματισμών, και στους ψήφους αποδοκιμασίας κατά του Κέντρου που δεν έλεγε να ενωθεί. Πάντως, η εντυπωσιακή αυτή άνοδος της ΕΔΑ, λιγότερα από δέκα μόλις χρόνια από τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, πρόδιδε μια σαφή επιθυμία για αλλαγή από τη δεξιά κυριαρχία. Ωστόσο η επιθυμία αυτή, βρίσκει, την πλήρη της δικαίωση με την δημιουργία της Ένωσης Κέντρου γιατί η κεντρώα εναλλακτική λύση φαίνεται

να έχει μια δυναμική και αυτό γιατί ο κόσμος ήθελε ένα εκδημοκρατισμό της δημοσίας ζωής της χώρας που μόνο το Κέντρο νομίζουμε μπορούσε να φέρει.

1. Εναλλακτική λύση εκ του αστικού χώρου

Για πολλά χρόνια η αντίθεση ΣΥΝΤΗΡΗΤΙΚΟΙ (Λαϊκό Κόμμα, ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ, δέσποζε στην ελληνική πολιτική ζωή και οι δεύτεροι αποτελούσαν την αριστερά της πολιτικής ζωής. Στην Ευρώπη οι Φιλελεύθεροι υποχρεώθηκαν να παραχωρήσουν τη θέση τους στην ΑΡΙΣΤΕΡΑ, γέννημα της Βιομηχανικής Επανάστασης, υποκαθίσταντο απ' αυτή και έχαναν μέρος της σημασίας τους. Στην Ελλάδα αντίθετα έχουμε ένα τρικομματισμό με το Κέντρο να ανεδείναι κι αυτό γιατί η χώρα δεν έχει ακόμα συνέλθει από τους πολέμους και δεν έχει εκδημοκρατισθεί. Κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες λοιπόν κάνουν την ΑΡΙΣΤΕΡΑ να χάνει σε εκλογική σημασία. Συνεπακόλουθο ένας γενικότερος συντηρητισμός με την πλατειά σημασία του όρου στο μέτρο που τόσο η ΕΡΕ, όσο και οι κεντρώοι σχηματισμοί τελικά είναι κόμματα της αστικής καθεστηκίας τάξης των οποίων οι αποκλίσεις δεν νομίζουμε ότι είναι τόσο αγεφύρωτες.

Πέρα από το θέμα της προάσπισης της καθεστηκίας τάξης που δεν θίγεται, δύο εκφάνσεις συντηρητισμού, ένας πατροπαράδοτος και ένας φιλελεύθερος ερμηνεύουν ίσως καλύτερα απ' τους όρους Δεξιά και Κέντρο τις υπάρχουσες διαιρέσεις. Ο μεν πατροπαράδοτος συντηρητισμός ακολουθεί τη γραμμή του παλιού λαϊκού κόμματος προσήλωση στη μοναρχία, κλειστός σε μεταρρυθμίσεις, σταθερότητα στις υφιστάμενες σχέσεις και δομές. Ο φιλελεύθερος συντηρητισμός απ' την άλλη είναι η συνέχεια της βενιζελικής γραμμής, δέχεται τον συνταγματικό ρόλο του μονάρχη, διαπνέεται από τον άνεμο της αλλαγής θέλει μεταρρυθμίσεις, χωρίς βέβαια να αλλάξει τις βασικές δομές και θεσμούς.

Ήταν κατά τη γνώμη μας το αίτημα του καιρού ένας εκδημοκρατισμός, μια διάθεση αλλαγής προς κάτι καλύτερο μέσα όμως στον αστικοφιλελεύθερο χώρο. Άλλωστε η καθεστηκία τάξη ήταν δύσκολο να ανατραπεί και το θέμα δεν ήταν να ανατραπεί τελικά, αλλά να πάρει τη θέση που πραγματικά της άξιζε.

2. Απομάκρυνση της ΕΔΑ από αξιωματική αντιπολίτευση

Κατά τη σύμπραξη με Κεντρώα και Δεξιά κόμματα η ΕΔΑ στις εκλογές του 1956 επέτυχε να εξέλθει της ηθικής απομόνωσης και να εκλεγούν όλοι οι υποψήφιοί της. Η συνεργασία αυτή κατέστησε τα συνεργασθέντα αστικά κόμματα ύποπτα εις τα συντηρητικά στρώματα και συνεκεντρώθηκαν γύρω από την ΕΡΕ και έτσι απέκτησε συνεκτικότητα και σταθερή εκλογική επιφάνεια, ενώ μειώθηκε η εκλογική αντινοβολία των κομμάτων του Κέντρου κατά τις εκλογές του 1958. Η συνεργασία ΕΔΑ και Κέντρου έκανε να πιστεύουν πολλοί ψηφοφόροι ότι δεν υπάρχει πλέον «κίνδυνος» από την ΕΔΑ και δυσανεκτικότεροι από τα άλλα κόμματα την ψηφίζουν το 1958.

Πράγματι η άνοδος της ΕΔΑ προβλημάτισε όλο το πολιτικό φάσμα και ήταν επιτακτική η ενότητα του Κέντρου για να απομακρυνθεί από αξιωματική αντιπολίτευση. Αίτημα των συντηρητικών ψηφοφόρων που ψήφισαν Καραμανλή προκειμένου να μην ενισχυθεί η ΕΔΑ. Αίτημα των κεντρώων που κατακηνηθήθηκαν, να συσπειρωθούν για να καταλάβουν την προηγούμενη θέση τους και για να διεκδικήσουν την εξουσία.

Αίτημα και των Κεντροαριστερών που είχαν κοινωνιστικούς ή μεταρρυθμιστικούς προσανατολισμούς - Κοινωνιστική Αριστερά (άρνηση του συντηρητισμού και του σοσιαλισμού, όπως εκφράζεται από την ΕΔΑ), μια και το εκτός νόμου ΚΚΕ δρούσε νόμιμα μόνο μέσω της ΕΔΑ την οποία και έλεγχε, οπότε η απόχρωση αυτή των κεντροαριστερών θα στραφεί προς την Ένωση Κέντρου.

3. Ανησυχία του ξένου παράγοντα - ψυχροπολεμική περίοδος

Δεν διέφερε στην ουσία όπως προείπαμε η Δεξιά από το Κέντρο, γι' αυτό και η ενότητα της Δεξιάς με την βοήθεια των ΗΠΑ και της διακατοχής της εξουσίας, εμπόδιζε το Κέντρο να ενωθεί. Οι σοφιστές του Στέιτ Νηπάρτμεντ επανεξέτασαν τα ελληνικά πολιτικά θέματα με την ανάληψη της Προεδρίας των ΗΠΑ από τον Κένεντυ, ώστε ο ρόλος του δεύτερου κόμματος να μετατεθεί από την αριστερά (ΕΔΑ) στο Κέντρο και αποδίδουν στην αποκατάσταση της ενότητας των διάσπαρτων δυνάμεων της κεντρίας παράταξης και δια τον προεδρευτή Έλλις Μπρίγκς και της CIA ενθαρρύνουν τις πολιτικές φιλοδοξίες του Γρίβα και καταστρώνουν σχέδια δια να τον επιβάλλουν αρχηγό του ενοποιημένου Κέντρου.

Οι Αμερικανοί εξακολούθησαν να υποστηρίζουν τον Καραμανλή, πίστευαν όμως ότι μετά την εμφάνιση της Αριστεράς ήταν απαραίτητος ένας ισχυρός κεντρώος σχηματισμός για να διατηρήσουν της επιρροή τους, σε ένα πολιτικό κόσμο δικομματικό, συντηρητικό και αμερικανόφιλο. Έτσι προέβλεπαν συστηματικά τους Φιλελευθέρους να ενωθούν και υπαινείχθηκαν μάλιστα ότι θα τους ήταν ευπρόσδεκτη μια Κυβέρνηση Κέντρου. Αυτό τόνισαν στον Σ. Βενιζέλο όταν επισκέφθηκε τις ΗΠΑ. Αυτό το νόημα έχει και η επίσκεψη στην Αθήνα στις 28 Ιουνίου 1961 του Μάκ Γκί, υφυπουργού του Στέιτ Νηπάρτμεντ. Η επίσκεψη αυτή έδινε συνέχεια σε επαφές που είχε πραγματοποιήσει η Αμερικανική Πρεσβεία με πολλούς ηγέτες του Κέντρου.

Η σύγκρουση Ανακτόρων-Καραμανλή, οι φιλογαλλικές και φιλοευρωπαϊκές θέσεις του τελευταίου άναψαν το πράσινο φως για την εξουσία στην Ένωση Κέντρου, με σύμφωνες τις ΗΠΑ, την Αγγλία, τα Ανάκτορα. Εγγύηση η ύπαρξη μέσα στην Ε.Κ. και του Σ. Βενιζέλου, ανθρώπου σαφώς συντηρητικού και έχοντος σχέσεις με τα ανάκτορα και τον επιχειρηματικό κόσμο.

Πέραν τούτου οι κεντρώες λύσεις είναι λυσιτελείς και λειτουργικές την εποχή που οι ψυχροπολεμικές συγκυρίες καθιστούν πολιτικά αδύνατη τη μεθόδευση προωθημένων κοινωνικών διαζεύξεων, ενώ οι ίδιες αυτές λύσεις εμφανίζονται εντελώς παρωχημένες από την στιγμή που καθίσταται δυνατή η διατύπωση μιας στιβαρής εναλλακτικής πολιτικής που να εκτείνεται στις σοβαρότερες ταξικές αντιθέσεις του συγκεκριμένου κοινωνικού σχηματισμού. Και η εποχή στην οποία αναφερόμαστε είναι η κατ' εξοχήν ψυχροπολεμική περίοδος και ο εκδημοκρατισμός μέσα από τη διατήρηση των θεσμών είχε απήχηση και εξέφραζε την λαϊκή ελπίδα.

4. Λαϊκή ελπίδα - η νέα γενιά

Με την μαζική κάθοδο πληθυσμού στις πόλεις δημιουργήθηκαν εκλογικές μάζες με νέες ανάγκες και για τις οποίες η πατροπαράδοτη προστασία, διατηρεί κάποιο ρόλο, πλην όμως μικρότερης σημασίας. Οι μάζες αυτές όμως έχουν απεναντίας ανάγκη, πέρα από ατομικά βοηθήματα, συλλογικών μέτρων.

Μόνο σχηματισμοί με ευρεία κοινοβουλευτική βάση, μπορούν να ανταπεξέλθουν πραγματικά σε τέτοια αιτήματα. Αλλά και η Δεξιά με τις κατασχέσεις της και τις ακρότητές της, συντέλεσε όχι σε ασήμαντο βαθμό στη δημιουργία του δεύτερου κόμματος. Χαρακτηριστικά πιστεύουμε ότι οι αλλαγές του εκλογικού συστήματος αποτέλεσαν ένα από τα μεγάλα κίνητρα ένωσης των Κεντρώων μια και οι συνασπισμοί ήταν εκ των προτέρων καταδικασμένοι (απαγορευτικά υψηλά ποσοστά για τη β' κατονομή).

Τέλος, η νέα Γενιά περισσότερο ίσως από τους παλιότερους ανησυχεί ζητά ανανέωση του πολιτικού κόσμου. Αυτή τη νέα Γενιά προσεταιρίζεται η Ένωση Κέντρου και ειδικότερα ο Γ. Παπανδρέου που μιλάει μέσα της, την εμπνύχώνει, την φανατίζει. Στρέφεται προς αυτόν η νέα γενιά αναζητώντας ένα καλύτερο αύριο. «Όσοι νέοι έχουν στο μέτωπο την σφραγίδα της δωρεάς πρέπει να ευρίσκουν ανοικτό το δρόμο της μεγάλης ευδοκμήσεως» (Γ. Παπανδρέου).

(B) Πολιτικές ζυμώσεις

Μετά τις εκλογές του 1958 ο Τσιριμώκος με βουλευτές που εξελέγησαν σαν ανεξάρτητοι με την ΕΔΑ συγκροτεί τη Δημοκρατική Ένωση (8.9.58). Ο Βενιζέλος έχει επαφές με τον Μαρκεζίνη για την Ένωση. Ο Βενιζέλος είναι η κεντρώα μορφή της κίνησης του κέντρου για ενοποίηση· δεν προβάλλει λόγους ηγεσίας. Ο Παπανδρέου παραμένει μακριά των ζυμώσεων της Ενώσεως και δηλώνει δια φίλων τον ότι απαιτεί την αρχηγία, καραδοκεί όμως συνεργασία με τον Καραμανλή. Η ΝΠΚ επιδιώκει πρώτα να ενισχύσει την θέση της και συστήνει συνέδρια αργότερα για να συζητηθεί η Ένωση, αλλά δεν καρποφορεί η πρόταση. Ο Αλ. Μπαλατζής, αρχηγός του Αγροτικού-Εργατικού Κόμματος θέλει ένωση υπό τον Παπανδρέου, γιατί είναι εγγύτερα προς τα λαϊκά συμφέροντα και έχει συμμάχους.

Ταυτόχρονα με την ΚΕΑ του Γρίβα-Βενιζέλου, τα εκτός αυτής κόμματα αναγκάζονται να συνασπισθούν για να επιζήσουν. Όπως προείπαμε με επαφές των Μητσούκη, Μαύρου και Τσιριμώκου συνέρχονται οι αρχηγοί και η στελέχη της ΝΠΚ, του Αγροτικού Κόμματος και αποφασίζουν και αναθέτουν την αρχηγία στον Παπανδρέου, στις 11 Φεβρουαρίου 1961, από το οποίο μένει τελικά έξω ο Τσιριμώκος. Αρχικά, παίρνει μέρος στις ζυμώσεις για το νέο κόμμα και ο Μαρκεζίνης, που όμως επιμένει ότι το νέο σχήμα πρέπει να πραγματοποιηθεί η αρχή «ένα κόμμα, ένα πρόγραμμα, ένας αρχηγός». Δέχεται να είναι ο Γ. Παπανδρέου πρόεδρος του κόμματος και πρωθυπουργός σε περίπτωση εκλογικής νίκης, αλλά διεκδικεί για τον εαυτό του την αρχηγία. Οι υπόλοιποι διαφωνούν και έτσι ματαιώνεται η συμμετοχή των Προοδευτικών στο νέο κομματικό οργανισμό. Στο νέο κόμμα εκτός από το Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κέντρο του Παπανδρέου, προσχωρούν 7 βουλευτές της Ν.Π.Κ. και το Αγροτικό-Εργατικό Κόμμα του Μπαλατζή. Μετά την διάλυση της ΝΠΚ οι Παπαληγούρας και Ράλλης έχοντας μείνει έξω από το νέο σχήμα, επιστρέφουν στην ΕΡΕ με την μεσολάβηση των ανακτόρων.

Η ΕΔΑ δραστηριοποιείται για την ενότητα των κομμάτων αλλά αποφράζεται από όλους γιατί αποδίδει στην ίδρυση Λαϊκού Μετώπου. Πράγματι πρόκειται για μια πρωτοβουλία που έτεινε στην συσπείρωση ολόκληρης της αντιπολίτευσης και ανελήφθει την περίοδο των επίπονων διαπραγματεύσεων για την ενότητα του Κέντρου. Δημοσιεύεται στις 23 Δεκεμβρίου 1960 μια έκκληση για τον σχηματισμό μιας αληθινά δημοκρατικής κεντρώας ένωσης. Το μανιφέστο εκείνο υπογράφουν 16

πολιτικοί ή παλιοί πολιτευτές που ανήκουν ή ήταν παλαιότερα μέλη διαφόρων κομμάτων των Φιλελευθέρων, της Νέας Αγροτικής Κινήσεως και της Δημοκρατικής Ενώσεως. Στην πραγματικότητα αντικείμενο του ελιγμού ήταν η συσπείρωση των αντικυβερνητικών δυνάμεων να μην καταλήξει σε απομόνωση της ΕΔΑ. Να εμποδισθεί η ανασύσταση του Κέντρου πάνω στη βάση και με το σκοπό του διμέτρου αγώνα κατά της Δεξιάς, αλλά και κατά της Αριστεράς. Η κίνηση απέτυχε· το Κέντρο συσπειρώθηκε εκτός της ΕΔΑ και από τότε δεν παραστράτησε ποτέ από την τακτική του διμέτρου αγώνα.

Μετά την ομιλία του Γρίβα στο Μαρκόπουλο διαλύθηκε η ΚΕΑ. Προ της διάλυσης είχαν γίνει παρασημαστικές ενέργειες των κομμάτων της ΚΕΑ με το συνασπισμό Παπανδρέου. Τώρα, ο Κατσώτας και ο Βενιζέλος συζητούν μαζί του αλλά προσκρούουν στο θέμα της αρχηγίας. Το θέμα αυτό κατόπιν πολλών συζητήσεων τακτοποιείται αναθέτοντας την αρχηγία στον Παπανδρέου. Εν τω μεταξύ τον Αύγουστο του 1961 ο Τσιριμώκος με το κόμμα του προσχωρεί στον Παπανδρέου.

Τελικά, στις 19 Σεπτεμβρίου 1961 εξαγγέλεται η ίδρυση της Ενώσεως Κέντρον, ως ενιαίο κόμματος και όχι σαν συνασπισμού γιατί προσχώρησαν οι αρχηγοί και τα στελέχη ως άτομα για να εδραιωθεί πειθαρχία. Εν τώ μεταξύ ο Σπ. Μαρκεζίνης με τους Προοδευτικούς σε λίγες μέρες συμφωνεί με τον Παπανδρέου για εκλογική συνεργασία υπό μορφή συνασπισμού. Ας δούμε τώρα τα κόμματα που διαλύθηκαν για να αποτελέσουν την Ε.Κ. (Πίνακας Ι). Κάτω από τον κάθε τίτλο η ημερομηνία ίδρυσης του σχηματισμού, ο αρχηγός του τη στιγμή της προσχώρησης στην Ε.Κ. και από και και πέρα από που έλκει άμεσα την καταγωγή. Στον Πίνακα ΙΙ υπάρχουν δύο στοιχεία. Στην κάθετη στήλη δίνονται τα ονόματα των 11 κομμάτων και στην οριζόντια στήλη οι έδρες ή το ποσοστό κατά εκλογή που συ-

γκέντρωναν. Στην κάθετη στήλη η παράθεση των κομμάτων ακολουθεί μια κατανομή σε κλίμακα Δεξιάς-Αριστεράς. Η αποτίμηση είναι καθαρά ενδεικτική και ακολουθεί τα κριτήρια της καταγωγής, ιδεολογίας και συνεργασίας στις εκλογικές μάχες.

γ. Ιδεολογία

Η ιδεολογικοπολιτική πλατφόρμα της ενότητας του Κεντρώου Χώρου είναι η εναλλακτική λύση που δεν έδινε η Δεξιά αλλά ούτε τα επί μέρους κόμματα, γιατί το καθ' ένα εξυπηρετούσε μέρος των σκοπών αυτών, όπως και ο τίτλος τους το λέει, το μεν κόμμα των Φιλελευθέρων ήταν η ιστορική επιδίωξη του παλιού κόμματος των Φιλελευθέρων δηλαδή κόμματος προοδευτικού συντηρητισμού, κεφαλαιοκρατικό, με έντονη ιστορία και εμφύτευση στο λαό.

Η ΕΠΕΚ ήταν η χαμένη ελπίδα για μια γνήσια προοδευτική σοσιαλδημοκρατική λύση· είχε απήχηση στους εργαζόμενους, τους αγρότες και γενικά τα λαϊκά στρώματα, όπως επίσης και σε όλο το προσφυγικό στοιχείο (λόγω ιστορικού ρόλου Πλαστήρα), χωρίς ιδιαίτερο πρόγραμμα, στηριζόμενη κυρίως στην ιστορικότητα του ιδρυτή της, αρχηγού της, και την γνησιότητά του στη συνείδηση του λαού. Δεν μπορούμε να το εντάξουμε στα αντίστοιχα ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά κόμματα. Θα λέγαμε ότι συγκέντρωσε τις μη κομμουνιστικές δυνάμεις του ΕΑΜ, σε εποχή όπου στην Ευρώπη εκτός της Ελλάδας, οι αντίστοιχες δυνάμεις είχαν ανανεώσει όλο το φάσμα της πολιτικής ζωής, ενώ αντίθετα στην Ελλάδα, λόγω των γεγονότων του εμφύλιου πολέμου μεταπολεμικά, έχουμε το εξαιρετικό φαινόμενο της αναδίωξης του παλαιού πολιτικού κόσμου.

Το κόμμα Αγροτών-Εργαζομένων του Αλ. Μπαλτατζή, ιστορικά προερχόμενο από το κόμμα των Φιλελευθέρων, διάδο-

* Π Ι Ν Α Κ Α Σ . Ι Ι

ΔΕΞΙΑ	Έκλογικές Άναμετρήσεις					
	1946	1950	1951	1952	1956	1958
Κόμμα Έθνικοφρόνων	2,95% 9 έδρ.	-	-	-	-	-
Λαϊκό Κοινωνικό Κόμμα	-	-	-	-	-	2,94% * 2 έδρ.
Κόμμα Φιλελευθέρων	14,39% 48 έδρ.	17,25% 56 έδρ.	19,04% 57 έδρ.	34,22% * 26 έδρ.	48,15% * 26+43 έδρ.	20,68% 36 έδρ.
Άγροτικό Κόμμα	0,67% 1 έδρ.	-	-	-	-	-
Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κέντρο	-	-	-	-	-	-
Νέα Πολιτική Κίνηση	-	-	-	-	-	-
Προοδευτικό Έργατικό Κόμμα	-	-	-	-	-	-
Άγροτικό Έργατικό Κόμμα	-	2,62% 3 έδρ.	-	-	48,15% * 7 έδρ.	10,62% * 6 έδρ.
Ε.Π.Ε.Κ,	-	14,44% 45 έδρ.	23,49% 74 έδρ.	34,22% * 25 έδρ.	48,15% 15 έδρ.	10,62% 1 έδρ.
Δημοκρατικό Κόμμα Έργαζομένου Λαού	-	-	-	-	48,15% * 20 έδρ.	10,62% * 1 έδρ.
Δημοκρατική Ένωση	-	-	-	-	-	-

ΑΡΙΣΤΕΡΑ

* ύποδηλώνει τό ποσοστό τού συνασπισμού στόν όποιο ήταν τό κόμμα.

χο κόμμα του προπολεμικού Αγροτικού Κόμματος του Ι. Σοφιανόπουλου, είχε θεωρητικά πιά σοσιαλίζουσες αρχές, στην πράξη όμως εκλογική πελατεία συντηρητική και περιορισμένο ως προς την εμφύτευση του στο Βορρά κυρίως, ενώ αντίθετα πιά σοσιαλίζων πρόγραμμα και μια προσπάθεια επιστημονικού προγράμματος ήταν η κίνηση Στ. Αλαμανή (Δημοκρατικό Κόμμα του Εργαζομένου Λαού) εκ της ΕΠΕΚ χωρίς ευρύτερη όμως απήχηση. Η κίνηση αυτή ακολουθεί τις αρχές του Δημοκρατικού Σοσιαλισμού, που διακήρυξε η Σοσιαλιστική Διεθνής στη Φραγκφούρτη το 1951, δηλαδή την πολιτική, οικονομική, κοινωνική και διεθνή δημοκρατία.

δ. Ουσιαστική ή τυπική ενότητα

Ζήτημα πραγματικά τίθεται εάν η ενότητα υπήρξε ουσιαστική ή τυπική δηλαδή αν επρόκειτο περί ενότητας ή απλώς περί συγκόλλησης σχημάτων. Εάν η Ε.Κ. είχε ή όχι τα στοιχεία και τα χαρακτηριστικά κόμματος προορισμένου να διασπαστεί, όπως και διεσπασθεί ή όχι. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στην σύμπτυξη της Ε.Κ., η συγκυρία φέρει σε μεγάλο βαθμό την ευθύνη. Το κόμμα συγκροτήθηκε από προσωπικότητες και συνδυασμούς τάσεων που μπορούν - κάτω από άλλες συνθήκες να μην συγκλίνουν, αν οι συνθήκες είναι αντίθετες μ' αυτές που προκάλεσαν την συσπείρωση. Ενδεχόμενα θέμα ηγεσίας ή υιοθέτησης της απλής αναλογικής να μπορούν να σηκώσουν κεντρόφυγο άνεμο στο κόμμα. Όταν μάλιστα το πολιτικό φάσμα στην

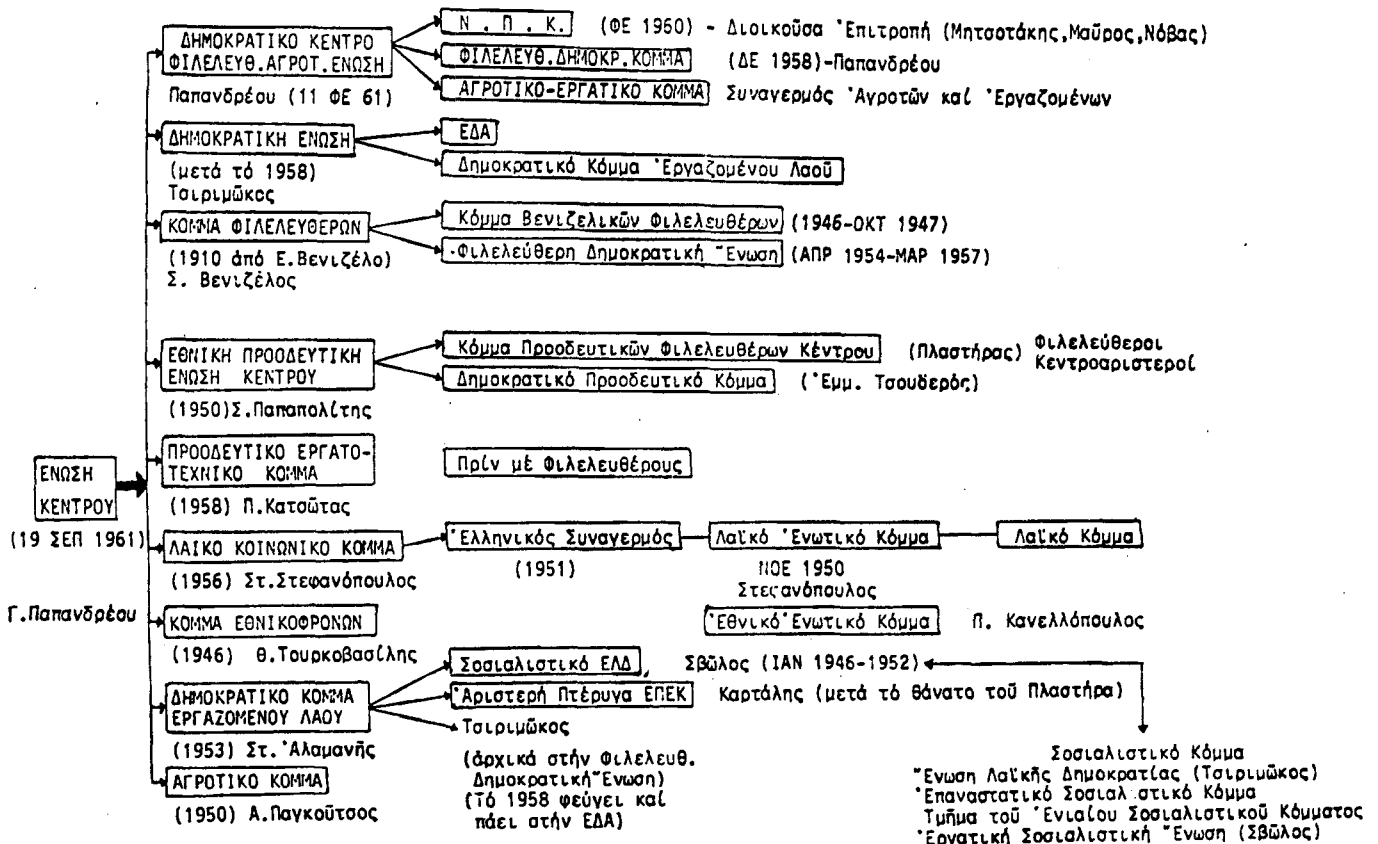
Ελληνική εμπειρία έχει ιδιομορφία λόγω της «εθιμικής» -έτσι που εξελίσσεται από πλευράς Ανακτόρων- επέμβασης του Στέμματος στα πολιτικά πράγματα, μια ενδεχόμενη επέμβαση του βασιλιά θα έθετε άραγε σε κίνδυνο την ενότητα; Ή πάλι, μια επέμβαση του ξένου παράγοντα, την οικονομικής ολογαφχίας, του Στρατού ή ακόμη μια δυναμική πολεμική από τα αντίπαλα κόμματα, θα μπορούσε να προκαλέσει ρωγμές στην ενότητα; Θα δούμε το ζήτημα θέτοντας ένα διπλό προβληματισμό. Πρώτα βλέποντας και κρίνοντας την Ε.Κ. σαν ενότητα σχήματος και μετά σαν συγκόλληση σχημάτων.

1. Η Ένωση Κέντρου σαν ενότητα σχήματος

Το κόμμα βαπτίστηκε πολύ σύντομα στην συνείδηση του Λαού το 1961. Υπήρχε ενιαία εκλογική ψυχή στη βάση που πίεσε τους αρχηγούς να συνειδητοποιήσουν την ενότητα. Εκείνο που βοήθησε την ενότητα της Ε.Κ. είναι η ανάληψη του Ανεγδότη Αγώνα αμέσως μετά τις εκλογές του 1961 ήταν η κρίσιμη περίοδος όπου θα φαινόταν αν το κόμμα θα διελύετο ή θα συνέχιζε ενωμένο. Όμως, φάνηκε στο σημείο αυτό, η αξία του Παπανδρέου που εκμεταλλεύθηκε την όποια βία και νοθεία των εκλογών.

Άλλος παράγοντας που βοήθησε την ενότητα του χώρου ήταν ο θάνατος του Βενιζέλου στις 7 Φεβρ. 1964, κυρίως ως προς την δεξιά του πτέρυγα. Ο γιός του Ελευθερίου Βενιζέλου άφησε ένα δυσαναπλήρωτο κενό, ωστόσο οι προσωπικές του

* Π Ι Ν Α Κ Α Σ Ι Ι Ι *

φιλοδοξίες, οι συνεχείς προστριβές του με τον Παπανδρέου, δεν μπορούσαν παρά να βλάψουν την ενότητα της Ε.Κ. όπως είχαν βλάψει και την ενότητα των Φιλελευθέρων.

2. Η Ένωση Κέντρου σαν συγκόλληση σχημάτων

Μια πρώτη απειθαρχία στις αποφάσεις του Αρχηγού έχουμε στις εκλογές του 1961. Παρ' ότι ο Παπανδρέου είπε ότι αυτός και οι βουλευτές του, δεν θα προσέλθουν να ορκισθούν στη Βουλή, 9 βουλευτές άλλοτε κόμια είχε τόσο έντονες προσωπικότητες και τόσους πολλούς τέως πολιτικούς αρχηγούς, αρχηγικές βλέψεις. Εδώ να παρατηρήσουμε ότι η κοινή γνώμη εμφανίζει μια τάση αυστηρότητας και αποδοκιμασίας σε κάθε προσπάθεια κοιμματικής διάσπασης, πολυθρηματισμού για προσωπικές διαφορές. Αυτό φάνηκε στην περίπτωση της διαμάχης Παπανδρέου-Βενιζέλου και στην περίπτωση των αποστατών.

Το μόνιμο άγχος και η διαφωνία Παπανδρέου-Βενιζέλου ήταν τροχοπέδη στην ενοποίηση αλλά και γενικότερα θέμα αρχηγίας στο κόμμα γιατί μπορεί να υποχώρησαν αρχικά στον Παπανδρέου για χάρη του γενικότερου συμφέροντος, τί θα συνέβαινε όμως μετά; Η σύγκρουση των Βενιζέλου-Παπανδρέου φανερώνει όχι μόνον την υποδόσκουσα εχθρότητα μεταξύ των, αλλά και τις βαθιές αντιθέσεις που υπήρχαν μέσα στην παράταξη. Τα ετερόκλητα στοιχεία από την ΕΔΑ έως την ΕΡΕ φοβίζονται. Υπάρχει ανομοιογένεια διάφορες πολιτικές πεποιθήσεις, ατομικές φιλοδοξίες, εγωισμοί.

Υπάρχει μια διστακτικότητα του Παπανδρέου να προχωρήσει το κόμμα σε γνήσια δημοκρατική οργάνωση βάσης (δεν συζητήθηκε ποτέ συνέδριο). Εξ άλλου ο μόνος τρόπος για να αποφύγει κανείς τις εσωτερικές κρίσεις και τις κεντρικές τάσεις των δύο άκρων του κέντρου είναι η συντήρηση μιας προσεκτικής ακινησίας, πράγμα δύσκολο ειδικά για την Ε.Κ. που είχε επαγγελθεί εκδημοκρατισμό και δυναμική μορφή δράσης.

Συμπερασματικά και σχετικά με το αν τελικά από την στιγμή που ενώθηκαν οι κεντρικές δυνάμεις, κρυβόταν πίσω από όλη την διάχυτη αισιοδοξία το σπέρμα της αποστασίας, δεν αισθανόμαστε σίγουροι να δώσουμε μια άμεση απάντηση. Είναι πολλές οι παράμετροι που αυξομειώνουν το βάρος της απόδειξης και αλληλοσυγκρουόμενα τα όσα μπορούν να ειπωθούν, ειδικά για την χρονική στιγμή που ιδρύεται η Ε.Κ. Μετά περίπου από την χρονική στιγμή που γίνεται Κυβέρνηση το Κέντρο μέχρι το καλοκαίρι του 1965 είμαστε πιά σίγουροι να πούμε ότι κάτι δεν πήγαινε καλά. Δεν θεωρούμε απόλυτα σωστό το ότι η Ε.Κ. ήταν ένα μωσαϊκό ιδεών και κομμάτων, που κάποια μέρα θα έσπαγε. Άλλωστε τέτοιο ήταν η Δημοκρατική Ένωση, συνασπισμός των εκλογών του 1965 και όχι η Ε.Κ. του 1961, 1963, 1964, γιατί τελικά οι Κυβερνήσεις των αποστατών, είχαν για μέλη τους τα στελέχη από το Λαϊκό Κοινωνικό Κόμμα (Στεφανόπουλος) μέχρι την Δημοκρατική Ένωση (Τσιριμώκος) και δεν διελύθη το Κέντρο με το πρώτο φύσημα του αέρα, αλλά με την τέταρτη Βασιλική εντολή σχηματισμού κυβέρνησης.

Ίσως λοιπόν να ελόχευε η αποστασία, ίσως και όχι, ίσως και να ελοχεύει πάντα σαν δείγμα των προσωπικών φιλοδοξιών σ' όλα τα κόμματα. Πάντως, πιστεύουμε, πως αν η Ε.Κ. από το 1961 είχε προχωρήσει σε μία γραφειοκρατική δημοκρατική οργάνωση σύγχρονου κόμματος, η συνοχή της θα είχε πολύ ωφεληθεί γιατί η κοιμματική μηχανή θα είχε αντιτάξει στη ροπή της αποστασίας, την επιθυμία επιδίωξης που χαρακτηρίζει τα γραφειοκρατικά στοιχεία.

(Γ). Ο Γεώργιος Παπανδρέου

Η αρχηγία της Ε.Κ. ανατέθηκε στον Γ. Παπανδρέου, τον αρχαιότερο πολιτικό που ήταν ήδη μιά βιβλική φυσιογνωμία. Βέβαια ο ίδιος δεν συνετέλεσε τόσο στην ίδρυση του κέντρου, ως ενιαίου κοιμματικού οργανισμού, όσο δημιούργησε την εκλογική επιτυχία του κέντρου. Ήταν ένας παλιός αγωνιστής της δημοκρατίας.

Ήταν ο μοναδικός για την αρχηγία του προεκλογικού αγώνα. Την εξαπόλυση του ανενδότου αγώνα την συνέλαβε και την διεξήγαγε προσωπικά ο Γ. Παπανδρέου, ο οποίος και διοίκησε αυταρχικά το κόμμα του. Υπήρξε χαρισματικός ρήτορας, τόσο στη Βουλή, όσο και στον εξώστη όπου εγοήτευε τα πλήθη. Παρ' ότι θεωρείτο ασταθής εις τους ελιγμούς του και δίνοντας αδίστακτα υποσχέσεις προς όλους, τους κολάκευε, αυτοί έλιπιζαν. Είχε επιδείξει εθνική δράση, τόσο στην Μ. Ανατολή, όσο και στην Αθήνα το 1944.

Υπήρχαν και άλλες προσωπικότητες για την αρχηγία του Κέντρου και εξεδήλωσαν τέτοιες επιθυμίες πλαγίως, ήταν άλλωστε αυτοί που προκάλεσαν την ενοποίηση του Κέντρου και έσωσαν παραμερίζοντας τις φιλοδοξίες τους — ίσως για ευθετώτερο χρόνο — την αρχηγία στον Γ. Παπανδρέου. Εξ άλλου, η ηλικία του, ήταν ήδη 73 χρόνων, συνεπώς μεγάλος και δεν αποτελούσε εμπόδιο για κανένα μνηστήρα της αρχηγίας. Δεν είχε δεσμούς με την Αριστερά, όπως ο Τσιριμώκος, αλλά ούτε και με τη Δεξιά, όπως ο Βενιζέλος. Στις παραμονές πιά της Ένωσης του Κέντρου γράφεται: «Δεν υπάρχει πλέον αμφισβήτησης ότι ο καλύτερος για την πολιτική και κυβερνητική ηγεσία είναι ο αρχηγός του δημοκρατικού Κέντρου, ο Νέστωρ του Πολιτικού Κόσμου, ο Γ. Παπανδρέου» (ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, 3 Σεπτ. 1961).

ΕΠΙΛΟΓΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

Βλέποντας την ίδρυση της Ένωσης Κέντρου το 1961 σαν ένα ιστορικό γεγονός είναι καθοριστική στη δημιουργία ενός δικομματισμού που θα αποτελούσε μηχανισμό εξυγίανσης της πολιτικής ζωής. Το ενδιαφέρον στην περίπτωση μας είναι ότι ο δικομματισμός αυτός είναι αστικός, δηλαδή και τα δύο κόμματα είναι αστικής προέλευσης. Όμως, η Ε.Κ. ενόχλησε πολλούς, ή μάλλον ο εκδημοκρατισμός που επαγγέλονταν — άσχετα αν πέτυχε στην προώθησή του ή όχι — ενόχλησε τους αντιδραστικούς κύκλους των «επιτήδειων». Από την άποψη αυτή τα Ιουλιανά 1965 ήταν το φυσικό επακόλουθο.

Θεωρούμε το γεγονός της ίδρυσης της Ε.Κ. στα 1961 σαν την απαρχή, τον πρώτο κρίκο μιας αλυσίδας, της πορείας προς τη Δημοκρατία μετά τον πόλεμο, με ενδιάμεσους σταθμούς τις εκλογές του 1964, τα Ιουλιανά του 1965, τη δικτατορία του 1967 και την μεταπολίτευση του 1974, σαν τελευταίο κρίκο και δικαίωση της πορείας αυτής. Από την άποψη αυτή, πιστεύουμε ότι είναι πολύ σημαντική η ίδρυση της Ε.Κ. γιατί στα 1961, 12 και πλέον χρόνια μετά την λήξη των πολέμων στην Ελλάδα, η Χώρα καταφέρνει να πιάσει το Μίτο της Αριάδνης που δεν είναι άλλη από τη Δημοκρατία στην περίπτωση μας και που μέσα από ποικίλες στιγμές χαράς και λύπης την οδηγεί στην μεταπολίτευση του 1974.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Meunaud (Jean), Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, Αθήνα, Μπάϋρον, β' έκδοση, 1974,
Λιναρδάτος (Σπ.), Από τον εμφύλιο στη Χούντα, Αθήνα, Παπαζήσης, τ.3, 1978
Δαφνής (Γρηγ), Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, 1981-1961, Αθήνα, Γαλαξίας, 1961.
Κανελλόπουλος (Π), Ιστορικά δοκίμια, Αθήνα, β' έκδοση, 1979.
Τσουκαλάς (Κ), Η Ελληνική Τραγωδία, Αθήνα, Νέα Σύνορα, 1981.

- Βεγλερή (Φ), Ιουλιανά, Αθήνα, Σάκουλας, β' έκδοση, 1984.
Αλιβιζάτος (Ν), Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983.
Τσουκαλάς (Κ), Το νόημα των εκλογών -Επιθ. Πολιτ. Επιστ. Ιαν-Μαρτ. 1982.
Τσιριμιάκου (Ηλ), Η Κομματική Δημοκρατία-Πολιτική, Μαρτ. 1963.
Ρουσοπούλου (Αγν), Ο Σοσιαλισμός στην Ελλάδα-Πολιτική, Μαρτ. 1963.

ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ

ΓΩΡΓΟΣ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η οικονομική επιστήμη στην εξελικτική της πορεία έχει μελετήσει διάφορες μορφές πληθωρισμού. Σήμερα θεωρείται ότι οι μορφές αυτές του πληθωρισμού, οφείλονται σε συγκεκριμένα αίτια τα οποία βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. Έχουν εγκαταλειφθεί οι παλαιότερες απόψεις που θεωρούσαν τον πληθωρισμό σαν ένα φαινόμενο προκαλούμενο από μία μόνο αιτία, ανεξάρτητη, και τώρα θεωρείται ότι είναι ένα σύνολο «αιτίων-μηχανισμών»¹ από τους οποίους αν ένας έμπαινε σε λειτουργία ² ξαφνικά, από «κακό χειρισμό» θα έθετε σε λειτουργία διαδοχικά και τους υπόλοιπους.

Θα μπορούσαμε να εντάξουμε τις θεωρίες ερμηνείας του πληθωρισμού σε δύο μεγάλες κατηγορίες:

A. Στις παραδοσιακές θεωρίες που αφορούν αφενός αυτές της Κεϋνσιακής σχολής (πληθωρισμός ζήτησης, πληθωρισμός κόστους), και αφ' ετέρου τις θεωρίες της Μονεταριστικής σχολής.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με αυτές τις θεωρίες τα «αίτια-μηχανισμοί» που προκαλούν πληθωρισμό είναι: α) η πλεονασματική ζήτηση, β) η αύξηση της τιμής των πρώτων υλών, γ) η αύξηση της τιμής των εισαγομένων προϊόντων³ «εισαγόμενος πληθωρισμός», δ) η διαδοχική αύξηση τιμών-μισθών, «αυτοπληθωρισμός», ε) η γρήγορη αύξηση της ποσότητας του χρήματος σε κυκλοφορία, γεγονός που αμφισβητείται σήμερα, ότι δηλαδή αποτελεί μία πρώτη αιτία εκδήλωσης ενός πληθωριστικού φαινομένου.

B. Δεύτερη Κατηγορία: Οι μοντέρνες αναλύσεις οι οποίες στηρίζονται κυρίως στις οικονομικές δομές⁴, στις κοινωνικομορφωτικές δομές (structures socioculturelles) και ορισμένες από αυτές καταλήγουν στην κριτική του καπιταλιστικού συστήματος.

Εξάλλου, έχουν εντοπιστεί στα πλαίσια ενός οικονομικού συστήματος διάφοροι μηχανισμοί αντιπληθωρισμού που μπορούν να συνοψιστούν σε τρεις: α) αύξηση της παραγωγικότητας, β) βελτίωση του ανταγωνισμού στην αγορά (από την άποψη ότι εμποδίζει αφενός τη δημιουργία υπερ-κερδών στα μονοπώλια και αφετέρου τη δημιουργία ολιγοπολιτικών καταστάσεων στην αγορά), και γ) δίκαιη και ορθολογική κατανομή της υπεραξίας.

Στο κείμενο αυτό, πρόθεσή μας είναι να ασχοληθούμε με τον πληθωρισμό που προκαλείται από την πλεονάζουσα ζήτηση⁵ η οποία προέρχεται από αυξημένες δημόσιες επενδύσεις.

Ο πληθωρισμός έχει γίνει η λέξη κλειδί της εποχής μας, αν και παραμένει ένα από τα πιο αμφισβητούμενα θέματα της οικονομικής επιστήμης. Η πολυπλοκότητα του πληθωριστικού φαινομένου στα πλαίσια ενός οικονομικού συστήματος επέτει-

νε τις δυσκολίες κατανόησής του και δημιούργησε ένα πλήθος θεωριών αντίθετων ή διαφορετικών. Σκοπός μας δεν είναι να προσθέσουμε μία νέα εξήγηση του πληθωριστικού φαινομένου, αλλά ξεκινώντας από μία σειρά κοινές παραδοχές και κατά συνέπεια από κοινώς αναγνωρισμένα σημεία, να αποσαφηνίσουμε την αλληλεξάρτηση του πληθωρισμού και δημοσίων επενδύσεων, δηλαδή του πληθωρισμού που προκαλείται από την πλεονασματική ζήτηση κρατικής επένδυσης.

Για πληρέστερη ανάλυση θα εξετάσουμε την σχέση των επενδύσεων με τον πληθωρισμό από διπλή σκοπιά. Σ' ένα πρώτο μέρος θα αναλύσουμε τις επιπτώσεις που έχει στο φαινόμενο του πληθωρισμού ο τρόπος χρηματοδότησης των δημοσίων επενδύσεων. Σ' ένα δεύτερο μέρος θα αναλύσουμε τις επιπτώσεις στον πληθωρισμό από την πραγματοποίηση των δημοσίων επενδύσεων, και τέλος θα επιδιωχθεί η συναγωγή κάποιων συμπερασμάτων που θα προκύψουν από την άλλη ανάλυση σχετικά με τις κατευθύνσεις που μπορεί να έχουν οι δημόσιες επενδύσεις, ώστε να αποτραπεί η ανάπτυξη πληθωριστικών τάσεων.

Κατά τα τελευταία χρόνια οι επενδύσεις που πραγματοποιούνται από το κράτος ή με τη συνδρομή του αποτέλεσαν, ανάμεσα σ' άλλα, ένα προσδιοριστικό στοιχείο της οικονομικής δραστηριότητας. Συγκρίνοντας το καπιταλιστικό προς το σοσιαλιστικό μοντέλο οικονομίας, παρατηρεί κανείς ότι, και τα δύο μοντέλα χρησιμοποιούν τις δημόσιες επενδύσεις, με διαφορετική βέβαια ένταση, διάσταση και σκοπιμότητα, σαν όργανο άσκησης οικονομικής πολιτικής. Η διαφορά βρίσκεται κυρίως στο βαθμό και τη στρατηγική της παρέμβασης του κράτους στην οικονομική συγκυρία. Οι επενδύσεις αυτές έχουν αποφασιστική σημασία για το Κράτος γιατί, μέσω αυτών, κατευθύνεται η οικονομική ανάπτυξη ή ευνοείται η αναθέρμανση της οικονομικής δραστηριότητας.

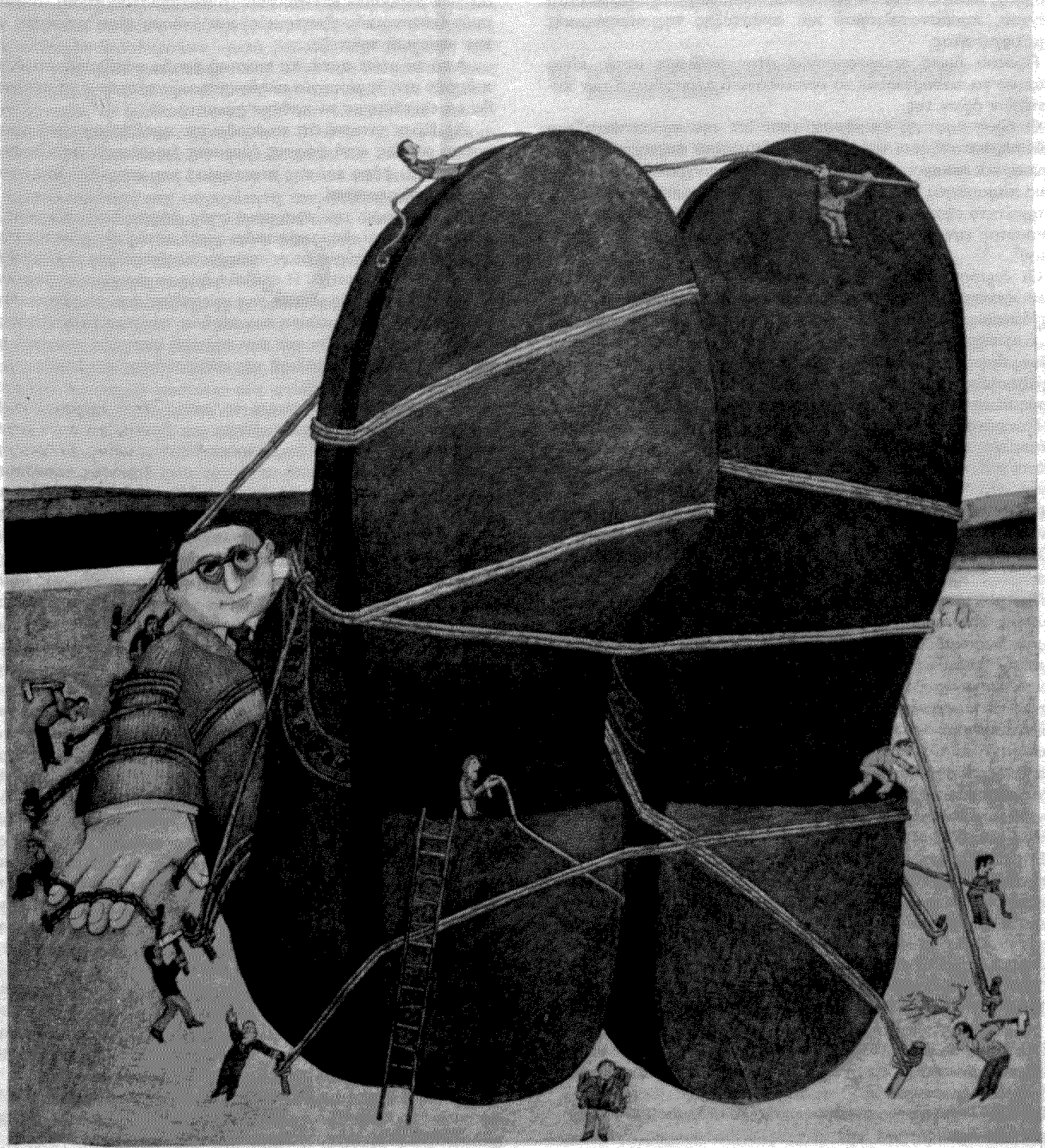
Συχνά όμως η πολιτική των δημοσίων επενδύσεων δημιουργεί μία κρίση που εκδηλώνεται με έλλειψη ισορροπίας ανάμεσα στις δημόσιες δαπάνες και τα δημόσια έσοδα, δηλαδή με σοβαρά ελλείματα τα οποία σχεδόν πάντα ο δανεισμός ή η εκδοτική Τράπεζα καλούνται να καλύψουν.

Η οικονομική αυτή πολιτική υπονοεί την παραδοχή του πληθωρισμού ως μέσου χρηματοδότησης των δημοσίων δαπανών, κυρίως μετά την εκδήλωση του ελλείματος και φέρνει το Κράτος μπροστά σε αδιέξοδο και δίλημμα που σημαίνει περικοπή των επενδύσεών του η παραδοχή ενός ποσοστού πληθωρισμού.

Η παραδοχή ενός ποσοστού πληθωρισμού είναι επικίνδυνη επειδή δεν μπορεί να ελεγχθεί άμεσα ενώ η μείωση των επενδύσεων είναι εφικτή επειδή αυτές παρουσιάζουν μία ευκαμψία, σχετικά μεγάλη και είναι βέβαιο ότι η συγκράτηση του

Faint, illegible text at the top left of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Faint, illegible text at the top right of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

πληθωρισμού, εν μέρει, εξαρτάται από τη μείωση των δημοσίων επενδύσεων και γενικότερα των δημοσίων δαπανών.

Μέσα από αυτή την οπτική παρατηρούμε ότι υπάρχει μία στενή σχέση μεταξύ των δημοσίων επενδύσεων και του φαινομένου του πληθωρισμού. Είναι μία σχέση που εμείς θα προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε - μέσα στα περιορισμένα πλαίσια αυτής της ανάλυσης - επειδή, τόσο οι δημόσιες επενδύσεις όσο και ο πληθωρισμός εγγράφονται μέσα στην νομοματική πολιτική, της οποίας αυτά τα δύο σκέλη αποτελούν τα ενεργά μέσα ελέγχου, προσανατολισμού και ανάπτυξης της οικονομικής δραστηριότητας.

Προτού όμως προχωρήσουμε στην ανάλυση αυτή, είναι σκόπιμο να καθορίσουμε το εννοιολογικό περιεχόμενο των κυριοτέρων όρων της.

Ο όρος κρατική επένδυση αποδίδει την προσπάθεια του κράτους να αυξήσει το κοινωνικό δυναμικό παραγωγής (κοινωνική και οικονομική υποδομή) ή να εκσυγχρονίσει τις μεθόδους παραγωγής και τα προϊόντα του είτε δημιουργώντας τον απαραίτητο εξοπλισμό είτε αναπτύσσοντας την έρευνα είτε αναπτύσσοντας την ειδίκευση και εξειδίκευση του εργατικού δυναμικού⁶.

Οι δημόσιες επενδύσεις, που ουσιαστικά υποδοθούν τη συσσώρευση του κεφαλαίου και την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης θεωρούνται σαν μη παραγωγικές από την άποψη ότι δεν παράγουν υπεραξία και σχηματίζουν κεφάλαιο. Ορισμένες όμως δημόσιες επενδύσεις όπως αυτές των κρατικών επιχειρήσεων που λειτουργούν με τους κανόνες της ελεύθερης αγοράς θεωρούνται παραγωγικές.

Το κράτος, για να χρηματοδοτήσει τις επενδύσεις του καταφεύγει στη φορολογία, δηλαδή αφαιρεί με φόρους ένα μέρος από τη μάζα της υπεραξίας που παράγεται συνολικά στην κοινωνία, στο δανεισμό εσωτερικό και εξωτερικό ή και στον πληθωρισμό για να καλύψει ένα μέρος από την αύξηση των δαπανών του.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι δημόσιες επενδύσεις ασκούν μια διπλή επίδραση στην οικονομία.

Πρώτον, από το πλεόνασμα αγοραστικής δύναμης - υπερέβασμα ζήτησης - και δεύτερον από το μεγάλο χρονικό διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ του χρόνου δημιουργίας του παραγωγικού δυναμικού (εξοπλισμού) και της χρονικής περιόδου που τα παραγόμενα από τον εξοπλισμό αυτό προϊόντα θα έλθουν στην κατανάλωση⁷.

Εντάσσοντας το φαινόμενο του πληθωρισμού σ' ένα γενικό οικονομικό πλαίσιο, παρατηρεί κανείς ότι αυτό εκδηλώνεται κάθε φορά που υπάρχει «ασυμφωνία» (discordance) μεταξύ της μάζας των ροών (flux) των διαθέσιμων αγαθών και του αντίστοιχου μεγέθους των εισοδημάτων, τα οποία είναι ικανά να απορροφήσουν αυτή τη ροή των αγαθών και των υπηρεσιών⁸.

Στη συνέχεια η ανάλυση επικεντρώνεται, πρώτα στα μέσα χρηματοδότησης των δημοσίων επενδύσεων και κατόπιν στον τρόπο πραγματοποίησης των δημοσίων επενδύσεων σε σχέση με τον πληθωρισμό.

II. ΤΡΟΠΟΙ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ ΚΑΙ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τους τρόπους χρηματοδότησης των δημοσίων επενδύσεων και τη συμβολή τους στη δημιουργία πληθωριστικών τάσεων.

Το πρόβλημα της χρηματοδότησης των δημοσίων επενδύσεων είναι διπλό:

α.- να φέρουμε το επίπεδο των μέσων χρηματοδότησης στο επίπεδο των αναγκαίων επενδύσεων για να εξασφαλίσουμε μια επιθυμητή ανάπτυξη χωρίς να δημιουργήσουμε με το φόρο ή το δανεισμό πληθωριστικές τάσεις.

β.- να εξασφαλίσουμε τους προσανατολισμούς της αποταμίευσης προς τη χρηματοδότηση των επενδύσεων⁹.

Τα μέσα χρηματοδότησης των δημοσίων επενδύσεων είναι το πλεόνασμα του τακτικού προϋπολογισμού, τα τακτικά έσοδα των δημοσίων επενδύσεων (αυτοχρηματοδότηση), ο δανεισμός (εσωτερικός-εξωτερικός) και έκδοση νέου χρήματος από την κεντρική τράπεζα.

Από τα μέσα αυτά, τα τακτικά έσοδα νομίζουμε ότι δεν επιδρούν στη δημιουργία πληθωριστικών τάσεων - τα υπόλοιπα θα τα εξετάσουμε το καθένα χωριστά.

Α) Είναι γνωστό ότι τα έσοδα του προϋπολογισμού προέρχονται κυρίως από φόρους (άμεσους-έμμεσους), από δασμούς και από το φόρο επί της περιουσίας που στην Ελλάδα ουσιαστικά υπολειπεται.

Όσον αφορά την εφαρμογή ενός φόρου δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι «δημοκρατικός» γιατί αυτός πληρώνεται εύκολα από έναν πλούσιο όταν υπάρχει πληθωρισμός και πολύ δύσκολα από ένα φτωχό. Η επιβολή φόρων σημαίνει οικιοποίηση από το κράτος ενός μέρους της υπεραξίας που παράγεται στην κοινωνία, εν μέρει μείωση των κερδών των καπιταλιστικών και χρησιμοποίηση αυτών για την κάλυψη αναγκών του, και των καπιταλιστών (εξασφάλιση της απαραίτητης υποδομής για τη δημιουργία υπεραξίας).

Ένα φορολογικό σύστημα το οποίο είναι προσαρμοσμένο στην οικονομική πραγματικότητα και βασισμένο στον έμμεσο φόρο και μάλιστα στο φόρο προστιθέμενης αξίας, θεωρείται ικανό να τροφοδοτεί από μόνο του στις δημόσιες επενδύσεις. Τα όρια της φορολογικής όμως επιβάρυνσης εξαρτώνται από την οικονομική συγκυρία (π.χ. βαριά φορολογία σε συνδυασμό με ένα ελλειμματικό προϋπολογισμό οδηγεί κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις σε αυξημένο πληθωρισμό).

Οι έμμεσοι φόροι και ιδίως ο φόρος προστιθέμενης αξίας, αυξάνουν σημαντικά τα έσοδα του κράτους λόγω του πλάτους εφαρμογής τους αλλά προκαλούν πληθωρισμό κόστους όταν επιβάλλονται για μεγάλο χρονικό διάστημα. Πρέπει δηλαδή το ύψος της φορολογίας να κυμαίνεται ανάλογα με την οικονομική συγκυρία.

Αν πρόκειται να περιορίσουμε την κατανάλωση σε περίοδο πληθωρισμού και να αυξήσουμε τα έσοδα, φορολογούμε τα αγαθά πολυτελείας αλλά επίσης και μια μεγάλη ποσότητα αγαθών ευρείας λαϊκής κατανάλωσης: π.χ. αυξάνοντας το φόρο προστιθέμενης αξίας, που χαρακτηρίζεται σαν φόρος μεγάλης αποδόσεως. Η αύξηση των έμμεσων φόρων για μικρό χρονικό διάστημα, είναι ένα μέσο ισχυρό να προκαλέσει μείωση των ιδιωτικών δαπανών μέσα από την αφαίρεση της αγοραστικής δύναμης. Το πρόβλημα τίθεται ακριβώς στην επιλογή του τύπου ίσου φόρου που πρέπει να επιβάλλουμε για να έχουμε μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα σε σχέση με το στόχο που επιδιώκουμε να επιτύχουμε. Και τούτο γιατί όλοι οι φόροι δεν έχουν την ίδια αποτελεσματικότητα.

Είναι δε διαπιστωμένο ότι η αύξηση των δημοσίων δαπανών σε περίοδο πλήρους απασχόλησης συνοδευμένη με φόρους μπορεί να προκαλέσει πληθωρισμό ο οποίος όμως σε μία τέτοια περίπτωση είναι λιγότερο σημαντικός από ένα πληθωρισμό που έχει προκληθεί από ένα ελλειμματικό προϋπολογισμό.

Η μεταβολή του μεγέθους των δημοσίων δαπανών μπορεί να προκαλέσει σημαντικό ή όχι πληθωρισμό αν η επιβολή της φορολογίας δεν είναι η ανάλογη την ίδια περίοδο.

Οι άμεσοι φόροι, σε αντίθεση με τους έμμεσους φόρους αυξάνουν τα έσοδα του Κράτους χωρίς να επηρεάζουν βραχυχρόνια τις τιμές των καταναλωτικών αγαθών.

Στο σημείο αυτό, όμως, συναντούμε εμπόδια αύξησης ή επιβολής νέων φόρων τα οποία είναι περισσότερο πολιτικά παρά οικονομικά. Η αύξηση των εσόδων με αυτό το φόρο είναι βραχυχρόνια λόγω του γεγονότος ότι σε αυτή τη περίπτωση επεμβαίνουν τα συνδικάτα και ζητούν, από την πλευρά τους αύξηση του εισοδήματος. Σε μια τέτοια κατάσταση τα συνδικάτα δεν παίρνουν σα βάση συζήτησης με την εξουσία τις αυξήσεις των καθαρών εισοδημάτων —μετά βέβαια, την πληρωμή των φόρων— γιατί έτσι το εισόδημα από μόνο του θα γινόταν ένας επιταχυντής του πληθωρισμού από την άποψη ότι θα αυξάνονταν συνεχώς το διαθέσιμο εισόδημα των ιδιωτών και κατ' επέκταση η υπερβάλλουσα ζήτηση, που θέλουμε να περιορίσουμε, θα αυξανόταν οπότε θα τροφοδοτούσε τον πληθωρισμό.

Β) Η χρηματοδότηση διαμέσου του δανεισμού αποδειχίνεται μη αποτελεσματική στη συγκράτηση του πληθωρισμού επειδή δεν μειώνει την κατανάλωση. Εκτός απ' αυτό θεωρείται και ως μία μετάθεση χρεών του δημοσίου στις επόμενες γενιές τα οποία βέβαια για να αποσβεστούν θα οδηγήσουν αναγκαστικά στην αύξηση της φορολογίας.

Η εναλλακτική λύση της χρηματοδότησης με εξωτερικό δανεισμό μπορεί να έχει τα ακόλουθα αποτελέσματα. Σε κατάσταση ισορροπίας του εθνικού εισοδήματος η πραγματοποίηση μιας συμπληρωματικής επένδυσης (με χρηματοδότηση από εξωτερικό δανεισμό) αποτελεί μία αναδιανομή του εισοδήματος, η οποία δεν βρίσκει σαν αντάλλαγμα μία άμεση εμφάνιση αγαθών στην αγορά με αποτέλεσμα να εμφανιστεί βραχυπρόθεσμα πληθωρισμός. Θα ήταν τελείως διαφορετικά αν η χρηματοδότηση είχε καλυφθεί με φόρους και υπό την προϋπόθεση ότι η οικονομία βρισκόταν σε κατάσταση υπο-απασχόλησης. Και αυτό διότι εάν η οικονομία ήταν σε πλήρη απασχόληση το έλλειμμα που θα είχε χρησιμοποιηθεί για τη συμπληρωματική χρηματοδότηση θα οδηγούσε την οικονομία σε τάσεις πληθωριστικές.

Γ) Τέλος το κράτος μπορεί να χρηματοδοτήσει τις επενδύσεις του με τον ελλειμματικό προϋπολογισμό και έμμεσα με την έκδοση νέου χρήματος.

Μ' αυτό τον τρόπο το Κράτος αυξάνει την ποσότητα του χρήματος σε κυκλοφορία για να χρηματοδοτήσει τις δαπάνες του. Αλλά με αυτό τον τρόπο όλος ο μηχανισμός της οικονομίας κατευθύνεται προς τον πληθωρισμό δια μέσου του μηχανισμού των τιμών. Δηλαδή ταυτόχρονα με την αύξηση της προσφοράς χρήματος η αύξηση της ζήτησης καταναλωτικών αγαθών δεν συνοδεύεται από αύξηση της προσφοράς αγαθών για να ικανοποιηθεί η αυξημένη ζήτηση τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα. Έτσι, η οικονομία βρίσκεται μπροστά σε ένα αδιέξοδο που προέκυψε από τις πληθωριστικές τάσεις.

Σε αυτή την περίπτωση, αν το Κράτος διαμέσου της αύξησης της προσφοράς χρήματος χρηματοδότησε μη παραγωγικές επενδύσεις συμμετείχε αποφασιστικά στην εμφάνιση πληθωριστικών τάσεων από τις οποίες μπορεί να εξέλθει μόνο με την αύξηση της προσφοράς αγαθών.

Ουσιαστικά η έκδοση νέου χρήματος οδηγεί σε αύξηση του γενικού επιπέδου τιμών όταν η αύξηση της προσφοράς χρήματος γίνεται με γρηγορότερο ρυθμό από την αύξηση του εθνικού προϊόντος.

Τέλος η πλήρης απασχόληση και οι στενότητες της οικονομίας καθίστανται σε πολλές περιπτώσεις περιοριστικά στοιχεία στη χρηματοδότηση των δημοσίων επενδύσεων.

Τελικά συμπεραίνουμε ότι, από τα μέσα χρηματοδότησης

που χρησιμοποιεί το Κράτος για τις επενδύσεις του τα πιο αποτελεσματικά είναι ο έμμεσος και ο άμεσος φόρος οι οποίοι βραχυχρόνια μπορούν να απορροφήσουν και την τυχόν πλεονάζουσα ζήτηση.

Η πολιτική λοιπόν των δημοσίων επενδύσεων πρέπει να είναι μία πολιτική προσαρμοσμένη σε τομείς-κλειδιά της οικονομίας, η οποία, όμως, λόγω του χαρακτήρα των επενδύσεων γνωρίζει περιορισμούς και προκαλεί πολλές φορές πληθωριστικές τάσεις προερχόμενες από τον τρόπο και τα μέσα χρηματοδότησής τους.

III. Η ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ

Τα αποτελέσματα της επενδυτικής πολιτικής του Κράτους που σχετίζονται με τον πληθωρισμό μπορούν να εμφανιστούν σε δύο επίπεδα στο σύνολο της οικονομίας ή σε ορισμένους τομείς οικονομικής δραστηριότητας.

A. Γενική επίδραση των δημοσίων επενδύσεων.

Ενώ οι δημόσιες και ιδιωτικές επενδύσεις δεν προκαλούν αναγκαστικά πληθωρισμό, αντίθετα, θεωρούμε ότι κάθε αύξηση των τρεχουσών δημοσίων δαπανών προκαλεί πληθωριστικές τάσεις λόγω της φύσης τους, δηλαδή να αυξάνουν την προσφορά χρήματος χωρίς να αυξάνουν την προσφορά αγαθών. Η παραδοχή της τάσης αυτής των δαπανών δεν πρέπει να θεωρηθεί απόλυτη (δηλαδή δημιουργεί πληθωρισμό, άρα πρέπει να αποφεύγεται) γιατί πρέπει να λάβουμε υπόψη μας το γεγονός ότι οι δημόσιες δαπάνες και ειδικά οι δημόσιες επενδύσεις εκπληρώνουν μία ιδιαίτερη λειτουργία και επιπλέον το Κράτος έχει τη δυνατότητα να μειώσει το μέγεθος αυτών των επενδύσεων σύμφωνα με τη γενική οικονομική κατάσταση.

Για να είναι όμως η μεταβολή των επενδύσεων ορθολογική θα πρέπει η όλη επενδυτική δραστηριότητα του Κράτους να είναι βασισμένη επάνω στη γενική κυβερνητική οικονομική πολιτική. Η πολιτική αυτή δικαιολογείται και αποδέλεται:

α.— στην εκτέλεση έργων από το δημόσιο. Άλλος φόρεας και ειδικά ο ιδιωτικός, δεν θα αναλάμβανε λόγω τις ιδιαίτερες της κόστους και του ύψους του κέρδους των που φυσιολογικά είναι ανύπαρκτο. Ένα τέτοιο πρόγραμμα ανάπτυξης ενός προγράμματος υποδομής μόνο ένας δυναμικός δημόσιος τομέας θα αναλάμβανε,

β.— στην σταθερότητα της οικονομικής δραστηριότητας — που συχνά είναι ιδιαίτερα ευπαθής— στην προώθηση της έρευνας, και στην εξασφάλιση «πλήρους απασχόλησης»,

γ.— στην μεγέθυνση (expansion) γενικά της εθνικής οικονομίας.

Παράλληλα με τις επενδυτικές δραστηριότητες του Κράτους πρέπει να συντονίζονται και οι καταναλωτικές του ενέργειες επιλεγμένες ορθολογικά ώστε να μπορέσει να ασκήσει αποτελεσματικά τις τρεις βασικές λειτουργίες του: α) ρύθμιση της οικονομικής δραστηριότητας, β) αναδιανομή του εισοδήματος, γ) διανομή-τοποθέτηση των αγαθών του.

Οι καταναλωτικές δαπάνες του δημοσίου επιφέρουν αύξηση στη ζήτηση αγαθών εξοπλισμού και στη συνέχεια αύξηση στη ζήτηση αγαθών παραγωγής. Άρα μπορεί κανείς να σημειώσει ότι οι δαπάνες αυτές αποτελούν ένα είδος επενδύσεων έμμεσα παραγωγικών γιατί δεν αυξάνουν την παραγωγή αλλά τη ζήτηση αγαθών εξοπλισμού-παραγωγής. Επιπλέον, οι δαπάνες αυτές επιφέρουν αναπόφευκτα την αύξηση της προσφοράς

χρήματος η οποία με τη σειρά της επενεργεί στην αύξηση της ζήτησης καταναλωτικών αγαθών.

Τα οικονομικά αποτελέσματα των δημοσίων επενδύσεων γίνονται καθοριστικά από τη στιγμή που το Κράτος επιδιώκει, δια μέσου αυτών, από τη μία πλευρά τη σταθερότητα της οικονομικής δραστηριότητας και από την άλλη την πλήρη απασχόληση του εργατικού και παραγωγικού δυναμικού της οικονομίας.

Μία τέτοια θέωρηση της πολιτικής των δημοσίων επενδύσεων είναι ικανή να επιτρέψει την αύξηση του εθνικού εισοδήματος και τη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης μέσα στα πλαίσια σεβασμού των θεμελιωδών οικονομικών ισορροπιών.

Για τους νεοφιλελεύθερους ειδικά οικονομολόγους η επέκταση της κρατικής οικονομικής δραστηριότητας προκαλεί αύξηση της ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών και δημιουργεί πληθωριστικές πιέσεις από την άποψη ότι η ζήτηση από το δημόσιο τομέα εργατικού δυναμικού και υλικών μέσων που απασχολούνται στον ιδιωτικό τομέα δημιουργούν υπερβάλλουσα ζήτηση που οδηγεί σε αύξηση των τιμών (υπό την προϋπόθεση ότι υπάρχει πλήρης απασχόληση).

Το Κράτος έχει τη δυνατότητα να αποφεύγει να βρεθεί σε μία πληθωριστική κατάσταση αν οι επενδύσεις του χαρακτηρίζονται από μία σχετική συνέχεια και συνέπεια: συνέχεια σ' ότι αφορά το μέγεθος και την έκταση, συνέπεια σ' ότι αφορά την ποιότητα, τη δομή και τις ανάγκες.

Το μέγεθος των δημοσίων επενδύσεων στην ελληνική οικονομία δείχνει ότι υπάρχει μία σχετική συνέχεια στην πραγματοποίησή τους για την περίοδο 1985-1988. Από τα στατιστικά στοιχεία της περιόδου προκύπτει ότι οι δημόσιες επενδύσεις αντιπροσωπεύουν το 28% του συνόλου των επενδύσεων το 1985 και το 23% το 1978 – σε σταθερές τιμές 1970. Κατά την ίδια περίοδο, ενώ οι δημόσιες επενδύσεις τριπλασιάστηκαν οι ιδιωτικές τετραπλασιάστηκαν. Αυτό οφειλόταν σε μια σχετική στασιμότητα των δημοσίων επενδύσεων κατά την περίοδο 1961-1966, ενώ στις ιδιωτικές επενδύσεις παρατηρούμε μία συνεχή άνοδο που κορυφώνεται στην περίοδο της δικτατορίας με εξαίρεση το έτος 1970 όπου σημειώνεται κάμψη και στις ιδιωτικές και στις δημόσιες επενδύσεις. Αυτό οφειλόταν κατά ένα μέρος στην εισροή ξένου κεφαλαίου χάρη στις ευνοϊκές συνθήκες τοποθέτησής τους στην Ελλάδα.

Από το 1967 και μετά παρατηρούμε μία αύξηση των δημοσίων επενδύσεων μέχρι το 1970, όπου αρχίζουν να εμφανίζονται έντονες πληθωριστικές τάσεις με αποτέλεσμα το 1972-1973 να έχουμε «καλπάζοντα» πληθωρισμό. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτή την περίοδο, οι δημόσιες επενδύσεις επέδρασαν «ευνοϊκά» στην αύξηση του πληθωρισμού καθώς και στην όλη ρευστότητα της ελληνικής οικονομίας.

Εξ' άλλου από τη δομή των δημοσίων επενδύσεων φαίνεται ότι το μεγαλύτερο μέρος αυτών αφιερώνεται στην ενέργεια και στις μεταφορές-επικοινωνίες. Μόνο οι επενδύσεις στον κλάδο των μεταφορών-επικοινωνιών αντιπροσωπεύουν το 1/3 περίπου των κρατικών επενδύσεων. Εξάλλου επειδή ορισμένες φορές έχει παρατηρηθεί ότι η αλληλεξάρτηση μεταξύ επενδύσεων και πληθωρισμού δεν είναι πάντοτε καθαρή είναι αναγκαίο να επιχειρηθεί μία πιο εμπειροστατημένη έρευνα της ποσοτικής και της ποιοτικής κατανομής των δημοσίων επενδύσεων προκειμένου να σχηματίζουμε μία πιο σαφή εικόνα, των αποτελεσμάτων από την πραγματοποίησή τους.

Β. Η επιλογή των δημοσίων επενδύσεων.

Αυτό που ενδιαφέρει ιδιαίτερα είναι η ταξινόμηση και το μέγεθος των δημοσίων επενδύσεων κατά κατηγορία και τομέα.

(Αναφερόμαστε κυρίως στις παραγωγικές επενδύσεις του δημοσίου). Μέσα δε σε μία πολιτική αναζωπύρωσης και ανάπτυξης της οικονομικής δραστηριότητας η ταξινόμησή τους πρέπει να βασίζεται σε τέσσερα κριτήρια:

α. – αν πρέπει να ασκηθεί μία βραχυπρόθεσμη πολιτική, η προσπάθεια πρέπει να είναι συγκεντρωμένη σε τομείς όπου υπάρχει ένας επαρκής αριθμός τεχνολογικά ετοιμών σχεδίων.

β. – καθορισμός του χαρακτήρα προτεραιότητας της πραγματοποίησής τους.

γ. – επίδραση αυτών των επενδύσεων πάνω στις εισαγωγές και το ισοζύγιο πληρωμών.

δ. – ιδιαίτερη κατάσταση των τομέων και των κλάδων δραστηριότητας μέσα στους οποίους θα πραγματοποιηθούν αυτές οι επενδύσεις.

Αν θεωρήσουμε, όπως είπαμε στην αρχή, ότι ο πληθωρισμός είναι μία ανισορροπία γενική, τότε προκύπτει ότι ο πληθωρισμός δεν είναι παρά μία δυσπροσαρμογή (inadaptation) μεταξύ μερικών ροών, νομισματικών και πραγματικών μέσα στην οικονομία.

Έτσι, δια μέσου των επενδύσεων, μία αντιπληθωριστική πολιτική θα μπορούσε να εξαλείψει αυτό ακριβώς το φαινόμενο και να πραγματοποιήσει ορισμένες προσαρμογές ροών¹⁰.

Αν οι προσαρμογές αυτές δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν εξαιτίας π.χ. της ανελαστικότητας των συντελεστών παραγωγής, τότε είναι πιθανόν να εμφανισθεί μία πληθωριστική τάση.

Αν αυτή, η πληθωριστική τάση εκδηλωθεί σε ένα στρατηγικό τομέα της οικονομίας (τριτογενής, αύξηση των τιμών των υπηρεσιών) είναι δυνατό να προκαλέσει μία σοβαρή ανισορροπία στο οικονομικό σύστημα.

Παίρνουμε για παράδειγμα τον τομέα της ενέργειας ο οποίος είναι ευαίσθητος και στρατηγικής σημασίας, καθώς προμήθει την αγορά με ουσιώδη προϊόντα, με σημαντική και συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση. Αν το Κράτος σε μία δεδομένη περίοδο σταματούσε τις επενδύσεις σαυτών τον τομέα και μάλιστα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα θα παρουσιαζόταν μία ανεπάρκεια προσφοράς για να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις της ζήτησης. Θα παρουσιαζόταν λοιπόν ένα αδιέξοδο (goulot d'entranglement) σ' αυτόν τον τομέα, με πληθωριστικά αποτελέσματα σε όλο το οικονομικό σύστημα, διότι ο τομέας αυτός θεωρείται σαν ιδιαίτερα ευαίσθητος για όλη την οικονομία της χώρας. Το παράδειγμα της τελευταίας πετρελαϊκής κρίσης είναι το πιο χαρακτηριστικό του ρόλου του τομέα της ενέργειας, όχι μόνο στο οικονομικό σύστημα μιας χώρας αλλά και στην παγκόσμια οικονομία.

Επειδή οι παραπάνω επενδύσεις έχουν προβλεπτικό (previsionnel) χαρακτήρα θα πρέπει το Κράτος να αφιερώνει ένα σημαντικό ποσό για να είναι σε θέση να ικανοποιεί τις απαιτήσεις της ζήτησης. Με ένα δημοκρατικό προγραμματισμό οι τέτοιοι είδους επενδύσεις δεν προκαλούν πληθωριστικές τάσεις.

Επομένως οι δημόσιες επενδύσεις λόγω του χαρακτήρα τους να επιδρούν στο κοινωνικό δυναμικό παραγωγής, είναι σε θέση να ενεργήσουν σε πολλούς τομείς της οικονομικής δραστηριότητας και να εξαλείψουν ή να προλάβουν τις διαταραχές της εθνικής οικονομίας.

Είναι προφανές ότι αν οι δημόσιες επενδύσεις όπως και οι ιδιωτικές δεν καταλήγουν στην παραγωγή αγαθών ώστε να ικανοποιείται η πλεονασματική ζήτηση τότε το πληθωριστικό αποτέλεσμα θα είναι αναπόφευκτο. Πάνω σ' αυτό άλλωστε ο Α. Βαγγε παρατηρεί ότι «η ανάπτυξη απαιτεί να πραγματοποιούνται παραγωγικές επενδύσεις για να αποφεύγουμε τον πληθωρισμό και ακόμα μία αναθέρμανση της ανάπτυξης απαιτεί δημόσιες επενδύσεις καλά επιλεγμένες και προσανατολισμένες

σε τομείς ικανούς να αυξήσουν επαρκώς την προσφορά αγαθών προορισμένων για τους καταναλωτές»¹⁰.

Έτσι καταλήγουμε ότι, η επιλογή των προγραμμάτων δημοσίων επενδύσεων πρέπει να βασίζεται σε ορθολογικά κριτήρια καλά προσαρμοσμένα στις ανάγκες και τις απαιτήσεις της οικονομίας και ότι πρέπει επίσης να αποκτήσουν και να έχουν την μεγαλύτερη δυνατή οικονομική ευστοχία και αποτελεσματικότητα.

Γι' αυτό θα πρέπει τα προσφερόμενα κριτήρια (αν και δεν επιτρέπουν πάντα την πραγματοποίηση ενός ακριβούς οικονομικά υπολογισμού) επενδύσεων να μπορούν να δώσουν στο Κράτος την ικανότητα να διαλέξει αυτά τα προγράμματα που θα μπορούν να μεγιστοποιήσουν την οικονομική ικανότητα των επεμβάσεων του δημοσίου τομέα -χωρίς να προκαλέσουν πληθωριστικές τάσεις-.

IV. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Προσπάθειά μας ήταν να εκθέσουμε τις κυριότερες επιδράσεις και λειτουργίες των δημοσίων επενδύσεων και του πληθωρισμού έτσι όπως βγαίνουν από την οικονομική θεωρία. Είναι εκπληκτικό το πως αναλύσεις, αρκετά τεχνικές και σχηματικές, ορισμένες φορές δεν οδηγούν παρά σε ασαφή γενικά συμπεράσματα, λόγω των περιορισμών που τίθενται από την οικονομική πραγματικότητα και στην προκειμένη περίπτωση από τη λειτουργία των επενδύσεων και του πληθωρισμού.

Η επένδυση και ο πληθωρισμός αποτελούν το μόνιμο πρόβλημα για τις κυβερνήσεις των χωρών που βρίσκονται στο δρόμο της ανάπτυξης ή είναι ήδη ανεπτυγμένες.

Είδαμε από αυτή τη σύντομη ανάλυση ότι η δημόσια επένδυση και ο πληθωρισμός βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση και έχουν σχέση αιτιότητας-αιτιατού.

Από τη μία πλευρά η πραγματοποίηση των επενδύσεων προκαλεί κάτω από ορισμένες συνθήκες τον πληθωρισμό ενώ η μείωση τους μπορεί, εξάλλου, να αποτρέψει τον πληθωρισμό. Αλλά η μείωση αυτή θέτει το εξής πρόβλημα: Η μείωση των δη-

μοσίων επενδύσεων σε ορισμένους τομείς δεν είναι δυνατή, επειδή πρόκειται για τομείς στρατηγικούς, όπου οι δημόσιες επενδύσεις αποτελούν το στήριγμα των συνολικών επενδύσεων.

Από την άλλη πλευρά, ο πληθωρισμός είναι το αποτέλεσμα της αύξησης των δημοσίων επενδύσεων και ταυτόχρονα ένα από τα μέσα χρηματοδότησής τους. Η ρύθμιση του αποδεκτού επιπέδου πληθωρισμού είναι δυνατή από το Κράτος διαμέσου των δημοσίων επενδύσεων. Ο παραγωγικός χαρακτήρας της δημόσιας επένδυσης είναι η καλύτερη και πιο πρόσφορη μέθοδος απέναντι σε μία έκδηλη παρουσίαση πληθωριστικής ανόδου.

Σημειώσεις

1. «Μηχανισμοί» - σε σχέση με τον πληθωρισμό μπορούν να θεωρηθούν ο μηχανισμός λειτουργίας των τιμών, των επενδύσεων, της ζήτησης κλπ.
2. J. Marczewski: L'inflation et le chômage en France. explication quantitative, Economica, Paris, 1977.
3. W. Andreff. Profits et structures du capitalisme mondial. Calmann-Levy, Paris, 1976.
4. H. Denis, «Inflation par les coûts et structures économiques». Revue Economique. no 1, Janvier, 1962.
5. Η άποψη ότι ο πληθωρισμός μπορεί να οφείλεται και στην υπερβάλλουσα επένδυση που προκαλεί αύξηση της ζήτησης -πληθωρισμός ζήτησης- υποστηρίχθηκε θερμά από τον καθηγητή A. Cotta. A. Cotta, Inflation et croissance, P. U. F., Paris, 1974.
6. Βλ. το λήμμα Investissement public στο: Th. Suavet, Dictionnaire économique et social, Paris, Ed. Ouvrières 7ème édition, 1971, 512, pt bibliographie.
7. A. Barrere, «Stabilisation et expansion», Revue économique, No 5, 1959.
8. G. Leduc, Inflation et epargne: A quoi s' agit-il? ed, L' epargne, Paris, p, 1-2.
9. P. Maillet, La croissance économique, P.U.F. 5 eme ed, 1976, 124 p. + Bibliographie.
10. A. Barrere, a.p. p. 431.

ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ MARKETING ΣΤΙΣ ΜΙΚΡΟΜΕΣΑΙΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ ΑΓΓΕΛΙΔΗΣ
Δ/ντη ΕΟΜΜΕΧ

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις:

Καθημερινά γίνεται πιά έντονη και αισθητή η διαπίστωση ότι η βιομηχανική επιχείρηση και ιδιαίτερα η μικρομεσαία βιομηχανική επιχείρηση έχει να αντιμετωπίσει ένα οξύτατο και πολύ σκληρό ανταγωνισμό. Χιλιάδες προϊόντα, εγχώρια και εισαγόμενα, κατακλύζουν τις αγορές και προσπαθούν να ελκύσουν τον καταναλωτή. Η εποχή που το κύριο στοιχείο της ήταν η δυνατότητα παραγωγής έχει περάσει και έδωσε τη θέση της στην εποχή που το κύριο στοιχείο είναι η δυνατότητα πώλησης. Πράγματι, σήμερα η επιχείρηση που προσπαθεί να «διαθέτει τα προϊόντα που έχει παράγει» είναι καταδικασμένη σε γρήγορο ή αργό θάνατο. Η αγορά και οι συναλλακτικές δομές σήμερα και στο μέλλον ευνοούν και επιδραβεύουν την επιχείρηση που προσπαθεί «να παράγει προϊόντα, που μπορεί να πουλήσει».

Το Μάρκετινγκ επομένως πρέπει να γράφεται στο εξής με κεφαλαίο Μ και παρά την ξενική προέλευση του όρου και τις δικαιολογημένες ίσως αντιρρήσεις των φιλολόγων πρέπει να μπει στο καθημερινό λεξιλόγιο, κυρίως όμως στην καθημερινή πράξη και δράση του μικρομεσαίου επιχειρηματία.

Η «εισαγωγή» του Μάρκετινγκ στις μικρομεσαίες ελληνικές επιχειρήσεις θα μπορούσε να οδηγήσει στον περιορισμό της εισαγωγής ξένων προϊόντων και ακόμα στην προώθηση των πωλήσεων στις αγορές του εξωτερικού.

Καλύτερο Μάρκετινγκ σημαίνει αύξηση των πωλήσεων και αύξηση των πωλήσεων σημαίνει καταρχήν αύξηση του βαθμού ανταγωνιστικότητας της επιχείρησης ή του προϊόντος και αντίστροφα.

Μάρκετινγκ επομένως και ανταγωνιστικότητα βρίσκονται σε μια αμφίδρομη-διαλεκτική σχέση, κατά την οποία η ανταγωνιστικότητα βοηθάει στην αύξηση των πωλήσεων και η εφαρμογή των τεχνικών μάρκετινγκ συμβάλλει στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας.

Τί σημαίνει όμως ο όρος «ανταγωνιστικότητα»;

Με πολύ απλά λόγια μπορούμε να πούμε ότι η ανταγωνιστικότητα περιλαμβάνει όλα εκείνα τα βασικά στοιχεία και χαρακτηριστικά ενός προϊόντος που ανταποκρίνεται στις ανάγκες του αγοραστή και τον επηρεάζουν να το αγοράσει, προτιμώντας το ανάμεσα από άλλα όμοια ή ομοειδή προϊόντα.

Τελικός κριτής για την ανταγωνιστικότητα ενός προϊόντος είναι ο τελικός καταναλωτής. Υπάρχουν όμως και ενδιάμεσοι κριτές –και πολλές φορές παίζουν σημαντικό ρόλο– και αυτοί είναι οι άμεσοι πελάτες της επιχείρησης ή οι ενδιάμεσοι αγοραστές και πωλητές μέχρι το προϊόν να φθάσει στον τελικό καταναλωτή (χονδρέμποροι, εισαγωγείς, λιανέμποροι κλπ).

Τα κύρια χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν το βαθμό ανταγωνιστικότητας ενός προϊόντος είναι ποσοτικά και ποιοτικά.

Ποσοτικά χαρακτηριστικά –αυτά δηλ. που μπορούν να μετρηθούν και να συγκριθούν– είναι κυρίως η τιμή πώλησης, που με τη σειρά της μακροπρόθεσμα και κατά κανόνα είναι συνάρτηση του κόστους παραγωγής και διάθεσης και της παραγωγικότητας μιας επιχείρησης.

Ποιοτικά χαρακτηριστικά –αυτά δηλ. που δεν μπορούν να μετρηθούν αλλά που επηρεάζουν αποφασιστικά την ανταγωνιστικότητα– είναι κυρίως: η ποιότητα του προϊόντος, ο καλός σχεδιασμός και η εμφάνιση, η κατάλληλη συσκευασία, η συνέπεια στις παραδόσεις, η φήμη του προϊόντος, του σήματος ή της επιχείρησης που το παράγει, η σταθερή παρουσία και κάλυψη των σημείων πώλησης, η προβολή και προώθηση και οι διάφορες άλλες υπηρεσίες ή εξυπηρετήσεις που συνοδεύουν την πώληση του προϊόντος.

Είναι φανερό ότι υπεύθυνη για την παραγωγικότητα είναι η Υπηρεσία παραγωγής, υπεύθυνη για την ανταγωνιστικότητα είναι η Υπηρεσία Μάρκετινγκ, η οποία ουσιαστικά μετατρέπει την παραγωγικότητα σε ανταγωνιστικότητα.

Δεν αρκεί δηλ. ένα προϊόν να έχει υψηλή παραγωγικότητα, αλλά θα πρέπει να γίνει και ανταγωνιστική, δηλαδή να αποκτήσει τα παραπάνω ποιοτικά χαρακτηριστικά και να αγοραστεί από τον καταναλωτή ή τον πελάτη. Ευρύτερη από την έννοια της ανταγωνιστικότητας του προϊόντος είναι η έννοια της ανταγωνιστικότητας της επιχείρησης.

Ανταγωνιστική σε τοπικό, εθνικό ή διεθνή επίπεδο είναι η επιχείρηση που έχει την ικανότητα να παράγει ανταγωνιστικά προϊόντα. Το επίπεδο οργάνωσης, η εξειδίκευση του προσωπικού, η εφαρμογή σύγχρονης τεχνολογίας, η οργάνωση προώθησης των πωλήσεων αποτελούν τις βασικές προϋποθέσεις που καθορίζουν το βαθμό ανταγωνιστικότητας μιας επιχείρησης.

Βέβαια όλοι οι παραπάνω παράγοντες και συντελεστές της ανταγωνιστικότητας μιας επιχείρησης επηρεάζονται και σε μεγάλο βαθμό εξαρτώνται από το γενικότερο οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο λειτουργούν οι επιχειρήσεις.

Το περιβάλλον αυτό κυρίως διαμορφώνεται από το επίπεδο βιομηχανικής παράδοσης, βιομηχανικών σχέσεων και υποδομής, την επιχειρηματική ωρίμανση και νοοτροπία, την εξασφάλιση πρώτων υλών σε επιθυμητές προδιαγραφές και τιμές, στο στελεχιακό δυναμικό, εξειδικευμένο προσωπικό, καταναλωτικές συνήθειες, προσφορά υπηρεσιών στους τομείς οργάνωσης, προβολής και διάθεσης σχεδιασμού προϊόντων, ύπαρξη

και έλεγχο προδιαγραφών, τη γενικότερη οικονομική και αναπτυξιακή πολιτική, τη συσσώρευση κεφαλαίου και βεβαίως το χρηματοδοτικό σύστημα και το επίπεδο οργάνωσης της δημόσιας διοίκησης.

2. Το πρόβλημα προώθησης των πωλήσεων στις ΜΜΕ.

Θα μπορούσαμε να πούμε χωρίς καμμία υπερβολή ότι το Τμήμα των πωλήσεων είναι το πιο παραμελημένο και ανοργάνωτο τμήμα στις ΜΜΕ.

Μια αιτιολογία του φαινομένου αυτού μπορεί να αναζητηθεί στο γεγονός ότι συνήθιστα ο βιοτέχνης προέρχεται από την παραγωγή, είναι τεχνίτης και αισθάνεται «παραγωγός». Δεν είναι σπάνια η αποστροφή του, όταν πιέζεται να ασχοληθεί με θέματα πωλήσεων, «δεν είμαι έμπορος εγώ».

Αποτέλεσμα αυτής της νοοτροπίας είναι να αφιερώνει πολύ λίγο χρόνο στον τομέα της πώλησης, όντας απασχολημένος με τα προβλήματα της παραγωγής.

Χαρακτηριστικό εξάλλου αυτής της νοοτροπίας είναι ότι τα ποσά που διαθέτει για την προώθηση πωλήσεων τα θεωρεί δαπάνη-έξοδα, ενώ τα ποσά που διαθέτει στην παραγωγή για αγορά μηχανών τα θεωρεί «επένδυση». Στην ουσία και τα δύο αποτελούν επένδυση. Υπάρχουν μηχανές που παράγουν και μηχανές που πουλάνε. Η διαφορά είναι ότι οι πρώτες είναι ορατές και μπορεί να τις δει, να τις επιλέξει και να τις αγοράσει κανένας σε κάποια έκθεση ή αντιπροσωπεία, ενώ οι δεύτερες δεν είναι μηχανές, αλλά μηχανισμός και τεχνικές μάρκετινγκ που δεν μπορεί να τις βρει κανένας σε εκθέσεις και να τις δοκιμάσει.

Ουσιαστικά και κατά κανόνα η ΜΜΕ δεν εφαρμόζει μάρκετινγκ απλώς πουλάει τα προϊόντα της. Μάρκετινγκ όμως και πώληση δεν είναι το ίδιο. Η πώληση βασίζεται στην ανάγκη του πωλητή να πουλήσει, ενώ το μάρκετινγκ βασίζεται στην ανάγκη του αγοραστή να αγοράσει. Η διαφορά είναι τεράστια.

Η έλλειψη νοοτροπίας μάρκετινγκ στη ΜΜΕ και η μικρή σημασία που δίνει στην οργάνωση των πωλήσεων εκδηλώνεται με:

— Την έλλειψη βασικών εμπορικών εντύπων (προσπέκτους, τιμοκατάλογοι κλπ) ή την πρόχειρη και τελείως αντιεμπορική εκτύπωσή τους. Το προσπέκτους είναι ο πρεσβευτής της επιχείρησης στους πελάτες τους και στην αγορά δημιουργεί την πρώτη θετική ή αρνητική εντύπωση για την επιχείρηση.

— Έλλειψη κατάλληλου εμπορικού σήματος ή εμπορική επωνυμία.

— Την έλλειψη συστήματος παρακολούθησης των υφισταμένων, αλλά και των δυνητικών πελατών.

— Την έλλειψη συστηματικών σχέσεων με την αγορά και αδυναμία συλλογής και αξιοποίησης πληροφοριών.

— Την έλλειψη πολιτικής πωλήσεων και τιμολογιακής πολιτικής.

— Την ακατάλληλη πολλές φορές συσκευασία ή την έλλειψη «φινιρίσματος» και εμφανίσης στο τελικό προϊόν.

Οι παραπάνω αδυναμίες δεν εμφανίζονται βεβαίως σε όλες τις ΜΜΕ στον ίδιο βαθμό και στην ίδια έκταση. Ποικίλλουν από επιχείρηση σε επιχείρηση και από κλάδο σε κλάδο, ενώ τα τελευταία χρόνια -κάτω από την πίεση του ανταγωνισμού- συνεχώς μεγαλύτερος αριθμός ΜΜΕ αρχίζει να εφαρμόζει συστηματικά βασικές αρχές και τεχνικές προώθησης των πωλήσεων και μάρκετινγκ με πολύ ενθαρρυντικά αποτελέσματα και στην εσωτερική αγορά αλλά και σε αγορές του εξωτερικού.

Είναι φανερό ότι οι παραπάνω αδυναμίες στον τομέα του μάρκετινγκ, που κυρίως οφείλονται στην έλλειψη ενημέρωσης και εμπειρίας του βιοτέχνη για τις βασικές αρχές και τεχνικές

του μάρκετινγκ σε συνδυασμό με τις εγγενείς με το μικρό μέγεθος αδυναμίες (αδυναμία διαφήμισης, έρευνας αγορών, μελέτης προϊόντων κλπ) έχουν σοβαρή άμεση και έμμεση αρνητική επίδραση στην ανταγωνιστικότητα των προϊόντων των ΜΜΕ, επειδή οδηγούν σε απώλεια πωλήσεων, απώλεια κερδών, υποαπασχόληση προσωπικού και παραγωγικών εγκαταστάσεων και ακόμη στην παραγωγή προϊόντων μη προσαρμοσμένων στις ανάγκες της αγοράς και του καταναλωτή.

Αν οι ΜΜΕ είχαν συνειδητοποιήσει ότι το μάρκετινγκ προσφέρει δυνατότητες για παραγωγή και ότι όπως υπάρχουν μέθοδοι και διαδικασίες παραγωγής υπάρχουν και μέθοδοι και διαδικασίες πώλησης, τότε ο τομέας του μάρκετινγκ θα ήταν ο πρώτος παράγοντας που θα επηρέαζε σημαντικά την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των ΜΜΕ.

3. Προϋποθέσεις και δυνατότητες

Είναι γνωστό ότι κεντρικό και κύριο σημείο αναφοράς για την αύξηση της ανταγωνιστικότητας των ΜΜΕ είναι ο ίδιος ο φορέας της επιχείρησης, ο οποίος είναι και διευθυντής παραγωγής και διευθυντής πωλήσεων και οικονομολόγος. Είναι ο άνθρωπος «ορχήστρα».

Η εποχή μας απαιτεί και επιβάλλει την ειδικευση και την ειδικότητα. Στο χώρο των ΜΜΕ αυτό σημαίνει ότι πρέπει να περάσουμε από τον «ανειδίκευτο» στον «ειδικευμένο» μικρομεσαίο επιχειρηματία.

Στον τομέα των πωλήσεων αυτό σημαίνει ότι ο ΜΜΕ οφείλει να υιοθετήσει και να εφαρμόσει τρεις αρχές:

α. Να διατηρεί και να εφαρμόζει ενεργητική-επιθετική συμπεριφορά απέναντι στην αγορά. Οφείλει να παρακολουθεί συστηματικά τη αγορά, να αναζητάει και να πείθει τον πελάτη, να προωθεί τα προϊόντα, να οργανώνει τη διαμονή κλπ.

β. Να δίνει στο Μάρκετινγκ την ίδια τουλάχιστον σημασία και βαρύτητα, που δίνει στις άλλες βασικές λειτουργίες της επιχείρησης.

γ. Να είναι ενήμερος των βασικών μεθόδων και τεχνικών του μάρκετινγκ.

Η συνειδητοποίηση και εφαρμογή στην πράξη από το ΜΜΕ των τριών αυτών βασικών αρχών θα έχει σαν άμεσο αποτέλεσμα τον προσανατολισμό της επιχείρησης σε νέες δραστηριότητες με σκοπό την αύξηση των πωλήσεων, όπως πχ:

— Βελτίωση της εικόνας της επιχείρησης στην αγορά.
— Βελτίωση του προϊόντος (ποιότητα, συσκευασία, φινιρίσμα).

— Βελτίωση των σχέσεων με την πελατεία και αναζήτηση νέων πελατών ή νέων αγορών.

— Εφαρμογή σωστής τιμολογιακής πολιτικής.

— Καθορισμός βασικών στόχων και πολιτικής.

— Συμμετοχή σε εκθέσεις εσωτερικού και εξωτερικού.

Μιλάμε βεβαίως για απλές εφαρμογές βασικών αρχών MARKETING, τέτοιες που να προσφέρονται για τη μικρή επιχείρηση και να μπορούν να εφαρμοστούν χωρίς πολυδάπανα συστήματα, έρευνες και στελέχη, που από τα πράγματα δεν μπορεί να αντέξει η μικρή επιχείρηση.

Πρόκειται στην ουσία για το πέρασμα της νοοτροπίας και της φιλοσοφίας του MARKETING στη ΜΜΕ. Κι αυτό είναι το πρώτο και πολύ σοβαρό βήμα. Πώς θα περάσουμε στο MARKETING στις ΜΜΕ;

Η εύκολη απάντηση θα ήταν να φροντίσει το κράτος. Χωρίς να παραγνωρίζει κανένας το ρόλο του Κράτους η απάντηση είναι ότι η ευθύνη ανήκει πρώτα στον ίδιο το βιοτέχνη. Πρέπει ο ίδιος να θελήσει και να ενδιαφερθεί.

Πώς όμως; Μεμονωμένος, αποξενωμένος, αδύναμος δεν έχει σημαντικές πιθανότητες να ελπίζει.

Και αμέσως έρχεται ο ρόλος του Σωματείου, του Επιμελητηρίου, της συνδικαλιστικής οργάνωσης. Όσο ο βιοτέχνης δεν κατανοεί ότι μόνο συλλογικά, μόνο μέσα από το Σωματείο μπορεί να βρει λύσεις στα γενικότερα προβλήματα του κλάδου του ή της περιοχής του και παραμένει απομονωμένος χωρίς άμεση και ενεργή συμμετοχή, όσο θα τα περιμένει όλα έτοιμα από κάποια Δ.Σ. ή από το Κράτος, ας μη διαμαρτύρεται. Ας αιτιάζεται τον εαυτό του...

Το Σωματείο, κλαδικό ή τοπικό έχει να παίξει πέρα από το συνδικαλιστικό και ουσιαστικό αναπτυξιακό ρόλο. Η πληροφόρηση, η εκπαίδευση, ο σχεδιασμός το MARKETING άμεσα ή έμμεσα μόνο μέσα από τα συλλογικά όργανα μπορούν να περάσουν αποτελεσματικά στη ΜΜΕ.

Υπάρχουν σήμερα και προσφέρονται πολλά προγράμματα εφαρμογής των σύγχρονων αρχών MARKETING από τους αναπτυξιακούς φορείς του Δημοσίου (ΕΟΜΜΕΧ, ΟΠΕ, ΕΛ-ΚΕΠΑ), αλλά και από ιδιωτικούς φορείς.

Η μικρομεσαία επιχείρηση έχει χρέος αλλά και συμφέρον να αναζητήσει να πληροφορηθεί, να ενημερωθεί και να εφαρμόσει τις σύγχρονες αρχές MARKETING προσαρμοσμένες κάθε φορά στο μέγεθος και στη δραστηριότητά της. Είναι βέβαιο ότι η εφαρμογή των αρχών MARKETING, οδηγεί στην αύξηση των πωλήσεων, στην αύξηση της παραγωγής, στην αύξηση της παραγωγικότητας και τελικά στην αύξηση της ανταγωνιστικότητας της επιχείρησης.

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ROLAND SCHNEIDER*

Ανάκαμψη μέσω μικροκυκλωμάτων

Όχι μόνο η Κεϊνσιανή οικονομική αλλά ούτε και οι προσπάθειες φιλευθεροποίησης της αγοράς αποδείχτηκαν επαρκείς να προωθήσουν ικανοποιητικούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης μετά από την οικονομική κρίση του 1974/75. Ύστερα από μία περίοδο αναποφασιστικότητας ολόένα και περισσότεροι οικονομικοί σύμβουλοι και επιστήμονες από διαφορετικές χώρες και κόμματα τοποθετούν πιά τις ελπίδες τους, για μία μακρόχρονη ανάκαμψη, στην ανάπτυξη νέων μεθόδων παραγωγής και προϊόντων που με τη σειρά τους θα προωθήσουν τη διεθνή ανταγωνιστικότητα πολλών εταιριών και θα οδηγήσουν έτσι στην κατάκτηση νέων αγορών.

Ο ακρογωνιαίος λίθος των κλάδων πληροφορικής και τηλεπικοινωνιακής τεχνολογίας, δηλαδή η μικροηλεκτρονική απολαμβάνει, ένα σύνολο διαφορετικών μέτρων (μορφών) κρατικής υποστήριξης που μέσα σε άλλα περιλαμβάνουν την επαύξηση του ερευνητικού δυναμικού (ανθρώπινο, τεχνικά μέσα, κτιριακή εγκατάσταση) οικονομοτεχνική υποστήριξη σ' εταιρίες τεχνολογικού προσανατολισμού για την ανάπτυξη νέων προϊόντων και μεθόδων παραγωγής κλπ.

Αν την εποχή των υψηλών ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης ο ανταγωνισμός μεταξύ εταιριών χαρακτηρίζονταν από έντονους αγώνες για το ποιος θα κερδίσει το μεγαλύτερο κομμάτι της αγοράς στην τωρινή του μορφή εκφράζεται με μέτρα ορθολογισμού και τεχνολογικής καινοτομίας. Οι προτεραιότητες τώρα ονομάζονται «εξοικονόμηση κόστους» και εύκαμπτη οργάνωση της παραγωγής. Οι πρόσφατες δυνατότητες οργάνωσης και ελέγχου διευκολύνουν μία εταιρία στο να προσαρμόζει την παραγωγή της ανάλογα με την ζήτηση των προϊόντων της ενώ ταυτόχρονα να αξιοποιεί όσο το δυνατόν πιά εντατικά τις υπάρχουσες εγκαταστάσεις της.

Η αυτοματοποίηση του εργοστασιακού χώρου

Το όραμα της απελευθέρωσης του ανθρώπου από την εργασία με την βοήθεια των μηχανών φαίνεται να γίνεται πραγματικότητα. Τα προστάγματα της βιομηχανικής ανάπτυξης, δηλαδή μεγιστοποίηση του αποτελέσματος με ταυτόχρονη ελαχιστοποίηση της προσπάθειας συνέβαλλαν αποφασιστικά στην ανάπτυξη νέων μεθόδων παραγωγής, φαινόμενο που παρατηρήθηκε ειδικά στην αμερικανική αεροπορική βιομηχανία. Τα βασικά στοιχεία, μίας ολοκληρωμένης μηχανογραφικά ελεγχόμενης παραγωγικής διαδικασίας, αναπτύχθηκαν σαν αποτέλεσμα των υψηλών προδιαγραφών των υλικών που χρησιμοποιούνται στα προγράμματα εξοπλισμού. Ο πυρήνας τέτοιων μορφών παρα-

γωγής αποτελείται από διάφορα συστήματα Η/Υ που χρησιμοποιούνται για την σύλληψη ιδεών και τον σχεδιασμό των προϊόντων, για την προετοιμασία διαφόρων πληροφοριακών πινάκων, για τον έλεγχο των εργαλείων ή συστημάτων μηχανών καθώς για τον έλεγχο γενικά της ροής προϊόντων.

Τα λεγόμενα συστήματα CAD/CAM, (μηχανογραφικά υποστηριζόμενα συστήματα σχεδίασης κατασκευών) υποστηρίχθηκαν και προωθήθηκαν όχι μόνο από ιδιωτικές εταιρείες αλλά και από κυβερνήσεις στην προσπάθειά τους να καλύψουν οποιαδήποτε τεχνολογικά ελλείμματα. Σημαντική κρατική υποστήριξη παρατηρήθηκε ειδικά στην Δ. Γερμανία και Ιαπωνία.

Στην Ιαπωνία η στενή συνεργασία μεταξύ κρατικών φορέων και ιδιωτικής βιομηχανίας οδήγησε στην υλοποίηση, μερικών εντυπωσιακά μεγάλων σχεδιασμών. Ένα από αυτά με τη συνεργασία 3 κρατικών ιδρυμάτων έρευνας και βιομηχανικών μονάδων προωθεί την χρησιμοποίηση των λαϊξερ σε πλήρως αυτοματοποιημένα συστήματα παραγωγής, για την επεξεργασία, διαχωρισμό και συγκόλληση των υλικών.

Άλλες νέες καινοτομίες έχουν ήδη εγκαταλείψει προ πολλού το εργαστήριο. Αυτό αφορά κυρίως τα ρομπότ, οι ασάλινο βραχιόνες των οποίων όχι μόνο συγκολλούν και βάζουν σκελετούς αυτοκινήτων, αλλά και συναρμολογούν τα ίδια άλλα ρομπότ. Παγκόσμια (1985) υπάρχουν σε λειτουργία περί τα 45.000 ρομπότ, δηλαδή περί τα 6.000 στη Δ. Γερμανία, πάνω από 9.000 στις Ηνωμένες Πολιτείες και σχεδόν 20.000 στην Ιαπωνία. Πολλές Ιαπωνικές εταιρίες έχουν ήδη πλήρως αυτοματοποιημένους χώρους εργασίας. Για παράδειγμα ένα εργοστάσιο που ανήκει στον ιαπωνέζο βιομήχανο Fanuk και που απασχολεί 100 εργάτες παράγει περί τα 300 ρομπότ τον μήνα. Η παραγωγή είναι επί 24ώρου βάσης και περιλαμβάνει αυτοματοποιημένες διαδικασίες συναρμολόγησης και ελέγχου. Εκτός όμως από την «κανονική» παραγωγή, η πρωινή βάρδια προετοιμάζει ανάλογα και την αντίστοιχη πλήρως αυτοματοποιημένη νυχτερινή βάρδια, κατά τη διάρκεια της οποίας το κέντρο ελέγχου λειτουργεί μ' ένα μόνο άτομο.

Στο Wolfsburg της Δ. Γερμανίας η συναρμολόγηση του Golf της Volks Wagen γίνεται στο μεγαλύτερο μέρος αυτόματα. Με την τοποθέτηση 70 ρομπότ και μηχανών συναρμολόγησης εξοικονομήθηκαν 160 περίπου λεπτά της ώρας από τον συνολικό χρόνο παραγωγής για κάθε όχημα. Αποτέλεσμα αυτής της αυτοματοποίησης ήταν η ελάττωση του εργατικού δυναμικού κατά 1.000 άτομα. Το υψηλό επίπεδο μηχανοποίησης έγινε εφικτό χρησιμοποιώντας σύστημα για τον σχεδιασμό ενός εργοστασιακού χώρου που πληρούσε τις απαιτήσεις για αυτοματοποίηση.

Η αντικατάσταση των παραδοσιακών σχεδιαστήρων από το σύστημα CAD ελαχιστοποιεί τον χρόνο που απαιτείται για τον

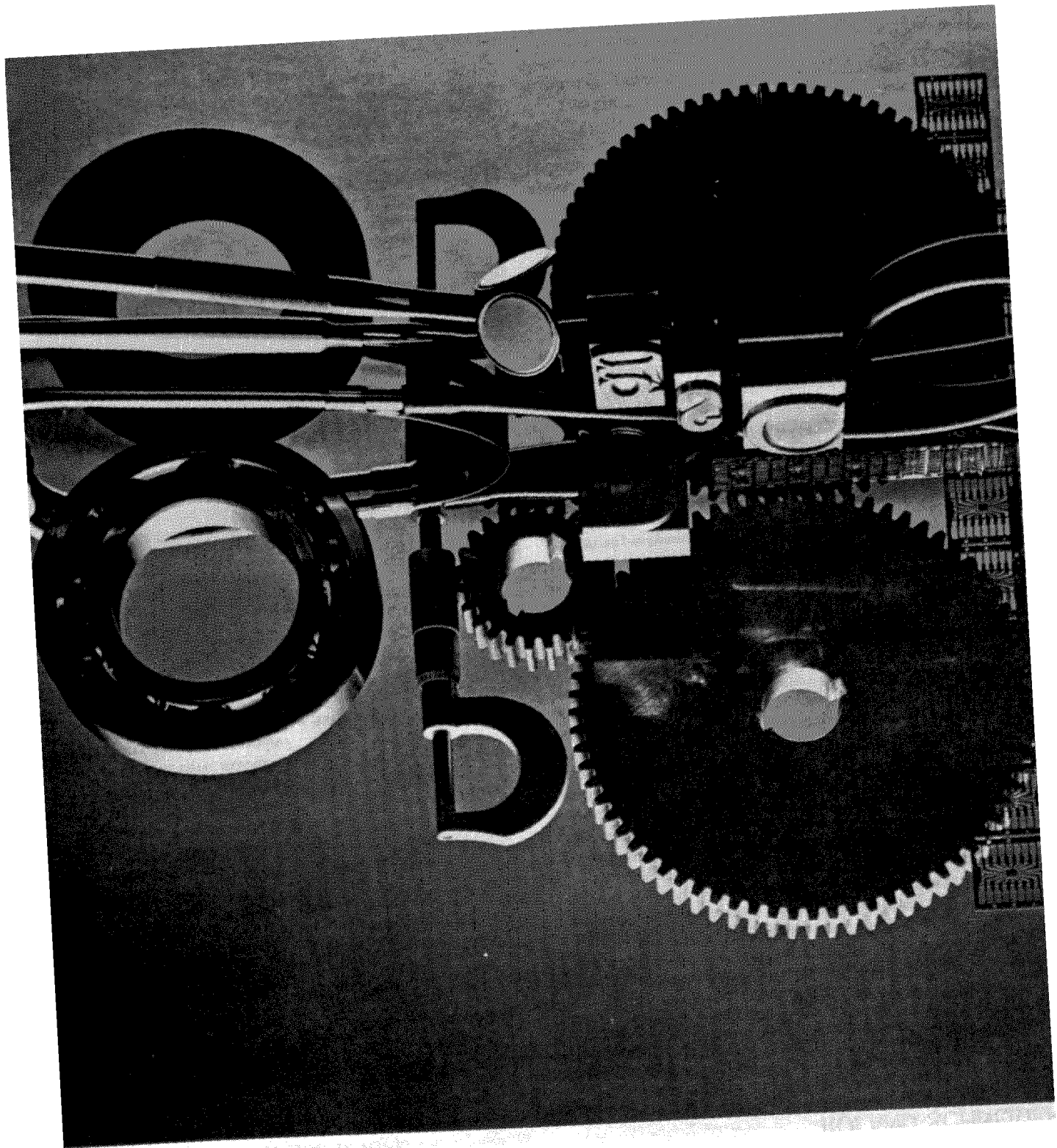

Figure 1. A photograph of a mechanical assembly, showing various components such as gears, shafts, and bearings.

σχεδιασμό και κατασκευή ενός προϊόντος. Η General Motors κατάφερε να μειώσει τον χρόνο που απαιτείται για την σύλληψη, σχεδιασμό και κατασκευή του νέου της μοντέλου «J» από 4 σε 3 χρόνια.

Παρ' όλη όμως την πρόοδο που έχει πραγματοποιηθεί στις επί μέρους διαδικασίες (σχεδιασμός, κατασκευή, έλεγχος) μια ολοκλήρωση αυτών και η από κοινού εφαρμογή τους δεν έχει ακόμη πλήρως αναπτυχθεί. Πρόσφατες εμπειρίες όμως από την βιομηχανία αεροκατασκευών δείχνουν ότι θα υπάρξει μιά πιο εντατική ολοκλήρωση των παραπάνω διαδικασιών.

Ένα παράδειγμα αυτής της εξέλιξης είναι το σύστημα παραγωγής της εταιρείας Messerschmitt - Bölkow - Blohm που λειτουργεί στο Augsburg της Δ. Γερμανίας όπου παράγεται το στρατιωτικό αεροπλάνο Tornado. Το σύστημα παραγωγής, που αποτελείται από πλήρες αυτοματοποιημένες συστοιχίες μηχανών, εργαλείων και συστημάτων μεταφοράς υλικών, σε συνδυασμό με το αυτοματοποιημένο σύστημα σχεδιασμού (CAD) απέφεραν μια εντυπωσιακή εξοικονόμηση χρόνου. Με την προσθήκη συσκευών διάγνωσης και ελέγχου το όλο σύστημα πλησιάζει το όραμα του «μελλοντικού εργοστασίου», το οποίο αν και δεν θα χαρακτηρίζεται από την παντελή έλλειψη εργατών θα λειτουργεί όμως με ένα σημαντικό χαμηλό επενδυτικό και εργατικό κόστος ανά μονάδα προϊόντος.

Η ανάπτυξη του ηλεκτρονικού γραφείου

Οι κατασκευαστές Η/Υ και μηχανών γραφείου οραματίζονται από καιρό τώρα ένα χώρο στον οποίο δεν θα έχουν θέση τα διάφορα έντυπα υλικά. Το αναμενόμενο αποτέλεσμα είναι η μείωση του κόστους προσωπικού (80% σ' αντίθεση με 40% στην βιομηχανία) και η αύξηση της παραγωγικότητας. Η μικροηλεκτρονική και οι νέες μορφές μεταβίβασης πληροφοριών δείχνουν ότι δεν απέχουμε πολύ από αυτήν την «ουτοπία». Λειτουργεί όμως η οργάνωση, η αρχαιοθέρηση πληροφοριών και η επικοινωνία συγχωνεύονται τώρα σε μιά μόνο συσκευή.

Τέτοιου είδους τεχνολογία αντικαθιστά ολοένα και περισσότερα παραδοσιακές μορφές, όπως οι γραφομηχανές, οι αριθμομηχανές και οι κάθε είδους φωτοαντιγραφικές συσκευές.

Οι νέες συσκευές μεταμορφώνουν ολοένα και περισσότερα την υλικοτεχνική υπόσταση των γραφείων. Προηγμένα συστήματα επεξεργασίας κειμένων - από τα οποία υπολογίζεται ότι υπάρχουν περί τις 300.000 στις ΗΠΑ και περί τις 70.000 στην Δ. Γερμανία - έχουν περιθωριοποιήσει την σπουδαιότητα «παραγωγής» κειμένων στα πλαίσια της διοίκησης/διαχείρισης. Σύμφωνα με μια μελέτη της Siemens με τον τίτλο «Γραφείο 1990» ένα ποσοστό 25-30% των λειτουργιών ενός γραφείου είναι δυνατόν να αυτοματοποιηθούν. Φαίνεται όμως ότι και η παραπάνω μελέτη μάλλον υποτίμησε τόσο την συγκέντρωση των πρώην ξεχωριστών λειτουργιών σε μιά και μόνο συσκευή, όσο και την διασύνδεση όλων αυτών των συσκευών μεταξύ τους. Αυτό αληθεύει ειδικά όταν αναφερόμαστε στα λεγόμενα τοπικά δίκτυα επικοινωνίας (Local Communications Networks) που συνδέουν όλα τ' ανεξάρτητα μηχανογραφικά συστήματα που υπάρχουν και λειτουργούν σ' έναν ορισμένο χώρο (π.χ. ένα κτίριο). Μ' αυτό το σύστημα εικόνες, πληροφορίες και κείμενα αποστέλλονται σε ψηφιακή μορφή στα κάθε είδους διασυνδεδεμένα τερματικά.

Αν και ήδη λειτουργούν στις ΗΠΑ 9.000 «τοπικά δίκτυα» ο αριθμός τους σε άλλες χώρες είναι σχετικά μικρός, όπως π.χ. στην Δ. Γερμανία όπου ακόμη μόνο ένας μικρός αριθμός εταιριών έχουν αναγνωρίσει τα πλεονεκτήματα που απορρέουν

από την εγκατάσταση τέτοιων δικτύων. Με το σύστημα LAN που λειτουργεί από το 1982/83 στην Lufthansa διακτεταίνονται σχεδόν τα 2/3 του όγκου των πληροφοριών ηλεκτρονικά (Electronic Mail). Λόγω του χαμηλού κόστους εγκατάστασής τους τα τοπικά δίκτυα επικοινωνίας ανοίγουν το δρόμο για περισσότερη ορθολογικοποίηση του χώρου επιδιδαίνοντας έτσι το αυξημένο ρίσκο για τους εργαζόμενους σ' αυτόν (χώρο).

Τεχνητή νοημοσύνη: ο ανταγωνισμός για τους Η/Υ της 5ης γενιάς

Το 1981 η Ιαπωνική Κυβέρνηση ξάφνιασε τους διεθνείς επιστημονικούς κύκλους με την ανανοίνωση ενός φιλόδοξου σχεδίου στην προσπάθεια κατασκευής Η/Υ της 5ης γενιάς.

Το Υπουργείο Βιομηχανίας και Διεθνούς Εμπορίου ήθελε έτσι να δώσει μιά συνέχεια στην μέχρι τώρα πετυχημένη θέση της Ιαπωνίας όσο αφορά την κατασκευή ημιαγωγών (το ιαπωνικό μερίδιο της παγκόσμιας αγοράς στα μικροκυκλώματα και στους μικροεπεξεργαστές ανέρχεται στο 35% περίπου).

Αντί λοιπόν να ανταγωνίζονται με τις δυτικές εταιρίες πάνω στην ήδη υπάρχουσα τεχνολογία οι Ιάπωνες προτίμησαν να εντείνουν τις προσπάθειές τους στην ανάπτυξη πρωτοποριακής τεχνολογίας. Το πρόγραμμα κατασκευής Η/Υ της 5ης γενιάς σκοπεύει στην επίτευξη φιλόδοξων σχεδίων, δηλαδή συσκευών που θα κατανοούν την οποιαδήποτε ομιλούμενη γλώσσα, που θα μπορούν ν' αντιδρούν ανάλογα στις διάφορες προφορικές διαταγές και που θα έχουν αναπτυγμένες ικανότητες στην εκμάθηση και επίλυση προβλημάτων.

Το όλο εγχείρημα προβλέπεται να δώσει νέα ώθηση όχι μόνο στις προσπάθειες ανάπτυξης και κατασκευής πολύ μεγάλων ολοκληρωμένων κυκλωμάτων για «απίθανα» ταχείς Η/Υ αλλά και στην εκπόνηση νέων γλωσσών προγραμματισμού.

Το αρχικό κόστος επένδυσης για το εγχείρημα υπολογίζονταν σε 500 εκατ. δολ. Δυτικοί επιστήμονες έχουν εκφράσει αμφιβολίες για ορισμένες πτυχές του εγχειρήματος αλλά οι περισσότεροι συμφωνούν ότι ακόμα και μιά επί μέρους επιτυχία θα μεταφράζονταν άμεσα σ' έναν καταϊγισμό των αγορών από Ιαπωνικούς Η/Υ ανώτερης τεχνολογίας. Οι αντιδράσεις στην Ιαπωνική πρόκληση διαφέρουν από χώρα σε χώρα. Στις Ηνωμ. Πολιτ. 12 από τους σημαντικότερους κατασκευαστές ημιαγωγών και Η/Υ όπως οι Honeywell, Motorola και RCA ίδρυσαν την MCC (Microelectronics And Computer Research Group) με κύρια λειτουργία την σύναψη συμβολαίων για την διεξαγωγή έρευνας σε διάφορα πανεπιστήμια. Η ισχυρότερη αντίδραση όμως ήταν αυτή του «Αμερικάνικου Οργανισμού Προηγμένης Έρευνας για την Άμυνα» με την υποβολή σχεδίων για την ανάπτυξη και κατασκευή μιάς ολοκληρωμένης παλέτας από «έξυπνους» (Intelligent) Η/Υ που περιλαμβάνουν αυτόματα αεροπορικά συστήματα συμπλοκήσης, μηχανισμούς τελείως αυτοματοποιημένων τάνκ, νέες συσκευές Η/Υ για τον στρατηγικό προγραμματισμό κλπ. Το ύψος των απαιτούμενων κεφαλαίων υπολογίζεται σε 1 δις δολ.

Η Βρετανία είναι ίσως η μόνη χώρα εκτός τη Ιαπωνίας στην οποία ένα Εθνικό Πρόγραμμα ανάπτυξης τεχνητής διανόησης χρηματοδοτείται με μεγάλα ποσά και σε μεγάλη έκταση. Η ομάδα συντονισμού Alvey διαχειρίζεται 350 εκατ. λίρες για την χρηματοδότηση έρευνας που αφορά όλο το φάσμα της τεχνητής διανόησης. Στο πρόγραμμα Esprit της ΕΟΚ, που εγκρίθηκε το 1984, παίζει πρωταρχικό ρόλο στην ανάπτυξη προηγμένης τεχνολογίας πληροφοριών.

Παρόμοια ερευνητικά προγράμματα υπάρχουν στην Γαλλία

και την Γερμανία αλλά σε μικρότερη έκταση απ' αυτά της Βρετανία και Ιαπωνίας.

Σχεδίαση της φύσης στο εργαστήριο: Βιοτεχνολογία και γενετική

Πριν ακόμη η μικροηλεκτρονική εκπληρώσει στο έπαρκο τις αναμενόμενες από αυτήν προσδοκίες το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών έχει ήδη στραφεί σ' άλλους τομείς όπως αυτοί της Γενετικής και Βιοτεχνολογίας.

Απόδειξη του αυξημένου ενδιαφέροντος για τους παραπάνω κλάδους και η είσοδος στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης εταιριών που ασχολούνται κυρίως με την μοριακή βιολογία. Το ενδιαφέρον όμως γι' αυτές τις εταιρίες, όπως π.χ. η Cetus, δεν περιορίστηκε στους κερδοσκόπους του χρηματιστηρίου αλλά πολυεθνικές όπως η Dow Chemicals, Shell, Monsanto κ.α. απόκτησαν μετοχές. Οι προβλέψεις έτσι κι αλλιώς είναι ευνοϊκές. Σύμφωνα με εκτιμήσεις η αγορά για προϊόντα βιοτεχνολογίας το έτος 2.000 θα έχει ένα κύκλο εργασιών περί τα 20 δις δολ.

Οι πιθανές εφαρμογές της βιοτεχνολογίας και γενετικής φαίνονται να είναι άπειρες. Με την «αποκρυπτογράφηση» του DNA (φορέας κληρονομικών στοιχείων στα κύτταρα), θα είναι δυνατόν γενετικά προγραμματισμένοι μικροοργανισμοί να μεταβληθούν σε παραγωγικές μονάδες. Η ολοκληρωμένη εφαρμογή των μεθόδων της βιομηχανίας, μικροβιολογίας και συντονισμού παραγωγής μαζί με τους γενετικούς συνδυασμούς οδηγεί σε μιά αντικατάσταση των φυσικών μηρυμάτων από τα τεχνικά. Μ' άλλα λόγια, οι διάφοροι μικροοργανισμοί έχοντα μεταβληθεί σε «τρωϊκά άλογα» θα μπορούν να συνθέσουν καινούργια, άγνωστα μέχρι τώρα, προϊόντα, όπως νέες σοδειές ταχείας ανάπτυξης και απόδοσης, μικροοργανικές διαδικασίες για τον καθορισμό υδατινών επιφανειών που έχουν ρυπανθεί με πετρέλαιο, νέοι μέθοδοι διυλισμού αποβλήτων και διάθεσης απορριμμάτων, η χρήση βιομάζας για την παραγωγή ενέργειας, η χρήση μικροοργανισμών για την παραγωγή ινσουλίνης, ιντερφερόν κ.α.

Τα ανθρώπινα όντα έτσι θα μεταβληθούν σταδιακά σ' αντικείμενα έρευνας των γενετικών χειρουργών.

Οι επιπτώσεις της κυτταροβιολογίας όπως π.χ. στην τεχνική γονιμοποίηση (αφήνοντας έξω τις οποιεσδήποτε ηθικές και νομικές επιπλοκές) είναι μηδαμινές σε σύγκριση με τις πιθανότητες που ανοίγει ο κλάδος της γενετικής χειρουργικής. Η επίμονη όμως αυτή αναζήτηση στα γονίδια των αιτιών για ένα μεγάλο αριθμό ασθενειών διατρέχει τον κίνδυνο να μετατρέψει την κάθε ασθένεια σε μιά αλυσίδα μοριακών συμβάντων αγνοώντας έτσι κοινωνικούς παράγοντες και επιρροές όπως η διαίτα, το κάπνισμα κ.α. Παρ' όλα αυτά μερικοί επιστήμονες θεωρούν ότι μέσω της γενετικής θα γίνει η προσαρμογή του ανθρώπινου οργανισμού σε αντίξοες περιβαλλοντικές συνθήκες.

Περί τις 200 εταιρίες ασχολούνται αυτή τη στιγμή στις ΗΠΑ με την βιοτεχνολογία. Τ' απασχολούμενα κεφάλαια του κλάδου είναι ήδη σημαντικά. Μεταξύ 1981-84 η Dupont ξόδεψε 330 εκατ. δολ. για έρευνα σχετικά με την βιογενετική, ενώ τα ερευνητικά κονδύλια άλλων εταιριών δεν είναι συνήθως μικρότερα από το 70 εκατ. δολ. Η εταιρία Eli Lilly προωθεί ήδη βιομηχανικά παρασκευασμένη βιοσυνθετική ινσουλίνη με πατέντες της Genetech, ενώ άλλες εταιρίες, συμπεριλαμβανομένων και των νέων του κλάδου όπως η IBM και η AT και TT, υπολείπονται ακόμα αρκετά. Οι προσπάθειες για την ανακάλυψη της κατάλληλης συνθετικής ουσίας που θα επιτρέψει την ομίχρωση των

ηλεκτρονικών κυκλωμάτων στο μέγεθος μορίων έχει μόλις αρχίσει. Η αντικατάσταση της μικροηλεκτρονικής από την μοριακή ηλεκτρονική δεν είναι ακόμη εφικτή.

Στην Ιαπωνία η ανάπτυξη της βιογενετικής προωθείται από τα Υπουργεία Βιομηχανίας, Εμπορίου και Γεωργίας. Εκτός από την γενετική τεχνολογία το κύριο βάρος της έρευνας αφορά την βιομηχανική χρήση φυτικών και ζωικών κυττάρων, την ανάπτυξη και βελτίωση βιοαντιδραστήρων και την χρήση της βιομάζας για την παραγωγή αλκοόλης μ' απώτερο σκοπό την μείωση στο ελάχιστο της εξάρτησης της χώρας από τις εισαγωγές προϊόντων και υποπροϊόντων πετρελαίου.

Στην Δ. Γερμανία η κρατική ενίσχυση έχει ήδη διοχετευθεί σε προγράμματα έρευνας της βιομηχανίας διάφορων ερευνητικών Κέντρων και Πανεπιστημίων. Η εταιρία Hoechst και Bayer συνεργάζονται ήδη με αμερικανικές εταιρίες, ενώ η Basf χρηματοδοτεί προγράμματα γενετικής έρευνας του Πανεπιστημίου της Χαϊλδεβέργης, ενώ οι πρώτες εταιρίες που ασχολούνται αποκλειστικά με την γενετική έχουν ήδη ιδρυθεί στην Γερμανία αλλά και στις άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Απ' αυτές μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός έχουν να επιδείξουν μέχρι τώρα αξιολογικά κέρδη μια και οι περισσότερες περιορίζονται στην περιορισμένη παραγωγή φαρμακευτικών προϊόντων υψηλής επιπρόσθετης αξίας. Η πλήρης ανάπτυξη των δυνατοτήτων της βιοτεχνολογίας θα πραγματοποιηθεί μόνο όταν αυτή εφαρμοστεί σε μεγάλη κλίμακα στην μεταποίηση, όπως οι βιοτεχνίες τροφίμων και οι χημικές βιομηχανίες.

Οι επιπτώσεις: ανάπτυξη και τεχνολογική ανεργία

Ο έντονος ανταγωνισμός που παρατηρείται στις διεθνείς αγορές, έχει εξαναγκάσει εταιρίες αλλά και πολλές κυβερνήσεις όχι μόνο στο να αυξήσουν τ' ανάλογα κονδύλια τους για έρευνα και ανάπτυξη νέων προϊόντων αλλά και να προσπαθούν να μειώσουν τον χρόνο που απαιτείται για την μετατροπή των αποτελεσμάτων της έρευνας σε εμπορεύσιμα προϊόντα. Η τεχνολογική μετεξέλιξη αποτελεί πλέον το κύριο στοιχείο των αναπτυξιακών σχεδίων πολλών εταιριών γιαυτό και η κατασκευή και το λανσάρισμα της πλειοψηφίας των νέων προϊόντων ελέγχεται από τον ιδιωτικό τομέα.

Αυτή η εξέλιξη όμως έχει άμεσα συνέπεια για τους εργαζόμενους που απασχολούνται σ' αυτόν. Λαμβάνοντας υπόψη τα μόνιμα πλέον υψηλά ποσοστά ανεργίας τ' αποτελέσματα της οποιασδήποτε ορθολογικοποίησης είναι ανησυχητικά. Δηλαδή θα συμβάλλουν στην υπερέκραση της ανεργίας ή θα οδηγήσουν στο αδιέξοδο τις τεχνολογικές ανεργίες;

Η άποψη της Γερμανικής Ομοσπονδίας Εργοδοτών είναι ότι με την εφαρμογή της μικροηλεκτρονικής τεχνολογίας θα δημιουργηθούν μακροχρόνια περισσότερες θέσεις εργασίας. Μιά πρόχειρη ματιά στα στατιστικά στοιχεία παραγωγής φαίνεται να επιβεβαιώνει μιά τέτοια άποψη. Ο τζίρος από την πώληση ολοκληρωμένων κυκλωμάτων αναμένεται να αυξηθεί στην παγκόσμια αγορά από 12 δις δολ. το 1983 σε 33 το 1988. Ο αριθμός των βιομηχανικών καλωδίων οπτικών ινών, δορυφών και ψηφιακών τηλεφωνικών δικτύων πιστεύεται ότι θα δημιουργήσουν πωλήσεις ύψους 640 δις δολ. στις σχετικές εταιρίες μέχρι και το τέλος της δεκαετίας.

Τις περισσότερες φορές όμως τα φαινόμενα απατούν. Οι αυξημένοι αριθμοί παραγωγής αποκρύπτουν τις μεγάλες αυξήσεις της παραγωγικότητας και την αντίστοιχη μείωση των θέσεων εργασίας.

Αντίθετα με τις βεβαιώσεις πολλών αισιόδοξων ακόμα και

εταιρίες προηγμένης τεχνολογίας χαρακτηρίζονται από μειωμένους αριθμούς απασχόλησης. Την δεκαετία του 1970 οι πολυεθνικές εταιρίες που κυριαρχούσαν στις παραπάνω τεχνολογίες χαρακτηρίζονται από μειωμένους αριθμούς απασχόλησης. Την δεκαετία του 1970 οι πολυεθνικές εταιρίες που κυριαρχούσαν στις παραπάνω τεχνολογίες μείωσαν τ' απασχολούμενο εργατικό τους δυναμικό κατά 20%. Η General Motors έχει μειώσει τον αριθμό των απασχολούμενων εργατών τα 5 τελευταία χρόνια κατά 1/3 περίπου ενώ σύμφωνα μ' έρευνα του Ιαπωνικού Υπουργείου Εργασίας 40% των εταιριών στις οποίες εισέβαλε η μικροηλεκτρονική χαρακτηρίζονται από αξιόλογες μειώσεις του εργατικού τους δυναμικού. Στη Δ. Γερμανία η παραγωγή τηλεπικοινωνιακής και πληροφορικής τεχνολογίας αυξήθηκε μεταξύ 1975-80 κατά 39% ενώ η απασχόληση σ' αυτούς τους κλάδους αυξήθηκε μόνο κατά 2%. Σύμφωνα με σχετικές μελέτες για την κάθε νέα θέση εργασίας που δημιουργείται από την εγκατάσταση και λειτουργία ενός ρομπότ «χάνονται» αντίστοιχα 6 παλιές θέσεις.

Γαλλικές έρευνες υπολογίζουν την μείωση σ' απασχολούμενα άτομα που προήλθε από την εγκατάσταση τεχνολογίας πληροφοριών στις Τράπεζες και Ασφαλιστικές εταιρίες γύρω στο 30%.

Η επιστροφή σε ένα καθεστώς που θα χαρακτηρίζεται από υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης και που θα συνοδεύεται από μία αύξηση της απασχόλησης μέσω τεχνολογικών καινοτομιών, φαίνεται αμφίβολη. Είναι αλήθεια ότι η βιοτεχνολογία και η μικροηλεκτρονική από τη μιά δρουν ανασταλτικά στα υποτιθέμενα «όρια» της ανάπτυξης εξοικονομώντας ενέργεια και πρώτες ύλες, αλλά από την άλλη εντατικοποιούν την ολοκλήρωση και ενσωμάτωση της οικονομικής διαδικασίας. Η αντικατάσταση της ηλεκρομηχανικής από την μικροηλεκτρονική μειώνει τις ανάγκες για «εργατικά χέρια», μιάς και η παραγωγή πραγματοποιείται σε εργοστάσια με υψηλό βαθμό αυτοματοποίησης. Αντίστοιχα επιδρά αρνητικά στον ρυθμό πραγματοποίησης επιπρόσθετων επενδύσεων, αφού οι «εύκαμπτες» αυτοποιημένες παραγωγικές δομές προσαρμόζονται εύκολα στην παραγωγή διαφορετικών προϊόντων επιδρώντας έτσι θετικά στην εξοικονόμηση κεφαλαίων.

Αρκετή επιφυλακτικότητα λοιπόν πρέπει να αντιτάξει κανείς στην θεώρηση (τουλάχιστον για τις προηγμένες οικονομικά χώρες) ότι η τόνωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας μέσω τεχνολογικών καινοτομιών και η συνοδευόμενη αύξηση των εξαγωγών θα οδηγήσουν σε μιά άνοδο της απασχόλησης.

Αυτό φαίνεται από το εμπορικό ισοζύγιο της Δ. Γερμανίας και Ιαπωνίας όπου παρόλες τις θετικές εξελίξεις η ανεργία παραμένει σε σχετικά υψηλά επίπεδα τα τελευταία χρόνια.

Η ίδια θεώρηση περιορίζεται περαιτέρω από το γεγονός ότι σχεδόν η κάθε οικονομικά αναπτυγμένη χώρα παίρνει μέρος σ' αυτή την κούρσα του τεχνολογικού εκμοντερνισμού που πολύ εύκολα μπορεί να μεταβληθεί σε προστατευτισμό. Αυτό επιβεβαιώνεται από τα μέχρι τώρα μέτρα προστατευτισμού που έχει πάρει η Γαλλία, οι ΗΠΑ και άλλες χώρες σε μιά προσπάθεια αναχαίτησης των Ιαπωνικών εξαγωγών. Αν δεχθούμε την άποψη ότι υπάρχουν όρια στην κούρσα του εκμοντερνισμού και ότι το ρίσκο της τεχνολογικής ανεργίας συνεχώς αυξάνει είναι ίσως τότε καιρός πιά να θεθεί υπό αμφισβήτηση η φιλοσοφία της μαζικής χρηματοδοτικής στήριξης και επιδότησης των διεθνών ερευνητικών προγραμμάτων.

(Μετάφραση: Θ. Νικολαΐδης)

ΟΠΤΙΚΟ-ΑΚΟΥΣΤΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΓΡΑΦΗ: ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΗΛΕΟΠΤΙΚΗΣ ΔΙΑΣΚΕΥΗΣ

ΚΥΡΚΟΣ ΔΟΞΙΑΔΗΣ

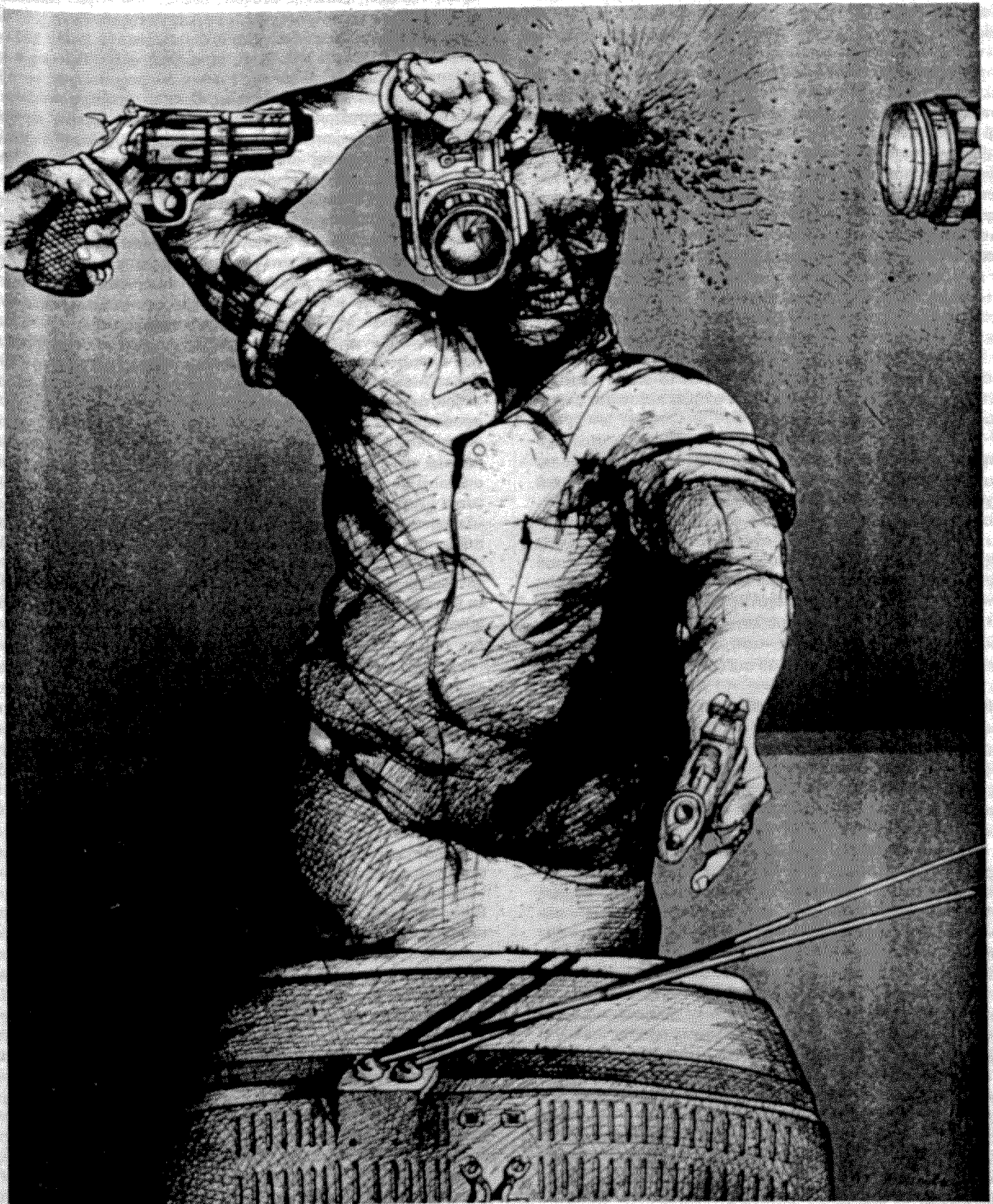
Θα ασχοληθώ με την αφηγηματική μορφή επικοινωνίας. Αντί να προσπαθήσω εδώ να ορίσω τη λέξη «επικοινωνία» και τη λέξη «αφηγηματική», πράγμα που, στην καλύτερη περίπτωση, θα μας οδηγούσε σε αναζητήσεις πολύ μεγαλύτερου βεληνεκούς από το σκοπό αυτού του κειμένου, και στη χειρότερη, θα πρόδιδε απλώς προ της ώρας του το κυρίως περιεχόμενο του άρθρου μου, θα ξεκινήσω θεωρώντας ορισμένα πράγματα ως ιστορικά δεδομένα. Θεωρώ ότι ο χώρος «επικοινωνία», όπως τον εννοώ εδώ, συμπεριλαμβάνει συγκεκριμένα ιστορικά-πολιτιστικά φαινόμενα, τα οποία στην σύγχρονη εποχή εμφανίζονται κυρίως με τη μορφή αυτού που αποκαλείται στα αγγλικά *mass media*: κάθε μορφής έντυπο υλικό, ραδιόφωνο, κινηματογράφος, τηλεόραση (και ως υποπερίπτωση των δύο τελευταίων, *video*). Ο όρος «αφηγηματική», ως επιθετικός προσδιορισμός του «επικοινωνία», απλούστατα αναφέρεται στα πολιτικο-οικονομικά κυρίαρχα σύγχρονα είδη αφήγησης, ήτοι, πεζογραφία, κινηματογραφικές ταινίες, τηλεοπτικές σειρές. (Λέγοντας «πολιτικο-οικονομικά» κυρίαρχα, εννοώ, αφ' ενός το στατιστικό δεδομένο της τεράστιας συγκριτικά κατανάλωσης που γίνεται στα εμπορικά μυθιστορήματα, ταινίες και σήριαλ, αφ' ετέρου τις τεράστιες επενδύσεις, χρηματικές και εξουσιαστικές, που προϋποθέτει και συνεπάγεται αυτή ακριβώς η ευρεία κατανάλωση).

Μέσα λοιπόν σ' αυτό το πολύ γενικό πλαίσιο της αφηγηματικής μορφής επικοινωνίας, το κύριο θέμα μου σ' αυτό το κείμενο θα είναι ο διαχωρισμός μεταξύ των δύο βασικών ειδών της: ήτοι, του γραπτού αφηγηματικού λόγου απ' τη μιά, και του κινηματογραφικού-τηλεοπτικού (ή οπτικο-ακουστικού) αφηγηματικού λόγου απ' την άλλη. Όσον αφορά το δεύτερο σκέλος του διαχωρισμού, πιστεύω ότι, όπως κιόλας θα φανεί παρακάτω, στο επίπεδο που τα εξετάζω, δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ κινηματογράφου και τηλεόρασης. Αυτό με καμιά έννοια δεν σημαίνει ότι υποτιμώ την τεράστια ιστορική σημασία της εμφάνισης της ίδιας της τηλεόρασης, η οποία σε πολλές περιπτώσεις όχι απλώς διαφοροποιείται από τον κινηματογράφο αλλά λειτουργεί και ανταγωνιστικά ως προς αυτόν. Αυτό όμως είναι μιά άλλη ιστορία, που δεν μας απασχολεί άμεσα εδώ. Στο εξής λοιπόν, για συντομία, και παρ'

όλο που ο τίτλος του άρθρου μου αναφέρεται στην τηλεόραση, θα χρησιμοποιώ τη λέξη «κινηματογράφος» υπονοώντας και τα δύο αυτά μέσα επικοινωνίας. Η προτίμηση στον όρο «κινηματογράφος» (και όχι «τηλεόραση» ή «οπτικο-ακουστικά μέσα») οφείλεται στο ότι τα θέματα που θα με απασχολήσουν έχουν κυρίως να κάνουν με αυτό που είναι γνωστό ως «κινηματογραφική» θεωρία, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει, επαναλαμβάνω, ότι δεν ισχύουν οι ίδιοι αυτοί προβληματισμοί και για την τηλεόραση.

Αν στον τίτλο μου διάλεξα το πρόβλημα της τηλεοπτικής διασκευής, αυτό οφείλεται σε δύο κυρίως λόγους: Πρώτον, όσον αφορά το ζήτημα της πιστότητας στο λογοτεχνικό κείμενο, πιστεύω ότι, για ιστορικούς πάλι λόγους, αυτό τίθεται πολύ συχνότερα στην τηλεόραση παρά στον κινηματογράφο. Αν και είναι αμέτρητες οι ταινίες που βασίζονται σε μυθιστορήματα, ελάχιστες είναι οι περιπτώσεις που το κύριο μέλημα των κινηματογραφιστών είναι η πιστή απόδοση του κειμένου. Ενώ στην τηλεόραση, όταν μιλάμε για τηλεοπτικές διασκευές γνωστών μυθιστορημάτων, θα μπορούσαμε να πούμε ότι κύριος σκοπός των παραγωγών είναι ακριβώς η απόδοση του κειμένου με τηλεοπτικά μέσα, κατά τον πιστότερο δυνατό τρόπο, δεδομένου και του έντονα παιδαγωγικού χαρακτήρα της τηλεόρασης, που στην προκειμένη περίπτωση εκδηλώνεται μέσω του στόχου της ευρείας διάδοσης της «σοβαρής» λογοτεχνίας στο πλατύ κοινό, κλπ. Δεύτερον, διότι πιστεύω ότι ούτως ή άλλως αντικειμενικά το τηλεοπτικό σήριαλ έχει, τεχνικά μιλώντας, πολύ περισσότερες δυνατότητες από μιά κινηματογραφική ταινία όσον αφορά την πιστή απόδοση ενός μυθιστορήματος. Αναφέρομαι αφ' ενός στο πρόβλημα της διάρκειας – η περιορισμένη διάρκεια μιας κινηματογραφικής ταινίας επιβάλλει σχεδόν πάντοτε την παράλειψη μεγάλων κομματιών του μυθιστορήματος, ενώ στο σήριαλ δεν υπάρχει κανένας τέτοιου είδους περιορισμός – αφ' ετέρου στο στοιχείο της ίδιας της σφαιλοποίησης, η οποία καθιστά την αντιστοίχιση μεταξύ σήριαλ και μυθιστορήματος ευκολότερη, δεδομένου του ότι σφαιλοποίηση υπάρχει και στο μυθιστόρημα: εννοώ το χωρισμό σε κεφάλαια, ή πολλές φορές τη δημοσίευση του μυθιστορήματος σε συνέχειες σε κάποια εφημερίδα ή περιοδικό: Ως γνωστόν, ο όρος «σήριαλ» είναι πολύ παλιότερος απ' την τηλεόραση, και αρχικά αναφερόταν σ' αυτό ακριβώς το φαινόμενο: Στη δημοσίευση δηλαδή σε συνέχειες λογοτεχνικών κειμένων. Γι' αυτούς τους λόγους, λοιπόν, το ζήτημα της σύγκρισης μεταξύ λογοτεχνικής αφήγησης απ' τη μιά και κινηματογραφικής (και τηλεοπτικής εννοείται) αφήγησης απ' την άλλη τίθεται αμεσότερα στην περίπτωση της τηλεοπτικής διασκευής, διότι εκεί ακριβώς είναι όπου η προσ-

* Το άρθρο που ακολουθεί είναι το κείμενο μιάς διάλεξης που έδωσε ο συγγραφέας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων στις 4-11-86, καλεσμένος από τον Τομέα Ψυχολογίας. Αποτελείται κυρίως από αποσπάσματα της διδακτορικής διατριβής του συγγραφέα (Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, 1986).

πάθεια των δημιουργών για πιστότητα στο κείμενο και είναι σαφέστερα εκδηλωμένη και έχει αντικειμενικά -τεχνικά δηλαδή- μεγαλύτερη δυνατότητα να επιτύχει.

Το πασιφανές πρόβλημα στη σύγκριση μεταξύ κινηματογράφου και λογοτεχνίας, αυτό που γίνεται αμέσως έκδηλο με την έναρξη του οποιουδήποτε σχετικού στοχασμού, είναι η έλλειψη αφηγούμενου υποκειμένου στο πρώτο. Ενώ αντίθετα, το θεμελιώδες χαρακτηριστικό κάθε γραπτού αφηγηματικού κειμένου είναι η συνεχής παρουσία αυτού ακριβώς του αφηγηματικού υποκειμένου. Το αφηγηματικό υποκείμενο είναι αυτό ακριβώς που συνιστά την ενότητα, το ενοποιητικό στοιχείο της αφήγησης. Σε κάθε γραπτή αφήγηση υπάρχει πάντοτε ένα εγώ, το οποίο αφηγείται. Είναι αυτό ακριβώς που καθιστά την αφήγηση αντιληπτή ως συνέχεια, ως μία συνεχή νοηματική ροή.

Αυτό το εγώ του αφηγητή είναι πάντοτε υπονοούμενο. Δεν πρέπει να το συγχέουμε με κάποιο άμεσα εκφραζόμενο εγώ στην περίπτωση που η αφήγηση είναι στο πρώτο πρόσωπο. Το εγώ του αφηγητή είναι αυτό που εννοείται ότι αρθρώνει το λόγο που αποτελεί το αφηγηματικό κείμενο, βρίσκεται πάντοτε πίσω από το κείμενο, δεν έχει οντότητα ως χαρακτήρας μέσα στην ίδια την αφήγηση. Ενώ το εγώ ενός προσώπου το οποίο ενυπάρχει μέσα στην ίδια την αφήγηση και το οποίο υποτίθεται ότι αφηγείται σε πρώτο πρόσωπο, ανήκει πλέον στο επίπεδο των χαρακτήρων της αφήγησης.

Ο θεωρητικός της λογοτεχνίας Tzvetan Todorov, στο απόσπασμα που θα παραθέσω, αναλύει με σαφέστατο τρόπο τη σημασία των σχέσεων μεταξύ του εγώ του αφηγητή απ' τη μιά και των χαρακτήρων απ' την άλλη όσον αφορά τη θεμελιώδη διαφοροποίηση μεταξύ τριών πιθανών τρόπων αφήγησης:

«... υπάρχει μιά διαλεκτική προσωπικότητας-προσωπίας μεταξύ του εγώ του αφηγητή (που είναι υπονοούμενο) και του αυτός του χαρακτήρα (που μπορεί να είναι ένα άμεσα εκφραζόμενο εγώ [σε περίπτωση που έχουμε αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο, εννοεί] μεταξύ δηλαδή του λόγου και της ιστορίας. Εδώ βρίσκεται όλο το πρόβλημα της «αφηγηματικής σκοπιάς»: στο βαθμό διαφάνειας του απρόσωπου αυτός της ιστορίας σε σχέση με το εγώ του λόγου.

«Είναι εύκολο να δει κανείς, απ' αυτή την προοπτική, την ταξινόμηση που θα μπορούσαμε να ακολουθήσουμε όσον αφορά την «αφηγηματική σκοπιά»...:

—(1) είτε το εγώ του αφηγητή εμφανίζεται σταθερά μέσω του αυτός του ήρωα, όπως στην περίπτωση της κλασικής αφήγησης, με παντογνώστη αφηγητή: εδώ ο λόγος υποσκελίζει την ιστορία:

—(2) είτε το εγώ του αφηγητή εξαλείφεται ολοσχερώς από το αυτός του ήρωα: αυτή είναι η περίφημη «αντικειμενική αφήγηση», ένας τύπος αφήγησης που χρησιμοποιήθηκε κυρίως από Αμερικανούς συγγραφείς μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων, κατά τον οποίο ο αφηγητής δεν ξέρει τίποτα για το χαρακτήρα του, αλλά απλώς βλέπει τις κινήσεις και χειρονομίες του, ακούει τα λόγια του: εδώ η ιστορία υποσκελίζει το λόγο:

—(3) ή αλλιώς το εγώ του αφηγητή στηρίζεται σε μιά σχέση ισότητας με το αυτός του ήρωα, δηλ. και οι δύο πληροφορούνται κατά τον ίδιο τρόπο για την εξέλιξη της δράσης: αυτός ο τύπος αφήγησης, που πρωτοεμφανίστηκε κατά το δέκατο όγδοο αιώνα, κυριαρχεί στη σύγχρονη λογοτεχνική παραγωγή: ο αφηγητής προσκολλάται σε έναν από τους χαρακτήρες και παρατηρεί τα πάντα μέσα απ' αυτόν: σε αυτόν ειδικά τον τύπο, η συγχώνευση του εγώ και του αυτός μέσα σ' ένα αφηγούμενο εγώ καθιστά ακόμη δυσκολότερο το να γίνει αντιληπτή η παρουσία του πραγματικού εγώ, του εγώ του αφηγητή». (Todorov, 1977, σελ. 27-28).

Μια εννοιολογική διευκρίνιση εδώ, πρώτα απ' όλα: Ο Todorov αναφέρεται σ' αυτό το απόσπασμα στη θεμελιώδη διάκριση της αφηγηματικής θεωρίας μεταξύ του λόγου (discours, discourse) και της ιστορίας (histoire, story) της αφήγησης. Αυτή η διάκριση, οφειλόμενη κυρίως στο γλωσσολόγο Emile Benveniste, αλλά και, στην παλιότερή της μορφή, στους Ρώσους φορμαλιστές, έχει να κάνει με την ανάγκη διαφοροποίησης μεταξύ της ιστορίας αντιλαμβανόμενης ως αλυσίδα αυθύπαρκτων φαινταστικών γεγονότων ανεξάρτητων από οποιονδήποτε αφηγητή ή τρόπο αφήγησης, και του λόγου ως του τρόπου ακριβώς παρουσίας αυτής της ιστορίας: έτσι έχουμε το γραπτό λόγο, τον προφορικό λόγο, τον κινηματογραφικό λόγο. Πολύ χοντρικά, υπάρχει εδώ μιά αντιστοιχία με τη γνωστή διάκριση μορφής-περιεχομένου, και, μιά και μιλάμε για επικοινωνία, με τη διάκριση μεταξύ μέσου και μηνύματος. Σωστά λοιπόν ο Todorov, συνδέει την έννοια του χαρακτήρα με το επίπεδο της ιστορίας, και την έννοια του αφηγητή με το επίπεδο του λόγου.

Προκειμένου τώρα να εντοπίσουμε την ιδιαιτερότητα της κινηματογραφικής αφήγησης, θα εισαγάγω εδώ ορισμένες στοιχειώδεις έννοιες βασισμένες στα γραπτά του σημαντικότερου ίσως σύγχρονου θεωρητικού του κινηματογράφου, του Christian Metz. Ο Metz υποστηρίζει ότι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του παραδοσιακού κινηματογράφου είναι ότι προσπαθεί να εξαλείψει τη Λογική του βάση και να παρουσιάσει την ιστορία σαν αυτή να μη λέγεται από κανέναν. (Χρησιμοποιώ τον όρο «Λογική» ως το επίθετο που αντιστοιχεί στο ουσιαστικό «λόγος» με την έννοια του discours(e) (γαλλικά: discursif (-ive), αγγλικά discursive)). Κατόπιν ο Metz λέει τα εξής: «Στο βαθμό που καταργεί όλα τα ίχνη του υποκειμένου της απόφανσης, η παραδοσιακή κινηματογραφική ταινία κατορθώνει να δημιουργεί την εντύπωση στο θεατή ότι εκείνος είναι αυτό το υποκείμενο... Το καθεστώς της ιστορίας καθιστά δυνατή τη διευθέτηση όλων αυτών, διότι ιστορία, με την έννοια του Emile Benveniste, είναι πάντοτε (εξ ορισμού) μια ιστορία που δεν έρχεται από πουθενά, την οποία κανένας δεν λέει, αλλά την ορατά, παρ' όλα αυτά, κάποιος δέχεται (αλλιώς δεν θα υπήρχε): έτσι λοιπόν, με μια έννοια, ο δέκτης... είναι αυτός που τη λέει...» (Metz, 1982, σελ. 96-97). Από εκεί ο Metz οδηγείται στη γνωστή αντίληψη της σύγχρονης κινηματογραφικής θεωρίας που διατυπώθηκε αρχικά από τον Jean-Louis Baudry (Baudry, 1974-1975) (και, με διαφορετικό τρόπο, από τον Walter Benjamin πριν απ' αυτόν (Benjamin, 1973, σελ. 230)), ότι «η πρωτογενής ταύτιση του θεατή περιστρέφεται γύρω από την ίδια την κάμερα». (Metz, 1982, σελ. 97).

Στην τελευταία παράγραφο αυτού του δοκιμίου ο Metz ελαφρώς τροποποιεί την άποψη του Baudry ότι στον κινηματογράφο έχουμε να κάνουμε με το (Λακανικό) στάδιο του καθρέφτη Lacan, 1977, σελ. 1-7). (Υπενθυμίζω ότι η κεντρική ιδέα της θεωρίας του Γάλλου ψυχαναλυτή Jacques Lacan για το στάδιο του καθρέφτη, πολύ σχηματικά, είναι ότι το παιδί, σε ηλικία 6-18 μηνών περίπου, κοιτάζοντας τον καθρέφτη, διαμορφώνει το εγώ του και συγκροτείται ως ανθρώπινο υποκείμενο, μέσω της ταύτισης με το είδωλο του). Ο Metz λοιπόν υποστηρίζει ότι ο κινηματογράφος διαφέρει από τον καθρέφτη του σταδίου του καθρέφτη δεδομένου του ότι δεν είναι το είδωλο του εαυτού του αυτό το οποίο βλέπει ο θεατής, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του παιδιού μπροστά στον καθρέφτη, οπότε δεν ταυτίζεται (στο πρωτογενές επίπεδο) με κάτι βλέπόμενο αλλά μόνο με κάτι βλέπον: «Η πρωτογενής ταύτιση δεν δομείται πλέον γύρω από ένα υποκείμενο-αντικείμενο, αλλά γύρω από ένα αμιγές, τα πάντα ορών και αόρατο υποκείμενο, το αφανές σημείο της μονοφθάλμιας προοπτικής την ο-

ποία ο κινηματογράφος έχει παραλάβει από τη ζωγραφική». (Metz, 1982, σελ. 97).

Στο δοκίμιό του «Το φανταστικό σημαίνει» (ibid., σελ. 1-87) που γράφτηκε τον επόμενο χρόνο, ο Metz ξαναπιάνει την έννοια του σταδίου του καθρέφτη, αυτή τη φορά ως κεντρικό σημείο της προβληματικής του. Αλλά εδώ εισάγει και την άλλη πλευρά της θεωρίας του Lacan, τον «άλλο άλλο», με τον οποίο το παιδί ταυτίζεται (εκτός από το δικό του είδωλο) και μετωπικά και μεταφορικά, το είδωλο της μητέρας, η οποία το κρατάει στα χέρια της (ibid., σελ. 45). Η ταύτιση με τη μητέρα ως αντικείμενο ανήκει στο χώρο του συμβολικού, και μέσω αυτού του χώρου καθίσταται δυνατή η διαμόρφωση του εγώ του παιδιού. Δεν αρκεί να παραμείνει στο χώρο του φανταστικού, δηλ. να ταυτιστεί απλώς με το δικό του είδωλο.

Η κύρια διαφορά μεταξύ αυτής της κατάστασης και του κινηματογράφου, υποστηρίζει κατόπιν ο Metz, είναι ότι το «καθαρά φανταστικό», με μία έννοια, μέρος της διαδικασίας ταύτισης έχει εξαφανιστεί, αφού το είδωλο του ίδιου του παιδιού (του θεατή) έχει εξαφανιστεί: «Επομένως, αυτό που καθιστά δυνατή την απουσία του θεατή από την οθόνη –ή μάλλον την κατανοητή εξέλιξη της ταινίας παρ' όλη αυτή την απουσία– είναι το γεγονός ότι ο θεατής έχει ήδη γνωρίσει την εμπειρία του καθρέφτη (του αληθινού καθρέφτη), και είναι επομένως ικανός να συγκροτήσει έναν κόσμο αντικειμένων χωρίς να χρειάζεται πρώτα να αναγνωρίσει τον εαυτό του μέσα σ' αυτόν. Μ' αυτή την έννοια, ο κινηματογράφος βρίσκεται ήδη από την πλευρά του συμβολικού...» (ibid., σελ. 46).

Ο Metz κατόπιν κάνει μια διάκριση μεταξύ δευτερογενούς ταύτισης, δηλαδή της ταύτισης με κάποιον από τους χαρακτήρες της ταινίας, και πρωτογενούς ταύτισης ή οποία εξακολουθεί να είναι απαραίτητη προκειμένου να γίνει κατανοητή η ταινία, όπως είναι απαραίτητη για την οποιαδήποτε κοινωνική συναναστροφή. (ibid., σελ. 46). Αυτή η πρωτογενής ταύτιση έχει να κάνει με την αναγκαιότητα του να εντοπισθεί το εγώ του θεατή σε σχέση με την εγκαθίδρυση του κινηματογραφικού σημαίνοντος. Ξεκινώντας απ' αυτή την έννοια της θέσης του εγώ, ή του σημείου του, κατά τη διάρκεια της προβολής της ταινίας, ο Metz καταλήγει στην ήδη αναφερθείσα στο προηγούμενο δοκίμιο περίφημη αντίληψη, ότι, στο πρωτογενές επίπεδο, έχουμε να κάνουμε με την ταύτιση του θεατή με την κάμερα (ibid., σελ. 49).

Εάν δεχτούμε λοιπόν προσωρινά την κυρίαρχη διατύπωση της κινηματογραφικής θεωρίας, ότι στον κινηματογράφο ο αφηγητής είναι η κάμερα, το σημείο που μας ενδιαφέρει εδώ πιά άμεσα σε σχέση με όλα αυτά, είναι ότι τελικά, μέσω αυτής της προβληματικής, οδηγούμαστε σε μία περίτεχνη υποστήριξη της άποψης ότι, στον κινηματογράφο, η θέση του αφηγητή είναι η θέση του θεατή. Και αυτό λόγω του ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με μία διαδικασία πρωτογενούς ταύτισης, η οποία εκ πρώτης όψεως λείπει στην περίπτωση του μυθιστορήματος και του αναγνώστη του.

Αυτό μας οδηγεί στο να υποθέσουμε, σχετικά με την προβληματική για τις σχέσεις μεταξύ εγώ αφηγητή, αυτός χαρακτήρα, ότι το πρόβλημα της εγγύτητας μεταξύ χαρακτήρα και αφηγητή, εκδηλώνεται στον κινηματογράφο, εκ πρώτης όψεως, με ριζικά διαφορετικούς όρους απ' ό,τι στη λογοτεχνία.

Θα διακινδυνεύσω τώρα την εξής αναλογία: Δε θα μπορούσε η εμπειρία της ανάγνωσης να συλληφθεί ως έννοια με βάση περίπου παρόμοιους όρους; Δε θα μπορούσε να είναι μια επανάληψη της πρωταρχικής εμπειρίας ενός παιδιού που μαθαίνει να γράφει μέσω της εδραίωσης αντιληπτικών αντιστοιχιών μεταξύ των γραμμάτων και της δικής του φωνής ως φωνημάτων;

Δε θα μπορούσε, δηλαδή, αυτή η εμπειρία να θεωρηθεί ως η αντίστοιχη του σταδίου του καθρέφτη στην σφαίρα της γλώσσας; Αναμφίβολα είναι διαφορετική με την έννοια ότι το συμβολικό στοιχείο είναι ήδη παρόν με τη μορφή της (φωνητικής) γλώσσας την οποία το παιδί έχει ήδη εκμάθει. Απ' την άλλη, θάπρεπε να σημειώσουμε ότι η φωνητική γραφή βασίζεται ακριβώς στην εφεύρεση των γραφημάτων, που σκοπό έχουν να είναι αναπαραστάσεις των φωνημάτων, δηλ. της γλώσσας, στο επίπεδο της «αγνής» φωνής, ασχέτως προς τις συνδυαστικές διαδικασίες που φτιάχνουν τις λέξεις και τις προτάσεις. Μ' αυτή την έννοια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα γραφήματα «καθρεφτίζουν» τη φωνή του παιδιού. Βέβαια, η αντίρρηση σ' αυτό είναι ότι η σύνδεση μεταξύ γραφημάτων και φωνημάτων είναι αυθαίρετη, δηλ. θεσμικά θεμελιωμένη. Δεν είναι όμως η σύνδεση που γίνεται αρχικά μεταξύ του ειδώλου και του εαυτού του παιδιού επίσης θεσμικά θεμελιωμένη με την έννοια ότι, η μητέρα είναι αυτή που «δείχνει» στο παιδί «τον εαυτό του» στον καθρέφτη;

Προχωρώντας παραπέρα την αναλογία, θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι ενώ στην κινηματογραφική θέαση έχουμε μια επανάληψη της εμπειρίας του καθρέφτη με τη βασική διαφορά ότι το «είδωλο» του σώματος του θεατή είναι τώρα απόν, στην ανάγνωση έχουμε μια επανάληψη της εμπειρίας της εκμάθησης της γραφής, με τη βασική διαφορά ότι το «είδωλο» της φωνής του αναγνώστη είναι τώρα απόν (είναι πάντα η «αναπαριστώμενη» φωνή κάποιου άλλου αυτή που διαβάζουμε, ακόμη και αν αυτός ο «άλλος» είναι ο παρελθών εαυτός μας).

Ακόμη, θα μπορούσαμε επίσης να προτείνουμε ότι και στην ανάγνωση εμπειριέται μια «διαδικασία πρωτογενούς ταύτισης», η οποία είναι ακριβώς με το εγώ του αφηγητή, με την ίδια έννοια που στον κινηματογράφο είναι με το «μάτι» της κάμερας. Ο αναγνώστης ενός κείμενου βρίσκεται στη θέση του γράφοντος υποκειμένου, του οποίου η παρουσία στο κείμενο γίνεται αισθητή ακριβώς μέσω του εγώ του αφηγητή με την ίδια έννοια που ο θεατής της κινηματογραφικής ταινίας βρίσκεται στη θέση της κάμερας, της οποίας η παρουσία στην ταινία γίνεται αισθητή μέσω του «ματιού» της κάμερας.

Ας δούμε λοιπόν πιά συγκεκριμένα, με τί τρόπους αναμειγνύεται το υποκείμενο (ή τα υποκείμενα) στην κάθε μία απ' αυτές τις δύο αφηγηματικές μορφές γραφής; Ξεκινώντας πάλι από την έννοια της «πρωτογενούς ταύτισης», αυτό που εμπλέκεται από μέρους του υποκειμένου στην περίπτωση του κινηματογράφου, είναι το σώμα –ως– υποκείμενο, που είναι αυτό που λείπει από την επανάληψη του αρχικού σταδίου του καθρέφτη, ενώ στην περίπτωση της λογοτεχνίας είναι η φωνή –ως– υποκείμενο, που είναι αυτό που λείπει από την επανάληψη του αρχικού «λογοτεχνικού» σταδίου του καθρέφτη, δηλαδή της εκμάθησης της γραφής. Στην πρώτη περίπτωση, αυτό συνεπάγεται την ανάμειξη του υποκειμένου στη φιλική διαδικασία μέσω μιας «αναγνώρισης» του ίδιου του του εαυτού μέσα στην «υλική πραγματικότητα» που «καθρεπτίζεται» μέσα στο φιλικό κείμενο, δηλ. του (απόντος) εαυτού –του–ως–σώματος–αφού ως σώμα αντιλαμβάνεται το υποκείμενο τη σχέση του με, ή μάλλον την εγγραφή του εις, τον κόσμο των υλικών αντικειμένων. Ως σώματα λοιπόν θα αντιληφθεί και τα άλλα υποκείμενα τα ευρισκόμενα μέσα στη φιλική αφήγηση, και μ' αυτή την έννοια θα υπεισέλθει ή όχι σε μία διαδικασία «δευτερογενούς» ταύτισης με αυτά. Ενώ στην περίπτωση της λογοτεχνίας, αυτή η «αναγνώριση» από μέρους του διαβάζοντος υποκειμένου του (απόντος) εαυτού του συνίσταται στην αντίληψη του εαυτού–του–ως–φωνής· οι διαδικασίες της δευτερογενούς ταύτισης του θα γίνουν, εάν γίνουν, στο επίπεδο της «φωνής».

Καταλήγουμε λοιπόν στο ότι, όσον αφορά τις διαφορετικές μορφές «παρουσίας» των υποκειμένων μέσα στη λογοτεχνική και τη φιλική γραφή, στην πρώτη περίπτωση το υποκείμενο εγγράφεται ως «αντικατοπτριζόμενη» φωνή (αντιλαμβανόμενη ως τέτοια μέσω μιας πρωτογενούς ταύτισης με το εγώ του αφηγητή), ενώ στη δεύτερη περίπτωση εγγράφεται ως «αντικατοπτριζόμενο» σώμα (αντιλαμβανόμενο ως τέτοιο μέσω μιας πρωτογενούς ταύτισης με το «μάτι» της κάμερας).

Προκύπτουν σημαντικά προβλήματα όμως, όσον αφορά τη διαφορά μεταξύ «σώματος-ως-υποκειμένου» και «φωνής-ως-υποκειμένου», από τη στιγμή που θα αρχίσουμε να προσπαθούμε να εντοπίσουμε πιά συγκεκριμένα την αξία των παραπάνω σκέψεων σχετικά με τις διαφορετικές πλευρές της αφηγηματικότητας στη λογοτεχνία και στον κινηματογράφο. Κατ' αρχήν, χρειάζεται να γίνει ένα βασικό σχόλιο σχετικά με την άποψη του Metz ότι όσον αφορά τη φιλική «κατοπτρική» εμπειρία –για την οποία αποκλειστικά ενδιαφέρεται– το «αρχικό στάδιο του καθρέφτη» είναι αυτό που καθιστά δυνατή την οποιαδήποτε κινηματογραφική αντιληπτικότητα. Επανέρχομαι στο απόσπασμα που παρέθεσα λίγο παραπάνω:

«Ο κινηματογραφικός θεατής δεν είναι παιδί, και το παιδί που βρίσκεται πραγματικά στο στάδιο του καθρέφτη (από περίπου έξι μέχρι περίπου δεκαοχτώ μηνών) θα είταν βέβαια ανίκανο να «παρακολουθήσει» τις απλούστερες των ταινιών. Επομένως, αυτό που καθιστά δυνατή την απουσία του θεατή από την οθόνη –ή μάλλον την κατανοητή εξέλιξη της ταινίας παρ' όλη αυτή την απουσία– είναι το γεγονός ότι ο θεατής έχει ήδη γνωρίσει την εμπειρία του καθρέφτη (του αληθινού καθρέφτη), και είναι επομένως ικανός να συγκροτήσει έναν κόσμο αντικειμένων χωρίς να χρειάζεται πρώτα να αναγνωρίσει τον εαυτό του μέσα σ' αυτόν». (Metz, 1982, σελ. 46).

Προκύπτει το ακόλουθο ερώτημα: Είναι πράγματι επαρκής αυτή η ικανότητα του (μετά-το-στάδιο-του-καθρέφτη) ενήλικα να «συγκροτήσει έναν κόσμο αντικειμένων» προκειμένου να «παρακολουθήσει» την απλούστερη των ταινιών; Ή με άλλα λόγια: Αρκεί, προκειμένου να συγκροτήσει τον οποιονδήποτε «κόσμο αντικειμένων», το να έχει διέλθει από το στάδιο του καθρέφτη; Ο Metz ο ίδιος παρέχει την απάντηση στις επόμενες σειρές, αν και έμμεσα: «Μ' αυτή την έννοια, ο κινηματογράφος βρίσκεται ήδη από την πλευρά του συμβολικού (το οποίο φυσικά είναι επόμενο να ισχύει)...» (ibid. σελ. 46). Οποιαδήποτε «συγκρότηση ενός κόσμου αντικειμένων», δηλαδή, είναι εξ ορισμού δυνατή μόνο μέσω της ανόδου του υποκειμένου στη συμβολική τάξη. Αλλά αυτό, πάλι εκ (Λακανικού) ορισμού, σημαίνει, πρώτα και κύρια, στην τάξη της γλώσσας, της ομιλίας. Δεν είναι τυχαίο ότι, είτε με βάση την εμπειρική ψυχολογία είτε με βάση τη Λακανική θεωρία, το στάδιο του καθρέφτη και η έναρξη της εκμάθησης της γλώσσας από μέρους του παιδιού είναι περίπου ταυτόχρονα: το ένα προκαλεί το άλλο, σε μία (ενδεχομένως) αμφίδρομη σχέση.

Η συμβολική φύση της κινηματογραφικής αντιληπτικότητας επομένως δε σχετίζεται μόνο με το στάδιο του καθρέφτη. Σχετίζεται, ίσως πιά σημαντικά, με το κατ' εσχόλην συμβολικό στοιχείο του (ιστορικά συγκεκριμένου) κινηματογραφικού θεσμού, δηλαδή, με την αφηγηματικότητα. Το «αφηγηματικό νόημα» μιας κινηματογραφικής ταινίας είναι προσιτό μόνο στο επίπεδο της γλώσσας, της ομιλίας, της φωνής. Ακόμη και αν δεν είναι απαραίτητο για το φιλικό θεατή να έχει μάθει τη φωνητική γραφή προκειμένου να «καταλάβει» μια ταινία, του είναι απαραίτητο να έχει μάθει να μιλάει.

Συμπεραίνουμε ότι, και στον κινηματογράφο, υπάρχει κάποια φωνή, που είναι αυτή που αρχικά κατασκευάζει το πρω-

τογενές αφηγηματικό στοιχείο της ταινίας, πριν από την πραγματοποίηση της ως φιλικής γραφής. (Χρησιμοποιώ εδώ τη φράση «πριν από» με μιά δομική περισσότερο, παρά αναγκαστικά χρονολογική σημασία). Αυτή, σε γενικές γραμμές, θα μπορούσε να ονομαστεί «φωνή του σεναρίου». Υπάρχει και εδώ ένα εγώ του αφηγητή με το οποίο ο θεατής καλείται να ταυτιστεί, σε ένα επίπεδο ακόμη πιά πρωτογενές από εκείνο του «ματιού» της κάμερας. Αλλά ενώ στις λογοτεχνικές αφηγήσεις αυτό το εγώ αναπαράγεται μέσα στο ίδιο το κείμενο, μέσω της «κατοπτρικής» λειτουργίας της φωνητικής γραφής όσον αφορά τη φωνή, εδώ, η ταύτιση διασφαλίζεται με τη χρησιμοποίηση μιας πολύ πιά «στοιχειώδους» κατοπτρικής επίδρασης, η οποία, όμως, δεν αντικατοπτρίζει άμεσα τη φωνή, αλλά το σώμα. Το εγώ του αφηγητή παραμένει σε ένα πρωτογενές επίπεδο, και υπερτίθεται στο «μάτι» της κάμερας, αλλά δεν είναι πλέον το εγώ του αφηγητή ενός γραπτού κειμένου. Είναι το εγώ του αφηγητή του ίδιου του φιλικού κειμένου, αλλά το οποίο γίνεται αντιληπτό όχι στο επίπεδο του κινηματογραφικού κειμένου καθ' εαυτό, αλλά μάλλον στο επίπεδο αυτού ακριβώς που είναι «λογοτεχνικό» μέσα στο ίδιο το φιλικό κείμενο, ήτοι, της αφηγηματικότητας. Το λογοτεχνικό κείμενο λοιπόν σε μιά κινηματογραφική ταινία συνίσταται σε ολόκληρο το φιλικό κείμενο ιδωμένο ως αφήγηση, δηλ ως σενάριο (με μιά πολύ ευρεία έννοια): δηλαδή, στο πως ένας θεατής θα το διηγείτο σε κάποιο φίλο του αφού είχε δει την ταινία (υποθέτοντας ότι θα θυμόταν ό,τιδήποτε είχε δει πάνω στην οθόνη και όχι απλώς την «πλοκή»), ή, καλύτερα, στο πως ο σκηνοθέτης έχει συλλάβει στο νου του ολόκληρη την ταινία με όλες της τις λεπτομέρειες προτού αρχίσει τα γυρίσματα. (Ορισμένοι σκηνοθέτες, π.χ. ο Hitchcock, το κάνουν πράγματι αυτό). Μέσω λοιπόν μια μετατόπισης της θέσης του υποκειμένου από το μέρος της φωνής/εγώ (που είναι το πρωταρχικό υποκείμενο του κειμένου της ταινίας ιδωμένου ως αφήγησης), προς το μέρος του σώματος/ «ματιού», η οποία γίνεται σε πρωτογενές επίπεδο, συντελείται η συγκρότηση του κινηματογραφικού υποκειμένου – και η εγκαθίδρυση του κινηματογραφικού σημαίνοντος.

Η ιστορικά συγκεκριμένη φύση του κινηματογράφου ως μορφής αφήγησης λοιπόν, στο (επίσης ιστορικά προσδιορισμένο) πολύ θεμελιώδες επίπεδο της κινηματογραφικής αντίληψης, είναι εκεί όπου θα πρέπει να εξεταστεί η δομική του σχέση με τις λογοτεχνικές αφηγήσεις. Η γνώμη μου είναι ότι όλα τα βασικά προβλήματα σχετικά με τις διαφορές μεταξύ κινηματογραφικής και λογοτεχνικής αφήγησης, όσον αφορά τη διαφορετική λειτουργικότητα της έννοιας του «υποκειμένου», πρέπει αρχικά να συλληφθούν ως έννοιες σ' αυτό που έχουν από κοινού: δηλαδή, στη φωνή –ως– υποκείμενο, η οποία –στην περίπτωση του κινηματογράφου– υπερτίθεται στην έννοια του σώματος –ως– υποκειμένου.

Αλλά ως εξηγήσουμε πρώτα λεπτομερέστερα την έννοια της «φωνής –ως– υποκειμένου». Υπάρχει ένα βασικό πρόβλημα εδώ, σχετικά με τη χρησιμοποίηση αυτής της έννοιας, το οποίο εμφανίζεται μόλις μετακινήσουμε από το εγώ του αφηγητή προς το αυτός ενός χαρακτήρα (και στις κινηματογραφικές ταινίες και στη λογοτεχνία) και που δεν παρουσιάζεται στην περίπτωση του σώματος –ως– υποκειμένου (στις κινηματογραφικές ταινίες). Οι χαρακτήρες στον κινηματογράφο είναι σαφώς διακριτοί ως σώματα-υποκειμενα, για τον απλό λόγο ότι το σώμα τους είναι «παρόν» μέσα στο φιλικό κείμενο, με την ίδια έννοια που το σώμα του θεατή (δηλ. του αφηγητή) είναι «απόν» απ' αυτό.

Τί συμβαίνει όμως με τη «φωνή» στην περίπτωση των χαρα-

κτήρων; Πώς μπορούν οι χαρακτήρες να οριστούν ως υποκειμένα με βάση τη φωνή; Θα πρέπει εδώ να προσφύγουμε στην αντίληψη του Γάλλου φιλόσοφου Jacques Derrida σχετικά με τη φωνή –ως– συνείδηση, στην κριτική του για το φωνοκεντρισμό του γλωσσικού σημείου:

«Η φωνή, στην πραγματικότητα, είναι η σημαίνουσα ουσία που προσδίδεται στη συνείδηση ως αυτό που είναι το πιο στενά συνδεδεμένο με τη σκέψη της σημαίνουσας έννοιας. Από αυτή τη σκοπιά, η φωνή είναι η ίδια η συνείδηση. Όταν μιλάω, όχι μόνο έχω συνείδηση του ότι είμαι παρών για αυτό που σκέφτομαι, αλλά έχω επίσης συνείδηση του ότι διατηρώ όσο πλησιέστερα είναι δυνατόν προς τη σκέψη, ή προς την «έννοια», ένα σημαίνον το οποίο ακούω αμέσως μόλις το εκπέμπω, το οποίο φαίνεται να εξαρτάται από τον αγνό και ελεύθερο αυθορμητισμό μου, χωρίς να απαιτεί τη χρήση του οποιουδήποτε οργάνου, εξαρτήματος, ή δύναμης λαμβανόμενης από τον έξω κόσμο. Το σημαίνον και το σημαίνόμενο όχι μόνο φαίνονται να ενώνονται, αλλά επίσης, σύμφωνα με αυτή τη σύλληψη, το σημαίνον φαίνεται να οδύνηται ή να γίνεται διαφανές, προκειμένου να επιτρέψει στην έννοια να παρουσιαστεί ως αυτό που είναι, αναφερόμενη σε τίποτε άλλο εκτός από την παρουσία της. Η εξωτερικότητα του σημαίνοντος φαίνεται έτσι υποδινασμένη. Φυσικά αυτή η εμπειρία είναι ένα δέλεαρ, αλλά ένα δέλεαρ η αναγκαιότητα του οποίου έχει οργανώσει μία ολόκληρη δομή ή μία ολόκληρη εποχή και στο υπόβαθρο αυτής της εποχής έχει συγκροτηθεί μία σημειολογία της οποίας οι έννοιες και θεμελιώδεις προϋποθέσεις, είναι αρκετά διακριτές από τον Πλάτωνα μέχρι το Husserl, περνώντας από τον Αριστοτέλη, το Rousseau, το Hegel κλπ.» (Derrida, 1981, σελ. 22).

Τρία πράγματα θα πρέπει να σημειωθούν εδώ: Πρώτα, βιώνοντας τη φωνή ως συνείδηση, όσον αφορά τις λογοτεχνικές αφηγήσεις, ο αναγνώστης ως υποκειμένο, ταυτιζόμενος με το εγώ του αφηγητή, στην πραγματικότητα «βιώνει» την αφηγούμενη «φωνή» ως τη δική του συνείδηση. Και κάνοντας αυτό την ίδια στιγμή αντιλαμβάνεται τις σκέψεις, τις «έννοιες» του αφηγητή με τρόπο ώστε να τους επιτρέπει να παρουσιάζονται ως «[αναφερόμενες] σε τίποτε άλλο εκτός από την παρουσία [τους]». Μ' αυτόν λοιπόν τον (πρωτογενή) τρόπο θα γίνουν αντιληπτοί οι χαρακτήρες μιας αφήγησης από τον αναγνώστη ως «παρουσίες», ως «πραγματικά» πρόσωπα, στο βαθμό που έτσι γίνονται αντιληπτοί στην συνείδηση του ίδιου του αφηγητή.

Το δεύτερο σημείο έχει να κάνει με το επίπεδο της «δευτερογενούς» ταύτισης. Στο βαθμό που οι εμπειροχόμενοι χαρακτήρες δείχνονται να μιλάνε, ακόμη και με έμμεσο τρόπο, ή να σκέφτονται, και λόγω της ενότητας φωνής-συνείδησης, αυτοί οι ίδιοι ανέρχονται στο status των υποκειμένων. Ο βαθμός ταύτισης μαζί τους θα εξαρτηθεί από το βαθμό κατά τον οποίο η «φωνή» η «ομιλία» αυτών των υποκειμένων λειτουργεί ακριβώς ως συνείδηση, με το να συγχωνεύεται με το εγώ (δηλ. με τη «φωνή») του αφηγητή.

Τέλος, ένα σημείο που έχει να κάνει με την «ιστορική» παρατήρηση του Derrida: Προχωρώντας παραπέρα τη διατύπωση του Derrida ότι η «αναγκαιότητα» για το «δέλεαρ» αυτής της εμπειρίας, κλπ., οργανώσε μία ολόκληρη εποχή, θα ήθελα να κάνω δύο πρόσθετες παρατηρήσεις: Πρώτον, ότι ένα σημαντικό στοιχείο ολόκληρης αυτής της φωνολογιστικής «οργάνωσης» είναι ακριβώς η εμπειρία των λογοτεχνικών αφηγήσεων. Και δεύτερον, ότι με την ιστορική εμφάνιση του (αφηγηματικού) κινηματογράφου, ο οποίος εξελίχθηκε ακριβώς μέσω της υπέρθεσης αυτής της εμπειρίας (της φωνής –ως– συνείδησης/υποκει-

μένου) πάνω στη μορφή του, έχουμε την είσοδο μέσα στην οργάνωση αυτής της εποχής στην οποία αναφέρεται ο Derrida, μιας άλλης εμπειρίας της γραφής, που είχε εξελιχθεί παράλληλα, αλλά όχι ταυτόσημα, και που μάλλον ξεκίνησε με την Αναγεννησιακή ζωγραφική: την εμπειρία του σώματος –ως– υποκειμένου.

Αυτό, όμως, απέχει πολύ από το να υποστηρίξουμε ότι αυτός ο «ιστορικός συγκερασμός» που πραγματοποιήθηκε μέσα στον πολιτιστικό χώρο του κινηματογράφου πέτυχε στο να εξαλείψει την απόσταση μεταξύ της φωνής –ως– υποκειμένου και του σώματος –ως– υποκειμένου. Αυτή η «απόσταση» ακόμη υπάρχει, ίσως μάλιστα και με τη μορφή αντίθεσης, και διατηρώντας κάθε πλευρά της πολιτιστικής μας ζωής, συμπεριλαμβανομένου και του κινηματογράφου, με το πείσμα μιας αντίθεσης που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ομολογή της, και ίσως και γενεσιουργός της, και η οποία μας ακολουθεί ακόμη: της αντίθεσης μεταξύ σώματος και ψυχής, μεταξύ ύλης και πνεύματος.

Στον κινηματογράφο συγκεκριμένα, αυτή η αντίθεση εμφανίζεται σε όλα τα στάδια της κινηματογραφικής εμπειρίας με τη μορφή ενός απόλυτου σχίσματος, ενός απόλυτου χάσματος, το οποίο το (αφηγηματικό) φιλικό κείμενο προσπαθεί μάταιως να καλύψει. Υπάρχουν διάφοροι τρόποι με τους οποίους δημιουργείται αυτό το χάσμα. Αρχικά τουλάχιστο θα ασχοληθώ με έναν ο οποίος νομίζω ότι φανερώνει ευκρινέστερα την «παγίδα» την οποία έχει στήσει στον εαυτό του ο αφηγηματικός κινηματογράφος.

Ο Κινηματογράφος –αναφέρομαι πάντα στην ιστορικά συγκεκριμένη αφηγηματική μορφή του κινηματογράφου– έχει αναλάβει με μία έννοια την αποστολή της αναπαραστασιακής αναπαράγής της (ανθρώπινης) ζωής. Αυτή η αποστολή ενδεχομένως είχε αρχικά ειπωθεί ως ένας πραγματοποιήσιμος στόχος μέσα στο γενικό πλαίσιο μιας ιδεολογίας που εξισώνει την κίνηση με τη ζωή των όντων που έχουν «ψυχή»: των ζώων και των ανθρώπων (γνωστή και η ετυμολογία της λέξης «animate», δηλ. δίνω κίνηση, κινητοποιώ, από το anima, δηλ. ζωή, ψυχή). Κάνοντας αυτό όμως, ο κινηματογράφος βρισκόταν ήδη μέσα σε μιά άλλη ιδεολογία, κατά την οποία η ζωή και η ψυχή των ανθρώπων γίνεται αντιληπτή μόνο πάνω στη βάση μιας «ιστορίας ζωής», η οποία ακολουθεί τους κλασικούς κανόνες του αφηγηματικού λόγου: Η ζωή ως σειρά γεγονότων, έχουσα αρχή, μέση και τέλος, ακολουθούσα μιά γραμμική χρονικότητα, σύμφωνα με την έννοια του Derrida, μιά χρονικότητα ως μετάβαση από παρόν σημείο σε παρόν σημείο, η οποία καθίσταται αντιληπτή ακριβώς μέσα στη μεταφυσική παράδοση του λογοκεντρισμού, που τοποθετεί την ομιλία και τη φωνή στο κέντρο της συνείδησης. Είταν λοιπόν αναπόφευκτο ότι ολόκληρη η νέα εφεύρεση αυτής της μορφής γραφής της καλούμενης κινηματογράφου, αυτή η νέα αναπαραγωγικότητα της κατοπτρικής εμπειρίας, θα είχε νόημα μόνο εάν ανέπτυξε όλες τις δυνάμεις της προς αυτό το σκοπό: ήτοι, το σκοπό της κατάδειξης της ζωής όπως αυτή ήδη υπάρχει στη συνείδηση της Δυτικής σκέψης, δηλ. ως ιστορία, ως αφήγηση, λεγόμενη και αντιλαμβανόμενη από μιά συνείδηση που υπάρχει ως ομιλία/φωνή. Η «υλική» πλευρά του ανθρώπινου υποκειμένου, ήτοι, το σώμα του, το οποίο καθορίζει τα όριά του και τις συνδέσεις του με τον υπόλοιπο υλικό κόσμο και με το χώρο, χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να αναπαραχθεί για μια ακόμη φορά, με νέα μορφή, η πανάρχαια εμπειρία της φωνητικής γραφής και της ομιλίας, μέσω της χρησιμοποίησης του χώρου και της ύλης, αναπαγμένων μέσα στο σύστημα της γραμμικής χρονικότητας.

Παρ' όλα αυτά, ακριβώς λόγω αυτής της «ιστορικής υπέρθεσης», αυτού του γιγαντιαίου «λογικού άλματος» το οποίο α-

ποφάσισε να κάνει ο αφηγηματικός κινηματογράφος, ένα τεράστιο κενό ακόμη παραμένει μέσα στην ίδια τη φιλική εμπειρία. Ακριβώς επειδή η αναπαράσταση της κίνησης δεν μπορεί ούτε πρόκειται ποτέ να είναι ταυτόσημη με την αναπαράσταση της ανθρώπινης ζωής ιδωμένης ως αφήγησης/Λόγου, ένα σχίσμα πάντοτε υπάρχει ήδη μεταξύ της αντιληπτικής εμπειρίας του «καθρεφτιζόμενου» ανθρώπινου σώματος ως υποκειμένου – μιας ιστορικής κατασκευής των ανθρωπιστικών λόγων της Αναγέννησης – και της αντιληπτικής εμπειρίας της ανθρώπινης φωνής ως υποκειμένου – ως του κέντρου όλης της συνείδησης, και επομένως του στηρίγματος όλης της δυνατότητας να «βγει νόημα» από μια «ιστορία», από μια «ζωή». Μιά διάσταση υπάρχει πάντα λοιπόν, σε ολόκληρη την αφηγηματική κινηματογραφική παραγωγή, μεταξύ της απύσασ φωνής του υποδηλούμενου «λογοτεχνικού» αφηγητή και του απόντος σώματος του κινηματογραφικού αφηγητή, με τους οποίους και με τους δύο καλείται να ταυτιστεί ο φιλικός θεατής.

Πιό συγκεκριμένα, αυτή η διάσταση γίνεται εμφανής από τη στιγμή που αρχίζουμε να εξετάζουμε τη σχέση του θεατή προς τους χαρακτήρες της φιλικής αφήγησης ως υποκείμενα. Οσοδήποτε και να βρίσκεται κοντά στη θέση του αφηγητή ένας χαρακτήρας με κινηματογραφικούς όρους (μέσω της συνεχούς παρουσίας του στην οθόνη, μέσω συχνής χρήσης κοντινών πλάνων, μέσω της διαρκούς χρησιμοποίησης πλάνων σκοπιάς (point of view shots: δηλ. των πλάνων τα οποία υποτίθεται ότι μας δείχνουν τα πράγματα όπως τα βλέπει ένας χαρακτήρας)), ποτέ δεν μπορεί να πλησιάσει τη θέση του (υποδηλούμενου) λογοτεχνικού αφηγητή, της «φωνής» πίσω από τη φιλική αφήγηση. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο με μη κινηματογραφικό μέσο, δηλαδή, μέσω της χρήσης του voice-over (δηλ. της παράλληλης με την ταινία ομιλίας χωρίς να φαίνεται ότι μιλάει ο χαρακτήρας στον οποίο ανήκει η φωνή), κατά την οποία ο χαρακτήρας καταλαμβάνει μια θέση όχι απλώς εκτός του φιλικού κείμενου, αλλά και «πίσω» από την κάμερα: ακριβώς, δηλαδή, στο σημείο όπου είναι τοποθετημένος ο «λογοτεχνικός» αφηγητής της ταινίας. Αλλά και πάλι αυτή η «σμίκρυνση» της διάστασης είναι μόνο μερική, στο βαθμό που το φιλικό κείμενο συνεχίζεται ως τέτοιο.

Το βασικό σχίσμα μεταξύ του σώματος και της φωνής εμφανίζεται λοιπόν στο ίδιο το φιλικό κείμενο, δηλ. στο επίπεδο των δευτερογενών ταυτίσεων. Εκεί, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η λειτουργία των χαρακτήρων συνίσταται σε μία πραγματικοποίηση (actualisation) του *εγώ* του αφηγητή με την έννοια της εκτέλεσης πράξεων, ματιών, χειρονομιών, «παρουσιών», ακριβώς όπως τις συνέλαβε ο αφηγητής και όπως μας τις δείχνει μέσω του «ματιού» της κάμερας. Ο αφηγηματικός ρόλος των χαρακτήρων θα πρέπει λοιπόν να γίνει αντιληπτός ακριβώς σ' αυτό που είναι χωρικό σε αυτούς: στη σωματική τους παρουσία σε όλες τις εκφάνσεις, στο βλέμμα τους μέσα στο ίδιο το φιλικό κείμενο, καθώς και στην ομιλία τους, στο βαθμό που αυτή έχει «χωρική» υπόσταση, δηλ. στο βαθμό που αθρώνεται και συνεπώς «εγγραφεται» (δηλ. αντηχεί) μέσα σε έναν ορισμένο χώρο. Το μοναδικό στοιχείο της παρουσίας των χαρακτήρων που δεν μπορεί να αποδοθεί κινηματογραφικά, δηλ. που δεν μπορεί να δείξει μέσω της λειτουργίας του «ματιού» της κάμερας, είναι η «εσωτερική ομιλία», και αυτό ισχύει ακριβώς επειδή αυτή δεν έχει χωρο-αναφορική διάσταση. Αυτό δεν σημαίνει ότι στις «χωρικές» εκφάνσεις της παρουσίας των υποκειμένων ελαττώνεται το σχίσμα μεταξύ του σώματος/«ματιού» της κάμερας και της φωνής/ *εγώ* του αφηγητή. Απλώς του επιτρέπεται να εξακολουθήσει την προβληματική υπαρχή του. Η διαφορά με την «εσωτερική ομιλία» συνίσταται στο ότι

σ' αυτή την περίπτωση το σχίσμα αναγκάζεται να εξαλειφθεί λόγω της εξαφάνισης της ειδικά κινηματογραφικής πλευράς της αντίθεσης, δηλ. της πλευράς του σώματος/«ματιού» της κάμερας: έτσι λοιπόν, προκειμένου να παραμείνει μέσα στο φιλικό κείμενο η «εσωτερική ομιλία» είναι αναγκασμένη να το κάνει αυτό μόνο στο καθαρά «λογοτεχνικό» επίπεδο, δηλ. ως voice-over.

Από τις τρεις «χωρικές» μορφές της παρουσίας υποκειμένων μέσα στο φιλικό κείμενο – δηλ. τα σώματα και τις κινήσεις των χαρακτήρων, το βλέμμα τους, και την αρθρωμένη τους ομιλία – θα ασχοληθώ σ' αυτό το σημείο με τη δεύτερη, λόγω του ότι αυτή είναι «προνομιά» με την εξής έννοια: Το βλέμμα των χαρακτήρων είναι ο μόνος δυνατός τρόπος που βρίσκεται στη διάθεση του κινηματογραφιστή προκειμένου να προσπαθήσει να καλύψει το σχίσμα μεταξύ του σώματος/«ματιού» της κάμερας και της φωνής/*εγώ* του αφηγητή. Αναφέρομαι εδώ στην περίφημη τεχνική του «πλάνου σκοπιάς» (point-of-view shot). Τοποθετώντας το χαρακτήρα στη θέση του «ματιού» της κάμερας, δηλ. ταυτίζοντας το βλέμμα του χαρακτήρα με εκείνο του «ματιού» της κάμερας, η ταινία προς στιγμήν εξαλείφει την απόσταση μεταξύ του επιπέδου του «λογοτεχνικού» κείμενου, δηλ. του επιπέδου του *εγώ* του αφηγητή – αφού σε αυτό το επίπεδο υπάρχει ο χαρακτήρας ως τέτοιος – και του επιπέδου του κινηματογραφικού κείμενου, δηλ. του επιπέδου του «ματιού» της κάμερας. Η ματιά του χαρακτήρα εξακολουθεί να είναι παρούσα μέσα στο κινηματογραφικό κείμενο – και επομένως μέσα στο λογοτεχνικό κείμενο, αφού μέσω της συγχώνευσης των δύο αυτών κειμένων αποκτά υπόσταση ολόκληρο το φιλικό κείμενο – ακόμη και αν τα μάτια του, μαζί με το υπόλοιπο σώμα του, είναι αναγκαστικά απόντα. Επειδή λοιπόν είναι δυνατός ένας τέτοιος διαχωρισμός μεταξύ του ματιού/σώματος και της ματιάς, έχουμε εδώ μια κατάσταση όπου το «μάτι» της κάμερας και το *εγώ* του αφηγητή, ταυτίζονται στο επίπεδο της ίδιας της φιλικής αφήγησης, μέσω μίας – εκ πρώτης όψεως – ταύτισης μεταξύ της ματιάς του χαρακτήρα και της ματιάς της κάμερας.

Μ' αυτή την έννοια, είναι εκ πρώτης όψεως θεμιτό να προτείνει κανείς ότι το πλάνο σκοπιάς είναι το κινηματογραφικό αντίστοιχο της αφήγησης σε πρώτο πρόσωπο. Αλλά, όπως ήδη έχουμε δει, η ίδια η έννοια της αφήγησης σε πρώτο πρόσωπο δεν είναι παρά ένα τυπικό στοιχείο ακόμη και στη λογοτεχνία. Θα μπορούσε κανείς να είχε μια πλήρη συγχώνευση μεταξύ του *εγώ* του αφηγητή και του *αυτός* του χαρακτήρα, χωρίς να χρειάζεται να χρησιμοποιείται ο γραμματικός τύπος του πρώτου προσώπου για το *αυτός* του χαρακτήρα.

Αντίστροφα, θα πρέπει να εξετάσουμε σε τί τέλος πάντων συνίσταται στην πραγματικότητα η ταύτιση στο πλάνο σκοπιάς μεταξύ της ματιάς του χαρακτήρα και της ματιάς της κάμερας.

Θα αρχίσω εξιστορώντας μια προσωπική εμπειρία που είχα μια μέρα στο Λονδίνο, η οποία ίσως είναι ένα χρήσιμο παράδειγμα στο να καταδειχθούν κάποιες τροποποιήσεις που θα μπορούσε να κάνει κανείς στην αντίληψη του Metz για την κινηματογραφική εμπειρία ως καθρέφτη με το σώμα του θεατή να είναι απόν, στην οποία στηρίζεται ολόκληρή του η έννοια της ταύτισης με την κάμερα.

Ένα πρωί στεκόμουν σε κάποιο δρόμο του κεντρικού Λονδίνου, περιμένοντας κάτι φίλους, οι οποίοι επρόκειτο να φθάσουν με αυτοκίνητο. Επειδή δεν περίμεναν να με βρουν εκεί, αποφάσισα να τους αιφνιδιάσω. Όπως σε όλες τις καταστάσεις αιφνιδιασμού, έπρεπε να μπορούσα να δω τα θύματά μου προτού με δουν εκείνα. Το πεζοδρόμο ήταν άδειο και υπήρχαν πολύ λίγα μέρη για να κρυφτώ από τα οποία θα μπορούσα κιάλας να παρακολουθώ το σημείο όπου θα έφταναν. Αποφά-

σια να στρίψω πίσω από μιά γωνία και από εκεί να ρίχνω που και που μια ματιά για να βλέπω αν έρχονταν. Αλλά ακόμη δεν είμουν ικανοποιημένος, διότι οι φίλοι μου θα το πρόσεχαν αμέσως εάν πρόβαλα το κεφάλι μου από πίσω από τη γωνία μόλις θα έφταναν. Προς μεγάλη μου χαρά όμως, ανακάλυψα τότε ότι ακριβώς απέναντι από τη μεριά του δρόμου στην οποία στεκόμουν (ο οποίος δρόμος ήταν κάθετος σ' εκείνον στον οποίο περιμένα ότι θα φτάσουν) βρισκόταν ένα κτήριο μ' ένα τεράστιο καθρέφτη που κάλυπτε ολόκληρη την επιφάνεια του ισογείου του. Μετακινήθηκα λίγα βήματα μακριά από τη γωνία όπου είχα σταθεί, και διαπίστωση ότι μπορούσα να παρατηρώ ελεύθερα ολόκληρο το χώρο όπου περιμένα ότι θα έφτανε και θα στάθμευε το αυτοκίνητο των φίλων μου. Η πιθανότητα του να με έβλεπαν ήταν ελάχιστη διότι ήταν μάλλον απίθανο ότι θα κοίταζαν προς το κτήριο με τον καθρέφτη τη στιγμή που θα έφταναν. Ενώ στεκόμουν εκεί και περιμένα, αστείζοντας τον καθρέφτη, μου ήρθε η ακόλουθη σκέψη: Να λοιπόν, που κοίταγα την καθρεφτιζόμενη εικόνα ενός ορισμένου χώρου, με κίνηση, με ανθρώπους, αλλά το δικό μου σώμα, από το σημείο όπου στεκόμουν, ήταν απόν από αυτήν. Με όλες τις έννοιες, ήταν ένας «αληθινός» καθρέφτης ο οποίος κατείχε και την επιπρόσθετη κινηματογραφική ιδιότητα του ότι το σώμα μου δεν καθρεφτιζόταν. Εάν κάποιος είχε τοποθετήσει μια βίντεο-κάμερα σε κατάλληλο σημείο, και μια τηλεοπτική οθόνη ακριβώς στο μέρος όπου ήταν τοποθετημένος ο καθρέφτης, θα είχαμε ακριβώς το ίδιο αποτέλεσμα, και θα βρισκόμουν ακριβώς στην ίδια κατάσταση θέασης. Ακόμη, εάν ολόκληρη η σκηνή είχε μαγνητοσκοπηθεί κιόλας, θα μπορούσα κατόπιν να την παρακολουθήσω στο σπίτι μου, με ακριβώς τον ίδιο τρόπο με τον οποίο θα παρακολουθούσα μια ταινία. Οπότε να μια περίπτωση που αναιρεί το βασικό ισχυρισμό του Metz ότι η διαφορά μεταξύ της κινηματογραφικής εμπειρίας και του «αληθινού» καθρέφτη είναι η απουσία του σώματος του θεατή στην πρώτη περίπτωση. Σ' αυτό το παράδειγμα, είχαμε έναν «αληθινό» καθρέφτη με το σώμα του θεατή να είναι απόν.

Τί είναι λοιπόν αυτό που αποτελεί τη διαφοροποίηση, εάν υποθέσουμε ότι υπάρχει μια «αληθινή» κατοπτρική εμπειρία όπως αυτή συμβαίνει στο στάδιο του καθρέφτη και «σε όλες τις μετέπειτα κατοπτρικές καταστάσεις, μεταξύ αυτής και όλων των κινηματογραφικών εμπειριών; Εάν μας έχει διδάξει κάτι η τεχνολογία του video αυτό είναι ότι κριτήρια μη ταυτοχρονίας μεταξύ γυρίσματος και θέασης, διαφοράς στην τοποθεσία, κλπ., παραείναι απλοϊκά για να ορίσουν τη φιλική εμπειρία καθ' εαυτή.

Υπάρχει όμως κάτι στο παράδειγμα που έδωσα το οποίο τελικά το διαφοροποιεί από την κινηματογραφική εμπειρία, διατηρώντας το έτσι στην κατηγορία των «αληθινών» κατοπτρικών εμπειριών. Εάν υποθέσουμε ότι οι φίλοι μου τελικά έριχναν μιά ματιά στον καθρέφτη του κτηρίου κατά τη στιγμή της άφιξής τους. Τότε θα με έβλεπαν, ή μάλλον θα έβλεπαν την αντανάκλασή μου, ακριβώς όπως εγώ θα έβλεπα τη δική τους, μέσω του καθρέφτη. Με την τηλεοπτική (ή κινηματογραφική) κάμερα και οθόνη, αυτή η κατάσταση είναι αδύνατη.

Αυτό λοιπόν που είναι απόν από την τηλεοπτική (ή κινηματογραφική) οθόνη, σε αντίθεση με τον καθρέφτη, δεν είναι απαραίτητα η αναπαράσταση του σώματος του θεατή, αλλά μάλλον η αναπαράσταση της κατάστασης κατά την οποία ο θεατής βλέπεται, ή για να είμαστε πιο ακριβείς, της πιθανότητας αυτής της κατάστασης.

Απ' την άλλη βέβαια, το επιχείρημα του Metz στηρίζεται κυρίως στη διαφοροποίηση της κινηματογραφικής εμπειρίας

από την κατοπτρική εμπειρία του σταδίου του καθρέφτη, όπου η παρουσία του σώματος του παιδιού (προς τον εαυτό του) ως είδωλο στον καθρέφτη έχει ουσιαστική σημασία. Άλλωστε, ο ίδιος ο Metz λέει κάπου ότι η διαφορά στον κινηματογράφο είναι ότι ο θεατής δεν ταυτίζεται (στο πρωτογενές επίπεδο) με κάτι βλεπόμενο αλλά μόνο με κάτι βλέπον. Αλλά έχει επίσης ουσιαστική σημασία το ότι η κινηματογραφική εμπειρία διαφοροποιείται από όλες τις κατοπτρικές εμπειρίες στο ότι σ' αυτήν η κατάσταση κατά την οποία το βλέπον υποκείμενο βλέπει τον εαυτό του να βλέπεται, ή έστω να μπορεί να βλέπεται, εξαλείφεται ολοκληρωτικά. Θα προσπαθήσω να εξηγήσω γιατί.

Για να το κάνω αυτό, θα πρέπει να εισαγάγω την έννοια της επιθυμίας, όπως αυτή εμφανίζεται στην ψυχανάλυση. Πιο συγκεκριμένα, θα αποπειραθώ να χρησιμοποιήσω τις διατυπώσεις του Lacan για την οπτική σφαίρα και την εικόνα, όπως αυτές παρουσιάζονται στο κείμενο «Του βλέμματος ως αντικειμένου α μικρό» («Objet Petit a») (Lacan, 1979, σελ. 65-119).

Ο Lacan εισάγει μιά θεμελιώδη διάκριση μεταξύ της λειτουργίας του ματιού, το οποίο είναι το σημείο απ' όπου κοιτάζει το υποκείμενο, και του βλέμματος, το οποίο αποτελεί τη συνθήκη όχι μόνο του βλέπειν αλλά και του βλέπεσθαι (μιά διάκριση την οποία στηρίζει στο τελευταίο βιβλίο του φιλόσοφου Maurice Merleau-Ponty *To ορατό και το αόρατο* - Merleau-Ponty, 1968, ιδιαίτερα σελ. 130-155). Αυτή η διάκριση έχει να κάνει με το ρόλο που παίζει το βλέμμα στην οπτική οργάνωση του χώρου γενικά, στην οποία το υποκείμενο συμμετέχει όχι μόνο ως ορών υποκείμενο αλλά και ως ορώμενο αντικείμενο. Αυτήν δε την οπτική οργάνωση του χώρου ο Lacan τη συνδέει με την ψυχαναλυτική έννοια της σκοπικής ενόρμησης (της ενόρμησης που βλέπειν και του βλέπεσθαι) που είναι αυτό ακριβώς που στηρίζει τη λειτουργία της επιθυμίας στην οπτική σφαίρα. Το υποκείμενο δηλ. δεν βλέπει απλώς τα πράγματα αλλά «βλέπεται» κιόλας από αυτά, και η χωρική-οπτική διαφοροποίησή του από αυτά, το γεγονός δηλ. ότι δεν μπορεί να τα δει από εκεί από όπου εκείνα τον «βλέπουν», είναι αυτό που συνιστά το στοιχείο της «έλλειψης» στην επιθυμία- το «αντικείμενο α μικρό», σύμφωνα με την ορολογία του Lacan. Είναι απαραίτητο λοιπόν, προκειμένου να μπορέσει να λειτουργήσει η επιθυμία στον οπτικό χώρο ως «βλέμμα» με την Λακανική έννοια, να είναι οι συνθήκες τέτοιες ώστε το υποκείμενο να είναι και ορών και ορώμενο.

Όσον αφορά τώρα τη λειτουργία της εικόνας, κατά το Lacan (η οποία εικόνα μπορεί να είναι, εκτός από ζωγραφικός πίνακας, και φωτογραφία, και κινηματογράφος), το υποκείμενο αναγκάζεται να «παραδώσει το βλέμμα του» (Lacan, 1979, σελ. 101) με την έννοια ότι παύει να λειτουργεί ο ίδιος ως οπτικό αντικείμενο και λειτουργεί μόνο ως υποκείμενο. Αυτό ισοδυναμεί με το ότι, ακριβώς όπως επεσήμανα παραπάνω, ο θεατής βλέπει ενώ δεν μπορεί να βλέπεται και αυτό είναι που διαφοροποιεί όλες τις «εικονικές» εμπειρίες, είτε στη ζωγραφική είτε στον κινηματογράφο, από τον καθρέφτη. Ανατρέπεται δηλ. το καθεστώς της επιθυμίας που προσδιορίζει την τοποθέτηση του υποκειμένου μέσα στον οπτικό χώρο, από τη στιγμή που το στήριγμα αυτής της επιθυμίας, το στοιχείο της «έλλειψης» που τη χαρακτηρίζει, δηλ. το βλέμμα με τη Λακανική έννοια ως διαλεκτική μεταξύ βλέπειν και βλέπεσθαι, παύει να λειτουργεί.

Τί συμβαίνει τώρα στην περίπτωση του πλάνου σκοπιάς (μιά περίπτωση που από την ίδια της τη φύση, δεν είναι δυνατή στη ζωγραφική με την οποία ασχολείται ο Lacan - εκτός, ίσως, από τις «Ακόλουθες» του Velazquez, όπου τα υποκείμενα που είναι «παρόντα» στο «κείμενο» του πίνακα, μέσω του κα-

θρέφτη, βρίσκονται επίσης στη θέση του θεατή (παραπέμπω στη γνωστή ανάλυση του Michel Foucault-Foucault, 1974, σελ. 3-16).

Το βασικό χαρακτηριστικό του πλάνου σκοπιάς είναι ότι ο χαρακτήρας τοποθετείται στο σημείο της κάμερας. Η ματιά του λοιπόν ταυτίζεται με τη ματιά του θεατή. Υπάρχει όμως μια βασική διαφορά: Κάνοντας αυτό, μέσα στη φιλική αφήγηση, ποτέ δε σταματάει να λειτουργεί ο ίδιος ως (πιθανό) οπτικό αντικείμενο, έστω και αν δεν είναι παρών μέσα στο ίδιο το καρβό. Ακόμη είναι παρών μέσα στον «αφηγηματικό χώρο» της ταινίας (Heath, 1976) και επομένως είναι και ορατό αντικείμενο, δηλ. λειτουργεί μέσα στο «βλέμμα» που οργανώνει την οπτική σφαίρα της αφήγησης. Γι' αυτό το λόγο μιά ταύτιση με τον ίδιο το θεατή, που βρίσκεται ασφαλώς εκτός αυτού του βλέμματος, δεν είναι ποτέ δυνατή.

Οι παραπάνω σκέψεις εξηγούν λοιπόν γιατί μια πρωτογενής ταύτιση με κάποιον χαρακτήρα δεν είναι ποτέ δυνατή. Ακόμη και το «βλέμμα» (με την παραπάνω έννοια) του χαρακτήρα στο πλάνο σκοπιάς, λειτουργεί ως ανήκον αποκλειστικά στο επίπεδο της φιλικής αφήγησης. Το μόνο που κάνει το πλάνο σκοπιάς είναι να μας δείξει, με σχετική ακρίβεια, ποιά είναι η ματιά του χαρακτήρα σ' εκείνη τη συγκεκριμένη στιγμή, σαν ένα είδος «γεγονότος» μέσα σε μιά συγκεκριμένη αφηγηματική κατάσταση, σαν ένας τρόπος, μεταξύ διαφόρων να εκδηλωθεί η παρουσία αυτού του χαρακτήρα μέσα στην αφήγηση. Περιττό να πούμε ότι, ακόμη και όσον αφορά τη δευτερογενή ταύτιση, αυτός ο τρόπος απέχει πολύ από το να είναι ο πιο αποτελεσματικός, ακριβώς επειδή σ' εκείνη τη συγκεκριμένη στιγμή, ο χαρακτήρας δεν υφίσταται στη ματιά του θεατή.

Αυτό που στην πραγματικότητα συχνά κάνει το πλάνο σκοπιάς, είναι να βάλλει το χαρακτήρα στη θέση του ηδονοβλεψία-μια θέση την οποία ο θεατής λόγω ακριβώς της «παράδοσης» του βλέμματός του έχει ήδη κατ' ουσίαν αποκηρύξει, αφού πάντα στην λειτουργία του ηδονοβλεψία υπάρχει το στοιχείο του να επιθυμεί να ιδωθεί και εκείνος ως αντικείμενο επιθυμίας. (Freud, 1915, σελ. 129-131. Μ' αυτή την έννοια δεν είναι σωστή η άποψη ορισμένων φεμινιστριών θεωρητικών του κινηματογράφου που ταυτίζουν τη λειτουργία της θέασης πολλών εμπορικών ταινιών με την αντρική ηδονοβλεπτική λειτουργία (δείτε, για παράδειγμα, Mulvey, 1975)). Μ' αυτόν τον τρόπο, η επιθυμία του ηδονοβλεψία «εκτίθεται», με μία έννοια, στα μάτια του θεατή. Ένα παράδειγμα που αποτελεί οσοδήποτε ένδειξη γι' αυτό, είναι η χρησιμοποίηση, σε αμέτρητα πρόσφατα θρίλλερ, συχνών, εμφανών πλάνων σκοπιάς από πλευράς του (μη εμφανιζόμενου ακόμη στο θεατή) μελλοντικού βιαστή/δολοφόνου νεαρών γυναικών, ενώ αυτός παρακολουθεί κρυφά τα θύματά του.

Λόγω λοιπόν του «σχίσματος μεταξύ του ματιού και του βλέμματος», για να χρησιμοποιήσουμε τη φράση του Lacan, ο θεατής είναι πάντα απών, ως «βλέμμα», από το σκοπικό πεδίο του κινηματογράφου, αν και παραμένει παρών, ως «μάτι», μέσω της ταύτισής του με την κάμερα. Το μάτι του θεατή, στο βαθμό που η ταινία αποτελεί αφήγηση, κυριαρχείται πλήρως από το εγώ του αφηγητή. Επομένως ταυτίζεται (δευτερογενώς) μόνο με αυτό που βλέπει στην οθόνη, αφού αυτό που βλέπει είναι αυτό που αποτελεί την αφήγηση. Το βλέμμα του, όμως, σ' όλο αυτό το διάστημα παραμένει αδρανές, και επομένως αποκλείει την οποιαδήποτε ταύτιση με χαρακτήρα στο καθαρά σκοπικό-σε αντίθεση προς το αφηγηματικό- επίπεδο.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο θεατής μιας ταινίας με κανέναν τρόπο δεν μπορεί να εισέλθει στη συνείδηση ενός χαρακτήρα, όπως μπορεί ο αναγνώστης ενός μυθιστορήματος, ό-

ταν αυτός ο χαρακτήρας βρίσκεται κοντά στο αφηγηματικό εγώ. Ο μόνος τρόπος ταύτισης με αυτόν είναι μέσω της πραγματικής (αφηγηματικής) παρουσίας του χαρακτήρα στην οθόνη, όπου η απλή παρουσία του σώματος του χαρακτήρα πάντοτε ήδη προειδοποιεί το θεατή ότι αυτός είναι άλλος από τον εαυτό του.

Οι παραπάνω διατυπώσεις μου δεν συνεπάγονται ότι το πλάνο σκοπιάς είναι αναγκαστικά σε όλες τις περιπτώσεις άχρηστο ως τρόπος εδραίωσης κάποιου είδους εγγύτητας μεταξύ ενός φιλικού χαρακτήρα και της αφηγηματικής θέσης. Αυτό που προσπάθησα να κάνω είναι να προσδιορίσω κάποια όρια, πέρα από τα οποία η φιλική αφήγηση δεν μπορεί να λειτουργήσει, όσον αφορά τη δυνατότητα συγχώνευσης μεταξύ ενός συγκεκριμένου χαρακτήρα και του εγώ του αφηγητή, όρια που δεν ισχύουν για τις λογοτεχνικές αφηγήσεις. Είταν, με μία έννοια, ένας τρόπος ερμηνείας ορισμένων προβλημάτων που συναντάει κανείς συγκρίνοντας κινηματογραφική και λογοτεχνική αφήγηση, όταν αναφέρεται σε καταστάσεις όπου η θέση του υποκειμένου ως χαρακτήρα δεν είναι άσχετη με το αφηγηματικό υποκείμενο. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι το πλάνο σκοπιάς, καθώς και οι άλλες μορφές παρουσίας του χαρακτήρα μέσα στο φιλικό κείμενο, όταν χρησιμοποιούνται με συγκεκριμένους τρόπους και σε συγκεκριμένες αφηγηματικές καταστάσεις δεν είναι θεμιτοί τρόποι απόπειρας για την κάλυψη αυτού του κενού που υφίσταται στην περίπτωση του κινηματογράφου (και της τηλεόρασης εννοείται).

Τελειώνοντας, θα ήθελα να πω ότι, όπως ελπίζω ότι έχει ήδη καταστεί εμφανές, δεν προτείνω ούτε τίποτε οριστικές λύσεις στα προβλήματα με τα οποία ασχολήθηκα, ούτε τίποτε γενικά εφαρμόσιμα μεθοδολογικά μοντέλα ανάλυσης. Στην καλύτερη περίπτωση, παρουσίασα αποσπάσματα ορισμένων θεωριών και έθεσα ορισμένα ερωτήματα σε σχέση με αυτά και με τα πολιτιστικά φαινόμενα του κινηματογράφου, της τηλεόρασης και της λογοτεχνίας, κυρίως όσον αφορά τις έννοιες της αφηγηματικότητας και του υποκειμένου.

Βιβλιογραφία

- Baudry, Jean-Louis, 1974-1975, «Ideological Effects of the Basic Cinematographic Apparatus», *Film Quarterly*, XXVIII, 2, σελ. 39-47.
- Benjamin, Walter, 1973, *Illuminations*, Λονδίνο: Fontana.
- Derrida, Jacques, 1981, *Positions*, Λονδίνο: The Athlone Press.
- Foucault, Michel, 1974, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*, Λονδίνο: Tavistock Publications.
- Freud, Sigmund, 1915, *Instincts and their Vicissitudes. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Λονδίνο: The Hogarth Press and the Institute of Psychoanalysis) vol. XIV σελ. 109-140.
- Heath, Stephen, 1976, «Narrative Space», *Screen*, vol. 17, no. 3, σελ. 68-112.
- Lacan, Jacques, 1977, *Ecrits: A Selection*, Λονδίνο: Tavistock Publications.
- Lacan, Jacques, 1979, *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Merleau-Ponty, Maurice, 1968, *The Visible and the Invisible*, Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Metz, Christian, 1982, *Psychoanalysis and cinema: the imaginary Signifier*, Λονδίνο: The Macmillan Press.
- Mulvey, Laura, 1975, «Visual Pleasure and Narrative Cinema», *Screen*, vol. 16, no 3, σελ. 6-18.
- Todorov, Tzvetan, 1977, *The Poetics of Prose*, Οξφόρδη: Basil Blackwell.

Βιβλιοκριτική

ΞΑΝΑΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΕΡΓΟ ΕΝΟΣ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΥ ΔΑΣΚΑΛΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΕΝΑ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΒΙΒΛΙΟ

Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, «Ίωσηπος Μοισιόδαξ».

Οι συνταγαγμένες της δαλκανικής σκέψης τον 18ο αιώνα». Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης. Αθήνα 1985, σελίδες 396.

Το τελευταίο αυτό έργο του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, πέραν από τις πολύ εύστοχες, επιμέρους αλλά και συνολικές, προσεγγίσεις του θέματός του, που είναι η σκέψη και το έργο ενός από τους σημαντικότερους εκπροσώπους, «μιάς ξεχωριστής μορφής της ελληνικής και γενικότερα της δαλκανικής παιδείας στον αιώνα των φώτων», του Ίωσηπου Μοισιόδακα, προσφέρει μια ιδιαίτερης σημασίας συμβολή στην όλη νεοελληνική ιστορική σκέψη: επανατοποθετεί, σε σωστές βάσεις, το όλο θέμα της σχέσης βιογραφίας και κοινωνικής έρευνας, μελέτης του ατόμου και του κοινωνικού συνόλου, μέσα σε μια γενικότερη διαλεκτική θεώρηση και σύνθεση ατομικού και γενικού, μερικού και καθολικού.

Εστιάζει την προσοχή της ερευνητικής του εργασίας, αλλά και του αναγνώστη του, σε κεντρικά σημεία της σκέψης του Ίω. Μοισιόδακα, την οποία εντάσσει στην όλη προβληματική του καιρού του. Υπογραμμίζω ιδιαίτερα το στοιχείο αυτό για να εξάρω την ειδοποιό διαφορά μεταξύ του έργου αυτού του Πασχάλη Κιτρομηλίδη και ορισμένων άλλων, παρομοίων εκ πρώτης όψεως, μονογραφιών, στις οποίες επικεντρώνεται η προσοχή στο άτομο και παραγνωρίζεται, ή στην καλύτερη περίπτωση, δε μελετάται επαρκώς ο πνευματικός και κοινωνικός περίγυρος. Ερευνάται δηλαδή η μονάδα και όχι το σύνολο, το δέντρο και όχι το δάσος. Ενώ το ζητούμενο, ιδίως όταν κάνουμε Ιστορία των Ιδεών, δεν είναι οι αιχμές αλλά οι μέσοι όροι, που μας δίνουν σωστότερα την εικόνα της εποχής.

Πρέπει, γράφει σ' ένα έργο του ο Κ. Θ. Δημαράς, να «τείνουμε περισσότερο προς τους μέσους όρους, που μας προσεγγίζουν σ' έναν ιδεατό κανόνα, παρά προς τις αιχμές που μας απομακρύνουν απ' αυτόν». Και ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης συνδυάζει αρμονικά τις αιχμές—στην προκειμένη περίπτωση τη σκέψη και το έργο του

Ίω. Μοισιόδακα— με τους μέσους όρους, που είναι η δυναμική της εξέλιξης της ανάπτυξης της ελληνικής σκέψης κατά την αμέσως προεπαναστατική περίοδο, οι δρόμοι που ακολούθησε η νεοελληνική σκέψη σ' όλη αυτή την περίοδο, οι επιδράσεις που δέχτηκε και οι επιρροές που άσκησε. Πομπός-δέκτης-πομπός.

Την αντίληψη αυτή, τον τρόπο αυτόν σκέψης, ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης δεν τον υιοθετεί μόνον στο τελευταίο του αυτό έργο. Μιλώντας με θέμα «Πολιτικός ουμανισμός και διαφωτισμός», στο Α' Πανελλήνιο συνέδριο φιλοσοφίας, έλεγε: «Αγνοώντας τον ιδεολογικό περίγυρο και τους μέσους όρους που συνιστούν το πνευματικό υπόστρωμα και την περιρέουσα ατμόσφαιρα της πολιτικής θεωρίας, η εστίαση της έρευνας στην ανατομία του έργου των κορυφαίων στοχαστών παρέμεινε δέσμια της παλαιάς μεθόδου της ηρωικής βιογραφίας κατά το πρότυπο του Πλουτάρχου και αγνόησε συστηματικά το θέμα της ιδεολογικής λειτουργίας των κειμένων μέσα στα κοινωνικοπολιτισμικά τους πλαίσια». Στον «Ίωσηπο Μοισιόδακα» επανέρχεται για να δώσει μεγαλύτερη έμφαση στην τοποθέτησή του αυτή. Στην εισαγωγή που φέρει τον τίτλο: «Βιογραφία και κοινωνικές επιστήμες» (σ. 15-29), υπογραμμίζει το ρόλο «της βιογραφίας ως μεθόδου κοινωνικής ανάλυσης... που αποβλέπει να μελετήσει το συγκεκριμένο πρόσωπο στο πλαίσιο του χώρου και του καιρού του» για να τονίσει, αμέσως μετά: «Η χρησιμότητα της βιογραφίας για τον ιστορικό έγκειται στο γεγονός ότι συμπυκνώνει το καθολικό στο συγκεκριμένο. Η ατομική περίπτωση και η εξιστόρηση της εμπειρίας του συγκεκριμένου προσώπου μπορούν να αποτελέσουν την εικονογράφηση μιας ολόκληρης εποχής. Για το λόγο αυτό στη σύνθεση της βιογραφίας επιδιώκεται η άσκηση ιστορικής κρίσης και η εφαρμογή κριτηρίων επιλογής ώστε να διακρίνεται και να αναδεικνύεται το ιστορικά σημαντικό. Η γνωριμία της ατομικής περίπτωσης θα είναι αποτελεσματικότερη αν γίνει αντιληπτή η διαπλοκή της ιδιαιτερότητας με την κανονικότητα. Με τον τρόπο αυτό η βιογραφία γίνεται πρίσμα της ιστορίας».

Εδώ επίσης, στην εισαγωγή του έργου, ο Π.Κ., εφαρμόζοντας το διαλεκτικό σχήμα «θέση, αντίθεση, σύνθεση», μας δίνει τη δυναμική της αντιπαράθεσης της ιδέας της κοινωνικής επιστήμης, ως συνολικής θεώρησης της κοινωνίας, με τη βιογραφική αντίληψη του ιστορικού γίνε-

σθαι. «Σε όλο τον δέκατο ένατο αιώνα», γράφει «η μελέτη της προσωπικότητας και των πράξεων των ξεχωριστών ατόμων αποτέλεσε θεμελιώδη μέθοδο της ιστοριογραφίας». Πολύ αργότερα, «την εποχή του Μεσοπολέμου, το τελευταίο σχυρό της ανθρωποκεντρικής προσέγγισης, η ιστορία, ενέδωσε στην πολιορκία των νέων κοινωνικών επιστημών. Η μελέτη του παρελθόντος έπαψε να είναι ιστορία προσωπικοτήτων και εξαιρετικών πράξεων και αρχισε να αναζητά τις κανονικότητες της συλλογικής ύπαρξης. Αντί για τις κορυφώσεις και τις μοναδικότητες η ιστορία ενδιαφέρεται πλέον για τους ρυθμούς της μακράς διάρκειας και τους απρόσωπους συντελεστές της αδράνειας και της αλλαγής! Για να έρθουμε σε μια τελευταία εποχή, της σύνθεσης των δυο προηγούμενων αντιλήψεων και μεθόδων εργασίας. Την εποχή κατά την οποία ο βιογράφος δέχεται τις δεσμεύσεις που του επιβάλλει η δεδομένη πραγματικότητα και «έργο της βιογραφίας είναι η πιεστή αναδημιουργία αυτής της πραγματικότητας με την ανασύνθεση των ιστορικών στοιχείων». Η ατομική ιστορία αποτελεί «πρίσμα για την κατανόηση της δυναμικής καταστάσεων και φαινομένων με γενικότερη σημασία».

Έτσι λοιπόν κάθε ατομική ιστορία, κάθε ιστορικό γεγονός, έχει τη δική του θέση στην ιστορία, που τον προσδιορίζει και την οριοθετεί ένα ορισμένο και ποτέ το ίδιο χωρόχρονο. Απαιτείται, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, η ερμηνεία και αξιολόγηση του κάθε ιστορικού γεγονότος χωριστά και όλων μαζί που συναπαρτίζουν την εικόνα μιας δοσμένης ιστορικής εποχής, μέσα στις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες στις οποίες διαδραματίστηκαν—στην περίπτωση μας τα γεγονότα του πνευματικού δίου— σαν μέρος των μορφών της πνευματικής ζωής, ή ευρύτερα της κοινωνικής συνείδησης που τα ανέδειξαν ή μέσα στα οποία εντάχθηκαν. Ερμηνεύουμε τα γεγονότα, τόσο του πνευματικού όσο και του κοινωνικού δίου, όχι σαν ξεκομμένες, αυθύπαρκες μονάδες, χωρίς καμιά μεταξύ τους λογική συνοχή και συγγένεια, αλλά σε αναφορά με κάποιες ιδέες που αυτά ενσαρκώνουν και σε στενή συνάφεια με άλλα γεγονότα, μέσα πάντα στο ιστορικό γίγνεσθαι. Από αυτή την άποψη, μια σκέψη, ένας λιγότερο είτε περισσότερο φιλοσοφικός στοχασμός, που συνδέεται με όνομα ενός ορισμένου λογίου, στοχαστή, φιλόσοφου, μπορούμε να πούμε—χωρίς

να είμαστε πάντα βέβαιοι ότι σ' όλες τις περιπτώσεις αποφεύγουμε τον κίνδυνο της υπερβολής— ότι ανήκει στον ίδιο βαθμό και στην ιστορική εποχή κατά την οποία διατυπώθηκε και λειτούργησε.

Η περίπτωση του Ιω. Μοισιόδακα επιβεβαιώνει απόλυτα τον ισχυρισμό αυτόν, στη διαμόρφωση του οποίου και αυτή η ίδια συνέβαλε. Αλλά και κάτι ακόμη συναφές με τα παραπάνω: Η ιστορική φιλοσοφική έρευνα δείχνει ότι οι ατομικές είτε συλλογικές αντιλήψεις και εκδηλώσεις του πνευματικού δίκου μιας δοσμένης ιστορικής εποχής, δεν παρουσιάζονται ποτέ πάνω στο καβαλέτο του ιστορικού σε μια παράταξη μονολόγων βουβών συνομιλητών. Κάτω απ' όλους αυτούς τους 'μονόλογους' και τις 'βουβές αδράνειες' πρέπει ν' αναζητούμε μια βαθύτερη νομοτέλεια, το λογικό ειρμό, την εσωτερική, θα έλεγα, 'συνάφεια του λόγου, του φιλοσοφικού λόγου, που με την υποδόρια ροή του συνδέει επιμέρους λόγους και στοχασμούς, σε συνεχή κίνηση. Γι' αυτό και ο επιστήμονας ιστορικός, ο ιστορικός των ιδεών, ο φιλόσοφος ιστορικός, δεν καταγράφει, απλά και μόνον τα γεγονότα ή τις σκέψεις εκείνων που θρίσκονται πίσω απ' αυτά, και ούτε περιορίζεται σε αυτά, αλλά προχωράει παραπέρα στην αναζήτηση του λογικού ειρμού, της ιστορικής νομοτέλειας, που διέπουν τα γεγονότα αυτά, της βαθύτερης λογικής υπόστασης όλων αυτών των ιδεών και αντιλήψεων. Η ιστορία είναι επιστήμη στο βαθμό που περνάει από το στάδιο της περιγραφής, στο στάδιο της γνώσης, ή για το ακριβέστερο την ανάγνωση του ιστορικού γεγονότος. Εντοπίζουμε το σημείο αυτό της υπέρβασης στη φάση της 'λογικής' ταξινόμησης του ιστορικού συμβάντος, όταν πια αυτό παύει να παρουσιάζεται βουδó μπροστά στην Ιστορία και ο ιστορικός αρχίζει να αποκτά το ρόλο του ανακριτή του ιστορικού γεγονότος 'υποχρεώνοντάς το να μιλήσει'. Εδώ διακρίνουμε και την ικανότητα του ιστορικού, του φιλόσοφου ιστορικού, να συλλάβει, μέσα πάντα στο ιστορικό γίγνεσθαι, ευρύτερα σύνολα, να εντοπίζει βαθύτερες δομές και λογικές συνέχειες, να σχεδιάσει μεγάλα μωσαϊκά προβάλλοντας ταυτόχρονα τον οργανικό ρόλο, την ιδιαίτερη ατομική συνεισφορά που το κάθε πετράδι προσφέρει στη δημιουργία του συνόλου.

Οι σκέψεις αυτές μάς επαναφέρουν στο βιβλίο του Π.Κ., από το οποίο στην πραγματικότητα δεν είχαμε φύγει ποτέ και αυτό γιατί αποτέλεσε το έναυσμα για όλες αυτές τις σκέψεις, τον καμβά πάνω στον οποίο τις διαμορφώσαμε. Ας παρακολουθήσουμε λοιπόν και πάλι από κο-

ντά τον ειρμό της σκέψης του Π.Κ., ειρμό συνεχή, που τον διακρίνουμε όχι μόνο στην αναλυτική παρουσίαση του έργου του Ιω. Μοισιόδακα, αλλά και σ' αυτήν την ίδια τη σύνδεση των επιμέρους κεφαλαίων του βιβλίου. Σε τούτο οφείλεται και το ότι στον Πρόλογο (σ. 9-14), αισθάνεται την ανάγκη να δικαιολογήσει την παράθεση μιας εκτεταμένης Εισαγωγής, στην οποία αναφέρθηκα παραπάνω, δίνοντας εδώ και τους στόχους του έργου του αυτού. Γράφει «Στόχος της προσπάθειάς μου είναι η διατύπωση και ο έλεγχος ορισμένων υποθέσεων σχετικά με το γενικότερο φαινόμενο της κοινωνικής και πολιτισμικής αλλαγής στη βαλκανική κοινωνία του δέκατου όγδου αιώνα. Για το σκοπό αυτό η βιογραφία του Μοισιόδακα προσφέρεται ως ιδιαίτερα διαφωτιστικό πρίσμα. Μια ειδικότερη επιδίωξή μου είναι η ένταξη της ανάλυσης της σκέψης του σε ένα περιγράμμα για τη μελέτη του νεοελληνικού πολιτικού στοχασμού, που προσπαθώ να διαμορφώσω επαγωγικά... Για να γίνει ευκρινέστερος ο μεθοδολογικός προσανατολισμός της μελέτης, έκρινα ότι έπρεπε να προτάξω μια γενική εισαγωγή για τη σχέση της βιογραφίας με τις κοινωνικές επιστήμες», γράφει ο Π.Κ., ο οποίος διατυπώνει στη συνέχεια το 'πιστεύω' του στη «συστηματική αντιμετώπιση της βιογραφίας και της βιογραφικής μεθόδου ως αναλυτικού εργαλείου των κοινωνικών επιστημών».

Μετά τον 'πρόλογο' και την 'εισαγωγή', όπου δίνεται η μεθοδολογία που ακολουθείται και, ας μου επιτραπεί εδώ ο όρος, το ιδεολογικό στίγμα του βιβλίου, το έργο διαιρείται σε δυο μεγάλα μέρη. Στο πρώτο μέρος (σ. 31-164), που είναι κυρίως βιογραφικό, με την ευρύτερη δυνατή έννοια του όρου, ο συγγραφέας επιχειρεί, και το πετυχαίνει, να μας παρουσιάσει, ακολουθώντας σε στενή συνάρτηση δύο παράλληλα επίπεδα, το καθαρά ατομικό και το κοινωνικό, τους κύριους σταθμούς της ζωής του Ιω. Μοισιόδακα (τόπος γέννησης, καταγωγή, σπουδές στην Ελλάδα και κυρίως στην Ευρώπη, πνευματικά ερεθίσματα, στροφή προς τις θετικές επιστήμες και το νεωτερικιστικό φιλοσοφικό πνεύμα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, διδακτικές και εκδοτικές προσπάθειες, συγκρούσεις με το κοινωνικό 'κατεστημένο' της εποχής) και ταυτόχρονα παρακολουθεί τον δηματισμό της βαλκανικής κοινωνίας, τις αντιθέσεις και τις ζυμώσεις της —κοινωνικοπολιτικές και πολιτισμικές— μέσα στις οποίες εντάσσεται, και το κυριότερο, μέσα στις οποίες ερμηνεύεται η όλη ατομική πορεία του Ιω. Μοισιόδακα. Εξηγούνται οι αναζη-

τήσεις του αλλά και οι ψυχικές και πνευματικές του διεργασίες που προσπαθούν να βρουν την κατάλληλη κάθε φορά μορφή και ευκαιρία για να εκδηλωθούν και να καταγραφούν. Ερμηνεύεται η εξέλιξη της σκέψης του σε στενή και εδώ συνάρτηση με το πνευματικό κλίμα και τους προβληματισμούς τόσο της ελληνικής, με τι κάθε λογής αντιξοότητες, όσο και της ευρύτερης ευρωπαϊκής κοινωνίας. Παρακολουθούνται, τέλος, τα στάδια της διαμόρφωσης του 'παιδαγωγού', 'επιστήμονα' και 'φιλόσοφου' Ιω. Μοισιόδακα.

Σε αυτό το τελευταίο, στην εξέλιξη δηλαδή της σκέψης του Ιω. Μοισιόδακα στον παιδαγωγικό, επιστημονικό και φιλοσοφικό τομέα, είναι αφιερωμένο κυρίως το δεύτερο μέρος (σ. 165-234, μαζί με τον επίλογο) του βιβλίου.

Πολύ εύστοχα το μέρος αυτό αρχίζει με το κεφάλαιο «Αρχαίοι και νεότεροι» (σ. 167-176), που μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί και το κλειδί για την καλύτερη κατανόηση της επιστημονικής σκέψης του Ιω. Μοισιόδακα (και όχι μόνον αυτού), και η οποία αποτελεί θέμα του αμεσως επόμενου κεφαλαίου (σ. 177-189) του βιβλίου. Πρόκειται για τη γνωστή διαμάχη μεταξύ αρχαίων και νεότερων, που, σε προηγούμενους αιώνες είχε συνταράξει τον ευρωπαϊκό πνευματικό χώρο, και στην οποία, στον ελληνικό χώρο, ο Ιω. Μοισιόδακ έπαιξε σημαντικό, πρωτοποριακό ρόλο, μεταβάλλοντας «τα πολιτισμικά προβλήματα που έθεσε η διαμάχη αυτή σε ζήτημα δημόσιας συζήτησης στην ελληνική παιδεία», ερχόμενος «σε άμεση αντιπαράθεση προς τις πνευματικές συμβατικότητες του κοινωνικού του περιβάλλοντος». Πρόκειται για τη διαμάχη που αποτέλεσε για τους λόγιους του προεπαναστατικού αιώνα κεντρικό σημείο αναφοράς στο μέγα θέμα της σύνδεσης της νεοελληνικής σκέψης με την ευρωπαϊκή, του εκσυγχρονισμού της νεοελληνικής παιδείας και σκέψης, και ιδιαίτερα για τον Ιω. Μοισιόδακα, «τον άξονα γύρω στον οποίο οργανώνει το υλικό της επιστημονικής του πραγματείας».

Απαιτούνται εδώ ορισμένες διευκρινήσεις, τις οποίες ψηλαφούμε και στο βιβλίο του Π. Κιτρομηλίδη: Για τον ελληνισμό και ιδιαίτερα για την ελληνική λογισύνη της προεπαναστατικής περιόδου, δεν υπήρξε ποτέ θέμα αποδοχής ή μη του Αριστοτέλη και της αριστοτελικής σκέψης, θέμα το οποίο αντιμετώπισε σαν μια πλευρά του ευρύτερου προβλήματος της παράδοσης και της αξιοποίησής της στις νέες συνθήκες και στο φώς των νέων επιστημονικοφιλοσοφικών δεδομένων του 18ου αιώνα, θέμα για τους Έλληνες λο-

γίου, και φυσικά και για τον Ιω. Μοισιόδακα, ήταν –και ήταν οξύ– η παραμονή ή μη στον ‘παράδοσιακό’ Αριστοτέλη, όπως τον ήθελε η σχολαστική ή το πέρασμα στη διώσιμη και πάντα σύγχρονη αριστοτελική σκέψη, ως εργαλείο έρευνας και μελέτης, όπως τον είδε η Αναγέννηση, γεγονός το οποίο έδωσε νέα ώθηση στη φιλοσοφική παιδεία της εποχής. Το θέμα δηλαδή ήταν το αν στη νέα φάση ανάπτυξης της η ελληνική σκέψη θα εξακολουθούσε να διακατέχεται από αρχαιολατρεία ή θα εκσυγχρονιζόταν, αν θα είχε ως άξονα αναφοράς της μια στείρα ή μια γόνιμη παράδοση, στην οποία οι πρωτόποροι Έλληνες λόγιοι της εποχής έδιναν χαρακτήρα δυναμικό και όχι στατικό. Το μέγα θέμα δηλαδή, που υπάρχει και μέχρι σήμερα, τον τρόπο λειτουργίας της γνωστικής σχέσης παράδοση-ανανέωση.

Ο Ιω. Μοισιόδαξ αντιπαλεύει με σθένος όλους όσους διατείνονται ότι είναι πιστοί οπαδοί της αρχαίας παράδοσης χωρίς καν να τη γνωρίζουν, ενώ ταυτόχρονα ενατιώνονται στον εκσυγχρονισμό της παιδείας. «Την σημερινή Ελλάδα τρέφει και περιποιείται δυο ελαττώματα: κυριεύεται κατά κράτος από την υπόληψιν και από την αμέλειαν της αρχαιότητας», γράφει ο Μοισιόδαξ ο οποίος καταδικάζει, στον ίδιο βαθμό, τόσο την αντίληψη ότι πρέπει να περιοριστούμε στα «κόσα ή εφεύρηκα ή εκαλλιέργησαν οι παλαιοί», όσο και «την σπάνιν, ή μάλιστα την ερημίαν των περισσότερων παλαιών συγγραμμάτων» από το χώρο της ελληνικής παιδείας.

Σωστά τονίζει και στο θέμα αυτό ο Π.Κ., ότι «δέν ήταν απλώς η πνευματική αποστέωση και ο ιδεολογικός σκοταδισμός που υπαγόρευαν τη στάση αυτή των οπαδών των αρχαίων και αντιπάλων του εκσυγχρονισμού, αλλά ο φόβος της αποκάλυψης της άγνοιάς τους, η ταραχή για την απώλεια των κεκτημένων προνομίων που τους εξασφάλιζε ή μονοπώληση του μορφωτικού λειτουργήματος, και τέλος η ανησυχία για την υπονόμευση των μηχανισμών ιδεολογικού ελέγχου, που θα συνεπαγόταν οποιαδήποτε παρέκλιση από την πειθαναγκαστική αναπαραγωγή της παραδοσιακής αυθεντίας». Σε αντίθεση μ’ αυτούς οι πρωτόποροι λόγιοι της εποχής, και μεταξύ αυτών και ο Ιω. Μοισιόδαξ, προσπαθούν να αναμορφώσουν την παιδεία και να αφυπνίσουν τα πνεύματα, μέσα από την ευρωπαϊκή παιδεία. Παρακολουθούμε τις προσπάθειες ενός κόσμου, μικρού δεβαίως ακόμη, ν’ αποδεσμεύσει σιγά σιγά τη σκέψη του από τα στενά περιθώρια μιας στείρας παράδοσης και να στραφεί προς την ελεύθερη έρευνα

του κόσμου, την «υγιά φιλοσοφία», όπως αποκαλεί ο Ιω. Μοισιόδαξ τη νεώτερη επιστημονική σκέψη, να ακούσει και να κάνει δίωμα τα κελεύσματα του καιρού του, να ενταχθεί στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο. «Έχει, έχει χρείαν η Ελλάς από την Ευρώπην. Επειδή την σήμερα η μια πλημμυρεί, και η άλλη υστερείται ως και τα αξιολογώτερα φώτα της μαθήσεως», γράφει ο Ιω. Μοισιόδαξ και την έκκλησή του αυτή θα την επαναλάβουν ο Ψαλίδας και γενικά όλοι οι φωτισμένοι δάσκαλοι της εποχής.

Η αντίληψη αυτή, η ένθερμη συνηγορία υπέρ της καλλιέργειας ενός σύγχρονου επιστημονικού φιλοσοφικού πνεύματος, του πνεύματος του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, και της ανάπτυξης της παιδείας πάνω σε νέες βάσεις, αποτελούν τις σταθερές εκείνες που οριοθετούν τη γενικότερη, όπως σημείωσα ήδη, αντίληψη για την επιστήμη και την επιστημονική σκέψη του Ιω. Μοισιόδακα, τον οποίο, πολύ επιγραμματικά, ο Π.Κ. χαρακτηρίζει ως «θιασώτη της επιστημονικής σκέψης του Διαφωτισμού». Για να μας δώσει, αμέσως μετά το ‘στίγμα’ της (επιστημονικής) σκέψης του Ιω. Μοισιόδακα: «Η αναγνώριση της συμβολής των αρχαίων στην πρόοδο του πολιτισμού και της γνώσης σε ορισμένους τομείς, ο ενστερνισμός του καρτεσιανού ορθολογισμού, η αποδοχή της θεωρίας της προόδου ως λογικής της πορείας της ανθρωπότητας και η πίστη στις λαμπρές προοπτικές της επιστήμης αποτελούσαν κοινά σημεία των νεοτεριστών, που μπορούν εύκολα να ανιχνευθούν και στο έργο του Μοισιόδακα. Με αυτή την προδιάθεση προσέγγισε ο Ιώσηπος τα ζητήματα των θετικών επιστημών, που αποτελούσαν το πρωταρχικό θεωρητικό του ενδιαφέρον».

Ο συγγραφέας θεωρεί ότι η προέλευση των ιδεών του Ιω. Μοισιόδακα, πρέπει να αναζητηθεί στις «τάσεις και τις συζητήσεις στο χώρο της ευρωπαϊκής επιστήμης της εποχής του», στο ρεύμα εκείνο που «καθιέρωσε ως κυρίαρχες μορφές στο χώρο της επιστήμης τον Galileo και τον Newton».

Ο Π.Κ. παρακολουθεί τα διάφορα στάδια συγγραφής του έργου «Θεωρία της Γεωγραφίας», από τον Ιω. Μοισιόδακα, και θεωρεί ότι «το ενδιαφέρον για τις γεωγραφικές ανακαλύψεις και η αξιοποίηση των σχετικών μαρτυριών για την προαγωγή της επιστημονικής έρευνας συνδέει τον Μοισιόδακα με το κλίμα της οξυμένης περιέργειας του δέκατου όγδοου αιώνα», της στροφής από «τη θεωρητική φυσική στην πειραματική φυσική, την φυσική ιστορία και τη χημεία» και ότι

«η πίστη του Μοισιόδακα στην εμπειρική επιστήμη και την παρατήρηση της φύσης μένει ακμαία και αναζητά διεξόδους για να υλοποιηθεί σε συστηματικά εμπειρική έρευνα».

Η προβληματική που δημιουργεί ένα βιβλίο το οποίο, με το ‘πρόσχημα’ της βιογράφησης ενός λογίου του προεπαναστατικού αιώνα, αγκαλιάζει μια εξαιρετικά μεγάλη θεματική, δε μπορεί να μη σταματήσει ιδιαίτερα στο τελευταίο κεφάλαιο, που αναφέρεται στην «πολιτική σκέψη» του Ιω. Μοισιόδακα.

Ο Π.Κ., ειδικός στα προβλήματα της πολιτικής σκέψης, κάνει εδώ μια βαθεία ανατομία στον πολιτικό στοχασμό του Ιω. Μοισιόδακα, αναζητά τις καταβολές της σκέψης του και τους προανατολισμούς του, που τους εντοπίζει «στην πολιτική προβληματική που αναζητούσε το πρότυπο της ελευθερίας στα μη μοναρχικά πολιτεύματα του ευρωπαϊκού κόσμου», «στην αναζήτηση του καθεστώτος των ελεύθερων θεσμών και της ανοχής», μακριά από το «περιοριστικό περιβάλλον οποιοδήποτε αυταρχισμού, έστω και ‘πεφωτισμένου’ και προσθέτει ότι «ο Μοισιόδαξ συνδέθηκε οργανικά με την πολιτειακή προβληματική που συντήρησε στη νεότερη Ευρώπη την ιδεολογική κληρονομιά του πολιτικού ουμανισμού της Αναγέννησης και καλλιέργησε τις θεωρητικές προϋποθέσεις του ριζοσπαστισμού της Γαλλικής Επανάστασης». Για να καταλήξει με μια ενδιαφέρουσα αντίληψη όσον αφορά τη θέση του Ιω. Μοισιόδακα στην ιστορία της πολιτικής σκέψης της νοτιοανατολικής Ευρώπης: «Ο Μοισιόδαξ» γράφει ο Π.Κ., «μπορεί να συγκαταλεχθεί ανάμεσα στους γνήσιους συνεχιστές του κοσμοπολίτικου ανθρωπισμού του πρώιμου Διαφωτισμού στη σκέψη της νοτιοανατολικής Ευρώπης», μπορεί να θεωρηθεί σύνδεσμος «μεταξύ της ευρωπαϊκής αντιμοναρχικής πολιτειακής παράδοσης και του νεοελληνικού ριζοσπαστισμού».

Συνοψίζοντας (όχι ολοκληρώνοντας) τις αρκετά εκτεταμένες αυτές αναφορές και σκέψεις στο τελευταίο αυτό βιβλίο του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, σημειώνω δυο βασικά, κατά τη γνώμη μου, στοιχεία. Ο συγγραφέας:

α. επανατοποθετεί πάνω σε σωστές βάσεις το μέγα θέμα της προσωπικότητας στην ιστορία ανοίγοντας, θα έλεγα, διαύλους για νέους προβληματισμούς πάνω σε θέματα που οι νεώτεροι ιστορικοί, ανάλογα με την ιδεολογικοπολιτική τοποθέτηση του καθενός θεώρησαν ότι είχαν πια κλείσει. Αντίληψη, που όπως

παρατηρεί ο Π.Κ., εκφράζει τη διάζευξη θεωρίας και έρευνας με αποτέλεσμα τη «στειρότητα της νεφελώδους γενικολογίας στο θεωρητικό επίπεδο με χαρακτηριστική εκδήλωση την εξάντληση της αναζήτησης σε ορολογικά πυροτεχνήματα και λεκτικούς ακροβατισμούς, που απλώς συγκαλύπτουν την αποστέωση στην ουσία του θεωρητικού προβληματισμού».

6. τοποθετεί τον Ιω. Μοισιόδακα, και αξιολογεί το έργο του, μέσα σ' ένα συγκεκριμένο χωρόχρονο που προσδιορίζεται από δυο βασικές για τη νεοελληνική ιστορία συντεταγμένες, που δεν έχουν ακόμη πλήρως και σε βάθος μελετηθεί: τον δαλκανικό χώρο (με τις ευρωπαϊκές του διασυνδέσεις και επεκτάσεις) και τον 18ο αιώνα, ως σημείο αναφοράς στη διαμόρφωση της νεώτερης ελληνικής συνείδησης.

Γιάννης Καράς, δ.φ.

Andre GORZ «Αντί Προλεταριάτο», εισαγωγή Η. Κατσούλη, Αθήνα, Νέα Σκέψη, 1986, 198 σ.

Επειδή ήδη παρουσιάστηκαν βιβλιοκριτικές αναλύσεις, θα αρκестούμε στην παρουσίαση αυτού του έργου και κυρίως θα προσπαθήσουμε να το τοποθετήσουμε στη χρονική περίοδο της έκδοσής του στην Γαλλία του 1980, θα προσπαθήσουμε δηλαδή να το τοποθετήσουμε ιστορικά. Και αυτό γιατί πιστεύουμε ότι η γνώση των συνθηκών παραγωγής ενός έργου αποτελεί μιά από τις βασικές προϋποθέσεις κατανόησής του, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για ένα έργο «αιρετικό» και ριζοσπαστικό όπως το «Αντί Προλεταριάτο».

Θεωρούμε χρήσιμη αυτήν την τοποθέτηση σε ιστορικά πλαίσια για τον έλληνα αναγνώστη, επειδή δεν έχουν μεταφραστεί, τόσο έργα του ίδιου (εκτός από τους «δρόμους του παραδείσου» το 1986), όσο και σημαντικά έργα άλλων διανοητών όπως των Sartre, Marcuse, Illits, Bell και Touraine της ίδιας περιόδου.

Γιατί οι παραπάνω συγγραφείς της αμφισβήτησης και της ριζοσπαστικής σκέψης, δημιούργησαν από το 1975 ως το 1980 περίπου ένα ιδιαίτερο κλίμα προβληματισμού, που στην χώρα μας δεν μεταφέρθηκε επαρκώς. Ορισμένοι απόηχοι αυτής της Συζήτησης έφθασαν σχετικά τελευταία, αλλά και σχετικά περιορισμένα με την άνοδο του οικολογικού κυρίως κινήματος.

Ο Α.Γ., ήταν, στη δεκαετία του '60, ένας πολυδιαβαζόμενος συγγραφέας τόσο στην Γαλλία, όσο και στην Ισπανία, Γερμανία και Σκανδιναβικές χώρες, προβάλλοντας τον μαρξισμό κατά το γαλλικό πρότυπο. Με τους συγγραφείς που αναφέρθηκαν πάρα πάνω, συνδέονταν όχι μόνο με φιλικές σχέσεις, αλλά και με την προσπάθεια διαμόρφωσης της σύγχρονης φιλοσοφικής πολιτικής σκέψης.

Πολύ συνοπτικά, η εποχή εκείνη χαρακτηρίζεται από μια έντονα κριτική στάση απέναντι στην ορθόδοξη μαρξιστική-λενινιστική σκέψη. Είναι η εποχή της αμφισβήτησης στον χώρο της αριστεράς, που ξεπήδησε μετά την απογοήτευση από την αποτυχία των φοιτητικών και εν μέρει εργατικών εξεγέρσεων στα τέλη της δεκαετίας του '60. Γιατί η φοιτητική εξέγερση και το τμήμα της εργατικής τάξης που την ακολούθησε τότε κυριαρχούνταν από το όραμα μιας κοινωνίας αντι ιεραρχικής και αντιεξουσιαστικής. Έτσι, ο σο-

σιαλισμός θεωρήθηκε εξ ίσου υπεύθυνος με τον καπιταλισμό για την διατήρηση της διάστασης ανάμεσα στον άνθρωπο και την εργασία, τους εσωτερικευμένους καταναγκασμούς ως προς αυτήν (Α. Gorz) και άρα την αλλοτρίωση (Marcuse) και την έλλειψη προσωπικής ελευθερίας που δεν μπορεί να πηγάζει παρά μόνο από την ελευθερία (Sartre). Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, άρχισε να προβάλλει η ουτοπία και οι εναλλακτικές προτάσεις. Λίγο αργότερα, ο Α.Γ. υποστηρίζει ενεργά το γαλλικό οικολογικό κίνημα.

Άλλα έργα του είναι «ο Προδότης» 1958, «η ηθική της Ιστορίας» 1959, «η εργατική στρατηγική και ο νεοκαπιταλισμός» 1964, «ο δύσκολος σοσιαλισμός» 1967 κ.ά.

Στο δεύτερο μέρος αυτής της παρουσίασης προτιμούμε να παραθέσουμε τις επεξηγήσεις του ίδιου του Α.Γ. σε μια συνέντευξη που έδωσε στους Michel Contat και Francois George (συνδικαλιστικά στελέχη) και που δημοσιεύθηκε στην MONDE (Ιαν. 1981). Κι αυτό γιατί νομίζουμε, ότι εύκολα μπορεί κανείς να παρερμηνεύσει αν όχι να παρεξηγήσει τις καινούργιες έννοιες που προτείνει ο Α.Γ. και που αποτελούν οπωσδήποτε πρόκληση. Έτσι θα παραθέσουμε αποσπάσματα από τη μεγάλη αυτή συνέντευξη, (που για πρακτικούς λόγους δεν μπορεί να αναδημοσιευθεί ολόκληρη), που εξηγούν 1) τα αίτια που τον οδήγησαν στην απόρριψη του ηγετικού ρόλου της εργατικής τάξης, 2) στην επεξήγηση της έννοιας της μη-τάξης και την αντίληψη για την κατάκτηση της εξουσίας και 3) την ενδιαφέρουσα άποψή του για τον τρίτο κόσμο.

ΕΡ. Τι έχει αλλάξει από τότε που υποστηρίζατε (1958) ότι απώτερος στόχος κάθε διανοούμενου είναι η ένταξη του στο Κ.Κ.;

ΑΠ. Εδώ και τριάντα χρόνια τώρα, αναρωτιέμαι γιατί το προλεταριάτο και η κομμουνιστική σκέψη να ασκούν πάνω στους νέους διανοούμενους μια τόσο ενοχοποιητική γοητεία, για να καταλήξω στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για ένα αίσθημα θρησκευτικό. Ο Μαρξισμός με τις κατά καιρούς διαδοχικές μορφές του δεν έπαψε να αποτελεί τον θρησκευτικό φορέα του προλεταριάτου. Διακρίνει κανείς ευκρινέστερα στον νεαρό Μάρξ τον θρησκευτικό χαρακτήρα της πίστης του στο προλεταριάτο. Κι από την στιγμή που αποκαλύπτετε τον θρησκευτικό χαρακτήρα μιας θεωρίας, που διατείνεται ότι μάλιστα ότι στηρίζεται σε δεδομένα επιστημονικά, τότε δεν μπο-

ρείτε κι εσείς να είστε ένας «καλός πιστός»: μοιραία περιέρχεστε στην αμφισβήτηση.

Ως προς το τι άλλαξε;

Τα πάντα άλλαξαν: η δομή, η οικονομία της κοινωνίας, της εργατικής τάξης, των μέσων παραγωγής, αλλά κι αυτού του ίδιου του μέλλοντος. Και για αυτό δεν είναι και τόσο περιεργο πως, μια κρίση σαν την τωρινή, αντί να δυναμώσει και να δραστηριοποιήσει το εργατικό κίνημα, το εξασθένησε. Και αν αναζητήσουμε τα στοιχεία, που από μια τέτοια κρίση θα οδηγούμασταν σε μια διαφορετική κοινωνία, αυτά δεν θα τα βρίσκαμε στο οργανωμένο εργατικό κίνημα, με τα κόμματά του και τα συνδικάτά του, χωρίς αυτό φυσικά να σημαίνει ότι θα ήταν δυνατό να γίνει στιδήποτε χωρίς αυτά. Αλλά και δεν αποτελούν τον προνομιούχο εκείνο χώρο, όπου θα εκπονούσαν μια σκέψη, μια πρακτική και αξίες μετα-καπιταλιστικές.

ΕΡ. Αφήνετε να εννοηθεί πως τα «πέρα από τον σοσιαλισμό» δεν πρόκειται να πραγματοποιηθούν από το κλασικό-εργατικό κίνημα, αλλά από εκείνους που αποκαλείτε «μη-τάξη» των «μη εργατών». Μα, πιστεύετε στα σοβαρά πως αυτοί οι περιθωριακοί τύποι θα μπορέσουν να πάρουν την εξουσία;

ΑΠ. Μα δεν πρόκειται ούτε για περιθωριακούς ούτε υπάρχει θέμα κατάληψης εξουσίας. Αποκαλώ «μη-τάξη» των «μη-εργατών» όχι τους απόβλητους της παραγωγής, αλλά όλους όσους, δεν μπορούν άλλο πιά, να ταυτίζονται με την μισθωτή εργασία και που απαιτούν όχι μια καλύτερη «δουλειά» όσο καλοπληρωμένη και αν είναι αυτή αλλά μια ζωή όπου η αυτόβουλη δραστηριότητα τους, τους οδηγεί στην αυτόβουλη εργασία, με σκοπό την ικανοποίηση των ανθρώπινων, άρα, κοινωνικών αναγκών τους. Και αυτές είναι απαιτήσεις ρεαλιστικές.

Όσο για την κατάληψη της εξουσίας: Το να ζητά κανείς από την εργατική τάξη να ιδιοποιηθεί και να αυτοδιαχειρίζεται τα μέσα παραγωγής, όπως είναι αυτά σήμερα, ισοδυναμεί με το να ζητά από αυτήν να ιδιοποιηθεί και να αυτοδιαχειρίζεται τις ίδιες τις αλυσίδες της. Δεν είναι καθόλου τυχαίο, ούτε συμπωματικό πως η εξουσία στην παραγωγή έχει την ίδια άκαμπτη δομή και στις Ανατολικές χώρες όπως

και σε μας, ότι οι εξουσιάζοντες εκεί έχουν την ίδια νοοτροπία με τους δικούς μας εδώ και συναντούν τις ίδιες αντιδράσεις από τους εργαζόμενους.

Το μεταβιομηχανικό νέο προλεταριάτο, δεν είναι προφανώς σε θέση να καταλάβει την εξουσία πράγμα που ισχύει και γι' αυτή την ίδια την παραδοσιακή εργατική τάξη. Καμία στρατηγική, καμία τακτική κατάληψης εξουσίας δεν προβάλλει αντίσταση στην τωρινή καταπιεστική και αντεπαναστατική ικανότητα των σύγχρονων μηχανισμών του κράτους. Και γι' αυτό κατά την γνώμη μου, δεν είναι δυνατό να αλωθεί η εξουσία στο επίπεδο του Κράτους. Η μόνη δυνατότητα που υπάρχει, είναι να τεθεί πριν απ' όλα, η εξουσία του κράτους εκτός κυκλώματος, δημιουργώντας του όλο και περισσότερα κενά μη-εξουσίας και στα οποία δεν θα του είναι δυνατόν να διεισδύσει.

ΕΡ. Και πιστεύετε πως το κράτος θα ανεχθεί την ύπαρξη τέτοιων κενών μη-εξουσίας;

ΑΠ. Μα το ζήτημα δεν είναι να γνωρίζει κανείς αν θα τα ανεχθεί ή όχι, αλλά αν θα είναι σε θέση να κάνει κάτι εναντίον τους. Νομίζω πως το «όπλο» αν θα μπορούσε κανείς να το ονομάσει έτσι, της καθολικής ανυποταχής στην κατεστημένη εξουσία θα προσλάβει εξαιρετική σημασία, μπροστά σε μια εκτεινόμενη βαρβαρότητα.

ΕΡ. Παρ' όλο που στο ζήτημα της ελευθερίας παραμένετε σαρκωτικός, εσείς καταπιάνεστε με τα προβλήματα της επανάστασης στις βιομηχανικές κοινωνίες, αντίθετα από τον Σάργκ, που προς το 1960 εναπόθεσε όλες τις επαναστατικές του ελπίδες στον Τρίτο Κόσμο.

ΑΠ. Δεν υπήρξα ποτέ οπαδός αυτών των απόψεων περί Τρίτου Κόσμου. Και δεν κατάλαβα ποτέ μου, πως θα ήταν δυνατόν, επαναστάσεις στον τρίτο κόσμο να ανατρέψουν τον καπιταλισμό, προκαλώντας επαναστάσεις στις μητροπόλεις. Και αφού κανείς δεν θα έκανε την επανάσταση για μας, άρχισα να αναρωτιέμαι το 1960, γιατί θα ήθελαν άλλοι να την κάνουν στις βιομηχανικές χώρες;

ΕΡ. Υπαινιχθήκατε τον τρίτο κόσμο που δεν μετέχει καθόλου στις προοπτικές για «λιγότερη εργασία και περισσότερη καλοπέραση» τις οποίες προ-

τείνετε για τις βιομηχανικές χώρες. Δεν νομίζετε πως κάτι τέτοιες προοπτικές θα σας εξέθεταν στην κατηγορία του εγωιστή;

ΑΠ. Η ιδέα πως πρέπει να εργαζόμαστε περισσότερο για να συμβάλλουμε στην ανάπτυξη του τρίτου κόσμου είναι λαθεμένη. Όπως έχει αποδείξει ο Πωλ Μπαράν, ο τρίτος κόσμος δεν είναι φτωγός λόγω ελλείψεως πλουτοπαραγωγικών πηγών, αλλά γιατί το οικονομικό του πλεόνασμα, όταν δεν κατάσχεται από τις πολυεθνικές εταιρείες, διασπαθίζεται με τις αγορές όπλων και με τις δαπάνες για πολυτέλειες χλιδής των δυτικοποιημένων «ελίτ» τους, που οι κυβερνήσεις μας και οι πολυεθνικές μας διατηρούν στην εξουσία. Εκείνο που θα μπορούσαμε να κάνουμε καλύτερα για τον τρίτο κόσμο θα ήταν να τον βοηθήσουμε ιδεολογικά, πολιτικά και τεχνικά για να δημιουργήσει την οικονομία μιας μορφής εκβιομηχάνισης που εμείς ήδη ξεπερνάμε. Βλέποντας εξ' άλλου ορισμένα πράγματα που γίνονται στην Ινδία και την Περού, θα μπορούσε να συμπεράνει κανείς πως, ο τρίτος κόσμος μη έχοντας ακόμη εκβιομηχανισθεί θα είχε την ευκαιρία να περάσει πιο γρήγορα από μας σε μια κοινωνία βιομηχανική και μετακαπιταλιστική. Και είναι λυπηρό, που τα δυτικά έθνη, υπερπεριλαμβανομένης και αυτής της «αριστοκρατίας» τους, δεν έχουν να προσφέρουν τίποτε σε λαούς, που αρκούνται την ανάπτυξη που τους προσφέρουν οι διάφορες «Ζήμενς» και «Φραματόμ».

Μετά την ανάγνωση του βιβλίου, φαίνεται καθαρά ότι ο Α.Γ., παρ' όλο που δηλώνει αλλά και πράγματι ανήκει στους διανοούμενους της αμφισβήτησης, δεν κατορθώνει να μη παραπέσει στο ίδιο μεθοδολογικό «παράπτωμα» το οποίο προσάπτει στον Μάρξ. Και ο ίδιος δηλαδή, δεν αντλεί τις υποθέσεις του από εμπειρικά στοιχεία σε ό,τι αφορά την νέα «μη-τάξη» των «μη-εργατών». Στην πραγματικότητα, φαίνεται να τις αντλεί περισσότερο από την ελπίδα του και σ' ένα μεγάλο βαθμό από την απήχηση που είχε σε νέους διανοούμενους και συνδικαλιστές κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 και αυτό συνάγεται από τις σαφείς αναφορές του ως προς την δραστηριοποίηση του πολιτικού πεδίου. Ως προς αυτό ειδικά το σημείο, όπως σωστά επισημαίνει στην εισαγωγή του ο Η. Κατσούλης. Τα στοιχεία που έχουμε από τη συνέχεια του

χρόνου διαψεύδουν τις προβλέψεις του Α.Γ. ως προς την αύξηση και την δυναμική που θα μπορούσε ν' αναπτύξει η «μη-τάξη» των «μη-εργατών», τουναντίον μάλιστα. Αυτό που παρατηρείται είναι η συνεχής αύξηση των νεοεισερχομένων στην αγορά εργασίας, ιδιαίτερα στις μισθωτές σχέσεις εργασίας.

Αλλά και αν η βασική υπόθεση που ο Α.Γ. εκφράζει σαν εναλλακτική πολιτική πρόταση, δεν επαληθεύτηκε στην συνέχεια δεν θα πρέπει να περιοριστούμε αποκλειστικά σ' αυτήν την αρνητική διαπίστωση. Το ενδιαφέρον που παρουσιάζει συνίσταται –μέσα στα πλαίσια της σκέψης που εκπροσωπεί– στην πρόταση συνόλου που εντάσσεται μέσα στην προσπάθεια διερεύνησης των σύγχρονων καταπιεστικών μηχανισμών του κράτους και την «από τα μέσα» διάβρωσή τους.

Μαρία Ζαβού

ΣΤΙΣ ΡΙΖΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ο Δημήτρης Παπαϊωάννου γράφει για το βιβλίο του Μιχάλη Μοδινού «Μύθοι της Ανάπτυξης στους Τροπικούς», εκδ. ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ, 1986.

Η αποκαθήλωση των μύθων της ανάπτυξης είναι το κυριότερο συναίσθημα που αποκομίζει όποιος παρακολουθεί τα ταξίδια –χωρικά και διανοητικά– του Μιχάλη Μοδινού εδώ και μερικά χρόνια. Αν ο όρος ήταν δόκιμος δεν θα δίσταζε να χαρακτηρίσει κανείς τον συγγραφέα ως «αναπτυξιολόγο», γιατί η ανάπτυξη βρίσκεται στο επίκεντρο της προβληματικής του και διότι η ριζοσπαστική κριτική της είναι το καινούργιο στοιχείο που προσκομίζει στην ελληνική βιβλιογραφία. Τοπογράφος, γεωγράφος, χωροτάκτης, ταξιδιώτης αλλά και δημοσιογράφος ο Μιχάλης Μοδινός κινείται άμεσα ανάμεσα στους διάφορους ρόλους του, διατηρώντας τον γραπτό λόγο στο επίπεδο της λογοτεχνίας, ακόμη κι' όταν μπαίνει σε επιστημονικά χωράφια. Κι αυτό σχετίζεται κυρίως με τον τρόπο που παράγονταν τα κείμενα, τα οποία ανεξάρτητα από τη θεματική τους, έχουν ταυτόχρονα τον χαρακτήρα του προσωπικού βιώματος και της επιστημονικής εργασίας, ισορροπούν δηλαδή ανάμεσα στη ζωή και τη γνώση.

Χάρη σε μια γενική παιδεία και μια «αίσθηση του κόσμου» διάχυτη στα γραφτά του, ο συγγραφέας καταφέρνει να εμφανίσει μια όψη της πραγματικότητας, που δεν στερείται ζωντάνιας, γλαφυρότητας και λογοτεχνικής διάθεσης, τη στιγμή που ο θετικός άνθρωπος, ο μηχανικός, ο κάτοχος των στατιστικών στοιχείων είναι παρών.

Η πορεία του συγγραφέα, είτε πρόκειται για την ελληνική υπανάπτυξη, τη χωρική ανισορροπία και την υποδάμωση των περιφερειών, είτε για τα διεθνή οικολογικά ζητήματα, είναι σαφής. Πρέπει να καταδειχθούν τα όρια της ανάπτυξης, οι εξωτερικές επιβαρύνσεις και οι κοινωνικές της επιπτώσεις. Αυτό δεν είναι άλλωστε ο ακρογωνιαίος λίθος της πολιτικής οικολογίας; Ο συγγραφέας όμως προχωρά κι ένα βήμα παρακάτω, αμφισβητώντας σε πολλά γραπτά του την ίδια την έννοια της ανάπτυξης ως διαδικασίας και ως ιδεολογίας. Ο τόμος αυτός θέτει λοιπόν τα θεμέλια αυτής της κριτικής, υποσχόμενος για την συνέχεια την εκθεμελίωση της πιά πάνω έννοιας, κάτι που έχει αρχίσει ήδη να διαφαίνεται σε μεταγενέστερα κείμενά του. Πώς το κάνει αυτό; Επιλέγει συγκεκριμένες περιοχές του πλανήτη, που είτε αποτελούν κράτη-έθνη (Κολομβία, Μεξικό, Βραζιλία, Κούβα, Αιθιοπία, Κένυα), είτε γεωγραφικές ζώνες (Αμαζόνιος, Σαχάρα, Σαχέλ). Αναλύει τις περιοχές αυτές χωρικά με τα κλασικά όργανα της κοινωνιολογίας, της οικονομίας της και της ανθρωπογεωγραφίας. Τέλος τις υποβάλλει στα τέσσερις της ανάπτυξης: τί δηλαδή συνέβη ιστορικά από τη στιγμή που εισέδουσε στους γεωγραφικούς αυτούς χώρους η δυτική τεχνολογία, οι νέες πολιτικές δομές, οι νέες αξίες, η αναπτυξιακή ιδεολογία:

Το βιβλίο αυτό είναι ταυτόχρονα χρονικό και μαρτυρία, ιστορική διαδρομή και προσωπικό ημερολόγιο, κοινωνιολογική

ανάλυση και εθνολογική καταγραφή. Ο Μιχάλης Μοδινός δείχνει γράφοντας τα κείμενά του να αξιοποιεί στο έπαρκο τις επιστημονικές του γνώσεις αλλά κυρίως το συγκριτικό του πλεονέκτημα, που άλλωστε δημιουργεί και τη «μοναδικότητά του για τα εντόπια εκδοτικά χρονικά», όπως έγραψε και ο Δημ. Ψυχογιός στο ΑΝΤΙ: το γεγονός δηλαδή ότι ο συγγραφέας γράφει από «πρώτο χέρι», έχοντας δουλέψει και ταξιδέψει σε σειρά χωρών της Ν. Αμερικής και της Αφρικής και συνήθως επιστημονική— καταφέρνει να κάνει το βιβλίο να διαβάζεται και ως λογο-τέχνημα, χάρη στην οικονομία και τη λελογισμένη χρήση παραστάσεων της καθημερινότητας, χωρίς όμως να καταφεύγει στον εντυπωσιασμό ενός εξωτικού λεξιλογίου. Οι τοπικές κοινωνίες είναι παρούσες και θα αναλυθούν με τα εννοιολογικά εργαλεία της κοινωνιολογίας της ανάπτυξης. Εντούτοις ο υπότιτλος του βιβλίου «Οικογεωγραφία» κάτι θέλει να υποδηλώσει. Ο όρος δείχνει εύστοχος, σ' ό,τι αφορά την τυπολογία που ακολουθείται, αλλά είναι μάλλον άγνωστο αν θα αντέξει μακροπρόθεσμα. Εν προκειμένω η ιστορική ανάλυση, η παράθεση στοιχείων και οικονομικών δεικτών και η πυκνή περιγραφή γεγονότων και σταθμών χρησιμεύουν στον συγγραφέα για την κατάδειξη των μειζόνων οικολογικών προβλημάτων που αποτελούν τις αιχμές στους συγκεκριμένους χώρους, εξ ου και όρος οικογεωγραφία. Οι κοινωνικές αποδιαρθρώσεις προβάλλουν ως το αίτιο των θεαματικών αλλαγών στην τυπολογία των χρήσεων γης, που κατασκευάζει αυτά τα προβλήματα. Ο λιμός στην Αιθιοπία, η επέλαση της ερήμου στο Σαχέλ, η αποδάσωση της Αμαζονίας, η διάβρωση στις Άνδεις, είναι αποτέλεσμα της αναπτυξιακής διαδικασίας που οδηγεί στη μαζική αγροτική έξοδο, την αλλοίωση των τυπολογιών μετακίνησης των νομαδικών πληθυσμών, την κυριαρχία των εμπορευματικών εις βάρος των διατροφικών καλλιεργειών, την κατάργηση της διατροφικής και πολιτικής αυτονομίας, την κυριαρχία του κεντρικού κράτους. Παρά τις διαφοροποιημένες μεθόδους προσέγγισης ανάλογα με το είδος και το μέγεθος του κυρίαρχου προβλήματος, η μεθοδολογία ως διεπιστημονική κριτική της ανάπτυξης, είναι σαφής. Άλλωστε παρόμοιες μεθόδους έχει χρησιμοποιήσει ο συγγραφέας και σε ανάλογες αναλύσεις της ελληνικής πραγματικότητας που –ας το ελπίσουμε– θα συγκροτήσουν κάποτε ενιαίο και «αυτοδύναμο» σύνολο.

Επιστημολογικά το εγχείρημα δείχνει ριψοκίνδυνο αν και πολλά υποσχόμενο. Αναγνωστικά πάντως η εμπειρία του συγγραφέα προσφέρει πολλά ακόμα και ως γενική παιδεία. Προσφέρει όμως και κλειδιά για την κατανόηση του κόσμου μας και τον δρόμο, όπου μας οδήγησε η ανεξέλεγκτη εκείνη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων που έθεσε και θέτει σε δοκιμασία τις παραγωγικές σχέσεις. Προσφέρει ακόμη στην πρόταση ενός τρόπου διερεύνησης των μειζόνων σήμερα προβλημάτων και στην τεκμηρίωση της οικολογικής θέσης «σκέψου γενικά, δράσε τοπικά». Τέλος αποτελεί τη βάση για τη διατύπωση μιας θεωρίας της ανάπτυξης που όλοι διαισθανόμαστε. Μιας θεωρίας που θα καταδεικνύει την ομογενοποίηση της αναπτυξιακής διαδικασίας στον σύγχρονο κόσμο και της τεχνολογία που την εκθρέφει, ανεξάρτητης χώρου και χρόνου. Έχοντας αποσυνθέσει τον αναπτυξιακό μύθο θα μπορέσουμε τότε να επανασυνθέσουμε τη μυθολογία μας «άλλης» ανάπτυξης, ενός νέου τρόπου ζωής.